EMILIJ MINDLIN

A NAGYKÖVET ASSZONY

EMILIJ MINDLIN

A NAGYKÖVET ASSZONY

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1971

A mű eredeti címe
Эмилий Львович Миндлин
Не дом, но мир
Издательство политической литературы
Москва 1970

Fordította: Magos László

ELSŐ FEJEZET

KÉT LÁTOGATÁS

A két lány – fiatalok, soványkák, kartonruhájuk fölött rövid prémes kabátban és piros fejkendőben – kitartóan kért bebocsátást Kollontaj elvtársnőhöz. Olyan esdeklőn néztek a matrózra, hogy az végül is megszánta őket. A lányok felmentek a márványlépcsőn, és egy terembe jutottak, amelynek boltíves mennyezete volt, a falait pedig kékre festették. A tejüvegű válaszfalak ovális ablakocskái fölött még ott lógtak az aranybetűs fekete táblák: „Pénztár", „Leszámítolás", „Inkasszó", „Főpénztáros", „Betétek átvétele". A lányok jól ismerték a csupaablak épületet. De belül most jártak először. A városban, megszokásból, még a régi nevén emlegették az Azovi Bank dór oszlopos épületét. A bank régóta nem működött, a polgárháború kezdetén minden bankot bezártak. A hatalom és a társadalmi rend folyton cserélődött a városban. Ha a nyárspolgár reggelenként kilépett a kapun, első dolga volt megtudakolni, kik vannak aznap hatalmon. A város Gyenyikinék kezéből a bolsevikok kezébe jutott, majd egy időre Mahno vagy a zöld bandák városa lett, aztán Skuro tábornok csapatai kaparintották meg, egy idő múlva pedig vad patkódobogás verte fel az utcákat, Petljura ellenforradalmárai száguldottak

rajtuk. Egy-két hét múlva ismét vörös zászló röppent fel a városi szovjet fehér téglaépülete fölé.

A csapattörzs, mint mindig, valahányszor a Vörös Hadsereg foglalta el a várost, az Azovi Bank épületében rendezkedett be. Az üveg közfalakkal felosztott terem tele volt vöröskatonákkal és parancsnokokkal; az egyik hosszú lovassági köpenyt, a másik kigombolt gallérú gimnasztyorkát viselt, a matrózok mellén keresztben géppuskahevederek. Akadtak ott lányok is, sisakban és gimnasztyorkában, ezért a két ismeretlen, prémes kabátos, piros kendős lány megjelenése nem keltett feltűnést. Alighanem két újonc jött önként jelentkezni a Vörös Hadseregbe. Bizonyára magát Dibenkót fogják mindjárt kapacitálni, hogy adasson nekik puskát! Ám az újoncok nem Dibenko után érdeklődtek, hanem Kollontaj elvtársnőhöz akartak bejutni. Egy lány, végig bekapcsolt köpenyben, felajánlotta, hogy odakíséri őket. Igen, Kollontaj elvtársnő itt van, az imént jött meg egy gyűlésről.

Néhány üres irodahelyiségen keresztül, ahol vastag lábú íróasztalok álltak, kivezette őket egy folyosóra, és a túlsó végében látszó csukott ajtóra mutatott.

– Ott van.

Mikor halk kopogtatásukra az ajtó mögül felhangzott a válasz: „Igen, igen!" – mindketten megszeppentek és nem mertek belépni. „Jöjjön be hát! Ki az?" – kérdezte egy női hang, és a lányok beléptek.

Kollontaj az udvarra néző ablaknál levő íróasztalnál ült. Az udvaron, közvetlenül a ház előtt, vén akácfa nőtt és beárnyékolta a szobát. A falnál lapos fadívány, rajta szürke katonapokróc és huzat nélküli, gyűretlen párna. A poros márványpárkányon régóta nem fényesített, jókora réz teáskanna és két fehér fajanszbögre. A szoba félhomályos volt. A mennyezetről porlepett kristálycsillár lógott, de az asztal szélén ernyőtlen petróleumlámpa állt.

Kollontaj a belépőkre pillantott. Lassú mozgású, füstkék szeme fölött sötét, határozott vonalú, ívelt szemöldöke kérdőn felhúzódott.

A lányok zavarukban olyan sokáig hallgattak, hogy először Kollontaj asszony köszönt és helyet mutatott nekik. A lányok leültek a szemközti falnál álló székekre, és szemükkel egymást biztatták a beszédre.

– Nos hát – mosolyodott el Kollontaj –, először talán ismerkedjünk meg. Hogy hívnak benneteket, lányok?

Megmondták a nevüket: Galja és Sura. Mindketten Birger cukorkaüzemében dolgoznak. Cukorkát csomagolnak papírba.

– Engem Alekszandra Mihajlovnának hívnak – mutatkozott be Kollontaj még mindig mosolyogva.

– Jaj, csak nem hiszi, hogy mi nem ismerjük! – kiáltott fel Galja, az idősebbik. – Hallottuk a gyűlésen. Mihelyt megtudtuk, hogy Alekszandrovszkba érkezett, rögtön látni kívántuk. A gyűlés után még inkább szerettünk volna beszélni magával.

– Miről?

Galja, aki talpraesettebb volt, zavarosan magyarázni kezdte, mi hozta őket Kollontaj elvtársnőhöz. Náluk, az üzemben, javarészt lányok dolgoznak, olyanok, mint ők. Idősebbeket nem vesznek fel, mert fürge ujjakra van szükség. S hát a lányok az üzemben azon vitatkoznak, szabad-e forradalom idején szépen öltözködni, vagy pedig ez olyan nyárspolgári gondolkodás. Igaz-e, hogy most szégyen, ha az ember igyekszik szép lenni? Azt beszélik, hogy ez a forradalom elárulása, nyárspolgáriság. Miként vélekedik erről Kollontaj elvtársnő?

Sura, a fiatalabbik, közbevágott. Elmondta, mennyire készültek arra, hogy elmennek és meghallgatják az Alekszandrovszkba érkezett Kollontajt és Dibenkót. Először ki akartak öltözni – mindkettőjüknek van ennél szebb ruhájuk is. De egyszerre röstelkedés fogta el őket: nem illik kicsinosítani magukat, amikor ilyen híres bolsevikokat mennek hallgatni. Meggondolták a dolgot, és szándékosan szegényesebben öltözködtek. Korán elszaladtak a Népházba, a színpad közelében foglaltak helyet, egyszerre csak kilép a színpadra Kollontaj elvtársnő, mégpedig – ki hitte volna! – nagyon is szépen öltözve.

– Tudja – csicseregte Sura, és lelkes ámulattal nézett Kollontajra –, mi Galjával szinte nem hittünk a szemünknek, mikor megláttuk magát. Tehát ha a világforradalomért harcolunk, ha bolsevikok vagyunk, akkor is szabad kicsit szebbnek lenni? Úgy gondolja hát, hogy ez nem kispolgáriság? A Népházban meg akartuk keresni a kulisszák mögött, hogy megkérdezzük erről. De mire feljutottunk, már elment. Így jöttünk aztán ide. Rettentően szeretnénk tudni a véleményét.

A lányok nem is sejtették, miért fényesedett ki hirtelen Kollontaj szürkéskék szeme, mintha belülről világították volna meg, miért ragyogta be a gyűlés után (hányadik gyűlés is volt ma? Ötödik? Hetedik?) fáradt arcát hálás mosoly.

„De hiszen ez kész novella! – gondolta magában Kollontaj. – Kész elbeszélés. Milyen aranyos ez a két lány! S milyen kedves, megható ez a naivitás. Ilyen kétely gyötri őket: nő maradhat-e a nő a forradalomban!"

Jó volna ma este, most mindjárt nekiülni és megírni ezt a novellát. Felsóhajtott, mert eszébe jutott, hogy megígérte Podvojszkijnak, cikket küld Harkovba, de a cikket még nem fejezte be.

– Kedveseim – szólalt meg gyöngéden. – Ugyan ki ültette a fejetekbe, hogy a forradalom megfosztja a nőt attól a jogától, hogy nő legyen?

Kifejtette, hogy éppen a forradalom – bizony, éppen a forradalom! – teszi lehetővé az embernek, hogy végre önmaga legyen! Tehát a nőnek is, hogy nő legyen, a szó magasztos és sokrétű értelmében. Mi értelme volna arra törekedni, hogy kevésbé vonzóak legyünk, mint amilyenek vagyunk? Vajon a forradalmi gyűlés nem ünnep? Ha igen, akkor öltözzetek fel úgy, ahogy ünnepre szoktatok! Csípjétek ki magatokat, legyetek olyan szépek, amilyenek csak lehettek!

– Én a ti helyetekben . . .

De nem tudta végigmondani, mit tenne a helyükben. Kopogtak az ajtón. Sisakos, ingblúzos vöröskatona szólt

be a küszöbről, hogy „egy polgártársnő keresi Kollontaj elvtársnőt, azt mondja, Kollontaj elvtársnő rokona".

A vöröskatona rosszallóan vállat vont, és szinte mentegetőzve hozzátette:

– Azt mondja, hogy Kollontaj elvtársnő az ő nagynénje. És hogy mindenképpen engedjem be Sura nénihez.

– Érthetetlen – mormogta Kollontaj. – Ebben a városban nem lehetnek rokonaim. Kinek vagyok én itt Sura néni? Jó, eressze be. Majd meglátjuk. – S a lányokhoz fordult. – Bocsássatok meg.

A lányok felálltak. Elmenőben, már a folyosón találkoztak egy hölggyel; homokszínű kosztümöt viselt, a kezében ezüstretikül.

– Sura néni – kezdte a hölgy már a küszöbön. – Persze, csodálkozik, és nem ismer meg... Először is nagyon régen volt, Pétervárott. Istenem, kislány voltam... De már akkor valósággal beleszerettem magába. Semmit se változott, Sura néni, semmit!

– Bocsásson meg, kicsoda ön? – Kollontaj nézte a látogatót, de nem ismerte fel.

– Sura néni... Ugye megengedi, hogy így szólítsam? Én mindig, mindig roppant büszke voltam magára. Pedig ezekben az években...

– Bocsásson meg, kicsoda ön? – ismételte meg Kollontaj hidegen.

– A nevem semmit sem mond. A férjem nevét viselem. De a maga Adél nővére férjének az unokahúga vagyok, Larisza.

Ez aztán igen! A mostohanővére férjének az unokahúga.

S felmerült emlékezetében az a hideg pétervári este, 1908 telén, amikor a Kirocsnaja utcában becsöngetett Adél lakásába, mert tudta, hogy a rendőrség a nyomában van, és el kell rejtőznie. Adél olyasmit mondott, hogy szívesen adna neki menedéket, de nem teheti, nem teheti. Értse meg Surinyka. Nem kockáztathatja a férje karrierjét. Éppen csak hogy ajtót nem mutatott, ki nem dobta.

Sura nem várta meg, hogy befejezze, kiszaladt az utcára, és rohant, rohant Tanyecska Scsepkina-Kupernyikhez.

– Tessék, üljön le, Larisza... Bocsánat, nem tudom az apai nevét.

– Kérem, Sura néni, szólítson csak Lariszának.

– Hallgatom hát, Larisza. — Kollontaj nem kételkedett benne, hogy újsütetű unokahuga nem egyszerűen látogatóba jött. Bizonyára kérni akar valamit.

Larisza közelebb húzta székét az asztalhoz, és retiküljét gyűrögetve, még néhány szép szót ejtett arról, hogy egykoron mennyire szerette Sura nénit, majd előadta kérését:

– Tudja, Sura néni, én a férjemmel... Hogy ki a férjem? Nagyon rendes, művelt ember, egészen, egészen széles látókörű. Még rokonszenvez is, igazán rokonszenvez az új renddel. Persze van, amivel nem ért egyet... De ennek nincs jelentősége. Egyszóval a férjemmel és két gyermekemmel... A fiam már harmadik gimnáziumba jár. A kislányom még csak hatéves. Szóval, a lakásunk... hatszobás a lakásunk... S képzelje, két szobát elvettek, katonákat szállásoltak be. Azokhoz pedig más katonák is járnak. A főbejárat egész nap tárvanyitva... Egyszóval lidércnyomás ez, nem élet. Sura néni, tudom, hogy egyetlen szavába kerül, és megszabadulunk ettől a lidércnyomástól.

Kollontaj felállt.

– Ilyen dolgokba én nem avatkozom. Legkevésbé rokoni alapon.

– De még nem tud mindent, Sura néni. Mondtam a maguk katonáinak, hogy nincs joguk ehhez, én Kollontaj unokahúga vagyok. Kereken megmondtam: Kollontaj unokahúga vagyok! De ezek fütyültek rá.

– Jól teszik, hogy ennek nem tulajdonítanak semmi jelentőséget. Fölösleges rám hivatkoznia, s kérem, többé ne is tegye. Bocsánat, hogy is mondta, mi az apai neve? Larisza...? Larisza...?

– Te jó isten! Csak egyszerűen Larisza! Miért kel-

lene az unokahúgát az apai nevén is szólítania, Sura néni? – Megértette, hogy aligha tudja Kollontajt rábeszélni a közbenjárásra, de azért ülve maradt akkor is, amikor a másik már felállt. Végtére rokonok, ha távoliak is. Akkor is, ha ez a „Sura néni" forradalmár és bolsevik meg az ég tudja, micsoda. Hiszen művelt nő, nem szakított teljesen az értelmiségi környezettel, meg kell hogy értse őt! Meg kellene próbálni, hogy . . .

De erre nem került sor. Ismét kopogtattak. Fiatal katona lépett be – olyan szép szál férfi, hogy Larisza önkéntelenül felkapta a fejét és végigmérte. Nem igazodott el a mostani vörös rangok közt. Leszedték a vállapokat, az ördög tudja, ki micsoda! Napbarnított arc, göndör szakáll és bajusz, kékesfekete, bozontos haj – mindez együtt olyan külsőt adott a belépőnek, mintha bronzból öntötték volna. Csak a szeme volt más. A fiatal férfi minden energiája ott égett és ragyogott sötét szemében, amelyből sugárzott a lélek ereje.

– Pavel Jefimovics Dibenko – mutatta be halkan Kollontaj. Dibenko könnyedén meghajolt, és kérdő pillantást vetett Alekszandra Mihajlovnára. Kollontaj mozdulatlan arccal bólintott Larisza felé. – Képzeld, Pavel, távoli rokonom. – Szándékosan megnyomta a szót: – Egészen távoli. Mostohanővérem, Adél férjének az unokahúga. Úgy emlékszem, beszéltem már neked Adélről . . . Larisza . . . Larisza . . . Még most se tudom az apai nevét.

– Mais ma tante chérie je vous en ai donc prié. Et pourquoi de telles formalitées entre nous? Et puis j'espère que vous consentiez de m'aider . . .*

– Pavel Jefimovics nem tud franciául – figyelmeztette hűvösen Kollontaj, és kicsi, gyermekien duzzadt ajkait szigorúan összezárta.

No tessék! Nem illik beszélni olyan nyelven, amelyet egy harmadik nem ért! Emlékeztetnem kellene téged,

* De hát kértem már, drága néni. Minek ez a formalitás köztünk? Aztán meg, remélem, mégis segít rajtam . . . (francia).

„kedves néni", hogy ez a harmadik nem a mi körünkből való, és az „ilyenek" előtt minden illik! Tehát ez az a híres Dibenko? Dibenko matróz! Eszébe jutott mindaz, amit a házakban suttogtak. Kollontaj és Dibenko... Larisza leplezetlen kíváncsisággal nézegette a bajuszába mosolygó Pavel Dibenkót. Elég csinos férfi. Kicsit vad szépség. De kétségkívül szép. Otthon majd részletesen elmondja a férjének és ismerőseinek, milyen is ez a híres Dibenko.

– Semmivel se lehetek a szolgálatára – szólt Kollontaj most már egészen hidegen, észrevéve, hogy Larisza milyen tapintatlanul bámulja Dibenkót.

Larisza elpirult. Félreérthetetlenül tudomására hozták, hogy kívül tágasabb. Kár minden szóért.

Összeharapta az ajkát, és sértődötten bólintott. Sietve elhagyta a szobát, magas cipősarka kopogott a parketta tölgyfakockáin.

Kollontaj feszülten figyelte, ahogy Larisza után becsukódik az ajtó. Úgy érezte, végtelenül lassan csukódik be.

– Pavel!

A férfi odalépett hozzá, kék szemébe pillantott, mintha önmagát keresné benne.

– Nagyon elfáradtál? Hat gyűlés, hat beszéd egy napon!

Nem, nem fáradt el. Pavel megszokhatta volna már, hogy őt a gyűlések nem fárasztják. Inkább új erőt öntenek belé. Önkéntelenül arra gondolt, hogy talán éppen fiatalítják. Fiatalítják? Egy pillanatra megijedt e gondolatban kiejtett szótól. Miért kérdezte Pavel, hogy fáradt-e? Talán feltűnt neki, hogy az arca megnyúlt a mai hat gyűlés után? Vagy talán öregnek látja, ha nem is abszolút értelemben, hanem őhozzá, a fiatalhoz képest? S könyörtelenül önmagához – de híven is önmagához – keményen így szólt:

– Én éppúgy nem fáradok el, mint te. Bár idősebb vagyok nálad. Jóval idősebb. Kérlek, Pavel, ne feledd, sok, sok évvel idősebb!

– Sura, miért beszélsz most erről?

– Láttad, milyen szemet meresztett rád az imént ez a nő? Mindkettőnket megnézett, és bizonyára csodálkozott.

– Nem csodálkoznia, hanem irigykednie kellett. Rám mindenesetre.

Alekszandra tudta, Pavel túlságosan egyenes természet ahhoz, hogy ne becsülje a szavakat. Akármit mond, őszintén mondja.

Senkit sem ismert, akiben az érzelem ereje olyan összhangban lett volna a bátorsággal, a forradalom szeretetével, mint Pavelben. Még az iránta érzett szerelem is összeforrt benne a forradalom szeretetével. Ha Pavel jelenlétében beszélt gyűléseken, gyakran magán érezte a férfi rajongással, büszkeséggel, szerelemmel, hálával teli tekintetét.

Együttlétük mindig határtalan öröm forrása volt mindkettőjüknek. „Határtalan öröm" – így mondta egyszer magának Alekszandra. S öröm volt az együttlét, ha megosztotta vele tudását, feltárta előtte a világot, az emberek harcát, a természet titkait, mindazt, amiről Pavel olyan keveset tudott.

Alekszandra nem először volt szerelmes. S őt sem először szerették. De a szeretett emberrel most először fűzte össze az élet közös értelme, a közös cél, a közös hit, először fűzték össze vele a közös barátok, a közös ellenségek. Ennyi közös mellett eltörpült minden, ami elválaszthatta őket – a származás, a nevelés, a tudás, az életkor.

Nem ő látszott ma kimerültnek, hanem Pavel.

– Teázzunk együtt, Pavel?

Sajnos, Pavelnek még értekezlete van. Csak azért nézett be, hogy szóljon, nem tölthetik együtt az estét.

– Értekezlet után érted jövök, és kimegyünk a pályaudvarra, Sura. Holnap majdnem egész nap együtt leszünk a vonaton. Bárcsak holnap lenne már!

– Igen, bárcsak holnap lenne már!

– Addig is pihenj.

Alekszandra azt felelte, hogy még be kell fejeznie a cikket Podvojszkijnak. Ha marad ideje, lefekszik egy kicsit a díványra.

Dibenko a díványra pillantott; felhajtotta a katonapokrócot, amely közvetlenül a kemény falapra volt terítve.

– Mindjárt küldök be matracot.

Elbúcsúztak az esti vagy legkésőbb az éjszakai viszontlátásig. Az asszony tudta, néha milyen sokáig elhúzódnak a katonai tanácskozások. Dibenko elment, és úgy tíz perc múlva egy vöröskatona matracot hozott be és rátette a fadíványra.

Kollontaj egyedül maradt, meggyújtotta a petróleumlámpát, és maga elé tette a félig teleírt papírlapot. De nem ment az írás.

A lányokról szeretett volna írni, akik ma nála jártak. Valamilyen fantasztikus elbeszélést. Mondjuk arról, milyen lesz az élet 1970-ben! Ezek a lányok minden bizonnyal megérik a hetvenes éveket...

Egy percre lehunyja a szemét, és megpróbálja elképzelni, milyen lesz az élet a hetvenes-nyolcvanas években. Éppen olyan harmonikus lesz, mint a természet. Egykét percnyi utazás a jövőbe, s Kollontaj ijedten rázza meg a fejét. No lám! Engedte, hogy a figyelme elterelődjék, képzelete elkalandozzék. Podvojszkij elvtárs pedig várja tőle a cikket. Lássunk munkához!

Ha majd befejezte a cikket, akár egész este szabadjára eresztheti a képzeletét.

Két óra múlva befejezte és letisztázta a cikket. A Vörös Hadsereg újságjába írt arról, hogy a föld és a gyárak várják a vöröskatonákat. De a szántáshoz és a gyári munkához békére van szükség. A békéhez pedig győzelemre a fehérek fölött.

Odakünn sötétség, a délvidék fekete ege, óriási csillagok a város háztetői fölött. Pavel még sehol. A tanácskozás elhúzódott. Most már igazán arra gondolhat, amire akar. De milyen furcsa, most nem a jövőn tűnő-

dik, nem a távoli hetvenes éveken, hanem a saját múltján.

Ennek a hívatlan vendégnek, Lariszának a látogatása felbolygatta, emlékezetébe idézte egész múltját, nyugtalan életét. Szinte sohasem volt ideje, hogy visszanézzen, egyetlen pillantással áttekintse, végigpergesse emlékezetében.

Kollontaj hátradőlt a szék bőrtámlájára, amelyet valaki késsel vagy szuronnyal felhasított, és lehunyta a szemét . . .

AZ ÉLET KEZDETE

Mennyire meglepődött a hétéves kislány, mikor meghallotta, hogy őt, Surinyka Domontovicsot, apja után Mihajlovnának hívják, testvéreit, Adélt és Zsenyát pedig Konsztantyinovnának. Andrjuska, a fiatal padlófényező, aki a lovassági iskola melletti hatalmas, nagyúri lakás parkettáját szokta felkefélni, egyszer csak így szólt: „Adél Konsztantyinovna kisasszony".

Adél tíz évvel idősebb volt nála, és először szólították kereszt- és apai nevén. De miért Konsztantyinovna?

– Mihajlovna – javította ki Surinyka. – A mi papánkat Mihailnak hívják.

– Az igaz, kisasszony. A nagyságos papáját Mihailnak hívják, de a nővérkéi apukáját Konsztantyinnak. Ők Konsztantyinovnák.

Így tudta meg, hogy nővérei nem édestestvérei, hanem mostohatestvérei. Zsenyának és Adélnak, úgy látszik, más a papája, mint neki. Mama először az ő papájuk felesége volt, azután megszerette Misa papát, és az ő felesége lett. Zsenya és Adél a mamával jött az új férjéhez, és azután született Surinyka. Papát Bulgáriába helyezték, később az egész család utána ment. A lányok úgy nőttek, mint édestestvérek. Még az angol nevelőnő, Miss Hodgon is azon fáradozott, hogy a lányokat semmi

se emlékeztesse arra, hogy nem édestestvérek. Miss Hodgon kedves, emberszerető teremtés volt, és azt próbálta beoltani ifjú neveltjeibe, hogy minden ember egyenlő.

– Hogyhogy egyenlő, Miss Hodgon? Hát a törökök? A törökök garázdák és fenevadak. Mi gyűlöljük a törököket.

– A törökök éppen olyan emberek, mint mi. A kegyetlenséget lehet gyűlölni. De egy népet nem. Jegyezzétek meg, kislányok.

Surinyka és Zsenya helyeslően bólogattak: „Jó, Miss Hodgon, megjegyezzük." Adél megvetően elfintorította az orrát. Nahát, ez az Adél! Pétervárott (amikor Domontovics tábornok családja visszatért Bulgáriából) Adél igazán bájos volt, mikor kiöltözködött, s bálba készült a mamával. Surinyka gyönyörködött benne, és arról álmodozott, hogy ha felnő, ő is kicsípi magát, mint Adél, és bálba megy. De megtanulhat-e énekelni, mint Zsenya? Amint Zsenya leült a zongorához és énekelt, Surinyka máris megfeledkezett Adél szépségéről, és Zsenya lett a bálványa. Zsenya vizsgára készült, Marija Ivanovna Sztrahova járt hozzá, tanította. Zsenya tanárnője nagyon tetszett Surinykának. Nem értette, hogy a mama öreg nénjei miért nem szeretik Marija Ivanovnát. „Nihilistának" nevezték. Ezt a szót a kislány nem értette. Adél sem szenvedhette Marija Ivanovnát. Zsenya vitába szállt velük, védelmére kelt tanárnőjének, azt mondta, hogy Marija Ivanovna mindenkinél jobb és okosabb.

Sztrahova igyekezett rábeszélni Sura mamáját, hogy adja gimnáziumba legkisebbik lányát. De a nénik nagy hangon közbeavatkoztak:

– A világért se! Surinyka érzékeny, csupa ideg. A gimnáziumban még felszed mindenféle modern eszmét. Van rá példa, hogy jó házból való lányok lenyíratják a hajukat, nihilistákká válnak, sőt még merényletet is elkövetnek a cár ellen! Surinykát óvni kell, óvni!

És „óvták" Surinykát. Úgy határoztak, hogy otthon taníttatják. Legalább távol tartják ezektől a veszélyes modern eszméktől. S házhoz jártak a tanárok, a fellel-

hető legkitűnőbb tanárok. A legkitűnőbb köztük Marija Ivanovna volt. Surinyka sok mindent tanult: idegen nyelveket, történelmet, földrajzot, matematikát, művészetet, világirodalmat, természetrajzot.

Egy ízben, ő akkor már kilencéves volt, a nagynénik hangosan jajveszékeltek a házban, átkozták a nihilistákat:

– A nihilisták bombát dobtak a cár hintójába! Megölték a cárt!

Azután egy nevet hallott – Szofja Perovszkaja. Ez a Perovszkaja együtt volt a gyilkosokkal. A nénik nihilistának nevezték Perovszkaját, és helyeselték, hogy kötél általi halálra ítélték. Surinyka apja összevonta a szemöldökét, és azt mondta, hogy ez az első eset az orosz birodalom történetében, amikor nőt akasztásra ítélnek, és hogy ez gyalázat. Mama imádkozott. Nem, nem Szofja Perovszkajáért, hanem Szofja Perovszkaja anyjáért. Szofja Perovszkaját kétszeres gonosztevőnek nevezte, egyrészt azért, mert részt vett a cár meggyilkolásában, másrészt azért, mert nagy bánatot okozott tulajdon édesanyjának.

Adél a nénikkel egyetértésben elítélte Perovszkaját, egy cseppet sem sajnálta.

– Úgy kell neki. Aljas, aljas.

Csak Zsenya mondta könnyek közt, hogy szánja Perovszkaját, és hogy mindenki maga választja meg az útját.

S eljött az a nap, amelyet némelyek iszonyattal, mások meg kárörvendve vártak. A cár merénylőit ma viszik a vesztőhelyre, a Szemjonov térre. Apa az órára nézett. „Már elvitték őket." S bezárkózott dolgozószobájába.

Zsenya a zongoránál ült, de nem nyúlt a billentyűkhöz, keze tehetetlenül feküdt a térdén.

Az utcáról lódobogás hallatszott be. Lovas rendőrök vágtattak.

– Oda mennek. Uramisten, ezek oda mennek.

Az előszobában csengettek. Sura az ajtóhoz szaladt,

s beengedte Marija Ivanovnát. A lányok most látták először cvikker nélkül. Arca fehér volt, ajka vértelen.

– Elvégeztetett... – suttogta. – Vége... – S ájultan zuhant az előszoba hideg, festett padlójára.

Minél szélesebbre tárult a világ Sura előtt, annál több súlyos kérdés zsúfolódott össze gyermeki fejében. Mi a jó és mi a rossz? Miért nem él minden ember az igazság szerint?

Váratlanul meghalt Andrjuska, a padlófényező. A szakácsnő azt mondta, hogy Andrjuska rongyos köntösben járt, megfázott a kegyetlen hidegben, nem volt pénze se orvosra, se gyógyszerre, és Andrjuska meg is halt, isten nyugosztalja szegényt! Tehát nem mindenki gyógyíttathatja magát doktorokkal? S nincs mindenkinek rendes ruhája?

– Hát hogy gondolja, kisasszony? Persze, hogy nincs mindenkinek. Az egyik ember aranyban jár, a másik meg abban, amit isten adott neki.

Nyáron Kuuzába utaztak, nagyapa finnországi tanyájára, ahol a mama apjának tejfeldolgozó üzeme volt a finn vadonban. Erdős dombon fehér faoszlopos sárga ház állt. Nagyapa dolgozószobájában könyvszekrények magasodtak. A vastag üvegajtók mögött könyvek gerincei tarkálltak és aranylottak – Corneille, Racine, Molière, Byron, Schiller, Goethe, Puskin, Gogol, Turgenyev.

Sura legszívesebben betelepedett nagyapa szobájába, és búj ta a könyveket. Ám nagyapa könyvei sem feleltek a kislányt nyugtalanító kérdésekre. Holott Kuuzában egyre sokasodtak ezek a kérdések. Csak ki kellett lépnie a tanya kapuján, s a kérdések megszaporodtak, összetorlódtak, és együttes erővel leteperték őt. Miért élnek a finn parasztok ilyen szegényes házakban, ahol kémény helyett nyílás van a mennyezeten? Miért járnak a parasztgyerekek hidegben is mezítláb az iskolába? A környékbeli parasztok miért csak fekete kenyeret és sós halat esznek? Miért vagyunk mi gazdagok, a parasztok meg szegények? Miért, Miss Hodgon? Miért?

Pétervárott Marija Ivanovna óvatosan, suttogva elmondta Surának, hogy sok jó, bátor ember, „a világ legderekabb emberei" harcolnak azért, hogy minden másképp legyen a világon. Hogy ne legyenek se gazdagok, se szegények. Meg azért, hogy minden ember egyenlő, szabad legyen. De az igazságnak ezeket a harcosait üldözik, börtönbe zárják, sőt... sőt... halállal sújtják, mint ahogy Szofja Perovszkaját is kivégezték.

Sura néha úgy érezte, hogy Marija Ivanovna maga is e harcosok közül való. Egyszer megkérdezte tőle: hogyan lehet rátalálni „a világ legderekabb embereire"?

– Korai még magának, Surinyka. Majd ha felnő...

Mennyire szeretett volna mielőbb felnőni, hogy ne kelljen örökké hallania: „korai még neked, majd, később!" Mikor is kezdődik már az igazi élet? A jövendő, valódi élet elképzelt jeleneteiben azonban nem mindig csak azokkal a csodálatos emberekkel találkozott, akikről Marija Ivanovna futólag beszélt...

Már Zsenyát is kezdték bálokba vinni. S végre eljött Surinyka első báljának napja is, s egy időre kiröppentek fejéből a nyugtalanító kérdések. Szíve megremegett a büszkeségtől, mikor dicsérni hallotta viruló leányszépségét. A bálon élvezte ifjú udvarlóinak, a papa lovassági iskolájában tanuló hadapródoknak elragadtatott pillantásait. Az intézet tágas udvarán a növendékek versengtek a megtiszteltetésért, hogy őt a ló nyergébe segíthessék, készségesen tartották vállukat kicsi lába alá.

De sem a papa növendékei, sem a lovak, sem a bálok nem vonhatták el sokáig a könyvektől. Surinykát „óvták" az élettől, a „veszélyes eszméktől". De a könyvektől nem tudták megóvni. Szinte falta Csernisevszkijt, Herzent, Dobroljubovot, Piszarevet, könnyeit hullatta Turgenyev „Előesté"-jén, sok Hugót olvasott, Párizs barikádjaira képzelte magát. Elolvasta Buckle-tól „A civilizáció története" c. művet, megszerezte az arcképét, és szobájában az ágya fölé függesztette. A felnőttek a házban nevettek Surinyka fantáziáján:

– Hogy mit ki nem eszel! Buckle képe egy lány ágya fölött!

Anyja elégedett volt: a legnagyobb veszélytől mégiscsak megóvták Surinykát. Hál'istennek, műveltségben akárkit zsebre vág: tizenhat éves korában leérettségizett, és tanítónői oklevelet kapott. Ha majd férjhez megy, elfelejti Bucklet. Buckle nem veszélyes.

De nem így történt. Valóságos vihar kerekedett a házban, mikor Surinyka óvatosan arra célzott, hogy női főiskolára szeretne beiratkozni. Főiskola? Hiszen ez a szabadgondolkodás és a nihilizmus melegágya! Rövidre nyírt haj, talán még cvikker is, mint Marija Ivanovnának! Nem, nem és nem!

Ha már a bálozás és az udvarlók nem térítették el Surinykát esztelen terveitől, akkor talán elvonja az utazás. Mihail Alekszejevicsnek éppen akkor kellett szolgálati ügyben Lermontov romantikus Tifliszébe utaznia. S már el is döntötték – Sura menjen apjával a távoli Tifliszbe.

Surát elbűvöli az ősi város szépsége: a szűk utcák, amelyek nagy kerek kövekkel vannak kirakva, a fafaragással díszített erkélyek. Lelkesedéssel tölti el a híres ázsiai piac egzotikus tarkasága, vidám kavargása. Valóban olyan, mint a megelevenedett mese: az „Ezeregyéjszaka". Még utóbb összeakad a vásári tömegben az álruhás Harun-al-Rasiddal. De a városban annyi a nevezetesség, annyi a csodálatos régi dolog. Kitől tudhatná meg, mit nézzen és hová menjen? Apja egész nap el van foglalva, ő magára marad. Szerencsére Tifliszben él Praszkovja Iljinyicsna Kollontaj, apja unokanővére. Férjét, aki azóta elhunyt, a cári kormány a Kaukázusba száműzte, mert részt vett a lengyel felkelésben. Praszkovja Iljinyicsna fia, Vologya, fiatal tiszt, másodunokabátyja, készségesen felajánlotta szolgálatait Surának. Boldog lesz, ha megmutathatja neki Tiflisz nevezetességeit. Ha ugyan Sura megengedi neki. Méghogy megengedi-e? Annál is inkább, mert Vologya okos, érdekes fiú. Felviszi őt a Szent Dávid-hegy csúcsára –

onnan tisztán látni egész Tifliszt –, és valóságos előadást tart Surinykának a szépséges város múltjáról. De Vologya nemcsak Tifliszt ismeri. Sok olyan könyvet ismer, amelyekről Sura még sose hallott. Főképpen pedig el tud vele beszélgetni arról, ami már régóta nyugtalanítja őt. Vologya, akárcsak ő, Herzent „bálványozza"; Vologya is sokat gondolkozik azon, hogy mi az ember küldetése és milyen erkölcsi kötelessége van a néppel szemben. Mindketten egyformán gyűlölik az orosz cárizmust.

A bálon, amelyet a tifliszi előkelőségek rendeztek Domontovics tábornok tiszteletére, egyszerre csak kiderül, hogy Vologya kitűnő táncos. Sura még senkivel se tudta úgy táncolni a mazurkát, mint vele. S ekkor mindketten rádöbbentek valami még fontosabbra: arra, hogy eddig még soha senkinek a társaságában nem érezték ilyen jól, ilyen vidáman magukat.

Surinyka és apja hazamegy Pétervárra, és a fiatal, vagyontalan Vlagyimir Kollontaj hamarosan követi őket.

Sura elszorult szívvel vár szobájában, mialatt Vlagyimir a szüleivel beszél. Három szobával odébb, a szalonban, e percben kéri meg a kezét. Mindjárt behívják, és szülei megáldják őket.

Még mit nem! A szobába berobban a felháborodott anya, s határozott visszautasítása megdöbbenti Surinykát: „Szó sem lehet róla!" Még az apa is, a kedves, jóságos apa, aki egyáltalán nem hasonlít bajtársaira, még ő is ellenzi a házasságot. Vlagyimir Kollontajnak se vagyona, se pozíciója. Egy tábornok lánya nem mehet férjhez egy száműzött fiához. Vlagyimirt kikosarazták. Még annyit sem engedtek meg, hogy elbúcsúzzék Surától. Hiába sírt Sura, hiába vetette nagy merészen szülei szemére, hogy elmaradott emberek, hiába fenyegetőzött, hogy csak azért is hozzámegy Vlagyimirhoz.

– Szeszély, szeszély. Lányszeszély – így nyugtatja magát Domontovics tábornokné. – Majd elmúlik.

A családi tanács úgy dönt, hogy ismét „megóvják" Surinykát. Állandóan „óvják". Ezúttal nem a veszélyes eszméktől, hanem Vlagyimir Kollontaj veszélyes szerel-

métől. Adél külföldre utazik Surinykával, és ott eltereli a figyelmét. Lehetetlen, hogy egy fiatal lány Berlinben, Párizsban, a divatos üzletek csábításai közepette el ne felejtsen egy szegény tisztecskét.

Adél persze érti a módját, hogyan lásson a dologhoz. Férjes asszony, nagyvilági hölgy, megfontolt ember, tudja, mivel kell elterelni egy szerelmes lány gondolatait a méltatlan kérőről. Az anya teljesen megbízik legidősebb lányában. Ő is jó példát mutatott Surának, férjhez ment egy hivatalnokhoz, aki gyorsan haladt felfelé a ranglétrán, vagyonos, Pétervárott jól ismert családból származik, s aki bejáratos a főváros legjobb házaiba...

S a mostohanővér elvitte Surát Berlinbe.

– Nos, mi az első benyomásod Berlinről? – kérdezte Adél a drága és előkelő „Adlon" szálló éttermében, ebéd közben.

Berlin? Sura úgy vélte, hogy unalmas, akár egy kaszárnya. Minden katonás rendben áll, túlságosan kímért és módszeres – az utcák, a házak, a szokások. Főleg pedig semmi régiség, az építészetük csúnya.

– Mi közünk az építészethez? Csacsika. Ebéd után elmegyünk a Leipzigerstrasséra, ott csudás kis kalapok láthatók az egyik üzletben. Már tudom is, milyen kalapot veszel magadnak.

De ebéd után Sura nem ment el a Leipzigerstrasséra. Már kiszemelt a Friedrichstrassén egy antikváriumot. Hagyta nővérét egyedül menni a Leipzigerstrasséra, ő pedig elindult az antikváriumba.

Ó, de az antikvárium itt egészen más, mint Pétervárott! Azt sem tudta, hová nézzen a tömérdek bőrkötéses, aranyozott régi kiadvány láttán. Könyvek a XVII., a XVIII. századból, amelyeket régi német hercegségek vidéki egyetemei adtak ki gót betűkkel és szinte margó nélkül. Érdekes volt lapozgatni őket, gyönyörködni a ritka fa- és rézmetszetekben, de Sura nem akart vásárolni ilyen ritkaságokat. Kiválasztotta a fiatal és divatossá váló Gerhart Hauptmann színdarabjainak kis kötetét, megvette Paul Bourget új regényét és Georg

Brandes előadásainak vaskos kötetét. Hirtelen egy egészen kis könyv keltette fel a figyelmét, amelynek ez a különös címe volt: „A Kommunista Párt kiáltványa". Puha, kék fedelén a szerzők neve: Karl Marx, Friedrich Engels. Karl Marx neve ismerősnek tetszett. Ködösen emlékezett rá, hogy Marija Ivanovna nagy tisztelettel említette ezt a nevet. Mindenesetre megvette a kék könyvecskét. A címe roppant érdekes.

Mikor Adél késő este, fáradtan az üzletjárástól, kalapdobozzal és nyalábnyi új szerzeménnyel hazatért a szállodába, Sura már otthon volt. Karosszékbe kuporodva valami olcsó, kék fedelű könyvecskét olvasott.

„Nyilván valami házasságtörési regényke" – gondolta Adél.

Kibontogatta a csomagokat, hogy megmutassa, milyen blúzokat, harisnyákat, új divatú fűzőt, övet, kesztyűt vásárolt, s a kerek, csíkos dobozból elővett egy észbontó kalapot, hófehér strucctollal.

– Sura, nézd csak, milyen bájos! Sajnálhatod, hogy nem tartottál velem. Ezt az övet neked hoztam. Látatlanban nem mertem mást venni neked. Legalább emeld fel a fejed, nézd meg, csacsika.

De a „csacsika" olyan közönyösen nézett a vásárolt holmira, hogy Adél megriadt:

– Úristen, csak nem vagy beteg? Mutasd a homlokod.

Kiderült, hogy Sura hőmérséklete normális, és betegségnek nincs más jele, mint hogy közömbösen hagyják a Leipzigerstrasse divatos holmijai.

Ennek a lánynak elment az esze! Berlinbe jön, és itt ül a karosszékben, valami ostoba könyvecskével a kezében!

– Adél, figyelj csak. Ez úgy hangzik, mint egy költemény. „Szabad és rabszolga, patrícius és plebejus, báró és jobbágy, céhmester és mesterlegény, egyszóval: elnyomó és elnyomott folytonos ellentétben álltak egymással..."

– Jaj de undorító! Mit olvasol?

Adél rémülten tépte ki húga kezéből a kék könyvecskét, és a címére pillantott.

– Te meghibbantál!

Sura először talált feleletet az őt régóta nyugtalanító kérdésekre. Mindaz, ami idáig izgatta, ami olyan érthetetlennek, kuszának, megmagyarázhatatlannak tűnt az emberek életében, most egy ragyogó gondolat hatására egyszerre világossá vált. Nemcsak Bourget, hanem Hauptmann és Brandes is ott maradt olvasatlanul az asztalkán. Másnap sietve megreggelizett (Adél megjegyezte: „Nem illik ilyen gyorsan enni"), nővére bosszúságára elrohant a már ismert antikváriumba, s az olyan embernek magabiztosságával, aki tudja, mit akar, megkérdezte, kapható-e Karl Marx és Friedrich Engels valamilyen más műve is. Ezúttal Friedrich Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete" című könyvét vitte haza a szállóba.

– Párizsba utazunk – figyelmeztette a nővére. – Holnap elviszlek Berlinből. Ez a város rossz hatással van rád. Sebaj, kedvesem, Párizs hamarosan meggyógyít. Biztos vagyok benne. Párizs nem Berlin.

Párizs valóban nem Berlin. Sura sokkal többet járkált a városban, mint az unalmas Berlinben, gyönyörködött utcáiban, házaiban, építészetében, úgy találta, hogy a párizsi építészet, a berlinivel ellentében, jó ízlésű; lelkesedett a régi épületekért. Hosszú órákat töltött a Louvre-ban és a Palais du Luxembourgban, még az sem volt ellenére, hogy Adéllal a divatáruüzleteket járja. Adél már teljesen megnyugodott, azt írta anyjának Pétervárra, hogy Surából, hála isten, ember lesz. Láthatóan még Vlagyimir Kollontajról is megfeledkezett.

Sura egy ízben a szállóban hagyta Adélt, és kószálni indult a gyöngyöző vizű Szajna partján, ahol a híres párizsi antikváriusok ládái sorakoznak a gránit mellvédek mellett. A vége az lett, hogy könyvekkel megrakodva tért vissza a szállóba; megvette a francia forradalom történetét, Fourier, Saint-Simon, sőt valami Jules Guesde kötetét is. A német könyveket franciák váltották

fel. Ettől fogva Adél hasztalan próbálta kimozdítani aranyszínű selyemmel bevont karosszékéből. Csak egyszer tűnt el egy egész estére, akkor sem mondta meg nővérének, hol járt. A francia szocialisták gyűlésén vett részt. Isten tudja, miként sikerült megtudnia, hol és mikor tartják a gyűlést.

Adél megírta anyjának Pétervárra, hogy többé nem vállal felelősséget Suráért. A kislánynak titkai vannak Párizsban, nem mondja meg, hová megy, isten tudja, mit el nem követett már. Nincs szándéka tovább folytatni az európai utazást Surával. Távirati válasz jött: az anya azt javasolta Adélnak, haladéktalanul térjenek haza.

Sura cseppet sem kesergett. Ha úgy gondolják, ő szívesen hazatér Pétervárra. Magában pedig azt gondolta: „Hazamegyek és találkozom Vlagyimirral. És semmit sem tehettek ellenem. Ha akarom, hozzá megyek feleségül. Próbáljátok csak megtiltani!"

De amikor Pétervárott találkozott Vlagyimir Kollontajjal, és utána bejelentette, hogy férjhez megy hozzá, sem az apja, sem az anyja nem tiltakozott. Most már abban reménykedtek, hogy a házasság elfelejteti Surával nihilista képzelgéseit. Meg aztán Vlagyimir Kollontaj sem a régi már. Elvégezte a hadmérnöki akadémiát, igen figyelemreméltó embernek látszik, még sokra viheti. Igaz, hogy egy politikai száműzött fia, de ez ma már úgyszólván feledésbe merült. A legfontosabb, hogy Surinyka mielőbb férjhez menjen, akár Vlagyimir Kollontajhoz, csak a családi élet elterelje figyelmét a veszélyes eszméktől.

– Ha jönnek a gyerekek, mindent elfelejt – bizakodott az anya.

Egy év múlva Kollontajéknak fiuk született. Sura apjának tiszteletére Mihailnak nevezték el.

A tábornokné eleinte úgy látta, hogy végre minden elrendeződött. Surinyka észre tért, lecsillapodott, most pedig, hogy gyermeke van, egész világát az anyai gondok töltik be. S őszintén szólva, elragadó anya! Szülés

után még inkább megszépült, kivirult. Nincs mit csodálkozni azon, hogy Vlagyimir imádja. Nemcsak boldog apa, gondoskodó, gyöngéd férj, figyelmes barát, hanem fülig szerelmes a feleségébe, éppúgy, mint azelőtt. Még társaságban is rajongó szemmel bámul rá.

Surinyka szintúgy nem titkolja boldogságát, Zsenya szavai szerint „csak úgy sugárzik róla a szerelem Kollontaj iránt".

Egyszóval Domontovics tábornokné úgy vélte, hogy teljesítette a kötelességét, révbe juttatta három lányát. Adél férjhez ment egy tekintélyes pétervári hivatalnokhoz, titkos tanácsoshoz. Zsenya, művésznevén Jevgenyija Mravina, híres énekesnő, a pétervári zenerajongók bálványa, bizonyos értelemben még Adélnál is nagyobb sikert ért el – tagja a cári Mariinszkij-színház társulatának! Gyakran vendégszerepelt Franciaországban, Angliában, Németországban, Itáliában, Belgiumban. Valahányszor hazaérkezett Pétervárra, minden fellépése eseményszámba ment. Az újságok és a folyóiratok nagy cikkekben foglalkoztak a „felülmúlhatatlan" Mravinával, dicsérték ezüstös csengésű, kristálytiszta szopránját.

Még a híres és mindenki által elismert Sztaszov is azt írta Mravináról, hogy ő fedte fel az orosz közönség előtt Glinka és Rimszkij-Korszakov muzsikájának szépségét.

Sura tapsolt, mikor olvasta a Zsenyáról szóló elragadtatott hangú cikkeket, és nem kevésbé örült mostohatestvére sikerének, mint szépségének: „Szép vagy, mint Raffaello Madonnája!"

Surinykára az anyja nem lehetett olyan büszke, mint Adélra és Zsenyára. Surinykából nem lett „semmi különös". De azért szép, megállapodott, szakított a nihilizmussal, úgy látszik, megnyugodott, ez is elég.

Férjhezmenetele után Alekszandra Kollontaj baráti köre bővült. De legjobb barátnője változatlanul Zoja Sadurszkaja maradt. Vele már gyermekkorában játszott Bulgáriában, ahol apjuk szolgált. Érdeklődéssel figyelte Zoja nővérének, Vera Jurenyeva fiatal drámai színésznő-

nek az első színpadi sikereit. Vele is összebarátkozott, de nem annyira, mint Zojával...

Volt még egy Zoja – Lotareva, Sura másod-unokatestvére. Sura még férjhezmenetele előtt eljárt Lotarevékhez a Gorohovaja utcába, és nagyon megszerette Klavgyija Romanovnát, Igor Lotarev nevelőnőjét. Igor Zoja öccse volt, vékony, karcsú fiú, koraérett, szomorú szemű. Zoja egy leszerelt utászfőhadnagyhoz, korlátolt és önhitt emberhez ment feleségül, és egyszerre lehervadt, alkalmazkodott férje szűk érdeklődési köréhez. Alekszandra csüggedten nézte a barátnője szomorú változását.

„Nyárspolgár lett – gondolta. – De hogy is tehette! Hogy tudja elviselni az ilyen életet!"

Egyre kevesebb dolog keltett közös érdeklődést a másod-unokatestvérekben, és mind ritkábbak lettek a látogatások Lotarevék házában. Natalja Sztyepanovna, Zoja és Igor anyja, szemrehányóan mondta Alekszandrának:

– Egészen elfelejtettél minket, Surinyka.

Alekszandra az otthoni gondokra, pici fiára hivatkozott. De valójában más okból járt ritkábban Lotarevékhez. Unatkozott náluk. Úgy látta, hogy most a legszínesebb és legérdekesebb egyéniség a családban az ifjú Igor, aki könyörtelen szellemességével gyakran kihozta a sodrából az utászfőhadnagyot.

– Elképesztő ez a szerencsétlen Szeverjanyin! – kiáltott fel Zoja tehetetlenül, szenvedve, ha férje kutyaszorítóba került.

„Szerencsétlen Szverjanyinnak" hívta Igort, amióta az ünnepélyesen tudtára adta neki és Alekszandrának, hogy néhány év múlva híres költő lesz belőle, merthogy ezt ő már elhatározta. Álnevet is választott magának: Igor Szeverjanyin.

– Tudja, Sura, a Lotarev név nem illik egy költőhöz. Az Igor Szeverjanyin viszont jól hangzik. Mi a véleménye? – Nővére barátnőjét faggatta, Zoja véleménye

cseppet sem érdekelte. Amióta az férjhez ment az utászfőhadnagyhoz, nagyot esett a szemében.

Alekszandra úgy vélte, Igor nem választotta rosszul az álnevet. De azért megleckéztette a túlságosan magabiztos fiút:

– A költő legyen szerény. Nekem nem tetszik, hogy olyan szerénytelen vagy. Mindjárt híres akarsz lenni – alább nem is adod!

– Kételkedik bennem? Néhány év múlva emlékezzen vissza erre a beszélgetésre. Majd meglátja, hogy cseng Igor Szeverjanyin neve!

– Vissza fogok emlékezni, Igorjek, nagy örömmel fogok visszaemlékezni. De azért egyelőre szerényebben beszélj a jövődről.

Igen, unalmas Lotarevéknél. Igor csak a leendő Szeverjanyinról ábrándozik, verseket ír, kedves, de gyermekded verseket. Zojával nem talál közös beszédtémát. Az utászfőhadnagyot pedig látni sem szereti. Csakugyan elkerülhetetlen, hogy a család, az otthon mindent kiöljön egy fiatal asszonyból? Hiszen Zoja nemrégen még egészen más volt. Most meg csak a férje szeszélyei meg hölgyismerőseinek a pletykái érdeklik. Otthona jelenti neki az egész világot. Nem is feleség, hanem cselédje egy műveletlen, üres embernek, akit nem érdekel, hogy miért élnek az emberek a világon, mire törekszenek . . .

„Lehet, hogy velem is ez történik majd? Vajon a család bennem is elsorvasztja az igényeket, férjem rabszolgájává tesz, buta nyárspolgári nősténnyé? Azt már nem! Inkább a halál, mint Zoja sorsa!"

Két Zoja volt – két sors. És két teljesen különböző barátság.

Zoja Sadurszkajához Sura már gyermekkorában vonzódott. Sadurszkaja nem Lotareva. Hozzá olyan őszinte volt, mint senki máshoz. Zoja Sadurszkaja úgy megértette őt, mint senki más. Együtt tárgyalták meg Lotareva sorsát: szabad ennyire nyárspolgárrá válni a házasságban? Sadurszkaja úgy gondolta, hogy Surinyka Kollontajt nem fenyegeti Lotareva sorsa.

– Értsd meg, sok múlik azon, hogy a nő maga milyen szerepet vállal a családban. Aztán meg a te Vlagyimirod egyáltalán nem hasonlít Zoja főhadnagyához!

Ami igaz, igaz. Az ő Vlagyimirja egy csöppet sem hasonlít Zoja főhadnagyához. Vlagyimir okos, művelt ember, érdeklődése széles körű, olvasott, elbűvölő . . . Vlagyimirral ő igazán boldog. El sem tudná képzelni az életét nélküle. Misutka csupán két esztendős, de Vlagyimirra üt. Bájos arcocskáján már felderengenek apja vonásai, és ez boldoggá teszi Alekszandrát. Még mindig nem szokta meg, hogy anya. Milyen csodálatos, életet adni egy embernek! És milyen lesz ez az új ember, akinek ő életet adott? Mi lesz az élete értelme? Egyáltalán, mi az emberi élet értelme? Mi a nő életének értelme? Csak az, hogy gyereket hozzon a világra és felnevelje?

„Szeretem Vlagyimirt és imádom Misutkámat. De valamit még tennem kell az életben. Élni valami nagyobbért. Nemcsak azzal kell az emberek hasznára lennem, hogy még egy embert szültem. Mást is kell tennem."

„Kell . . . kell . . ." – mondogatta magában. De mi az, amit kell?

„FELÉGETNI A HIDAKAT"

Alekszandra ismét közelebb került régi ismerőséhez, első tanárnőjéhez, Marija Ivanovna Sztrahovához.

Sztrahova rég nem volt nála. S váratlanul betoppant – kicsit megöregedve, de változatlanul élénken, cvikkerének domború üvege mögött fiatalos szemek ragyogtak. Agyonmosott blúzt és kék szoknyát viselt, mint régen.

– Marija Ivanovna! Kedvesem! Mennyire örülök, hogy látom! Hát szabad ilyen sokáig elmaradni! Talán még mindig órákra szaladgál?

– Nemcsak órákra szaladgálok, Surinyka. Nemcsak. – Leereszkedett egy székre, láthatóan fáradt volt, s elmondta, hogy most az oktatási segédeszközök mozgó múzeumát vezeti. A munkásnők vasárnapi iskolája számára létesítették a múzeumot. Ezeknek az iskoláknak igen nagy szükségük van oktatási segédeszközökre. Minden tanítónő azt hozott, amit tudott; az egyik ásványgyűjteményt, a másik növénygyűjteményt, a harmadik vetítőkészüléket képekkel, a negyedik földgömböt, az ötödik térképet, így gyűjtötték össze a segédeszközök múzeumát. Úgy kölcsönzik ki őket, mint könyveket a könyvtárból. A tanítónők órára menet kiveszik a múzeumból, ami aznapra szükséges. A múzeumnak N. A. Rubakin ... igen, az a híres ... ő adott helyet kiváló

könyvtárában, a Bolsaja Podjacsevszkaján. Persze mindenki fizetés nélkül dolgozik. De azért szükség van pénzre, hogy fizethessék a néhány alkalmazottat, meg beszerezhessenek új eszközöket.

– Hogy pénzhez jussunk, belépődíjas előadásokat tartunk, sorsjátékot rendezünk – mondta Sztrahova, majd figyelmesen szemügyre véve régi tanítványát, így folytatta: – Ha maga is úgy akarná, Surinyka, sokat segíthetne nekünk... A tanítónők között csodálatos lányok vannak, s mind olyan komolyak, hisznek az ügyben. – Szünetet tartott és fürkésző pillantást vetett Alekszandrára: – Ha akarja, megismertetem Lelja Sztaszovával. Ő is a tanítványom volt. Egyébként unokahúga annak a Sztaszovnak, aki a maga nővéréről, Zsenyáról írt. Különben is érdekes család. El kellene mennie Sztaszovékhoz. Mintha besavanyodna itthon.

Marija Ivanovna fején találta a szöget. Alekszandra csodálkozva összecsapta a kezét.

– Magát az isten küldte ma hozzám, Marija Ivanovna. Állandóan amiatt gyötrődöm, hogy semmit sem csinálok. Vagyis itt a családom, a férjem, a gyermekem... De tudja, szeretnék még valamit.

Rubakin könyvtárából a múzeum már egy másik lakásba költözött, de ugyanabban a házban. Alekszandra itt ismerkedett meg Lelja Sztaszovával. Vonzódtak egymáshoz. Sztaszova egy évvel fiatalabb volt, de Alekszandra mindjárt megérezte benne a tapasztaltabbat. Ahogy bevallotta magának, Lelja jobban tudta, mit kell tennie, s azt is jobban tudta, ő maga mit akar.

Lelja ellátta őt olyan könyvekkel és brosúrákkal, amelyekről Alekszandra eddig nem hallott: tőle kapta Voynich „Bögöly", Jez „Hajnalban", Giovagnoli „Spartacus", Dickstein „Ki miből él?", Baharev „Hogyan viselkedjünk a kihallgatáson", Wilhelm Liebknecht „Pókok és legyek" című könyvét. Egyszer pedig mutatott neki egy illegálisan kiadott röplapot, amelyre kék ceruzával ezt írták: „Kakasok".

Ez a Tornton-gyár munkásaihoz intézett felhívás volt az első illegális röplap, amelyet Alekszandra látott. A röplap felszólította a munkásokat, támogassák a szövőmunkások sztrájkját.

„Elvtársak... (milyen szokatlanul hangzik ez a szó – »elvtársak«!)... ha végül is nem kérgesedett meg teljesen a szívetek azok szenvedései iránt, akik ugyanolyan szegények, mint ti magatok is vagytok, fogjatok össze testvéri egyetértésben a szövőinkkel, állítsuk fel közös követeléseinket, s minden kedvező alkalommal jobb osztályrészt fogunk kiverekedni magunknak elnyomóinktól..."

De hiszen ebben a röplapban elnyomókról és elnyomottakról van szó. Lényegében ugyanarról, amiről Marx és Engels kiáltványában! Milyen régen nem gondolt erre a csodálatos könyvre! Lehetséges, hogy a családi érdekek eltakarták előle az emberiség közös érdekeit? Lehetséges, hogy ő is oda süllyedt, ahova Zoja Lotareva az utászfőhadnagyával? Mikor visszaadta a röplapot Sztaszovának, megkérdezte, ki fogalmazta, és mit jelent rajta a „Kakasok" felírás?

Sztaszova beavatta a titokba, elmondta, hogy a röplapot egy fiatal marxista, Vlagyimir Uljanov írta, a kivégzett narodovolec, Alekszandr Uljanov édestestvére.

– Még sohasem láttam őt. De azt mondják, rendkívül tehetséges. Mostanában sokat beszélnek róla a mi köreinkben. Ennek a röplapnak azért adták a „Kakasok" elnevezést, mert úgy hangzik, mint a kukorékolás hajnalban. Pétervárott van egy marxista csoport. Néha „Kakasoknak" nevezik őket... Ismerem Uljanov jó barátját, Nagyezsda Krupszkaját.

Egy más alkalommal Sztaszova átadott Alekszandrának egy kis könyvet, amelynek az volt a címe: „Nézeteltéréseink". Nagyon a figyelmébe ajánlotta.

– A szerzője Plehanov... Az a Plehanov, akit nálunk a „gondolatok urának" neveznek. Őt követi ma az egész haladó Oroszország. Kiváló elme. Az első orosz marxista.

Maga Engels is nagyra becsüli. Fogja, olvassa el. Magának egyszerűen nélkülözhetetlen.

Alekszandra hazavitte a könyvet, együltében elolvasta, s mikor visszaadta Sztaszovának, lelkesen kijelentette, hogy ő most már „végleg marxista".

– De nagyon siet, Sura – hűtötte le hevességét Sztaszova. – Maga még messze van a marxizmustól. Sokat, nagyon sokat kell még megértenie, elolvasnia. Plehanov könyve nem elég. Várjon, szerzek még valamit magának.

Krupszkaja bevonta Lelja Sztaszovát a politikai Vöröskereszt munkájába. Sztaszova azt ajánlotta új barátnőjének, Kollontajnak, hogy dolgozzék vele. A Vöröskeresztben végzett munka szorosan összefonódott a múzeum munkájával. Népművelési cél ürügyén a múzeum engedélyt kapott rá, hogy oktatási segédeszközöket készíttessen a schlüsselburgi erőd foglyaival. Az erőd kazamatáiban sínylődtek olyan ismert narodovolecek, mint Nyikolaj Morozov, Vera Figner és mások.

Alekszandra mindinkább meggyőződött róla, hogy Sztaszova sok dologban előtte jár: nincsenek kételyei, amelyek Alekszandrát még gyötrik. Sztaszovának számtalan tapasztalt, komoly ismerőse van. Ismert marxisták, forradalmárok bíznak benne, fordulnak hozzá segítségért. Alekszandra sejtette, hogy Lelja Sztaszova nem mindenről beszél neki, nem minden dolgát és kapcsolatát mondja el neki.

De már nem érezte olyan jelentéktelennek, üresnek az életét, mint nemrégen. Napjait nem csupán a családról, a fiáról és férjéről való gondoskodás töltötte be...

A pétervári szövőmunkások 1896-os sztrájkja egy időre teljesen elszakította otthonától. Ha esténként felzaklatva hazatért, Vlagyimir nem kérdezett semmit, csak némán kezet csókolt.

– Elfáradtál?

– Nem, csöppet sem. Borzas hogy van? Egészséges? Evett?

De a fia, akit csecsemőkora óta Borzasnak neveztek,

már aludt, s Alekszandra lábujjhegyen ment az ágyacskához. Látta, hogy a férje szeretne legalább valami magyarázatot kapni, hol maradt el ilyen későig.

– Ha tudnád, Vologya, milyen körülmények között dolgoznak ezek az emberek. Hősiesen helytállnak. Nagyon jó lenne segíteni rajtuk, támogatni őket... Tudod, megpróbálunk jótékony célú estéket rendezni a sztrájkolók javára. De mindez csak egy csepp a tengerben. A társadalom pedig olyan közönyös, olyan nehéz megmozgatni az embereket. Őszintén mondhatom, a szövőmunkások sztrájkja valósággal felnyitotta a szememet.

Vlagyimir, kanalával a cukrot kevergetve a csészében, halkan, nem nézve Alekszandrára, így szólt:

– S úgy látszik, sok mindenre lezárta.

Alekszandra csodálkozva nézett rá.

– Mit akarsz ezzel mondani?

– Ne hidd, hogy bele akarok avatkozni a dolgaidba. De te feleség, anya vagy, Sura. Van anyai kötelesség is... Tudod, én is együttérzek a sztrájkolókkal. Minden rokonszenvem az övék. Ismered a nézeteimet. De emellett arra is gondolok, hogy családom van. Te, a fiam... Vannak családi kötelességek. Bocsáss meg, de nem szabad ennyire belemerülni. Úgy érzem, te túlságosan belemerülsz. Általában rendkívül könnyen lelkesedsz.

– Szeretném hinni, hogy nem fontoltad meg, mit mondasz – felelte az asszony szelíden. – Amikor arról van szó, hogy segítsünk az embereken, szerintem nem helyénvalóak az olyan kifejezések, mint „rendkívül" vagy „túlságosan". Tévedsz, Vologya. Számomra ez nem pusztán lelkesedés. Sokkal komolyabb. Hidd el nekem.

– Rendben van, kedves. Ne beszéljünk többet erről.

Az asszony megértette, hogy Vlagyimir kitart a véleménye mellett. De a férfi megelégedett azzal, hogy ne feszegessék Sura „lelkesedését". Ne feszegessék – egyelőre.

S minden maradt a régiben.

Alekszandra jótékony célú estéket rendezett a sztrájkolók javára, beszélgetett a munkásnőkkel az esti isko-

lában, kartont, ragasztót, könyvkötővásznat, papírt csomagolt, amiből oktatási segédeszközt készítettek. S már megtanulta, hogyan rejtse a színes papírcsomagok közé az illegális leveleket, röplapokat. S amikor az erődből megérkeztek a foglyok készítményei, megtalálta a beléjük rejtett válaszleveleket.

Alekszandra egyre azt kérdezgette magától: vajon marxistának nevezheti magát? Vajon helyesen fogja-e fel ennek a szónak az értelmét?

– Tudja, Lelja – mondta egyszer Sztaszovának –, a textilmunkásnők sztrájkja nagyon elgondolkoztatott. Bevallom, egyre inkább hajlok a marxizmus felé.

– Úgy látom, Sura – mosolyodott el Sztaszova –, maga egyelőre érzelmi marxista. De a marxizmus koránt sem csupán érzelem, hanem tudomány, Sura.

Alekszandra megértette, hogy még tanulnia kell. Huszonnégy éves korára elég sokat tud: három idegen nyelvet, elég jól ismeri a művészetet – zenét, festészetet, kitűnően az irodalmat, a történelmet, konyít a természettudományokhoz, a matematikához, valamelyest a politikai gazdaságtanhoz... Nem is kevés ez a mai Pétervár átlagos asszonyának, de nagyon kevés egy képzett marxistának.

Életében hamarosan döntő fordulat következett be. 1896-ban történt, a narvai Krenholm-manufaktúrában tett látogatása után. Vlagyimir egyik mérnöktársával Narvába utazott, és hívta a feleségét, hogy tartson velük.

– Ha akarod, vigyük magunkkal Zoja Sadurszkaját is. Remek társaság lesz együtt. Négyesben utazunk, jól elszórakozunk.

Zoja is, Sura is örömest fogadták a meghívást. Vlagyimir útitársáról, Pogorelcev mérnökről kiderült, hogy kedves, intelligens ember.

Zoja és Sura azt mondta, hogy szeretnék megnézni a gyárat, ahol több mint tizenkét ezer munkás, nő, gyermek dolgozik...

– Ha érdekel, megnézhetitek a gyárat is. S elmegyünk az operettbe is Narvában.

Vlagyimir Ljudvigovics boldog volt, hogy néhány

napot felesége társaságában tölthet. Az utóbbi időben olyan ritkán voltak együtt, az asszony minden idejét lefoglalják „jótékony célú" ügyei, ráadásul körülbástyázta magát könyvekkel. Bizonyára alkot valamit kicsiny íróasztalánál.

– Utazunk!

Vlagyimir még tervet is kidolgozott rövid narvai tartózkodásukra. Nappal a társával a gyárban lesz elfoglalva: szellőzőberendezés felszerelését készíti elő. Sura és Zoja megnézhetik a textilgyárat, ha annyira akarják. Este – operett, vacsora a vendéglőben.

Milyen szerencse, hogy éppen ezekben a napokban vendégszerepel Narvában a pétervári operettszínház. Pétervárott úgysem jut rá idejük, különösen most, mikor Surának annyi a dolga!... És sietett, hogy jegyeket szerezzen.

A szállodából Zoja és Sura leszaladt a folyóhoz. A város határában, a kövek közt zuhogó folyó fölött emelkedett az óriási gyár. A munka reggel hatkor, sötétben kezdődött, és sötétben, este nyolckor végződött. Tizennégy óra szakadatlan munka!

– S mennyit fizetnek ezért a tizennégy óráért? – kérdezte Sura.

– Hét rubelt egy hónapra, nagyságos asszony.

Az irodavezetőnek nem tetszettek a csinos hölgyek; mi közük hozzá, mennyit kapnak a munkások?!

Kelletlenül adott engedélyt, hogy végigjárhassák a műhelyeket.

Félhomályos műhelyekben, zakatoló gépek között dolgoztak az emberek, a hét hat napján át nem láttak napfényt. A két pétervári „hölgy" elnézte a rosszul táplált kamaszokat, a kislányokat, akiknek arca olyan ráncos volt, mint a beteges öregasszonyoké, a nőket, akik olyanok voltak, mint a bőrrel bevont csontvázak, a piszkos férfiakat öv nélküli ingükben. Surának felkavarodott a gyomra a csípős izzadságszagtól és a gyári vegyszerek bűzétől. De kényszerítette magát, hogy továbbmenjen. Mindent tudni, mindent látni akart!

– S ez a kislány havi hét rubelért dolgozik?

– Már megbocsásson, nagyságos asszony, csak nem fizethetnek a gyerekeknek annyit, mint a felnőtteknek. Öt rubelt fizetnek neki, az is elég.

A műhely egyik távoli sarkában Zoja szóba elegyedett egy idős, beesett arcú munkásnővel. A munkásnő óvatosan körülnézve – ne adj, isten, hogy a mester meghallja! – haragosan és ingerülten számolt be a narvai gyárban uralkodó állapotokról. Ha már kérdezi, nagyságos asszony, akkor tudja meg, hogy verik a gyerekeket a gyárban. Verik a felnőtteket is – ez a szokás! Ha az ember eltör egy kefét, huszonöt vesszőcsapást kap, és ha merészel liften lemenni a harmadik emeletről a másodikra (estefelé már alig állunk a lábunkon!) ötvenet csapnak rá. Még külön hóhért is tartanak a vétkesek megvesszőzésére. Nahát, most már tudja, nagyságos asszony, ha éppen ez érdekelte!

A két barátnő támolyogva hagyta el a gyárat. Minden összefolyt a szemük előtt. A nehéz szag a szabad ég alatt is üldözte őket. De még nem mentek haza. Benéztek a barakkokba is: hogy élnek ezek a szerencsétlen emberek? A barakkokban még szörnyűbb bűz volt, mint a műhelyekben. Sura nem merte megközelíteni a priccseket – messziről látta, hogy a mindenféle szakadt rongyon seregestül másznak a poloskák. A piszoktól zsíros-fekete asztalon mosatlan bádogbögrék. Teremtőm, de hát mikor takarítsanak, mikor mossanak fel tizennégy órai pokoli munka után!

Már távozni akartak, amikor a félhomályban, két sor priccs között, rongycsomókon egymás mellett heverő gyerekeket pillantottak meg. Sura hirtelen megfordult, és a gyerekekhez lépett. Néhányan közülük aludtak, mások közönyösen bámulták a jól öltözött, ismeretlen asszonyt. Sura egyszerre csak hátrahőkölt...

– Zoja! Gyere ide gyorsan!

Zoja odament és felkiáltott. Az élő gyerekek között egy három-négyéves fiú már megmerevedett, takaratlan holtteste feküdt.

– Megfagyott – magyarázta a mellette fekvő kislány. – Nemsokára eljön érte az egyik néni és elviszi. De a nadrágot lehúzza róla. Most majd Mityka fogja hordani.

Mityka ott feküdt a húga mellett, és várta, hogy halott testvéréről lehúzzák a nadrágot és odaadják neki.

A két asszony könnyes szemmel hagyta el a barakkot.

– Surinyka, ideje átöltözni. Megebédelünk, és megyünk az operettbe! – fogadta feleségét a szállodai szobában Vlagyimir Ljudvigovics, de mikor meglátta az asszony arcát, megrémült: – Mi történt veled?

Sura kabátostul leroskadt a karosszékbe.

Az operettbe természetesen nem mentek el. Este, mikor kissé megnyugodott, Sura, mintha hangosan gondolkodna, így szólt:

– Változtatni kell a munkásosztály helyzetén. Szabadságra van szükség. Így nem mehet tovább!

– Ezeknek a gyáraknak – szólalt meg Zoja – a szabad természetben, erdőkben, kertekben, parkokban kell állniuk, hogy a munkások egészséges és tiszta levegőt szívjanak.

– Nem a kerteken múlik a dolog! – kiáltott fel Alekszandra. – Értsd meg! Mindent fenekestül fel kell fordítani! Mindent! Érted?

– Surinyka, mi van veled? – Kollontaj ijedten nézett a feleségére.

– Mi van velem, mi van velem! Semmi sincs velem! Inkább azt nézd meg, mi van azokkal a szerencsétlen asszonyokkal, gyerekekkel ebben az átkozott gyárban! Fegyház, pokol ez, nem gyár!

– Teljesen egyetértek veled – mondta Kollontaj engesztelően. – De ne felejtsd: éppen azért jöttünk ide, hogy változtassunk a munkások helyzetén. Bevezetjük a fűtést, jó szellőzőberendezést szerelünk fel. Egy csapásra minden megváltozik.

– Szellőzőberendezést! – kiáltotta felháborodva Alekszandra. – Az orosz államban kell felszerelni szellőzőberendezést! Fel kell szabadítani a népet! Érted? Felsza-ba-dí-tani!

A vonaton, Narvától Pétervárig, Alekszandra magába merült, szinte szavát sem lehetett venni. A férje riadtan figyelte.

„Lám, milyen érzékeny! Nem kellett volna Narvába hoznom. Ha nem látja a gyárat, most nem búsulna. Nem nőknek való látvány. De mi majd mindent rendbe hozunk ott . . ."

Nem merte bevallani magának, hogy Sura és ő egyre kevésbé értik egymást. De hiszen az isten is egymásnak teremtette őket. A kerek világon nincs senki, aki drágább volna neki, mint a felesége. És érzi, hogy az asszony is szereti őt.

Pétervárott Sura összecsókolta a kisfiát, s máris rohant Leljához a Furstadtszkajára. Nemcsak Lelját szerette, hanem családi környezetét, a „Sztaszov-ház levegőjét". Egész Péterváron nem ismert más olyan házat, családot, ahol annyira szabadon lélegzett, mint Sztaszovéknál.

Lelja nagybátyja, Vlagyimir Vasziljevics Sztaszov, a kiváló műkritikus volt. Alekszandra irigykedve hallgatta Lelját, mikor az elmondta, hogy nagybátyja lakásán Oroszország legtehetségesebb embereivel találkozik – festőkkel, szobrászokkal, zeneszerzőkkel.

Nem csoda, ha Lelja műveltebb nála.

Lelja kacagva mondta el, mit művelt híres nagybácsija, amikor III. Sándor cár halála után őt, a cári közkönyvtár őrét és titkos tanácsost, kitüntették az uralkodó arcképével díszített érdemrenddel.

– Képzelje, Sura, hazavitte az érdemrendet, és felakasztotta a vécében! A vécében! A háziak persze halálra rémültek. Hiszen ha ez kiszivárog, és házkutatást tartanak, meggyűlhet a bajuk.

Nagybátyja azt állította, hogy utálja a politikát. De amikor ifjú unokahúga külföldről egy ott megjelent illegális kiadványt szeretett volna megkapni, habozás nélkül arra kérte külföldi barátait, hogy küldjék két példányban a cári közkönyvtár címére, mert Vlagyimir Vasziljevics titkos tanácsos mindent kaphatott, még Oroszországban betiltott kiadványokat is. Ugyan ki

gyanúsítaná ökegyelmességét, hogy együtt érez a forradalommal! Az egyik példányt a nagybácsi rögtön elhelyezte a közkönyvtár titkos gyűjteményében, a másikat pedig átadta forradalmár unokahúgának.

– Láthatod, mennyire utálja a politikát!

Lelja apja, Dmitrij Vasziljevics, az ügyvédi kamara elnöke volt, ismert fővárosi ügyvéd, vállalta a védelmet számos politikai perben, még Karakazov perében is, azonkívül muzsikus volt, az Orosz Zenei Társaság és a Pétervári Konzervatórium egyik alapítója.

Lelja szerint az apja sejtette, hogy lánya mire áldozza minden idejét és erejét, de nem kérdezősködött, noha bizonyára állandóan aggódott miatta.

A narvai utazás után Alekszandra izgatottan, feldúltan ment Sztaszovához. Elmondott mindent, amit a gyárban látott, és bevallotta: most értette meg igazán, hogy meg kell változtatni a munkásosztály helyzetét. Ő kész minden erejével ezért küzdeni. De mit tehet ő? Maga is úgy érzi, hogy keveset tud. Neki kell ülnie és töviről hegyire áttanulmányozni Marxot. Megkérte Lelját, szerezze meg „A tőke" első kötetét. Sztaszova csak csóválta a fejét:

– Tudja-e, Sura, milyen nehéz ez most? „A tőke" orosz kiadását elkobozták. Egész Pétervárott csak néhány példány maradt. Hirtelenében nem tudom megszerezni. Hiszen ez nem egy, nem két napra való olvasmány. A harmadik kötetet jómagam is németül olvastam. Nagyon nehéz, előre megmondom.

– Németül én is tudok olvasni – felelte Alekszandra megörülve.

– Sajnos, most német Marxom sincs. De ha tud németül, adhatok egy másik német könyvet. Marx tanairól is szó esik benne. Hasznára válik. Heinrich Herkner professzor könyve ez, „A munkáskérdés". Herknert a németek a marxizmus jó ismerőjének tartják. Úgy tudom, most a zürichi egyetem tanára. Adjam?

Alekszandra a muffjába rejtette a vaskos könyvet és megkérdezte:

– De ha olyan nehéz most megszerezni „A tőké"-t, hogy tud a munkáskörökben-előadásokat tartani a marxizmusról?

– Nekünk, vagyis azoknak, akik ezt a munkát végzik, természetesen olvasniuk kell Marx tanait. De a kör tagjai kezdetben nélkülözhetik a könyvet. – Sztaszova elnevette magát. – Mi minden hidat felégettünk magunk mögött. Csak ez most az életünk.

– Hogy mondja, Lelja? Minden hidat felégettünk?

– Magáról ezt nem mondanám, Sura. Maga még nem döntött. Azt mondtam: *mi* felégettük.

– Én is azt mondom: mi. Mi minden hidat felégettünk. Helyesebben, felégetjük őket.

Férfi módra megrázták egymás kezét. Alekszandra hazavitte Herkner könyvét, s mikor a férje a könyv címére pillantott, megkérdezte tőle:

– Olvastad már?

– Nem. Furcsa, drágám, hogy mennyire érdekelnek ezek a kérdések.

– Nekem meg az furcsa, Vologya, hogy téged nem érdekelnek. Nem tudom, hogy lehet úgy élni, hogy valakit ne érdekeljen a nép élete.

– Engem érdekel, mint ahogy minden intelligens embert érdekel Oroszországban. De úgy vélem, ennek az érdeklődésnek nem szabad túllépnie az ésszerűség határát. De ez az érdeklődés semmi esetre sem kényszeríthet rá – hangjában ingerültség érződött –, hogy elhanyagoljam kötelességemet a családommal szemben.

– Úgy találod, hogy én elhanyagolom?

– Ha az igazat akarod tudni, hát igen . . . Bizonyos mértékben, Sura. Már régóta szeretném megmondani neked, hogy ideje megállni. Fel sem tűnik neked, hogy egyre ritkábban látjuk egymást. De ez még nem minden. Arra sem gondolsz, hogy szenvedélyed egyre kockázatosabbá válik. Úgy is mondhatnám: veszélyesebbé. Nem fogod fel, milyen útra léptél, mire kárhoztatod a családod. Kötelességem visszatartani téged.

– Visszatartani? Nem hiszem, hogy bárki visszatart-

hatna. Nagyon sajnálom, hogy éppen a hozzám legközelebb álló emberben nem találok támaszra.

– Én csak egyet tudok – mondta Vlagyimir komoran –, hogy te már nem vagy az, aki voltál. Eltávolodsz tőlem, sőt a fiúnktól is. Nem akarok és nem tudok élni férji hatalmammal. Ez mindkettőnkhöz méltatlan lenne és bizonyára hasztalan.

– Biztosan! – kiáltott fel Alekszandra.

– Nem is akarok ehhez folyamodni. De szólni kötelességem. Megpróbállak észhez téríteni, amíg nem késő. Féltelek, Sura. Te még túlságosan fiatal, forrófejű vagy... Még csak annyit, hogy szeretlek – fejezte be csöndesen.

Alekszandra odalépett hozzá, és némán megcsókolta. A beszélgetés véget ért. „Alakul" – gondolta Alekszandra.

Bement a gyerekszobába. A dajka nem volt ott. A rózsás arcú, hároméves fiúcska a földön ült, piros, négyszögletes kis szőnyegén, és kanállal etette plüss mackóját, amelynek kerek, zöld üvegszeme volt. Alekszandra felkapta a gyereket, aki anyja felhevült arcához simult.

Vlagyimir Ljudvigovics tétován követte a feleségét, megállt a küszöbön, onnan figyelte a jelenetet. Sápadt volt, egész teste megfeszült, vigyázott, nehogy egyetlen óvatlan mozdulatot tegyen, egyetlen felesleges szót szóljon. Még akkor is hallgatott, mikor látta, hogy könnyek harmatcseppjei gördülnek le Alekszandra arcán.

Alekszandra letette a kisfiút a szőnyegre, zsebkendővel felszárította könnyeit, és a férjére mosolygott. Vlagyimir úgy nézett rá, mint ifjú a szerelmesére. Alekszandra elhatározta, hogy az egész estét férjének szenteli. Elvégre meg lehet őt érteni...

Herknert majd reggel kezdi olvasni.

Néhány nap múlva, amikor ismét későn ment haza a vasárnapi munkásiskolából, Vlagyimir szemrehányó pillantással fogadta. Az asztal régen meg volt terítve vacsorához, a szamovár az asztalon állt, de a férje szemlátomást nem nyúlt az ételhez.

– Te mostanáig nem vacsoráztál? Munka után, Vologya?

– Természetesen nem. Vártam rád. Ki tudhatta, hogy ilyen későn jössz meg. A dajkát eleresztettem: beteg lett a húga. Én etettem meg a gyereket. Régóta alszik. Egyre azt kérdezte: hol a mama?

Nem, többé nem tett szemrehányást neki, nem figyelmeztette, nem akarta meggyőzni, hogy térjen észhez. S mégis minden szavából burkolt szemrehányás érződött.

Alekszandra úgy érezte, hogy ez a burkolt szemrehányás mind jobban nyomasztja. Néha tiltakozás támadt benne férje ellen, kiabálni szeretett volna, hogy ne merjen ilyen szemrehányó szemmel nézni rá. Értse meg őt. Egyáltalában nem ábrándult ki belőle, de egyszerűen nem tud, nem akar, nincs joga lemondani arról, ami értelemmel tölti meg életét, erőt ad neki, hogy embernek érezze magát.

Alekszandra megpróbált úgy tenni, mint aki nem veszi észre férje szemrehányó pillantását, és foglalatoskodni kezdett az asztal körül, férje kedvét kereste, gyöngéd, kedves volt hozzá. Elhessegette magától azt a gondolatot, hogy nem mehet így a végtelenségig, hogy mind kevésbé értik meg egymást Vlagyimirral, hogy a férfi már nem az, aki egykor Tifliszben volt, amikor olyan hévvel beszélt neki Herzenről, a cárizmussal szemben érzett gyűlöletéről. Túlságosan óvatos, túlságosan a családjára, a munkájára koncentrál. Túlságosan olyan, „mint mindenki" ...

1897 végére Vlagyimir Ljudvigovics vidámabb, derűsebb lett, szeméből eltűnt a szemrehányás. Azt hitte, feleségének valóban megjött az esze. Sokkal több időt tölt otthon, valamit írogat, ott ül szobájában az asztalnál, körülbástyázta magát könyvekkel. Nem kérdezte tőle, mit ír, ha úgy fordul, elmondja majd magától is. Vlagyimir délután négy órakor szokott hazatérni a munkából, és örült, hogy Surocskáját ott látja az asztalnál dolgozni.

Vlagyimir nem is gyanította, hogy maga egyengette az új szenvedély útját. Egyszer, amikor szemére vetette a feleségének, hogy elhanyagolja a családját, azt mondta: „Ideje lenne elgondolkoznod azon, hogyan fogod felnevelni a fiadat." Ez a megjegyzés terelte Sura gondolatait a nevelésre. Vajon csak az anya neveli a gyermeket, nem pedig egész környezete? Rávetette magát a pedagógiai könyvekre, de azok nem elégítették ki. Felfedezte Dobroljubovot, aki meggyőzőbbnek látszott másoknál, sok új gondolatot ébresztett benne. Alekszandra jegyzeteket készített. Amikor átlapozta a jegyzeteit, arra gondolt, hogy nem ártana mindezt a maga számára következetesen kifejteni. De miért csak magának? S ha megpróbálna cikket írni? Az lehetne a címe: „A nevelés alapelvei Dobroljubov nézetei szerint." Írt, de még Vlagyimirral sem közölte gondolatait. Attól tartott, hogy senki sem akarja majd közölni a cikket, s ő a sikertelen szerző sorsára jut. Az írásszünetekben tovább tanulmányozta Herkner könyvét a munkáskérdésről.

Újév után végre elkészült a cikk. Sokáig tartott, amíg letisztázta, aztán félve bevitte az „Obrazovanyije"* folyóirat szerkesztőségébe A. J. Osztrogorszkijhoz. Osztrogorszkij elolvasta a kéziratot, orra hegyére tolta a cvikkerét, az üveg fölött Alekszandrára nézett, és kissé csodálkozva így szólt:

– Magának, kedvesem, van irodalmi tehetsége. Nagyon ajánlom, folytassa az írást.

Megígérte, hogy közli a cikket. Két vagy talán három számban, mert hosszúra sikerült. Osztrogorszkij magánál tartotta a cikket, s Alekszandrának most türelmesen kellett várnia, amíg kinyomtatva viszontlátja művét az ismert folyóiratban. Az „Obrazovanyije" eleinte csupán pedagógiai folyóiratnak számított, de hamarosan a marxista gondolat legális szócsöve lett.

Alekszandra eközben elolvasta Herknert. A könyv csak felkavarta: sok magától értetődő dologról volt benne

* Közoktatás.

szó, de ezekről Surának fogalma sem volt. Állandóan az járt a fejében, hogy tanulnia kell, sokat kell tudnia. Alapvető ismeretek nélkül olyan, mint akinek se keze, se szeme.

Sztaszova adott neki még egy könyvet, és hozzáfűzte, hogy az új könyv nagy feltűnést keltett. Oroszországban minden gondolkodó ember ezt olvassa.

Alekszandra a borítólapra pillantott. A szerző – N. Beltov – nevét nem ismerte. A könyv címe – „A monista történetfelfogás fejlődésének kérdéséhez" – kissé meghökkentette: túlságosan szakmainak érezte.

– Ki ez a Beltov, Lelja?

– Hát nem mondtam magának? Plehanov álneve. Ő írta a könyvet. Egy nagy elme alkotása, a marxizmus igazi tanítójának műve. Csak olvassa el gyorsan. Sokan várnak rá.

Beltov könyvét Alekszandra egy hét múlva visszavitte Sztaszovához. Ezzel a megjegyzéssel adta át: „Egyenesen beleszerettem Plehanovba."

Sztaszova összeráncolta a homlokát:

– Hogy maga milyen rajongó lélek, Surocska! Hagyja ezt az előkelő úrilányhoz illő fellengzést. Beleszeretett! Ez igazán nem a megfelelő szó annak kifejezésére, hogy mit érez Plehanov iránt. Nem illik egy marxistához, hogy szerelmes legyen Plehanovba. Legyen a híve. Magának, kedves, még sokat kell olvasnia, gondolkoznia. És bocsásson meg az őszinteségért, formálnia a jellemét.

Alekszandra ismét későig elmaradozott, férje szemében ismét észrevette a néma szemrehányást. Ráadásul nem hagyta nyugton Osztrogorszkij tanácsa, hogy folytassa az írást. Fejében máris halmozódtak egy Finnországról szóló könyv gondolatai. Többször járt ott a nagyapjánál, látta a föld nélküli parasztok reménytelen életét, ismeretséget kötött a munkásmozgalom vezetőivel. Úgy érezte, írnia kell Finnországról. Kell! De mennyi anyagot kell még gyűjtenie, mielőtt hozzáfoghatna a könyvhöz!

Igyekezett megszerezni mindent, amihez a pétervári

könyvtárakban hozzájuthatott. Tucatszám olvasta a Finnország történetével és gazdaságával foglalkozó műveket. Mikor kellőképpen felkészültnek érezte magát, azt mondta férjének, hogy egy időre Finnországba kell utaznia. S elment, fiát a dajkára és férjére hagyta. Finnországban kapcsolatot teremtett munkásokkal, megtekintette Helsingfors, Abo, Tammerfors és más városok iparvállalatait, részt vett munkásgyűléseken, ellátogatott számos munkáslakásba, és nyalábnyi teleírt jegyzetfüzettel, egy csomó levéllel, könyvvel, finn folyóiratok kivonataival tért vissza Pétervárra. De tudta, hogy ez csak az alap. Nemegyszer elmegy még Finnországba, mielőtt megírja róla szóló könyvét. Az alapot mégis lerakta. Egyre sűrűbben levelezett Oroszország északi szomszédjának munkásmozgalmi vezetőivel. Alekszandra most már ismerte a finnországi munkáséletet.

Pétervárott továbbra is találkozott a munkásokkal a vasárnapi iskolákban, dolgozott az oktatási segédeszközök múzeumában, fenntartotta a kapcsolatot a schlüsselburgi foglyokkal, apránként gyűjtögette az anyagot Finnországról, játszott a fiával, igyekezett megnyugtatni újra elkomorult férjét, sokat olvasott, és mégis tehetetlennek érezte magát. Nem, így nem lehet. Tanulnia kell. El kell sajátítania a marxista tudományt, ha nem akar félművelt maradni. De hogyan, hol?

Egyik este teázás közben hirtelen a férjéhez fordult:

– Nem emlékszel, hogy is van a „Faust"-ban... „Szabadság, élet nem jár, csak azoknak..." Hogy is van ez, Vologya? Sehogy se jut eszembe az egész verszak.

Vlagyimir felállt.

– Ha szükséged van rá, rögtön behozom.

Behozta az asszony szobájából Goethe német nyelvű kiadásának kis kötetét – még nagyapa könyvtárából való –, sietve keresgélni, lapozni kezdett benne.

– Azt hiszem, ez az.

Az asszony felolvasta, emlékezetébe idézve az ismerős sorokat:

S elmém e végső bölcsességre jut:
Szabadság, élet nem jár, csak azoknak,
Kiknek naponta kell kivívniuk.
Így él le itt majd, a veszély ölén,
Sok dolgos évet gyermek, férfi, vén.
Ha láthatnám a síkon át
E nyüzsgést, szabad nép szabad honát . . .*

Vlagyimir nem vette le szemét felesége arcáról, mosolyogni próbált, s hirtelen maga is érezte, hogy most menynyire nem helyénvaló szándékolt, csaknem hízelgő mosolya:

– Vedd figyelembe, kedves, Goethe csak férfiakról és vénekről szól. No meg gyerekekről is. De hímnemű gyerekekről.

– Igazán nem kellett volna erre emlékeztetned – csattant fel Alekszandra. – Még tréfából sem. Tudod, nem bírom, ha azt mondják a nőknek: ez nem a ti dolgotok, ez nem nőknek való.

– De hát ez valóban nem női dolog. Semmi esetre sem a te dolgod. Végül is a feleségem vagy, a fiam anyja.

Az asszony úgy érezte, hogy férje valaki másnak a szavait ismétli. Hol is hallotta már ezt? Igen, Pogorelcev, Vlagyimir barátja gondolkodik így. Azok az emberek gondolkodnak így, akik hozzájuk járnak, és meghívják őket magukhoz. Annak a környezetnek a hangja, amelyben ő, Alekszandra él.

Férje még sose beszélt vele ilyen hangon. Egész testében megremegett, mikor meghallotta ezt az idegen, fémes hangot. Úristen, mit tegyen? „Felégetni a hidakat" – jutottak eszébe Lelja Sztaszova szavai. Éppen azért, mert az otthona kedves neki, éppen azért, mert boldog a férjével és a fiával, nem oszthatja meg magát közöttük és az ügy szolgálata között, amelyet most élete erkölcsi kötelességének érez. El kell menekülni a sikeres, a túlságosan sikeres emberek köréből. Ez a környezet máris közönséges liberális nyárspolgárrá formálta a férjét.

* Kálnoky László fordítása.

„Vagy holtom napjáig élvezem a boldogságot ebben a szűk körben, csak anya és feleség leszek, gondoskodom a fiamról, és nem érdekel, hogy a vele egykorú gyerekek millióinak rossz a sora, szeretni fogom a férjemet, és azt gondolom, hogy nem az én dolgom harcolni a szabadságért és az igazságért, csak nekem legyen jó, vagy pedig a lelkiismeretem szavát követem . . .”

Félt a férjével való beszélgetéstől. Jó előre felkészült szemrehányásaira. Számított rá, hogy kínos jeleneteket kell elviselnie, s már látta maga előtt, ahogy Vlagyimir kihozza a kisfiút a gyermekszobából, és karján a gyerekkel beszél vele.

De nem így történt. S ettől még nehezebb lett.

Vlagyimir egy álmatlan éjszaka után, holtsápadtan, elgyötörve, halkan így szólt:

– Régóta vártam ezt. Láttam, mi megy végbe benned. Tégy úgy, ahogy jónak látod. Rendezd be az életedet úgy, ahogy érzelmeid parancsolják. Számomra az egyetlen ember maradsz, akit határtalanul szeretek.

Segített neki csomagolni, mintha vidéki ismerőseihez vagy valamilyen fürdőhelyre utazna. Eközben gyötrődve kérdezgette önmagától: „Csakugyan itt hagy minket?”

Surának hátra volt még az anyja; a gyereket egyelőre nála hagyja. Neki azt mondta, Zürichbe utazik, beiratkozik az egyetemre. De az anyja magától is kitalálta, hogy ez csak kifogás.

– Ennek elment az esze – mondta Domontovics tábornokné legidősebb és legértelmesebb lányának.

Adél nagyon aggódott amiatt, hogy húga elképesztő viselkedése botrányt kavar a társasági körökben.

NEGYEDIK FEJEZET

EURÓPA KÖVEI

Pétervártól Vilnáig nem volt más utas a fülkében, és éjszaka Alekszandra szabad folyást engedett könnyeinek. A fia, persze, még nem éri fel ésszel, mi történt. Csak annyit tud, hogy a mama elutazott valahová, és ő egyelőre nagymamánál és nagyapánál lesz. De ki tudja felmérni Vlagyimir bánatát! Mennyire szenvedhet, milyen lelki fájdalom gyötri! De akármilyen nehéz neki, nem sír. Vlagyimir könny nélkül szenvedi el bánatát. Ő azonban, itt a vonaton, úgy érzi, mindhármuk könnyeit sírja el.

Reggel érkezett Zürichbe. A csúcsos háztetők piros pikkelyén már csillámlott a korai napsütés. Csomagját a pályaudvaron hagyta, s gyalog nekivágott a városnak, hogy penziót keressen magának. A keskeny tó vizén fehér gőzhajó siklott, a fedélzet fölött kék-vörös csíkos ponyva feszült. A kékeszöld hegyek, a napfénytől rózsaszínben játszó fehér hegyormok, a városháza csillogó, hegyes tornya, a hűvösség a fák hervadó, augusztusi lombjai alatt, az áttetsző levegő és az üres lóvasút a kockaköves városi utcákon, a szinte zajtalan város vidékies nyugalma – mindez csillapítóan hatott Alekszandrára. A pályaudvartól az előkelő Bahnhofstrassén ment, drága üzletek és szállodák között, átvágott a tóba ömlő Limmat folyó hídján, elnézte a lapos bárkákat a kikötőhelyeken, s máris

odaát volt a folyó túlpartján, Zürich óvárosában, ahol a szűk utcákon járda sincs, és a hegyes cseréptetős házak olyanok, mint a kártyavár. Megállt egy boltíves bazilika mellett, amelynek két befejezetlen tornya volt, és egy megzöldült réztáblán azt olvasta, hogy a templom még a XIII. században épült, és innen indult el a XVI. században Zwingli reformmozgalma. Lépten-nyomon a régi idők emlékeivel találkozott. Szinte valamennyi régi épület a zürichi reformációra emlékeztetett.

„Mi is reformáció felé haladunk – gondolta Alekszandra –, csakhogy nem vallási, hanem társadalmi reformáció felé. Vajon Európának ezek a megszentelt kövei nem lesznek-e más, a régieknél sokkal nagyobb megrázkódtatások tanúi?"

A hajdankor sok emléke, az egész város zöld és rózsaszínű csendje, balzsamos levegője lecsendesítette Alekszandra háborgó érzelmeit. Sokáig kóborolt az ismeretlen utcákon, önkéntelenül is kihallgatta a járókelők lassú beszédét. Végül jólesően elfáradt, és akkor eszébe jutott, hogy reggel óta egy falatot sem evett. Betért egy kis kávézóba, ahol csupán három asztalka állt, ivott egy tejszínes kávét, evett egy sonkás zsemlyét, és megkapta egy kényelmes és olcsó penzió címét. Elment a címre, és húsz perc múlva már bérlője volt egy nagy szobának, ahonnan kilátás nyílt a tóra és a folyó hídjaira. A tulajdonosnő éltes, pirospozsgás özvegy volt, csipkefőkötőt és merevre keményített hófehér köténytyt viselt. Alekszandra azután lóvasúton kiment a pályaudvarra, hazavitte a csomagjait, és egyszeribe zürichi lakosnak érezte magát.

A beiratkozás az egyetem gazdaságtani és statisztikai szakára még egyszerűbb volt, mint szobát találni az óvárosban. Az egyetemi irodán beírták a nevét a diákok könyvébe, s a piros arcú, fehér csipkekézelős tisztviselőnő barátságosan közölte vele, hogy a Fräulein (Alekszandra nem javította ki) pontosan a százharmincadik hallgatója lesz az egyetemnek.

– Gratulálok. – Felállt, és ünnepélyesen megszorította a kezét.

Alekszandra megtudakolta, tart-e előadásokat Heinrich Herkner professzor?

– Ó, igen, Fräulein. Ó, igen! Herkner professzor úr egyetemünk egyik legtekintélyesebb tanára. A professzor úr előadásain mindig zsúfolt a terem, Fräulein.

Most már csak az volt hátra, hogy megismerkedjék Herknerrel. Kiderült, hogy fiatalabb, mint gondolta: még negyvenéves sincs, rövid szőke szakálla és ritkás bajusza még fiatalabbnak mutatta.

Ilyen fiatal, s máris mennyi mű és micsoda név! A professzor elégedetten hallgatta, hogy Alekszandra még Oroszországban olvasta „A munkáskérdés"-t, és az ő kedvéért jött Zürichbe.

– „A munkáskérdés" már nagyon régi, kedves Fräulein. – Kérdőn nézett rá. – Fräulein, jól mondom?

– Frau – felelte Alekszandra keményen. – Válófélben vagyok, professzor úr.

– Nocsak.

Alekszandra úgy látta, nem nagyon tetszik neki ez a bejelentés. Német-Svájcban gyanakvóan tekintenek a „válásokra". Herkner professzor pedig rendes úriember. Ez a fiatal orosz nő mégis jó benyomást tett rá: kifogástalanul beszél németül.

Leereszkedett hozzá és felvilágosította, hogy sok mindent, amit ebben a régi munkájában kifejtett, ma már egészen másként értelmez. Frau Kollontaj majd meggyőződik erről, ha látogatja előadásaimat. S gálánsan üdvözölte a távoli Oroszországból jött új hallgatóját. Még valami sokatmondó félmondatot is hozzátett, olyasfélét, hogy „Ó, ez az Oroszország . . ."

Alekszandrának kedve lett volna hajókázni egyet a zöld tavon, elmenni a régészeti múzeumba és a képtárba. De először fel kellett készülnie az előadásokra. Beiratkozott a városi könyvtárba, megszerezte „A tőke" német kiadásának első kötetét, leírta az egyetemi órarendet, letelepedett egy padra a kertben, a Svájci Nem-

zeti Múzeum épülete mellett, s egy noteszlapra ceruzával felvázolta zürichi életének tervét. Mindent, az olvasást, a sétát szigorú rend szerint, órákra beosztva kell végeznie, másképp semmire se jut ideje. Pedig nagyon sok mindenre kell idő.

Alekszandra türelmetlenül várta Herkner professzor előadásait. „A munkáskérdés"-ből ítélve, Herknernél jobb tanárt nem is kívánhatna. Herkner előadásaival párhuzamosan tanulmányozza majd „A tőké"-t.

Herkner kitűnően adott elő, nem nézett a katedrán gondosan szétrakott jegyzetekre, de mégis úgy, mintha előadását szó szerint megtanulta volna. Beszélt arról, milyen sikereket ért el a munkásmozgalom Angliában és Németországban, ékesszólóan ecsetelte az angol szakszervezeti mozgalom növekvő szerepét, és azt jósolta, hogy a szakszervezeteknek még nagy szerepük lesz az állam életében.

Két-három előadás után Alekszandra meggyőződött róla, hogy professzora valóban messze eltávolodott attól, amit ő maga hirdetett híres könyvében. „A munkáskérdés"-ben. Herkner több ízben is kiadta könyvét, és minden új kiadásban egyre többet változtatott rajta. Már nem tartotta elkerülhetetlennek „a tömegek uralmát" a szocializmusban, és nem titkolta, hogy „a tömegek esetleges uralmában" bizonyos veszélyt lát a modern kultúrára nézve. Aggódott Európa szent köveiért, amelyekről valaha az orosz Herzen írt. Ez bizony nem az a Herkner volt, akiről ő Pétervárról jövet álmodott.

Herkner szerint Marx elavult. Azt állította, hogy a munkásosztály szocialista forradalom nélkül, a kapitalista rend keretein belül is javíthat helyzetén. Előadásaiban gyakran hivatkozott német kortársára, Bernsteinre.

Herkner megszokta a diákok bókjait, s nyilván úgy gondolta, az Oroszországból érkezett diáklány csak alkalomra vár, hogy kifejezze elragadtatását. Ő maga adott neki rá alkalmat, amikor odament hozzá és megkérdezte, elég érthetőek-e számára az előadások? De arra aztán nem számított, hogy Frau Kollontaj vitába mer szállni

vele, az elismert európai tudóssal, aki a gazdaságtanban és a munkáskérdésben nagy tekintély! Hát bizony nem ért vele egyet, sajnálja, hogy a professzor megváltoztatta korábbi, sokkal helyesebb nézeteit. Egyáltalán nem ért vele egyet a marxizmus revíziójában.

– Az ön által hirdetett részleges reformok nem oldják meg a kérdést, professzor úr. Ez nem szocializmus!

Nohát, ezek az oroszok! Mindig és mindenben maximalisták. Mégiscsak érződik a nem európai gondolkodásmód, Ázsia hatása a jellemre. Ez a kedves orosz hölgy, aki olyan hévvel védi az elavult Marxot, egyszerűen mulatságos.

Nem akar-e Frau Kollontaj a valóságban meggyőződni róla, hogy parlamenti úton végrehajtott társadalmi reformokkal forradalom nélkül is át lehet menni a kapitalizmusból a szocializmusba?

Szeretné tudni, hol látható ez?

Hol? Angliában, kedves Frau Kollontaj, Angliában. S ha úgy gondolja, hát utazzék el rövid időre Angliába, hogy meggyőződjék róla. Szívesen ad ajánlólevelet Sidney és Beatrice Webbhez, a Fabianus Társaság ismert vezetőihez. Frau Kollontaj bizonyára hallott róluk.

Valóban hallott Webbékről, s Herkner ajánlata gondolkodóba ejtette. Rendben van, elmegy Angliába Webbékhez, és megnézi, igaza van-e Herkner professzornak. De csak később, az évfolyam befejezése után.

Továbbra is látogatta, figyelmesen hallgatta Herkner előadásait, de mind szigorúbb kritikával fogadta őket. Egyre inkább „baloldalinak" érezte magát. Kautsky folyóirata, a „Novoje Vremja" („Új idő") és Rosa Luxemburg cikkei, kivált pedig brosúrája, a „Társadalmi reform vagy forradalom?" nagy segítségére voltak álláspontja megszilárdításában. De megszokta, hogy mindennek utánanézzen, mindenről maga győződjék meg – és néhány hónap múlva elutazott Angliába. Lássuk csak, miféle csudák történnek ott! Meg aztán mindig érdekes megismerkedni olyan emberekkel, mint Webbék.

Már mindent tudott róluk, amit megtudhatott. Beat-

rice sok műben társszerzője férjének. Sidney Webb, más írókkal együtt, gyűjteményes kötetet adott ki „Fabianus cikkek" címmel, melyeket a Fabianus Társaság vezetői írtak. Ezt a társaságot ő alapította G. B. Shaw angol íróval együtt. A társaságot Fabius római hadvezérről nevezték el, akit Cunctatornak, vagyis halogatónak hívtak. A társaság alapelve a lassúság lett. Ne siessünk! Az egymást követő reformok fokozatosan megjavítják a munkásosztály helyzetét. Ez tetszett annyira Herknernek a fabianus mozgalomban.

Webbék vendégszerető és nagyon szívélyes emberek voltak. Mikor Alekszandra elment hozzájuk, Sidney Webb még nem volt otthon, Beatrice fogadta. Mielőtt még a vöröstégla-kandallós szalonban a teát és a száraz angol süteményt felszolgálták volna, Beatrice már kifaggatta Alekszandrát a családjáról, az életéről, a szándékairól.

Webb megjött szokásos ebéd utáni sétájáról, s a felesége elmondta, hogy Sidney mindig sétál ebéd után, és mindig hajadonfőtt.

– Képzelje, Mrs. Kollontaj, egész életében! Diákkora óta megszokta, hogy hajadonfőtt jár. Még télen is. Képzelje, nincs is sapkája. Egyáltalán nincs.

Mr. Webb hízelgően nyilatkozott Herkner professzorról, azt mondta, örül, hogy megismerhette tanítványát. Alekszandra bevallotta, hogy bár hallgatja Herkner előadásait, nem ért vele egyet. S kifejtette, miben nem. Webbék védelmükbe vették Herkner professzor eszméit. Lényegében ezek az ő eszméik voltak. Hiába bírálja Mrs. Kollontaj a reformizmust. Angliában például egész sor korszerűsítést vezettek be a városgazdálkodásban, községi kezelésbe vették a londoni villamost, a közmunkát pedig nem vállalkozóknak adják ki, hanem a városgazdálkodás keretében végeztetik el. Láthatja, Mrs. Kollontaj, ezek már a szocializmus előjelei. S ne feledje, forradalom nélkül. Maguk, oroszok, nem tudják, mennyi minden elérhető, ha meggyőzzük a burzsoáziát bizonyos engedmények szükségességéről. Persze a munká-

sokat is meg kell győzni, hogy alkotmányos eszközöket alkalmazzanak a harcban.

– Mi, Angliában, iparkodunk elkerülni a társadalmi és kulturális megrázkódtatásokat – magyarázta Mr. Webb.

Alekszandra nem tett ellenvetést, nem vitatkozott. Éppen ő bírja más belátásra az egyébként rokonszenves férfit és nőt, akiknek ez lett az élet értelme? De elhatározta, hogy többé nem vesztegeti idejét Webbék meglátogatására. Megnézi ő a saját szemével, hogyan élnek a munkások Angliában. Lássuk csak azt a híres szakszervezeti mozgalmat, amelyre oly büszkék vagytok!

Kollontaj arra számított, hogy Londont ködben látja, hiszen annyit hallott róla! De akkoriban derült, tavaszi napok jártak, s már zöldelltek a beépítetlen telkek.

Az óriási, szürkésbarna kővárosban, a házak között, a tereken, a járda és az úttest között, mindenütt, ahol egy talpalatnyi szabad föld volt, kisebb-nagyobb pázsitfoltok vidították a szemet. Alekszandrának tetszettek ezek a zöld foltok a kőrengetegben. Nem sokat időzött a tekintélyt parancsoló utcákon, a Piccadillyn, ahol csak úgy nyüzsögtek a bérkocsik, a sárga-vörös, emeletes omnibuszok és a jól öltözött gyalogosok. Csak egy percre állt meg, hogy megnézzen egy elrobogó automobilt. Pétervárott még nem látott autót. Londonban egyetlen napon már másodszor találkozik ezzel a furcsasággal. Valóban csoda: egy kocsi ló nélkül gördül az utcán, riogatva a bérkocsik és a zsúfolt omnibuszok elé fogott lovakat. Alig egy esztendő van hátra a huszadik századig, a lapok már arról cikkeznek, hogy mit hoz az emberiségnek az új század. Igen, bárcsak tudnánk, mit hoz!

„Szociális forradalmat kell hoznia, szocializmust – gondolta Alekszandra. – Lehetetlen, hogy a huszadik században ne épüljön fel a szocializmus."

Letért a mellékutcákba és egyre beljebb hatolt. Komor háztömb mellett haladt el, ahol csak egy gázlámpa pislákolt egy söröző bejáratánál. Egy részeg, erősen kifestett nő, félrecsúszott kalapban, megpróbálta kitépni magát az őt vonszoló rendőr kezéből. A söröző előtt ácsorgó,

borostás, puffadt arcú férfiak, mocskos és gyűrött sapkában, közömbösen nézték őket. Egy tizenkét év körüli kislány félénken kínálta magát a járókelőknek.

„A prostitúcióról nem beszéltek Webbék. Szeretném tudni, ugyan miféle fokozatos reformokkal akarják ezt legyőzni."

Alekszandra nem először járt nagyvárosban, meg aztán Pétervárott is megszokta a kiáltó ellentétet a belváros ragyogó utcái és a munkáskerületek szegénysége között. Csakhogy ez az ellentét mindenütt a komfortos belterület és a távol eső szegény munkásnegyedek között állt fenn. Londonban más volt a helyzet. Ahhoz, hogy az ember a szegények világába, a londoni nyomortanyák közé jusson, nem kellett a külvárosba utaznia. Elég volt, ha a járókelő letért a kékes fényű gázlámpákkal megvilágított előkelő Oxford streetről, a Fleet streetről vagy más főutcáról, szinte rögtön egy szennyes, komor városba csöppent, ahol keskeny volt a járda, a kocsmák előtt részegek ácsorogtak, angolkóros gyerekek játszadoztak az aszfalton fel-alá sétáló prostituáltak között . . .

„Ó, nem, Mr. Webb – vitázott Alekszandra gondolatban Sidney Webb-bel –, a villamos községi kezelésbe vétele nem segít. Itt bizony megrázkódtatás kell, mindent fel kell rázni. Forradalomra van szükség, nem pedig a kapitalisták kegyes engedményeire."

Alekszandra úgy hagyta el Angliát, hogy meggyőződött a reformisták tehetetlenségéről, még baloldalibb lett, mint amikor Zürichből elutazott. Úgy érezte, mintha nem egy éve jött volna el Oroszországból, hanem sok esztendeje, tisztábban lát, tapasztaltabb, magabiztosabb lett. Alig várta már, hogy belevesse magát a munkába, dolgozzon Oroszországban, felhasználja tudását, tapasztalatait. Ráadásul állandóan maga előtt látta kicsi fia rózsás arcát. Még Londonban is nemegyszer megtörtént, hogy az utcán, a tolongásban, az angol főváros zsivajában hirtelen megtorpant, lába földbe gyökerezett, a járókelők beléje ütköztek, s ő azt kérdezte magában: „Vajon mit csinál most, ebben a pillanatban az én Borzasom?

Játszik? Alszik? Eszik? Nem faggatja a felnőtteket, hogy mikor jön haza a mamája?"

Az utolsó pillanatban megváltoztatta a tervezett útirányt: Londonból nem Zürichbe indult, hanem haza, Oroszországba, Pétervárra.

Ó, milyen boldog találkozás volt a fiával az öreg Domontovicsék házában! A nagymama alig tudta szétválasztani őket.

– Megfojtod a gyereket, Sura.

S Vlagyimir Kollontajjal is sokkal egyszerűbb volt a viszontlátás, mint ahogy várta.

Szemébe tűnt az „Obrazovanyije" három száma saját cikkével: „A nevelés alapelvei Dobroljubov nézetei szerint." Vlagyimir tehát már olvasta volt felesége cikkét, és gondosan eltette a folyóiratokat?

A férfi roppant zavartnak látszott. Ugyanakkor tele volt reménységgel: „Lehet, hogy visszatért hozzánk?"

Reménységeiről nem szólt, csak annyit mondott:

– Gratulálok. Már a nyilvánosságnak is írsz. Olvastam. Remek cikk, kedvesem.

– Köszönöm, Vologya. Örülök, hogy olvastad.

– Elégedett vagy az életeddel? – kérdezte halkan Vlagyimir. – Boldog vagy?

Boldog? Alekszandra megismételte a kérdést, de nem válaszolt rá. Annyit mindenesetre tud, hogy miért él. Az életének értelmes célja lett.

A férfi megértette, hogy nem tért vissza hozzá.

Alekszandra igyekezett rövidre fogni a találkozást. Vlagyimir semmiről nem kérdezte. De ő látta arcán a szenvedés nyomait. Tudta, hogy a férfi továbbra is szereti őt, s erőt véve magán, sietve búcsúzott.

Lelja Sztaszovával nem győzték kibeszélni magukat. Sztaszova az iránt érdeklődött, mit látott külföldön, milyen irányzatok vannak most az emigránsok között, kikkel találkozott Londonban. Alekszandra pedig aziránt, mi újság Oroszországban, milyen a hangulat, hogy megy a munka az illegalitásban, milyen illegális irodalom

érkezett külföldről, mi van a narodnyikokkal, igazán nem adták még fel az álláspontjukat?

Sztaszova csak ámult a kérdésein. Sura tehát nem tudja, mennyire megváltozott minden Oroszországban? Mikor ő Zürichbe utazott, a küzdelem még a narodnyikok és a marxisták között folyt. Az orosz értelmiség bálványai Beltov–Plehanov, a fiatal Sztruve és Tugan-Baranovszkij voltak. Most egészen más a helyzet. A legális marxisták nyíltan védelmezik a kapitalizmust, revizionizmusba süllyednek.

Sztaszova megismételte, hogy jelenleg a fő elméleti harc a legális marxisták ellen folyik. Uljanov és a szociáldemokrata párt más fiatal teoretikusai vezetik ezt a harcot. Pártot szerveznek az illegalitásban.

– Sztruve tulajdonképpen már hátat fordított a marxizmusnak. Tugan-Baranovszkij szintén. De nem akarná a saját fülével hallani Sztruvét?

– Hol?

– A napokban itt lesz nálunk. Apám teadélutánt rendez. Sztruve tart előadást. Apám időnként rendez ilyen „teadélutánokat". Az ő nevében meghívom magát. Jöjjön el, hallgassa meg, Sura. Kíváncsiságból.

Azon a napon este hat órától, mikor Pétervár széles járdáin már régen égtek a gázlámpák, a Furstadtszkaja egyik nagy, négyemeletes házában szakadatlanul nyílt és csukódott a masszív tölgyfa kapu, érkeztek a vendégek Sztaszovékhoz. Megszokták, hogy a Sztaszov ügyvédhez teára szóló meghívás nemcsak kellemes beszélgetést ígér a háziakkal, hanem elsősorban találkozást valamelyik híresség gel. Leggyakrabban egy-egy szabadgondolkodó tudós tartott előadást. Aznap maga Pjotr Berngardovics Sztruve volt ez a tudós férfiú, a még fiatal, de a pétervári körökben máris jól ismert közgazdász. Eljött egy másik híresség is, Tugan-Baranovszkij, a pétervári diákság bálványa, népszerű politikai-gazdaságtani művek szerzője.

A tágas ebédlőben márványlappal díszített, hatalmas háromszárnyas ebédlőszekrény állt. Az asztalt a teához

szokás szerint egyszerűen terítették meg. A rózsaszínű abroszon méz, vaj és házi készítésű vajas kétszersült. De a szamovárt még nem hozták be. Az volt a szokás, hogy a tea a szellemi táplálék után következik. A szellemi táplálékot pedig a szalonban vették magukhoz, ahová Dmitrij Vasziljevics szobája nyílt. Annyi ember jött össze, hogy az ebédlőből, sőt Lelja szobájából is be kellett hozni székeket. A sarokban, Vaszilij Petrovics Sztaszovnak, a híres orosz építésznek, Jelena Sztaszova nagyapjának arcképe alatt, a kártyaasztalnál, zöld üvegernyős, hasas petróleumlámpa fénykörében trónolt a gyűlés elnöke, Tugan-Baranovszkij és barátja, az előadó Pjotr Berngardovics Sztruve.

Lelja Sztaszova és Alekszandra az utolsó sorban telepedett le, egymás mellé egy bársony puffra.

Alekszandrának csak le kellett hunynia a szemét, máris úgy érezte, mintha a zürichi egyetem előadótermében Herkner professzort hallgatná. Még a német szociáldemokrata Bernsteinre való hivatkozások is teljesen azok voltak, akárcsak Zürichben. Sztruve pusztán abban különbözött Herknertől, hogy Oroszország sorsáról beszélt. Oroszországnak azonban még végig kell járnia a kapitalista fejlődés nyugat-európai útját. Nekünk még tanulnunk, tanulnunk kell Európától! Sztruve Marx szabad bírálatát követelte, elutasította az értéktöbblet-elméletet, tagadta a proletárdiktatúra elkerülhetetlenségét.

A vendégek java részének tetszett Pjotr Sztruve előadása. Nemcsak udvariasságból tapsoltak neki, hanem mert maguk is így gondolkoztak: ideje józan politikát folytatnunk, uraim, nem szabad túlfeszíteni a húrt! Egy Avilov nevű fiatalember megpróbálta kifejezésre juttatni elégedetlenségét, sőt tiltakozni az előadás ellen, de emlékeztették az illemre. Végtére is, uraim, ez nem népgyűlés, vendégek vagyunk ...

Alekszandra Leljára pillantott. Sztaszova kénytelen volt hallgatni: ő itt a házigazda lánya, nem illik rátámadni apja vendégeire. De Alekszandra majd szétrobbant. Nem bírt ülve maradni, felállt és szót kért, Tugan-Baranov-

szkij bosszúsan nézett rá. Kétszer is megkérdezte a nevét. Kelletlenül adta meg a szót.

Alekszandrának még soha nem volt alkalma más nézetet vallókkal szembeszállnia. Maga sem tudta, sikerül-e érthetően, összefüggően beszélnie. Sikerül-e világosan kifejezni gondolatait?

Sztruve gúnyosan mosolyogva hallgatta szavait. Tugan-Baranovszkij összevonta a szemöldökét, és percenként az órájára pillantott. Az egyik tekintélyes, kétsoros hosszú kabátot viselő vendég rosszallóan közbekiáltott: „Nagyhangú frázisok, asszonyom!" – „Nagyhangú! – felelte Alekszandra. – Igen, mert a proletariátusnak erős a hangja!" Egy másik vendég csípősen megjegyezte: „Az ilyen beszéd csak a reakció kezére játszik!" Alekszandra elvörösödött, és azt válaszolta, hogy nincs szándéka versenyre kelni Sztruvéval abban, hogy ki nyújt nagyobb segítséget az orosz reakciónak. A reakciónak az jön kapóra, hogy akadt olyan volt marxista, aki bírálja Marxot, és elutasítja az értéktöbblet-elméletet. Ki lelkesedik ma Sztruve úr új álláspontjáért? Önök is tudják, ki. A jobboldali, reakciós sajtó. Mondd meg, ki dicsér, s megmondom, kinek dolgozol. Ki védi Sztruve urat? A cári cenzúra, uraim! Tudják-e, hogy azt a kötetet, amelyben megjelent K. Tulinnak „A narodnyikság gazdasági tartalma és bírálata Sztruve úr könyvében" című cikke, a cári cenzúra parancsára elégették? De azóta Sztruve úr még jobban eltávolodott a marxizmustól, még közelebb került a reakciósokhoz. Gratulálok, Sztruve úr!

Nagyon szerette volna megmondani, hogy K. Tulin nem más, mint Vlagyimir Uljanov, a fiatal marxista, aki remekül bebizonyította Sztruve álláspontjának reakciós jellegét, de mégsem szólt róla: nem tudta, helyes-e most elárulni Uljanov álnevét: sok ismeretlen ember van itt. Csak Lelja és még két-három ember tapsolt neki. A többiek felálltak, és egymás után odamentek Sztruvéhoz és Tugan-Baranovszkijhoz, kezet szorítottak velük.

– Arcátlanság ilyen tekintélyekkel szembeszállni!

Lelja becipelte Alekszandrát a szobájába és átölelte:

– Remek volt. Igazán remek, Sura. Maga született agitátor!

Alekszandra nem maradt ott teára, s Lelja nem is tartóztatta.

A nevelésről írt cikkének sikere buzdítóan hatott Alekszandrára. Azt forgatta magában, hogy cikket ír Bernstein ellen és a reformisták tehetetlenségéről. Megírta és elvitte a „Naucsnoje Obozrenyije" (Tudományos Szemle) szerkesztőségébe. A cikk tetszett, de egy idő múlva visszaadták, a cenzúra piros ceruzával keresztülhúzta.

Nem olyan egyszerű Oroszországban közölni valamit, asszonyom.

Vlagyimirral még kétszer találkozott. A férfi éppen olyan szenvedő szemekkel nézett rá, de kapcsolatukat nem hozta szóba. Alekszandra kiolvasta tekintetéből, hogy még reménykedik a visszatérésében. Megértette, hogy akarata ellenére ő maga táplálja benne ezt a reményt. Vlagyimir biztosan látja, milyen nehezére esik különélni tőle, mennyire vonzódik hozzá.

Pétervári életének legboldogabb órái azok voltak, amelyeket a fiával együtt töltött. A kis Borzas jókorát nőtt az elmúlt esztendőben, még jobban hasonlított Vlagyimirhoz, s mikor Alekszandra a szemébe nézett, úgy érezte, Pétervár magához bilincseli.

Az évszázad a vége felé járt. Színes üveggömbökkel és műhóval díszített fenyőfácskák csillogtak a Nyevszkij proszpekt üzleteinek tükrös kirakataiban. A pétervári újságok egyetlen számából sem hiányzott a „század végével" foglalkozó tárca. Még a közerkölcsök romlását is ezzel a „véggel" magyarázták. Híres jósnők nyilatkozatait közölték arról, milyen sors vár az emberekre az új, XX. században.

Egy decemberi napon, amikor a Nyevszkijen, a Vlagyimirszkaján és a Lityejnyaján már délután négy órakor kigyulladtak a gázlámpák, Alekszandra nagy sietségében nekiütközött egy fiatal nőnek, akin egyszerű bunda és prémsapka volt. Fel se nézve bocsánatot kért,

és már tovább akart sietni a Nyevszkij felé, amikor hirtelen a nevét hallotta:

– Sura!

Jevgenyija Fortunatóval, régi barátnőjével ütközött össze. Isten tudja, hány esztendeje találkoztak, még akkoriban, mikor együtt jártak bálozni! De Alekszandra egyszer vagy kétszer már látta nyomtatásban Jevgenyija Fortunato nevét. Zsenya hivatásos író lett. A két barátnő a ház falához húzódott. „Hát hogy vagy?" – „És te?"

Alekszandra elmondta, hogy nemrég jött haza külföldről, meg hogy nyakig ül a propagandamunkában. Szusszanásnyi ideje sincs, s ez a legörvendetesebb. A férje? A férjétől elvált. A fia? A fia most nála van, nem az apjánál. Tulajdonképpen gyakrabban van a dajkával, mint vele. De néha elviszi a nagymamához és a nagypapához. Igen, a szülei élnek, de ő nem lakik velük. Most nagyon, nagyon siet, ám ha Zsenyának kedve van, jöjjön el ma este a Borovaján levő klubba. Ott tart ma előadást. Örülni fog, ha Zsenya meghallgatja.

Fortunato megígérte, hogy feltétlenül elmegy.

Amikor Jevgenyija belépett a Borovaján levő klubhelyiség nőkkel zsúfolt termébe, Alekszandra Kollontaj, fekete uszályos ruhában, divatosan fésülve, már beszélt az emelvényen. Csak nőiessége és ruhájának szabása emlékeztetett az egykori Surinyka Domontovicsra, akivel Jevgenyija valaha együtt járt a pétervári bálokra. De az, amiről Alekszandra beszélt, semmiben sem emlékeztetett a társaságbeli kisasszonyra, az ismert tábornok lányára.

– Ne legyetek rabszolgák! Ne legyetek gazdáitok alázatos rabszolgái! Eljön a nap, amikor mi, nők, apáinkkal, férjünkkel és fivéreinkkel egyenlően irányítjuk majd az államot, részvevői leszünk a szociális világmozgalomnak. A nőknek össze kell fogniuk, támogatniuk kell egymást! Egységben az erő!

Aztán arról beszélt, hogy közel van a nagy óra, közeleg a társadalmi forradalom, és hogy a munkások sztrájk-

jai és gyűlései közelebb hozzák ezt az órát. A nők érdekei és a munkásosztály érdekei közösek.

Sok nőnek, pétervári gyárak munkásnőinek, varrónőknek, nyomdai szedőknek, még a tanítónőknek is, akik először voltak itt, szokatlanul hangzottak ezek a szavak.

Előadás után Kollontaj megkereste Jevgenyija Fortunatót, érdeklődött, milyen benyomást szerzett.

– Surinyka, de hiszen te sokat kockáztatsz! Ilyen beszédek! A teremben besúgók is lehetnek.

Alekszandra elnevette magát. Hát tudja meg Zsenya, hogy őt gyakran kisegítik elegáns ruhái. A besúgó elsősorban a lázító agitátornő külsejét igyekszik emlékezetébe vésni. De ha jól öltözött – nyilvánvalóan „társaságbeli" – hölgyet lát, mindjárt azt gondolja: „No nem, ez nem forradalmár." S nem hallgatja meg.

Hol mindenütt beszélt már: az Obvodnij, a Viborgi városrészben, a Borovaján levő klubban!...

Nem túlzott, mikor azt mondta Zsenyának, hogy szusszanásnyi ideje sincs. Nemcsak beszédeket tartott, köröket vezetett, hanem felhívásokat is írt, illegális irodalmat rejtegetett még tábornok apja házában is. Egy tábornok házában nem fognak illegális irodalom után szimatolni. S még arra is időt kellett szakítania, hogy a fiát láthassa.

A fáradtság az elégedettség érzésével együtt jelentkezett. De Alekszandra mégis kevésnek érezte, amit végzett. Hirtelen ráeszmélt, hogy az utóbbi időben egyáltalán nem írt. Pedig már régóta forgatja a fejében, hogy könyvet ír a finnországi munkások életéről. Folytatta az anyaggyűjtést. S mihelyt akadt egy szabad órája, leggyakrabban éjszaka, nekiült és írt. Látta, hogy Finnországban növekszik az ipari proletariátus ereje. Az osztályharc egyre élesedik, különösen most, hogy a nacionalista burzsoá pártok mellett új finn munkáspárt alakult. Folytatta a levelezést finn szociáldemokrata ismerőseivel, és segített nekik létrehozni az első sztrájkalapot. Mennél szorosabb kapcsolatot teremtett a finn munkás-

mozgalommal, annál könnyebben és lendületesebben dolgozott a könyvön. Egyidejűleg német nyelvű cikket írt Finnországról az „Új idő" c. német folyóirat számára. Ugyancsak cikkekben számolt be a finn munkásokról a „Naucsnoje Obozrenyije", az „Obrazovanyije" és a „Zarja" (Hajnal) című pétervári folyóiratokban.

Huszonnyolcadik évét töltötte be. Volt már mire emlékeznie, volt mit mondania az életről.

A naptárak az új, a huszadik század érkezését hirdették. Viták folytak a búr háborúról, a kínai boxerlázadásról, a Dreyfus-ügyről, Thomas Edisonról, a fiatal moszkvai Művész Színházról . . . A huszadik század háborúkkal, technikai csodákkal kezdődött.

ÖTÖDIK FEJEZET

LÁTOGATÁS PLEHANOVNÁL

Újra Zürich, a már jól ismert Zürich. A takaros, tiszta város ezúttal azzal örvendeztette meg, hogy összehozta annak a könyvnek a szerzőjével, amely rendkívül nagy hatást tett rá. Ennek a könyvnek a címe: „Társadalmi reform vagy forradalom?" volt. Micsoda szerencse: alighogy megérkezett Zürichbe, hallotta, hogy gyűlést tartanak a Németországból érkezett szociáldemokrata Rosa Luxemburg részvételével.

Alekszandra elragadtatással hallgatta ezt a kicsiny, beteges asszonyt. A markáns arcú, egyáltalán nem szép nő beszéd közben valósággal megszépült. Törékeny testéből csak úgy sugárzott a szenvedélyesség és a hit. Haragja a revizionista Bernsteinre és a különböző országokban levő tanítványaira zúdult.

„Tőle aztán lehet tanulni!" – gondolta Alekszandra. Gyűlés után odafurakodott Luxemburghoz, megszólította. De Luxemburg kritikus pillantást vetett rá, és semmiféle hajlandóságot nem mutatott, hogy ismeretséget kössön az elegáns diáklánnyal. Kollontaj érezte, hogy külseje bizalmatlanságot ébreszt. A szeme megtelt könnyel. Lehetséges, hogy Rosa Luxemburg csupán azért bizalmatlan, mert ilyen öltözékben látja? Luxemburg, akit körülvettek hallgatói, figyelmesen megnézte

Alekszandrát. Arca egyszerre megváltozott. Váratlanul azt ajánlotta, hogy találkozzanak másnap. S amikor találkoztak és elbeszélgettek, a nagy agitátornőben rokonszenv ébredt a fiatal nő iránt. Alekszandra kivirult, mikor Luxemburg búcsúzáskor megszorította a kezét, és szívélyesen így szólt: „Drága orosz elvtársam!"

Luxemburg elutazása után Zürich egyszerre érdektelennek, üresnek tűnt. Mi értelme tovább járni Herkner előadásaira és vitatkozni vele! Közelebb kell kerülnie az orosz emigránsokhoz, az orosz politikai emigráció központja pedig Genfben van. Plehanov is Genfben él. Plehanov nevét minden marxista áhítattal ejtette ki. Alekszandra úgy érezte, hogyha valaha is találkozna vele, zavarában nem tudna miről beszélni.

Nem sokkal Genfbe való elutazása előtt levelet kapott apjától. Az öreg tábornok már régóta foglalkozott a Balkánnal, így röviddel azután, hogy az oroszok felszabadították Bulgáriát, kinevezték Tirnovo város kormányzójává. A tábornok arra kérte lányát, kutassa fel valahol Európában az Oroszországban betiltott „Macedónia és Kelet-Rumélia" című könyvet, s legalább két hétre küldje el neki, kijegyzeteli és nyomban visszajuttatja. Pétervárott nem tudja megszerezni a könyvet, pedig a munkájához nagy szüksége van rá.

Alekszandra megérkezett az elegáns Genfbe. A tóparton széles sétányok húzódtak, a messzeségben a Mont Blanc hósapkája csillogott, a kéklő Genf utcáin soknyelvű tömeg hullámzott. Szobát bérelt egy olcsó penzióban, elment a városi könyvtárba, és kutatni kezdett az orosz könyvek katalógusában. Nagyon szeretett volna eleget tenni apja kívánságának, akit mindig gyöngéden és hálásan szeretett.

Már-már kétségbeesett – nem ismerte a genfi könyvtár katalógusrendszerét. Egyszerre csak úgy érezte, valaki nézi. Egy negyvenöt év körüli férfi ült az olvasóasztalnál, rövid fekete szakálla és lecsüngő sűrű bajusza volt, s láthatóan már régóta figyelte. Felfordított panama kalapja ott hevert előtte, egy csomó orosz újság tetején.

Tekintetük találkozott; az ismeretlen felállt és odament Alekszandrához. Valamilyen orosz könyvet keres? Segíthet? Úgy látja, először van itt, nem? Alekszandra elmondta, hogy egy Macedóniáról szóló könyvet keres apja számára; ha megtalálja, postán elküldi, de lehet, hogy ő maga viszi el, ha a közeljövőben visszatérne Pétervárra. A férfit meglepte, hogy Alekszandra visszatérése Oroszországba csupán saját elhatározásán múlik. Ő itt olyan oroszokkal, politikai emigránsokkal szokott találkozni, akik nem térhettek haza. Rövid tűnődés után azt javasolta Alekszandrának, hogy látogassa meg valamelyik nap.

– Beszéljen majd nekem Oroszországról.

Az asszony csodálkozása láttán, s biztosra véve, hogy a neve ismerősen hangzik előtte, bemutatkozott:

– Plehanov.

Meghajolt, fogta a kalapját, de az ajtóban még mosolyogva visszafordult. Alekszandra csak állt, állt ott, szinte megdermedve, nem hitt a szemének. No de ilyet! Ez volt hát Plehanov?!

Ha nem tartotta volna illetlenségnek, még az estét se várja meg, azonnal elmegy hozzá. De az illendőség kedvéért várt három napot, csak akkor indult el. Plehanov felesége, Rozalia Markovna, alacsony, fürge mozgású, beszédes nő nyitott ajtót. Úgy fogadta, mintha régi ismerőse volna. Plehanov még nem jött ki dolgozószobájából vendége fogadására. Alekszandra máris otthonosan érezte magát házában. Öt percre rá, hogy megismerkedett Rozalia Markovnával, a félszegség, amellyel Plehanov házához közeledett, nyomtalanul eltűnt belőle. Talán azért is érezte magát olyan nyugodtnak, mert a környezet semmiben sem különbözött a hézköznapi emberek, az átlag orosz értelmiségiek otthoni környezetétől. A könyvek láthatóan nem fértek el a házigazda szobájában, megtöltötték az előszoba falait elborító polcokat, jutott belőlük a párnázott bútorral berendezett kicsiny szalonba, sőt az ebédlőbe is, ahol hatalmas asztal várta, hogy a gyakori vendégek sűrűn körülüljék és elbe-

szélgessenek mellette. De aznap Alekszandra volt az egyetlen vendég. Kényelmes karosszékek, az ablakon barátságos függönyök, a széles asztalon redőzött, világos abrosz. Finom, porcelán teáskészlet, ezüst teáskanalak, kis fogó a porcelán cukortartóban, pirított kenyérszeletek a szalvéta alatt, sárga svájci vaj a takaros vajtartóban. Csak a szamovár hiányzott a háziasszony elől. A szamovárt kék fajansz fülű, nikkelezett teáskanna pótolta. Rozalia Markovna közölte, hogy Georgij Valentyinovics rögtön itt lesz, asztalhoz hívta vendégét, megkérdezte, milyen teát kedvel, erőset vagy gyengét, kitöltött egy csésze illatos, erős teát, s máris aziránt érdeklődött, régóta jött-e Oroszországból, mi újság a távoli hazában, majd hirtelen leintette magát:

– Nem, nem, várjuk meg Georgij Valentyinovicsot, akkor mondja el, ha ő is itt lesz.

Georgij Valentyinovics szinte abban a pillanatban belépett. Nem kerülte el a figyelmét, hogy vendége alaposan szemügyre veszi, tanulmányozza, mint aki igyekszik emlékezetébe vésni. Alig észrevehetően elmosolyodott: megszokta ezeket a tiszteletteljes és lelkesen vizsgálódó pillantásokat. Igazi férfiszépség volt: kissé hosszúkás arc, amelyet a halántékától induló keskeny, sötét szakáll keretezett, sűrű és fokozatosan elvékonyodó bajusz, súlyos, sötét szemöldöke alatt mélyen ülő, nagy nyugalmat és értelmet sugárzó szemek. Világos ruhájában és kihajtott sarkú keménygallérjával barátságos gyermekorvosra emlékeztetett. Talán azért keltett ilyen benyomást, mert mozdulatai puhák voltak, hangja jóságos és szeme jóindulatúan figyelő. Érdeklődött az orosz ifjúság hangulatáról, a munkáskörök tevékenységéről. Úgy tetszett, nemcsak a fülével, hanem a szemével is hallgatja a választ. Tudott arról, amiről Alekszandra részletesen beszámolt, hogy Oroszországban az egész ifjúság („Persze, az ifjúság legjava" – tette hozzá Alekszandra) olvassa „A monista történetfelfogás fejlődésének kérdéséhez" c. könyvét. Ki tudja, hányadszor hallotta ezt, de csak bólintott, és a teáját kavargatva megkérdezte, mit olvas-

nak még? Alekszandra Iljint – Uljanovot említette, mondván, hogy ennek a fiatal marxistának az eszméi egyre népszerűbbek. Plehanov jobb szemöldöke felröppent, és úgy maradt, ívbe hajolva. Fölényesen megjegyezte, hogy Uljanov persze elég tehetséges fiatalember.

– Nem vitás, hogy okos, de nyilvánvalóan hajlik a szindikalizmus felé. Engem némiképpen Bakunyinra emlékeztet.

Alekszandrát meglepte, hogy Plehanov hangjából ingerültség érződik. De annyira tisztelte, hogy gondolatban sem merte őt elítélni.

Búcsúzáskor Plehanovék hívták, jöjjön el máskor is, de ez nem hangzott nagyon meggyőzően. Alekszandra a házigazdától elbűvölve távozott.

. . . A bánat mindig váratlanul tör az emberre. Meghalt Alekszandra apja. Elvesztette azt az embert, akit nagyon szeretett.

„Hosszú életemben még sok veszteség ért, átéltem tragikus pillanatokat – emlékezik vissza később –, de apám halálakor tudtam meg, milyen a pótolhatatlan veszteség felett érzett fájdalom . . .”

A TÉTLENSÉG NEM ÉLET

Huszonöt kilométerre Párizstól, Draveil községben, a színes, palatetős földszintes házak között, amelyek körül kerti lednek virul a kis kertekben, a kövezett, szűk kis utcákban, ahol néha-néha egy-egy kerékpáros halad el, semmi sem emlékeztetett az Európa keresztútján álló nagyváros közelségére. Nyugdíjas hivatalnokok, könyvritkaságaikat utódaikra hagyományozó, kiöregedett párizsi antikváriusok, nyugalmazott tanárok éltek itt, meg kishivatalnokok, akik reggelenként kerékpáron karikáztak be Párizsba. Filozófusok számára alkalmasabb helyet keresve sem lehetett volna találni. S furcsa is lett volna, ha a Lafargue-házaspár Párizs fortyogó katlanában él, nem pedig Draveil tiszta nyugalmában.

A keskeny téglajárdán lépegető Alekszandra még izgatottabb volt, mint Genfben, amikor először sietett Plehanov lakására. Látni Karl Marx tanítványát és vejét, a párizsi kommün legendás részvevőjét, a tudóst és filozófust, a francia munkáspárt programjának egyik szerzőjét – Paul Lafargue-ot! Látni a feleségét – Marx lányát! Olyan érzése volt, mintha valami csoda folytán átrepülne egy olyan világba, amelyet eddig csak könyvekből képzelt el.

Amikor belépett a kapun, Paul Lafargue éppen a vi-

rágágyásokat öntözte. A léptek hallatára felegyenesedett, letette a kannát a virágágyások közti ösvényre, és elébe ment. Hatvan év felé járhatott. Hatalmas homloka aránytalanul nagynak mutatta fejét, amelyet sűrű, őszülő haja megnyújtott. Sűrű bajusza beleveszett kettéválasztott szakállába. Lafargue menet közben begombolta bő munkakabátját, megigazította puha, kihajtott gallérját és az ingmellére hulló selyemsálját. Előzőleg nyilván térdelve matatott a virágágyásokban, mert apró göröngyök tapadtak kitérdelt nadrágjára. Fürge, eleven, belső derűt sugárzó szeme megfiatalította. Csupán a szemével mosolyogva fogadta Alekszandrát.

Negyedóra múlva Alekszandra már Lafargue-ék egyszerűen berendezett ebédlőjében ült. Az ablakokban virágok tarkálltak. Laura vagy három évvel fiatalabb volt férjénél. Még nem őszült, sötét haja csigákban hullt a vállára. Háziruhát viselt, bő harangszoknyát és fehérgalléros blúzt, amelyen fekete gombocskák húzódtak nyakától a derekáig; mindez a nemrég múlt évszázad hatvanas éveinek divatját tükrözte. Vajon nem ugyanilyen ruhákban járt be Laura Karl Marx könyvekkel zsúfolt londoni dolgozószobájába? Még most is szép asszony volt. Hangjából jóság és méltóság érződött.

Alekszandrának feltűnt, hogy az idős házaspár milyen figyelmes és gyöngéd egymáshoz. „Még ma is olyanok, mint a szerelmesek" – gondolta magában.

Lafargue-ék, akárcsak Plehanovék és a Webb házaspár, kikérdezték Alekszandrát életéről, családjáról... Úgy érezte, hogy sem Webbék, sem Plehanovék nem értették meg őt olyan könnyen, mint Lafargue-ék. Egyáltalán nem csodálkoztak, mikor elmagyarázta, miért hagyta ott szeretett férjét és drága kisfiát, csak sokatmondóan összenéztek, és ő olvasott a szemükből. Igen, Paul és Laura megértette, hogy keveseknek adatott meg az a boldogság, amely nekik jutott: a szeretett lénnyel együtt végezni a közös ügyet, ugyanúgy gondolkozni és érezni, ahogy a másik gondolkozik és érez.

Alekszandrának könnyű lett a lelke, amikor látta, hogy Lafargue-ék megértik. Paul még azt is mondta neki:

– Magának teljesen igaza van, Madame. A tétlenség nem élet. – S furcsa pillantást vetett feleségére, mire az elmosolyodott, és a férfi visszamosolygott reá: – Mi Laurával már régen beszéltünk erről.

Lafargue-ék tejszínes teával és saját termésű almával kínálták. Miközben Laura a konyhába ment a teáskannáért, Alekszandra futólag megjegyezte, hogy Monsieur Lafargue bizonyára gyakran terhesnek érzi már, ha megkérik, hogy beszéljen Karl Marxról. De Monsieur Lafargue-nak meg kell értenie, hogy az embereket ilyen esetben nem puszta kíváncsiság ösztökéli. Lafargue természetesen megértette, és szívesen idézte fel emlékeit Marxról.

Ő csak íródeák volt, mondta, Marx diktált neki. Hiszen akkor még egészen fiatal ember volt, huszonkét éves. De volt alkalma megfigyelni, hogyan dolgozott Karl Marx. Mindenről felidéződött benne a témába vágó tények és elképzelések teljessége. Eszméinek kifejtése azonban mindig sok időt vett igénybe, éppen a tények sokasága miatt.

– Tudja – mondta Lafargue –, Marx megértette a dolgok lényegét. Nemcsak a felületet látta, mindennek a mélyére hatolt. A világ egész életét akarta bemutatni. Érti, a világ életét, akcióiban és ellenakcióiban! – Paul mindkét kezét ökölbe szorította, és kinyújtva az asztalra tette. Nekidőlt a szék támlájának, fejét hátrahajtotta, egy percig így maradt, mozdulatlanul, azután hirtelen egész testével előredőlt. – Marx egyszer azt mondta nekem, és neki joga volt ezt mondania: „Én törvényt ülök a történelem fölött, és mindenkinek érdeme szerint mérek."

A házigazda most már kérés nélkül is beszélt Marxról. Magával sodorta az emlékezés. Elmondta, milyen bámulatos lelkiismeretességgel dolgozott Marx. Minden számot, minden tényt a legnagyobb tekintélyekre való hivatkozással támasztott alá. Bármily jelentéktelen tényt kel-

lett ellenőriznie, máris ment a British Museumba. Soha nem beszélt olyanról, amit előzőleg tüzetesen nem tanulmányozott . . . S milyen gondosan dolgozott a kéziratain! Milyen precízen fogalmazta meg mondatait, nehogy egyetlen gondolatát is kétféleképpen lehessen magyarázni! Egyszer be is vallotta, hogy inkább elégeti, semmint befejezetlenül hagyja kéziratait.

Mikor Alekszandra elbúcsúzott, Paul és Laura kérték, járjon el hozzájuk, ha pedig elutazik Párizsból, írjon.

Így kezdődött barátsága Lafargue-ékkal. S az esték, amelyeket azután kis házukban töltött, Paul visszaemlékezései és fejtegetései az ember rendeltetéséről, az élet céljáról és értelméről, gondolatai a munkásmozgalomról – mindez iskola volt Alekszandra számára. Ebből az iskolából úgy került ki, hogy még erősebb lett, tisztábban látott, jobban hitt célja helyességében. A beszélgetések Lafargue-ékkal élni segítették.

Örömteljes büszkeséget érzett, amikor egyszer Laura levelében ezt olvasta: „Férjemmel együtt boldogok vagyunk, ha hír jön Magától. Ma kapott levelét nagy elégedettséggel és érdeklődéssel olvastuk . . ."

Írt nekik Svájcból, Brüsszelből, Berlinből, és Lafargue-ék válaszlevele mindig ünnep volt számára.

Berlinben megismerkedett Kautskyval. Kautsky emlékezett, hogy cikkeket kapott tőle folyóirata, a „Neue Zeit" („Új idő") részére. Alekszandra ismét írt ebbe a folyóiratba, Elina Malin álnéven. Berlinben még jobban összemelegedett Rosa Luxemburggal. Így bővült a baráti köre. Barátai különböző nyelveken beszéltek, különböző országokban éltek, de mindannyiuknak közös célja és közös ügye volt az életben. Ezek az emberek összetartó családot alkottak, akiket közös érdekek fűztek össze. Alekszandra a család tagjának érezte magát. Hazája most a Föld volt, és érdemes volt élni, hogy küzdjön az élet átalakításáért ezen a népes bolygón.

Ám az egyetemes Haza tágas térségein vannak olyan tájak, amelyek legközelebb állnak a szívünkhöz. Ilyen volt neki a szenvedő Oroszország. Alekszandra sok nyel-

ven tudott, de anyanyelve az orosz volt. Sok nyelven beszélt, de gondolkodni csak oroszul gondolkodott.

Az újságokban nővére, Zsenya olaszországi vendégszereplésről olvasott. Jevgenyija Mravina operaénekesnő neve egész Európát bejárta már. Jó lenne találkozni Zsenyával. Hány éve nem látták már egymást! De Alekszandrát Oroszországba húzta a szíve. Ki kell használni, hogy joga van Péterváron lakni, amíg a rendőrség rá nem teszi a kezét. Alekszandra Kollontaj, sok tapasztalat birtokában, most még erősebb, mint azelőtt.

Visszatért Oroszországba. Az idő elvégezte, amit lehetett: ha olykor eszébe jutott egykori férje, már kevésbé fájt az emlékezés. Igazában már nem is fájt. Csak szomorú lett tőle. Kollontaj iránt baráti érzés maradt benne, hála a múltért, tisztelet. Fiát magához vette. Kicsiny lakást bérelt, és dajkát fogadott Misa mellé.

Gyakran eljárt Sztaszovához. Újra terjesztett irodalmat, vezetett köröket. Sztaszova beavatta a külföldről érkező irodalom szállításának titkaiba. Legális bolt nyílt, ahová külföldi gipszszobrocskák érkeztek eladásra. De a szobrocskák belsejében vékony papírra nyomott illegális irodalmat rejtettek el, itthon aztán kivették, a szobrocskákat pedig Pétervár utcáin árusították. Különleges vékony, de igen erős angol papírra nyomott újságszállítmányokat kaptak. Az újságlapokat gyermekkönyvek vagy képesalbumok kötésébe helyezték. A kötést levették, kiemelték az újságokat, olvasták és kézről kézre adták. Az irodalom Svédországon és Finnországon át jött. Segítettek kalauzok, fűtők, mozdonyvezetők...

Két év telt el, vagy inkább elrepült. Pétervárra híre jött, hogy a párt mensevikekre és bolsevikokra szakadt. Sztaszova még csak nem is töprengett, kiket kövessen. Azt mondta, hogy ő bolsevik, lenininista. Alekszandrát megzavarta a szakadás híre. Nem volt felkészülve rá, hogy válasszon a bolsevikok és a mensevikek között. A nézeteltéréseket nem tartotta túlságosan jelentősnek.

Továbbra is megmaradt agitátornak, az orosz szociál-

demokrácia aktivistájának, formálisan nem csatlakozott egyik csoporthoz sem.

– Értse meg, Lelja, én egyszerűen szociáldemokrata vagyok – mondta Sztaszovának.

– Nem tart sokáig magánál ez az „egyszerűen" – jósolta Sztaszova.

... Nyolcéves fiacskája már elkészítette a leckét, iskolatáskájába rakta füzeteit és tankönyveit, holnap reggel iskolába megy. Ő pedig az asztalnál ült, nyitott könyv előtt, de nem olvasott, csak nézte a fiát, és egyre azon töprengett: kivel is tart ő? Mi is ő, Kollontaj, orosz szociáldemokrata – bolsevik vagy mensevik?

Ma már köztudomású, hogy Plehanov nem dolgozik többé együtt Leninnel. A szakadás a pártban elmélyült, Plehanov és Lenin különböző álláspontot foglal el. Kinek van igaza? Kivel tart ő?

Plehanovnak olyan nagy tekintélye volt előtte, hogy nem merte őt elítélni. Fájó kétségek gyötörték. Sehogy se tudott megbékélni azzal a gondolattal, hogy el kell ismernie: nincs igaza annak az embernek, aki hosszú időn át uralta az ő nemzedékének gondolatait, aki a szó teljes értelmében tanítójuk volt.

Szeretné mindkettőjüket követni, Lenint is, Plehanovot is. De hát jól tudja, hogy ez nevetséges, ostoba gondolat. Sztaszova csak a vállát vonogatja, ha ilyesmit hall. „De hiszen ez nem komoly, nem elvi gondolkodás, Sura!" Igen, ő is tudja ezt, mégsem képes dönteni.

Azt a reményt melengette magában, hogy Lenin és Plehanov ismét megegyezik, a szakadás csak átmeneti. De addig is ő hű marad Plehanovhoz. Akkor hát ő mensevik? Igen, akkor ő mensevik.

Még szenvedélyesebben vetette bele magát a munkába: a körök, beszédek klubokban, nőgyűléseken. S időről időre utazások Finnországba, az ottani munkásmozgalom tanulmányozása. Pétervárott pedig éjszakánként a kézirat fölé hajolt. Maga sem hitte el, mikor a könyvet végül befejezte és nyomdába adta.

Végre!

S megjelent a könyv, az ő könyve: „A finnországi munkások élete" ... A finn munkásosztály helyzetének gazdasági vizsgálata volt ez a kötet.

A finn munkások életéről rajzolt kép azt a gondolatot sugallta az olvasónak, hogy a kapitalista társadalomban elkerülhetetlen az osztályharc éleződése. Ez volt a könyv alapeszméje. A szerző sok oroszországi illegális pártmunkástól, német szociáldemokratától, finn munkástól dicsérő véleményt kapott, s egyidejűleg negatív véleményeket, sőt szidalmakat a pétervári legális marxistáktól. Ellenfelei szidták. Sztruve és Tugan-Baranovszkij nagyon elégedetlen volt a könyvvel. Annál jobb. Tehát igaza van. Tehát azt írta, ami hasznos a munkások ügyének!

Vajon amikor Pjotr Berngardovics Sztruve elolvasta a könyvet és megrótta szerzőjét, eszébe jutott-e, hogy a szerző ugyanaz a fiatal nő, aki olyan merészen ellentmondott neki Sztaszovék „teadélutánján"?

Tugan-Baranovszkij úr most már nem kérdezné meg újra a számára ismeretlen Kollontaj nevet. A pétervári diákság mindenesetre ismerte már Alekszandra Kollontajt, és felkérték, hogy Tatyjana-napon – a hagyományos diáknnepen – tartson előadást az egyetemi hallgatók nyílt gyűlésén. Bizonyára az vonzotta őket leginkább, hogy nő tart előadást. Női szónok szokatlan jelenség, a fiatalság pedig örül minden szokatlannak. Kíváncsiak voltak, miről beszél a diákoknak ez a női szónok.

Az utóbbi időben annyit beszélnek a nietzscheanizmusról. Friedrich Nietzsche német filozófus könyvéért, az „Imígyen szóla Zarathusztrá"-ért rajong az ifjúságnak az a része, amely közönyössé vált a közérdek iránt. A szellemi arisztokratizmusra, a szélsőséges individualizmusra való felhívások egyre tágabb teret kapnak a kor szépirodalmában. Stanisław Przybyszewski Nietzschekövető lengyel regény- és drámaíró, az olvasók igazi bálványa ... Alekszandra elhatározta, hogy a Nietzscherajongás ellen tart beszédet a diákságnak.

Alighogy bejelentette a témát, mozgás támadt a terem-

ben. Bizonytalanul, szinte gúnyosan néztek rá. Egy nő filozófiai témáról beszél? Egy nő?

Igaz, ami igaz, Alekszandra nemigen hasonlított filozófushoz, még kevésbé forradalmi agitátorhoz. A diákok, fekete, kétsoros zekében és a hagyományos kék nadrágban, a diáklányok blúzban és fekete szoknyában, derekukon széles gumiövvel, zsúfolásig megtöltötték az egyetemi előadóterem lejtős amfiteátrumát. Az előadói emelvényről látni lehetett, hogy kétkedő kíváncsisággal nézegetik Alekszandrát, aki lila szövetből készült sima, magas gallérú ruhát viselt. Mikor felment az emelvényre, két ujjával könnyedén felemelte hosszú uszályát. Mellén lapos aranyóra függött vékony aranyláncon.

Ez az elegáns fiatal nő akar beszélni a nietzscheanizmusról a diákoknak? Mulatságos. Alekszandra megértette, hogy le kell győznie a kötekedő, öntelt hallgatóság bizalmatlanságát.

Beszélni kezdett, és egy idő múlva látta, hogy szavai lassanként letörlik a kétkedő mosolyt az arcokról.

– Hölgyeim és uraim – mondta a diákokra nézve –, gondolják meg, vajon a hírhedt „szellemi arisztokráciának", amelyre önöket Nietzsche felszólítja, az általa dicsőített „szőke bestia" diadalának nem elengedhetetlen feltétele, hogy valakinek a keze, valakinek a nehéz munkája a „szőke bestiát", a szellem arisztokratáját szolgálja?

A hallgatóság feszülten figyelte minden szavát. A többségnek eddig meg sem fordult a fejében az, amiről most beszélt.

– Az eszmék világában ma harc folyik Nietzsche szélsőséges individualizmusa és a kollektivizmus között. De társadalmunk jobbik, haladó szellemű, gondolkodó része, az, amely mindig a népet szolgálta, a kollektivizmus Marx által kifejtett eszméjét támogatja! Ez az eszme azt mondja, hogy az egyén érdekeit alá kell rendelni a közösség érdekeinek!

Azon iparkodott, hogy ne ingerelje fel hallgatóságát. Nem akarta megfosztani magát attól a lehetőségtől,

hogy a jövőben is előadást tarthasson nekik. Szerette volna elmondani, hogy a haladó emberek célja szerte a világon és Oroszországban a szocializmus győzelme. De mérsékelte magát. Csak annyit mondott, hogy a világ legderekabb emberei a közösség győzelmére törekednek.

A diákok kitalálták, hogy mit értett a „közösség" szón. Alekszandra megértette ezt abból a lelkes ünneplésből, amelyben részesítették.

A GYŰLÖLET VIHARAI

Annyi mindent élt át ebben a három évben, annyi esemény történt, és úgy megváltozott Oroszország is, hogy Alekszandrának olykor az a benyomása támadt: mindaz, ami a szeme láttára végbemegy, valószínűtlen álom.

1905. január 9-ét akkor se felejtené el, ha még kétszáz évig élne.

A bolsevikok megpróbálták visszatartani a pétervári munkásokat attól, hogy ikonokkal és templomi zászlókkal a Téli Palotához vonuljanak. Nincs értelme alamizsnát könyörögni a cártól, össze kell szedni minden erőt az önkényuralom megdöntésére, az önkényuralom elleni harcra.

Immár egy éve, hogy Kollontaj a bolsevikokkal dolgozik. A habozás ideje elmúlt. Meggyőződött róla, hogy választania kell Lenin és Plehanov között. Elment Sztaszovához: „Igaza volt, Lelja." Azt mondta, hogy tekintse őt bolseviknak. S mikor a forradalom előtti napon az esti munkásiskolában földrajzórát tartott, nemcsak a földrészekről, országokról, óceánokról és szárazföldekről beszélt figyelmes felnőtt tanítványainak, hanem arról is, hogy a munkások és parasztok eljövendő népi forradalmában a forradalom vezére és a szocializmus fő építője a munkásosztály lesz. Arról beszélt, amiről akkoriban

mindenki – a cári palota ablakai alá induló felvonulás előkészítéséről. A felvonulás és a „cár atyuskához" intézendő petíció eszméjét Gapon pópa vetette fel. A Gapon által szervezett munkáskörök az egész városban gyűléseket tartottak. A párt pétervári bizottsága azt javasolta, hogy a bolsevikok vegyenek részt ezeken a gyűléseken. Ha már lehetetlen megakadályozni az értelmetlen felvonulást, legalább a petícióba foglalják bele a munkások követeléseit. A párttag kötelessége, hogy együtt legyen a munkásokkal. Alekszandra elment.

A főváros száznegyvenezer munkása és munkásnője, sokan családostul, templomi zászlókkal, fegyvertelenül vonultak fel a pétervári utcákon és sugárutakon a palotához. Az emberek egyetlen fegyvere az a jámbor hit volt, hogy a cár meghallgatja őket, és könnyít keserves életükön. Apák a vállukon vitték kicsiny gyermekeiket. „Figyelj, fiacskám, emlékezz rá, hogyan mentél a cárhoz!"

Alekszandra csatlakozott a tömeghez, és nyugtalanul figyelte az elcsigázott arcokat. Mindenki csodát várt – a cár könyörületét! A vérvörös téli nap mozdulatlanul állt a hidegen kéklő Néva hídjai fölött. Az Admiralitás tornya óriási gyertyaként égett a főváros fölött. A hó baljóslatúan csikorgott a sok ezer ember lába alatt...

Végre, a Palota tér. A Palota. A nap rátűz a több száz tükörfényes ablakra, és a sötétvörös palotán véres foltok gyúlnak ki. De mi ez? A tömeg éneke hirtelen megszakad. Valahol elöl megmozdulnak a palotát körülvevő csapatok... Még nem ér el az emberek tudatáig a pattogó vezényszó értelme... S a bíborvörös nap egyszerre mintha a földre zuhanna, a fehér havat vörösre festi a vér.

Alekszandrának torkán akadt a kiáltás, amint elnézte a hóban elnyúló halott asszonyokat, a sebesülteket a menekülő tömeg lábai alatt. Hallotta a lódobogást, a korbácsok suhogását, a csendőrök ordítását, a sírást, átkozódást. Emberek rohantak el mellette, lökdösték. Ő pedig mint aki elfelejtett járni, nem tudta, hogyan kell parancsolni a

lábának, hogy mozduljon, fusson ... Valaki megragadta a karját: „Őrült! Menekülj! Megölnek!"

S akkor ő is futni kezdett.

Együtt rohant a tömeggel a Nyevszkijről be a Gorohovaja utcába. Ott aztán elfogyott az ereje, megállt, nekidőlt egy villa szürke falának. Az ablakok belülről fehér fatáblákkal voltak elzárva. A házban senki sem mozdult, mintha nem is laktak volna benne. A járdákon már röpgyűlések folytak. „Lőnek!" – kiabálta valaki. És ekkor egy könnyű szán fordult be az utcába. Medvebőr takaróba burkolózva, idős tábornok ült a szánon. A bakon gőgös kocsis trónolt kék, tűzött köntösben, derekán piros övvel és magas szőrmesapkában. Az almásszürke lovon kék takaró, a rojtokon csengettyűk. A tömeg az utca közepére tódult, eltorlaszolta az utat a tábornok előtt. A megrémült kocsis megrántotta a gyeplőt, megállította a lovat. „Mit merészeltek!" – kiáltotta a tábornok. Kirángatták a szánból. Alekszandra lehunyta a szemét. „Nehogy eszükbe jusson megölni!" De senki sem akarta megölni a tábornokot. Lehúzták róla a pirosbélésű köpenyét, kifordították, és úgy húzták vissza a remegő tábornokra. „Isten áldjon, kegyelmes uram! Menj vörösen, mert ma véres nap van!"

– Hajts! – kiáltotta a tábornok. A ló megugrott, és vágtában vitte a pirosköpenyes tábornokot a Gorohovaján összeverődött tömeg kurjongatása közepette.

Alekszandra alig bírt elvergődni hazáig. Fia ijedten nézett rá. „Beteg vagy, mama?" – „Ugyan dehogy, Misa."

Nem szabad elengednie magát. Reggel elindult a pártbizottságba. Annyi a dolog, mint még soha. A párt fegyveres harcra hívott a cárizmus ellen. Röplapokat nyomtak. Nemegyszer Kollontaj maga írta a röplapok és proklamációk szövegét. Most már nem egyszerű tagja a bolsevik pártnak, a pétervári pártbizottság pénztárosa. Kapóra jött, hogy sok embert ismert pétervári értelmiségi körökben. Zoja bemutatta Vera Komisszarzsevszkajának, a köztiszteletnek örvendő színésznőnek. Komisz-

szarzsevszkajával nyíltan lehetett beszélni. Nemrég nagy összeget gyűjtött, és Alekszandra révén eljuttatta a pártkasszába. Alekszandra továbbra is tartott beszédeket a nő- és munkásgyűléseken, diákgyűléseken. Egész élete csupa aktivitás volt. Egyik előadása után odament hozzá egy fiatal nő, megkérdezte, hogyan léphetne be a pártba. Kollontaj figyelmesen megnézte: „Miért akar belépni?" – „Dolgozni akarok a pártban." Alekszandrában bizalom ébredt iránta, megadta a címet: Vilenszkij sugárút 7 . . . Jöjjön el.

Amikor a nő elment, kikérdezte. Megtudta, hogy anyja óvodát tart fenn a lakásán. Tehát nagy a lakás? Igen, nagyon nagy. És sok ember jár oda, hozzák és viszik a gyerekeket. Kiváló hely illegális összejövetelek céljára. Nyomban elment a fiatal nővel, megnézte a lakást. Így talált helyet a fiatal agitátorok körének. Senki se fogja gyanítani, hogy a kör egy óvodában tartja összejöveteleit. Ő maga tartott előadásokat a körben.

Az alvástól szakította el az időt, és cikkeket írt Finnországról a „Vperjod" („Előre") c. újságba. Nemrég az a nagy öröm érte, megkapta Lenin üzenetét, hogy írjon az újságnak. Lenin már ismerte őt, olvasta „A finnországi munkások élete" c. könyvét. S amikor megindult a „Vperjod", írt Bogdanovnak, hogy vonja be a munkába Kollontajt: „rendkívül nagy szükség van Finnországról szóló cikkekre".

A „Vperjod" Svájcban jelent meg. Feladata az volt, hogy felkészítse a munkásosztályt a forradalomban betöltendő történelmi vezető szerepére.

A forradalom egyre erősödött. A munkások forradalmi összejövetelei már nyíltan zajlottak le. A rendőrség lapított. A főváros utcáin hol itt, hol ott robbantak ki tömeggyűlések. Röplapokat szórtak. Pétervárott már ülésezett a munkásküldöttek szovjetje. Sztrájkok rázták meg Oroszországot. Legálisan jelent meg a párt újságja, a „Novaja Zsizny" („Új Élet").

Alekszandrának nem jutott rá ideje, hogy találkozzék a fiával. Szerencsére most Zoja Sadurszkajával együtt

lakott. Együtt béreltek egy nagy szobát a Furstadtszkaján, nem messze Sztaszovéktól. Zojával nemcsak azért érezte jól magát, mert gyermekkori emlékek fűzték őket össze. S nemcsak azért, mert Zoja, akárcsak Alekszandra, nagyon kedvelte a művészetet, az irodalmat, és Alekszandránál sokkal jobban a színházat. Zoja párttag volt, Alekszandrához hasonlóan szívvel-lélekkel a forradalmat szolgálta. Zoja nélkül Alekszandra semmiképp sem birkózott volna meg minden feladatával. A kedves, csöndes, a barátnőjét imádó Zoja önfeláldozóan magára vállalt minden hétköznapi gondot. Ha Zoja nem lett volna, Alekszandra naphosszat éhesen szaladgálhatott volna.

– Zojenka, kedvesem! Elvesznék nélküled!

Zoja csodálta Alekszandra energiáját. Sohasem látta rosszkedvűnek, csüggedtnek. S mikor Alekszandrát már bántotta, hogy annyi gondot okoz neki, Zoja komolyan és önérzetesen így felelt neki:

– Surinyka, én szabaddá teszlek a legfontosabb számára. Rád nagyobb szüksége van a forradalomnak, mint énrám. Tehát ha segítek neked, a forradalmat szolgálom. Többé ne beszéljünk erről.

Volt valami hasonlatosság a két barátnő sorsában. Mindketten gazdag, nemesi családból származtak. Mindketten lemondtak a könnyű, gondtalan élet előnyeiről, a forradalom mellé szegődtek. Mindketten szépek, csak Zoja kicsit flegmatikus és hajlamos a hízásra. Mindkettőjük nővére színésznő. Suráé a világszerte ismert Jevgenyija Mravina, Zojáé a fiatal drámai színésznő, Vera Jurenyeva, aki máris felkeltette a kritikusok figyelmét. Ővele is játszott gyermekkorában Surinyka Domontovics.

Leginkább az ragadta meg Zoja Sadurszkaját, hogy Surocska annyi energiát áldoz a nők megszervezésére. Megesett, hogy amikor gyakori vendég barátaik elmentek, ők lefeküdtek, és a nők sorsáról beszélgettek. Zoja nagyon szerette volna, ha Sura elbeszéléseket és regényeket ír a női szabadságról.

– Biztos vagyok benne, hogy neked sikerülne. Te

tudnál írni az asszonyi szerelemről. A forradalmárnő szemszögéből, érted? Nem úgy, ahogy a mai regényírók.

– Ó, Zojecska, nincs idő most a szerelemről írni. Ha jut majd rá idő, megpróbálom. Régóta szeretném megírni, milyen sokoldalú, sokhúrú a nő szerelme!

– Hogy, hogy mondtad?

– Sokhúrú . . .

Zojának nagyon tetszett ez a kifejezés. Biztos volt benne, hogy Surinyka érdekesen tudná megírni. De Alekszandrát is megragadta már a regény gondolata.

– Tudod, írni kellene a nő emberi méltóságáról. A nő és a férfi szerelméről, amelyet nemcsak kölcsönös vonzalom tart össze, hanem az élet, a küzdelem közös célja is! Milyen gyönyörű lehet az, Zojecska, ha az egymást szerető férfi és nő társak a harcban, az élet közös dolgában! Én sose ismertem ilyen szerelmet. Az, akit szerettem, nem értette meg igazán a céljaimat, bár nagyon szeretett . . . Egyszer majd megírom.

Zoja arra gondolt, hogy ő boldogabb, mint Alekszandra: az az ember, akit ő szeret, megérti a céljait, társa a harcban. És szereti őt.

Novemberben Pétervárott hideg szelek fújtak az öböl felől. A Néva ólomszürke vize súlyossá vált, meglassította futását, felduzzadt. A szél betört az utcákba, s a későn lehullott hó kavargott a járdák fölött. S egy ilyen napon váratlanul boldog izgalmat kavaró hír jött: Lenin hazatért külföldről! Itt van valahol Pétervárott. Természetesen titkos helyen lakik, senki sem tudja, milyen néven. A napokban felszólal a szociáldemokraták gyűlésén.

Alekszandra ezen a gyűlésen látta először Iljicset, az egyik esti munkásiskolában, ahol összejöttek mind a mensevikek, mind a bolsevikok. Eddig Martovot tartotta a legkiválóbb szónoknak. Sose mulasztotta el, hogy meghallgassa. Kedvelte Martov gondolkodásmódját és szenvedélytől fűtött beszédeit, amellyel mindig leterítette ellenfeleit. Másképpen nem is nevezte őt, mint „okos Martovnak". Ezen az estén egyszeriben elhidegült Martovtól.

„Ő az igazi okos ember! – gondolta Leninről. – Arca a gondolkodó emberé – mondta magában, ahogy nézte és hallgatta Lenint. – Beszédében ugyanaz a világosság, ugyanaz a meggyőző erő, mint a cikkeiben. Mindig önmaga marad . . .”

Szemügyre vette magas homlokát, figyelte hangjának csengését. Beszéd közben Lenin mintha tanulmányozta volna hallgatói arcát.

Ezen az estén nem tudott megismerkedni vele.

Aztán változtak az idők. Apadt a forradalom árja. Letartóztatások történtek.

Zoja hallotta, hogy barátnője éjszakánként nem alszik, csak sóhajtozik a takaró alatt.

Zoja különböző álneveken azelőtt is írt kisebb cikkeket, tárcákat a pétervári lapokba. Néha recenziót közölt Oroszországban még nem ismert német vagy norvég könyvekről. Akárcsak Alekszandra, irodalmi munkássággal kereste a kenyerét. Sajnálta, hogy nem tud olyan jól norvégül, hogy lefordíthassa oroszra Knut Hamsun valamelyik újabb regényét.

– Ülj neki a norvégnak, Zojenyka – tanácsolta barátnője.

De annak másra volt gondja, nem a norvég nyelvre. Hosszabb időre elmaradozott otthonról, fáradtan tért haza, nem mondta el, hol járt. Együttélésük egyik alapelve volt, hogy semmiről nem kérdezik egymást. Amit lehet, amúgy is elmondják. Egy ízben Zoja hatalmas sárga kalapdobozzal tért haza.

Két kézzel az asztalra emelte a furnérdobozt, s kimerülten egy karosszékbe roskadt. Dörzsölgetni kezdte elzsibbadt jobb kezét.

– Mi van veled, Zojenyka?

– Próbáld csak felemelni. De óvatosan, le ne ejtsd.

Alekszandra erőlködve felemelte a dobozt.

– Teremtőm, mi ez? Milyen súlyos!

– Lőszer. Jól kieszeltem, ugye? Csak hát nagyon nehéz. Magam sem tudom, hogy bírtam hazacipelni.

Zoja egyik ismerőse, egy fekete kalapos hallgatag férfi, még aznap este elvitte a dobozt.

A lőszerszállításnak ez a módja jól bevált. A pisztolyokat ruha alá, sőt kalapba rejtették. De mikor a fegyverraktárból szerzett puskákat kellett tovább szállítani, Alekszandrát kérte meg, eszeljen ki valami jó megoldást, elvégre puskákat nem lehet kalapdobozba rejteni.

Sura rég rájött, hogy az ő csöndes Zojája fegyvert szerez a pétervári munkásoknak! Bátor lány! Sikerült találnia olyan embereket, akik fegyvert szereznek!

– Béreljünk pianinót – javasolta Alekszandra.

– Pianinót? – Zoja egy pillanatig értetlenül bámult rá. Aztán észbe kapott. – De hogy tudunk ekkora terhet először idecipelni, innen meg tovább?

– S ha mindjárt odavinnénk? Nem kérdem, hová. Erről nem kell beszélned. Az utolsó címet gondolom.

– Pianinót vinni egy külvárosi munkáslakásra? – Mindjárt gyanút kelt.

– Nincs abban a kerületben valami ócska mozi, ahol harmonika- vagy gramofonkísérettel vetítenek?

Ilyen ócska mozi valóban akadt. Igaz, hogy nem nagyon közel ahhoz a házhoz, ahová a puskákat szállítani kellett. A munkásnegyed lakosai nem nagyon csodálkoztak, mikor megtudták, hogy valamilyen egyesület ócska pianinót ajándékozott a negyed mozijának. És senkinek sem tűnt fel, hogy útban a mozi felé a négy szállítómunkás pihenőt tartott az egyik ház udvarán. Hiszen a munkásoknak is pihenniük kell. Pihentek egyet, s utána a pianinót sokkal könnyebbnek érezték. Ketten is elbírták. Csak az a kár, hogy a hangszer használhatatlannak bizonyult, akár ki is dobhatták. A moziban továbbra is harmonika-kísérettel vetítették a képeket.

A levelek továbbítására aligha volt alkalmasabb személy, mint Alekszandra. A besúgóknak nem lehetett gyanús a jól öltözött hölgy, aki divatos bundát és kalapot viselt, kesztyűs kezét fekete fémláncocskán függő prémmuffban tartotta. A besúgó aligha sejtette, hogy a muffban levél rejlik, amely sokat ért volna a rendőrség-

nek. Ez volt az oka, hogy Alekszandra oly magabiztosan ment Leninhez. Nem félt, hogy látogatásával bajba keveri.

Az udvar felől, a konyhán keresztül ment be a lakásba. A nagyszobában két asztal állt könyvekkel megrakva. Lenin ott állt két asztal között, és zsebre dugott kézzel, halkan beszélgetett egy fekete lüszterkabátos, idősebb, barna férfival. Amikor Alekszandra belépett, Lenin elhallgatott, és kérdő pillantást vetett rá.

– Kit keres?

Levelet hozott, felelte ő.

– Nem kaphatnék egy kést vagy ollót? – Ki kellett bontani a muff bélését.

– Legyen szíves, kérjen Krupszkaja elvtársnőtől – mutatott Lenin a szomszéd szoba ajtajára.

Kollontaj kinyitotta az ajtót, és bement a másik, kisebbik szobába. Gondterhelt szemű, alacsony nő fogadta. Fonott haját kontyba csavarva viselte. Alekszandra bemutatkozott, és kést kért, hogy a muff béléséből kifejthesse a Vlagyimir Iljicsnek hozott levelet.

A szobában csak két szék volt, tele újságokkal. Az egyikről Krupszkaja levette az újságcsomót, és az ablakpárkányra helyezte. Kollontaj odaugrott, hogy segítsen, de elkésett.

– Foglaljon helyet és várjon – mosolygott Krupszkaja. – Mindjárt átadom a levelet. – S kiment.

„Lehet, hogy nem sikerül megismerkednem vele?" – Alighogy ezt gondolta, Krupszkaja már vissza is tért, s vele jött Vlagyimir Iljics. Alekszandra önkéntelenül felemelkedett.

– Ugyan, ugyan! Maradjon csak ülve, kérem! – állította meg Lenin, majd szívélyesen kezet nyújtott. – Tehát maga Kollontaj asszony? Emlékszem a Finnországról írt cikkeire. Üdvözlöm, Kollontaj elvtársnő.

Leszállt a korai pétervári alkony. Az ablakon át szürke fény szűrődött a szobába, egyenest Kollontaj arcára. Alekszandra látta, hogy Lenin figyelmesen szemügyre

veszi, s láthatóan helyesli, hogy kiöltözött, mert ilyen nőt nem követnek a kopók.

– Miben is hozta a levelet, Kollontaj elvtársnő?

– A muffban. A bélés alatt.

– No lám, muffban! – De nem dicsérte . . . Ellenkezőleg, figyelmeztette: – A jövőben ne vigyen leveleket. Még muffban sem. Hm . . . muffban. – Arcát mosoly derítette fel: – Jegyezze meg, Kollontaj elvtársnő, hogy ha már mindenképpen szükséges levelet kézbesítenie, jobb, ha nagyon vékony papírra írják, hogy szükség esetén könnyen lenyelhesse. De miért is tanítom magát! Vallja be, hogy gyakran lenyelte a puskát az iskolában . . . – S éppen olyan jóindulatúan mosolyogva, elbocsátotta Alekszandrát.

Megismerkedett hát Leninnel! Puska! Nem volt ideje elmondani, hogy nem is járt iskolába. „Óvták", nehogy megfertőzzék a szabadgondolkodó eszmék!

Összeszedte Finnországról írt cikkeit, és átadta a kiadónak. 1906-ban „Finnország és a szocializmus" címmel megjelent a kötet. Ezzel mintegy kiegészítette első könyvét, amelyet a finnországi munkásokról írt. Alekszandra elégedett volt. A cikkekből kicsendült a felhívás az orosz és a finn szociáldemokraták akcióegységének megteremtésére. Az egész kötetet az a gondolat hatotta át, hogy az orosz és a finn munkások érdekei azonosak, az orosz önkényuralom egyaránt elnyomja a finn és az orosz népet! Csak a közös harc vezet a győzelemhez!

Volt valami, ami a finn kérdésnél is jobban nyugtalanította Alekszandrát: a nők emancipációja. Lelki szemeivel állandóan maga előtt látta a Krenholm-manufaktúrában dolgozó elcsigázott nőket, a pétervári munkások korán megöregedett asszonyait, akiket elgyötör az örökös ínség, férjük iszákossága. Remegés fogta el, ha arra gondolt, milyen jogfosztottak a fiatal munkásnők, akiket a nélkülözés az utcára lök . . .

Igaz, létezett mindenféle nőegylet az 1905-ös forradalom előtt is. Ám ezek mind polgári emberbaráti intézmények voltak. A legjobb esetben is csak „általában"

akarták a nők egyenjogúságát. Ezt az egyenjogúságot úgy értelmezték, hogy a nők a férfiakkal egyformán vehessenek részt a fiatal orosz parlament, az Állami Duma megválasztásában.

Kollontaj beszédeiben arra szólította fel a munkásnőket, hogy a munkásosztály közös ügyéért harcoljanak.

– A nő csak a szocializmusban lesz egyenlő a férfival! Nekünk nőknek csak a szocializmus adja meg emberi méltóságunkat és szabadságunkat! Csak a szocializmus képes megváltoztatni a nő sorsát!

A párt pétervári bizottsága mind nagyobb jelentőséget tulajdonított a munkásnők mozgalmának. Pétervárott, a Predtyecsenszkaja utcában megszervezték az első szocialista női klubot. A „Munkásnők kölcsönös segélyegylete" nevet adták neki. Nevéből ítélve a klubnak semmi köze sem volt a politikához. Még a rendőrség is engedélyezte működését. A leggyakrabban Alekszandra tartott előadást a klubban. Jártak oda feministák is – a női egyenjogúsági mozgalom hívei. A feministák dühödten ellenezték, hogy a nőkérdést összekössék a munkások ügyével. Kollontaj a fejükre olvasta: „Ostobaság a jelenlegi társadalmi rendben kísérletezni a nőkérdés megoldásával!"

– Azt képzelik, hogy kapitalista rendszerben kivívhatják a nők felszabadítását? Ez ámítás és önámítás. A nő csak a szocializmusban lehet igazán szabad. A nők felszabadításáért harcolni annyit jelent, mint harcolni a szocializmusért. A feministákat csak az izgatja, hogy odaengedik-e őket a szavazóurnákhoz az Állami Duma választásakor! Nem tagadjuk, ez minket is érdekel. De a választójogért folyó harc csupán egy lépcsőfok ebben a harcban.

Hitt abban, hogy az Állami Dumában lehet harcolni a munkások sorsának megkönnyítéséért. Hitt abban, hogy az Első Duma az önkényuralom ellen fordul.

Május egyik utolsó napján Alekszandra azzal a hírrel tért haza, hogy a szociáldemokrata klub gyűlést tart Pétervárott, Panyina grófnő házában. A házban főváros-

szerte ismert gyermekotthon működött, az emberbarát grófnő alapította. Nagytermében a forradalom után gyűléseket és összejöveteleket tartottak. Alekszandra is nemegyszer beszélt ebben a tágas teremben.

– Beszélsz a gyűlésen, Sura?

– Dehogy. Csak ott akarok lenni. Egy bolsevik tart előadást. Valami Karpov. Mensevikek, népi szocialisták is lesznek ott. Ha van kedved, tarts velem.

A hatalmas teremben legalább háromezer férfi és nő volt. Látszott, hogy a közönség nagyobb része munkás.

Alekszandra és Zoja úgy tíz perccel a gyűlés kezdete előtt érkezett. Csak nehezen találtak helyet valahol a leghátsó sorokban.

Először Mjakotyin népi szocialista szólalt fel. Utána a mensevik Dan. Mindketten azt bizonygatták, hogy szükséges a kadetokkal blokkot alkotni a Dumában. A közönség kis része megtapsolta őket. A munkások sűrű tömegéből ellenvélemények hallatszottak: „A kadetoknak éppen ez kell!" vagy „A farkas és a bárány blokkja!" Harmadiknak Karpov elvtárs lépett az emelvényre. Alekszandra halkan felkiáltott, mikor meglátta. Zoja értetlenül nézett barátnőjére. Nem tudta, min csodálkozzék jobban, barátnője váratlan felkiáltásán, vagy a Karpovot üdvözlő nagy tapson.

– Mi az, mi az? – kérdezte Zoja. – Ismered?

– Majd megmondom. – Alekszandra meghökkent, mikor Lenint megpillantotta az emelvényen. Még egyszer odasúgta Zojának: – Majd. Most figyelj.

Lenin szokása szerint az arcokat figyelve beszélt. Egyszerűen beszélt, a népgyűlési szónokok hatásvadászata nélkül. Minden hallgatójának az volt az érzése, hogy személy szerint őhozzá szól.

Mjakotyinnal és Dannal vitázva azt bizonygatta, hogy a kadetokkal való blokk – alku. A kadetokkal nem szabad alkura lépni; le kell leplezni a kadetok pártját, elvonni a néptömegeket a megalkuvó, gyáva liberális burzsoáziától. Mert a burzsoázia meg akar egyezni a régi hatalommal! Minden erővel arra kell törekedni, hogy a szerve-

zett proletariátus az újabb forradalmi fellendülésben és az elkerülhetetlenül bekövetkező döntő harcban is a diadalmas forradalmi hadsereg vezére legyen!

A vörhenyes szakállú, magas homlokú férfi utolsó szavait olyan lelkes ünneplés fogadta, hogy a szónok kézmozdulattal kérte a közönséget, csillapodjék, engedje tovább beszélni. Azt mondta, határozati javaslatot nyújt be a gyűlésnek, s mindjárt fel is olvasta.

„A gyűlés felhívja a polgárok figyelmét, hogy az önkényuralmi kormány a pogromok szervezésével a rendőri és a katonai önkény állandó fokozásával nyíltan csúfot űz a népképviseletből, és arra készül, hogy erőszakkal válaszoljon a szabadság általános követelésére, a parasztság földkövetelésére . . .

. . . Óva intjük a népet ettől a párttól, amely a népszabadság és a népet elnyomó régi önkényuralmi hatalom között ingadozik . . ."

Végül a határozat utolsó mondata:

„A gyűlésnek az a meggyőződése, hogy a proletariátus továbbra is a nép valamennyi forradalmi elemének élén fog állni . . ."

Az esetlen és sovány Dan kiáltott valamit a helyéről. Mjakotyin is nagyon szeretett volna még valamit mondani, de az egybegyűltek túlnyomó többsége elfogadta a határozati javaslatot.

Mikor a gyűlés után a barátnők kikecmeregtek a tavaszi latyakban úszó utcára, Alekszandra belekarolt Zojába, és a fülébe súgta:

– Lenin volt.

– Karpov elvtárs?

Hazáig egyikük sem szólt egy szót sem.

Otthon Zoja megpróbálta a szót az estére terelni, de Sura hirtelen közbeszólt, és ingerülten megjegyezte, hogy Zoja hallatlanul fecsegő, még egy negyedórát sem tud hallgatni.

Zoja egyáltalán nem sértődött meg, csak riadtan nézett barátnőjére. Az utóbbi időben valami nincs rendjén Surával: órák hosszat csak ül, gondolataiba merül, igyek-

szik egyedül maradni. Ha az ember szól hozzá, mindjárt idegeskedik, pukkadozik.

Alekszandrát már régóta kétségek kínozták. Rádöbbent, hogy az Állami Duma megítélésében a bolsevik állásponttól a mensevik álláspont felé tolódott. Eleinte titkolta ezt. De amikor más kételyek is támadtak benne, nem hallgatott tovább, feltárta Zoja előtt, hogy a Duma és a szakszervezetek kérdésében nem ért egyet a bolsevikokkal.

– A szakszervezetek kérdésében sem? – kiáltott fel Zoja.

Igen, neki meggyőződése, hogy a bolsevikok túloznak. A szakszervezetek, amelyek csak mostanában alakulnak Oroszországban, maradjanak a jobb munkafeltételekért küzdő munkásszervezetek. Kívül állnak a politikán, a pártnak tehát nincs velük dolga. A szakszervezetek maradjanak semlegesek, mert lényegüknél fogva pártonkívüliek.

Zoja összecsapta a kezét:

– Sura, de hiszen a mensevikek is ezt állítják! Hát te a mensevikek álláspontját fogadod el?

– Ha ez az ő álláspontjuk, akkor ebben egyetértek velük.

– Az ilyen felfogás azok kezére játszik, akik készek megtorpedózni a forradalom ügyét.

– Te megőrültél! Azt akarod mondani, hogy kész vagyok megtorpedózni a forradalom ügyét? – Alekszandrának elakadt a lélegzete.

Zoja elfordult, hogy barátnője ne lássa kibuggyanó könnyeit. Még sohasem vitatkozott Alekszandrával. El sem tudta képzelni, hogy barátnőjének valamiben nem lehet igaza. A csendes, szelíd Zoja, aki mindig rajongva nézett fel barátnőjére, most szinte átváltozott. Még hitszegéssel is vádolta Surát.

Alekszandra először látta Zoját ilyen állapotban. Hány éve barátnője már, s lám, kiderül, hogy még mindig nem ismeri. Zoja félig háttal állt neki, s noha a negyedik évtizedében járt, aranyló, puha, rövidre nyírt hajával még

mindig diáklányra emlékeztetett. Kezében zsebkendőt gyűrögetett, olykor megtörölte a szemét, gyermekesen szipogott.

– Nincs jogod így gondolkodni! Bárki más megteheti! De te – te vagy!

– Nem kényszeríthetem magam, hogy másképp gondolkozzam – komorult el Alekszandra.

– Felül kell vizsgálnod gondolataidat.

– Én a gondolkodást egy percre sem hagyom abba. Azt hiszem, a gondolati tevékenység egyébként se szünetel soha az emberben . . . De meg kell mondanom neked . . . – Szünetet tartott, és gyöngéden Zojára nézett. – Meg kell mondanom neked, hogy nagyot fejlődtél. Szinte rád se ismerek. Nem tudok egyetérteni veled. De bevallom, tetszik nekem, ahogy kiállsz.

– Fejlődtem? Lehet! – Zoja szeme megvillant. – De ha fejlődtem, és ha most így beszélek veled, annak az az oka, hogy megtanítottál kiállni. Hatottál rám, és ezért hálás vagyok neked. Megtanítottál úgy beszélni, ahogy gondolkodom. Nesze. Most megkaptad.

– Megkaptam – sóhajtott békülékenyen Alekszandra. – Azt hiszed, nekem könnyű? De . . .

– Mi az a „de"? – kiáltott fel Zoja. – Ismerd el, hogy nincs igazad. Hogy ez a te hibád. S légy olyan, amilyen mindig voltál!

– Éppen arról van szó, hogy ma is az vagyok, aki voltam. Ahhoz, hogy elismerjük tévedésünket, meg kell győződni róla. Belül, önmagunknak kell bevallani. De én ezt magamban nem tudom elismerni. Nem tehetek a saját meggyőződésem ellen. Tudod mit? Hagyjuk abba ezt a beszélgetést.

A MENEKÜLÉS

Alekszandra nem érezte úgy, hogy teljesen szakított a bolsevikokkal, de nem is tudott mindenben fenntartás nélkül egyetérteni velük. S annál nehezebb volt elviselni az érzelmeknek és gondolatoknak ezt a kettősségét.

Mostanában ritkábban beszélgetett Zojával, noha Zoja, bármennyire elfoglalta is a pártmunka, ugyanúgy gondoskodott a barátnőjéről, mint azelőtt. Ügyelt rá, hogy Alekszandra rendesen táplálkozzék. Maga vitte el fehérneműjét a mosónőhöz, maga vasalta ki a blúzokat és zsebkendőket. Titokban még azt is megnézte, nem kell-e gombot felvarrni barátnője valamelyik ruhájára. Szemrehányást azonban többé nem tett neki. Csak nézett rá várakozóan: no, mi újság? Beszélt-e már Sura önmagával? Tisztázta-e a dolgot Alekszandra Kollontaj Alekszandra Kollontajjal?

Alekszandra talán örült volna, ha valaki jobb belátásra bírja. De Zoja nem vitatkozó természetű. Zoja nem terheli magát elemzéssel. Jelena Sztaszova – az más. Jelena Sztaszovával nemcsak vitatkozni jó, hanem az is nagyszerű, ha a vitában Jelena pozdorjává zúzza az embert. Jó lenne most elmenni Jelenához, és őszintén beszélni vele. Felszabadulna a nyomás alól.

Sajnos, nem mehet el hozzá. Jelena rács mögött ül. Nem először tartóztatták le.

Pétervár a reakció bűzében fulladozott; tombolt a cenzúra, folytak a letartóztatások, a kishitűek kétségbeestek, a kiábrándulás általánossá vált...

1907 júliusában a munkásnők első szocialista klubja, a legálisan működő „Munkásnők kölcsönös segélyegylete" Alekszandra Kollontajt választotta küldöttnek a szocialista nők Stuttgartba összehívott nemzetközi konferenciájára. De a konferencia előtt kellett összeülnie, ugyancsak Stuttgartban, a nemzetközi szocialista kongresszusnak. Alekszandrát kellemesen meglepte, hogy erre a kongresszusra is megválasztották küldöttnek.

Zoja örült, hogy Sura elutazik.

– Jót tesz neked, ha egy kicsit távol leszel a pétervári izgalmaktól. Főként pedig bekapcsolódsz a nemzetközi mozgalomba.

Alekszandra először járt Stuttgartban. Két nappal a kongresszus megnyitása előtt érkezett, bőröndjét a pályaudvaron hagyta, s mint egykor Zürichben, gyalog indult el. A város furcsa benyomást tett rá: a régi Württemberg maradványai keveredtek modern utcákkal és modern stílusú házakkal. A Königstrasse – Király utca – két tökéletesen egyenlő részre osztotta a várost, mégpedig olyan pontosan, hogy ha a kettőt összeillesztenék, úgy fedné egymást, mint egy alma két fele. A Schloss téren, a kagylós szökőkutaknál, már készülődött a zenekar. Abban a pillanatban, amikor a városháza órája elütötte a delet, a katonaruhás karmester intett a botjával, és a Schloss téren felhangzott egy porosz induló dobpergése. Mindennap pontosan délben – egy másodperccel se előbb, se később – az egyenruhás-sisakos Kapellmeister fellendítette karmesteri botját, és a környező házak csak úgy visszhangozták a katonaindulót.

A kongresszusi ülések közötti szünetekben Alekszandra ide járt Clara Zetkinnel. A szökőkút melletti padon, a vízsugarak zajában idegenek nem hallhatták beszélgetésüket.

Alekszandra boldog volt, hogy Clara megtiszteli figyelmével. Rajongva nézett erre az alacsony asszonyra, aki buggyos ujjú csíkos blúzt és kerek, csaknem férfias fazonú szalmakalapot viselt.

Az ötvenéves Clara és a harmincöt esztendős Alekszandra (még harmincnak se gondolták volna!) nagyon összemelegedett Stuttgartban.

A kongresszus egyik ülésén Alekszandra elkapta Zetkin pillantását, amint az egyik orosz küldöttet, a meglehetősen viseltes, de vasalt és tiszta öltönyt viselő férfit nézte elmerülten. A szünetben Alekszandra odament Clarához:

– Láttam, ahogy figyelte Lenint, Clara.

– Ismeri őt?

– Ismerem.

– Én most látom először. Rosa Luxemburg hívta fel rá a figyelmemet. Azt mondta: Clara, nézd meg jól ezt az embert. Figyeld meg, milyen makacs, akaratos feje van. Valóban, meglepő a homloka. Meg kell ismerkednem vele.

S Zetkin még aznap elújságolta Alekszandrának, hogy megismerkedett Leninnel.

Rosa Luxemburg mutatta be őket egymásnak, aki ezekben a napokban különösen gyakran találkozott Leninnel, valamiről tanácskozott vele.

A II. Internacionálé stuttgarti kongresszusán Oroszország több küldöttel vett részt, mint az előző kongresszusokon – hatvanhárom ember a bolsevikoktól, a mensevikektől, az eszerektől, a nemzeti szociáldemokrata pártoktól. A bolsevikokat a következők képviselték: Lenin, Lunacsarszkij, Goldenberg, Litvinov, Knunjanc és még mások. A mensevikeket Plehanov, Dejcs, Martov, Martinov, Potreszov, Trockij ...

Valamennyi nemzetközi szocialista kongresszus közül ez volt a legnépesebb. A világ szocialista pártjainak csaknem kilencszáz képviselője gyűlt össze a föld minden részéből a zenekedvelő Stuttgartban 1907 meleg augusztusi napjaiban.

A Schloss téren békésen játszott a katonazenekar. A

Königsbau termében Bach „Brandenburgi versenyek" c. művét adták elő. A zsúfolt sörözőkben német polgárok vedelték a sört, és mulattatták egymást vaskos anekdotákkal. A téren kislányok karikajátékot játszottak, szőke fiúk pedig sárga abroncsokat kergettek . . . Az ódon templomokban miséket mondtak. Mintha az örök béke lengte volna be a derék, nyárspolgári Stuttgartot. A nemzetközi szocialista kongresszus ülésein pedig heves viták dúltak: lesz-e háború, hogyan lehet hadat üzenni a háborúnak, miként harcoljanak a szocialisták a militarizmus ellen. A kongresszus fő témája – a gyarmatosítás elleni harc – háttérbe szorult. Mindenkit a háború kérdése nyugtalanított. Hervé dühösen kiabálta, hogy a proletariátusnak nincs hazája, a katonák dezertálását, a hidak felrobbantását, a katonai szolgálat megtagadását követelte. August Bebel anarchizmussal vádolta Hervét; felszólította a szocialistákat, hogy ne a haza ellen harcoljanak, hanem a hazában fennálló rendszer ellen. „A proletariátusnak több joga van a hazához, mint az uralkodó osztályoknak" – szögezte le Bebel.

Alekszandra látta, hogy az elnökségben ülő Lenin a homlokát ráncolta akkor is, amikor Hervé beszélt, és akkor is, amikor Bebel ellentmondott neki. Amikor pedig a német Vollmar felszólalt, milyen felindultan írt valamit a noteszába, kitépte a lapot, és átadta valakinek.

„Ez a Vollmar igazi soviniszta – gondolta Alekszandra. – Nem átallja kijelenteni egy ilyen kongresszuson: az emberiség szeretete nem lehet akadálya annak, hogy ők jó németek legyenek!

Jó németek! Tudjuk, mit jelent, ha valaki jó német akar lenni! Soviniszta! Úgy látszik, még Plehanov is elítéli Vollmar beszédét!

Clara Zetkin és Rosa Luxemburg nem titkolta elégedetlenségét. Ők igazán jó németek – Vollmar szemszögéből persze „nem jó" németek!

Most derült ki, miről beszélgetett Rosa és Lenin ezekben a napokban. A háborúról és a militarizmusról szóló határozathoz akartak közös módosítást beterjeszteni. A

gondolat Lenintől származott, s Rosa lelkesen támogatta. Eszerint ha mégis kitör a háború, ha a szocialistáknak nem sikerül megakadályozni, ki kell használni a háborús válságot a néptömegek fellázítására. A határozatban ilyen szavak is előfordultak: „... meggyorsítani a kapitalista osztályuralom bukását".

Lenin nyíltan rá akart mutatni a forradalmi akciók szükségességére, de Bebel tiltakozott, mondván, hogy ha ezt így kimondják a határozatban, a németországi ügyészség rögtön feloszlat minden pártszervezetet. A gondolat mégis világos maradt: a háború elkerülhetetlenül társadalmi forradalmat szül!

A záróülésen elfogadták Lenin és Luxemburg módosító javaslatát. Kollontaj asszony boldogan tapsolt. Arca kipirult. Ki hitte volna! Arra szavazhatott, hogy az esetleges válság átalakuljon a szocializmus győzelméért folyó harccá!

A módosítás elfogadása egymagában is elegendő volt ahhoz, hogy közelinek érezze a forradalom győzelmét.

Clara Zetkin csak csóválta őszülő fejét, mikor Alekszandra elmondta neki érzéseit.

– Maga túlságosan lelkes, kedvesem. Attól tartok, hogy minden sokkal bonyolultabb lesz.

Nem hiszi, folytatta, hogy a német szociáldemokraták a megfelelő pillanatban a módosítás szellemében cselekednek.

– Én hiszek ebben – ellenkezett Alekszandra. – Hiszen megszavazták ... Clara, kedves Clara. A világforradalom nagy ünnepének előestéjén vagyunk:! Hiszek benne, hogy a világforradalom nincs már messze. Megérjük! Látni fogjuk!

A nőkonferencia az Internacionálé kongresszusa után nyílt meg. A konferencia napjaiban Alekszandra még közelebb került Zetkinhez és Luxemburghoz. Azok mintha csak most értékelték volna őt igazán. Alekszandra beszédet tartott a revizionizmus és Bernstein ellen, lándzsát tört amellett, hogy a nőmozgalmat ne válasszák el a munkásmozgalomtól.

Ez volt az első felszólalása nagy, nemzetközi összejövetelen. Első beszéde olyan szónoki emelvényről, amelyre az egész világ figyelt. Beszéd közben mindkét kezével a szónoki emelvény szélét fogta, csak olykor-olykor emelte fel jobbját, kézmozdulattal adva nyomatékot szavainak. Ha elszakadunk a munkásmozgalomtól – márpedig a polgári feministák éppen ezt akarják –, talán utat törünk nekik a parlamentbe, de mit nyernek ezzel a dolgozó nők milliói? Vajon a proletárnők érdekei nem azonosak minden országban a munkások érdekeivel? De igen, elvtársnők! A nőmozgalom része a világ munkásmozgalmának. Csak a szocializmus győzelme ad szabadságot, emberi méltóságot, munkához való jogot a dolgozó nőnek. Legyünk egyik csapata a szocializmusért küzdő világproletariátus mozgalmának!

Beszédét meghallgatta Karl Liebknecht, és sietve gratulált, kezet szorított vele . . .

Alekszandra friss energiával eltelve tért haza Stuttgartból.

Alighogy hozzáfogott az abbahagyott munkához, hívatlan látogató érkezett – küldönc a csendőrparancsnokságról. Arra kérik Kollontaj Alekszandra Mihajlovna őnagyságát, hogy fáradjon be.

– Mi célból? – kérdezte Zoja aggódva.

– Nem tudhatom. A parancs úgy szól, jelenjen meg a parancsnokságon.

– Arra kérnek, hogy menjek be – nyugtatta barátnőjét Alekszandra. – Nem kísérnek be. Tehát ez még nem letartóztatás. Kivágom magam, ne izgulj.

A lehető legelegánsabban öltözött fel. Magára aggatta minden megmaradt ékszerét: karkötőjét, fülbevalóját, apró smaragddal díszített arany melltűjét, amelyet még az anyjától kapott. Kalapján felborzolta a tollat.

– Nem értem, Sura . . . Hová mégy? Színházba? Bálba? Vagy . . .

– A csendőrparancsnokságra. Igazán nem érted? Csacsika!

Amikor belépett, a csendőrkapitány zavarba esett. Fel-

emelkedett, székkel kínálta, még bocsánatot is kért a háborgatásért. Fene ez, nem forradalmár! Külseje után ítélve társaságbeli hölgy. Egyébként se felejtsük el, hogy az ismert Domontovics tábornok leánya! Furcsa, de érkeztek ellene feljelentések. Igaz, hogy nem tartalmaznak semmi határozottat. Lehet, hogy az ügynökök túlbuzgók voltak.

– Ha nem tévedek, nagyságos asszonyom, nemrég külföldön járt.

– Igen. Hogyne. Voltam.

– Szabad tudnom, milyen célból utazott?

– Na tessék, még hogy milyen célból! – Alekszandra vidáman felkacagott. Komolytalan hölgy, csodálkozik a kapitány kérdésén. – Mondja, kapitány úr, valóban nem tudja, hogy a hölgyek a mi köreinkben időnként miért utaznak külföldre? Természetesen szórakozni. Pétervár ez idő tájt olyan unalmas... Mindenki elutazott valahová. No és persze felújítani a toaletteket. Rendeltem egyet-mást a téli szezonra. A felfordulások, zendülések miatt nem olyan egyszerű rendes szabót találni Pétervárott. Ez a szerény kis ruha is Berlinből való. Hogy tetszik, kapitány úr?

A kapitány már felmérte, hogy a ruha kétségkívül valamelyik drága berlini vagy párizsi szabó műve. Meg hát ez a hölgyike éppoly kevéssé látszik forradalmárnak, mint a tulajdon felesége. Csakhogy ez a kacér teremtés nem is említhető egy napon az ő Agrafena Ivanovnájával! Felállt, és még egyszer bocsánatot kért a háborgatásért.

– Szolgálati kötelesség, nagyságos asszonyom.

– Értem, kapitány úr. Készséggel megbocsátok.

A kapitány előzékenyen az ajtóig kísérte. Ördög tudja, semmi határozott vád nincs ellene, talán nincs is miért akadékoskodni. De azért mégis gyanús. Figyeltetni fogja.

– No, mit mondtam neked! – kiáltotta vidáman Alekszandra, mikor beszaladt Zoja szobájába. – Minden a legteljesebb rendben. Eleresztett, remélem, nem fogott gyanút. A dolog egyszerű: egy léha nő, aki szórakozni és toalettjét kiegészíteni jár külföldre. Ez a ruha remekül kisegített.

A Tauriai palota folyosóin, a Katalin-terem fehér márványoszlopai között, ahol állandóan nyüzsögtek a Duma eseményeiről tudósító újságírók, a fekete mintás zöld ruha nem csupán a férfiak figyelmét keltette fel.

Egy alacsony, hullámos hajú, harminchárom éves asszony, a Pétervárott és egész Oroszországban jól ismert írónő, akinek arcképét már a főváros papírboltjaiban árulták – Tatyjana Lvovna Scsepkina-Kupernyik, azt kérdezte a Duma folyosóján hírihorgas férjétől:

– Kolenyka, nézz csak oda... Balra... Az oszlop mellett... Milyen bájos nő! Milyen csinos és milyen szép! Hát még a szeme! Gyönyörű! Kolenyka, ki ez?

Kolenyka – Nyikolaj Boriszovics Polinov, fiatal, jó nevű ügyvéd, széttárta a karját.

– Fogalmam sincs, Tanyecska, Sohasem találkoztam vele. Talán valami divatos újságírónő. Látod, kik veszik körül? Csupa újságíró, igaz, baloldaliak. De úgy nézem, ő aligha tartozik a baloldalhoz.

– Kit kellene megkérdezni? Meghalok a kíváncsiságtól.

De nem volt kit megkérdezni. Meg aztán a csengő is jelezte már a szünet végét, fel kellett menni a karzatra.

Scsepkina-Kupernyik már unta hallgatni a képviselők vitáját. A sötétzöld ruhás nőt kereste a tömegben. De nem látta sem a közönség, sem az újságírók között.

S mit tesz isten, úgy három nap múlva találkozott vele Vera Jurenyevánál.

– Hogyan?! Még nem ismeritek egymást? Tatyjana Lvovna Scsepkina-Kupernyik, írónő, Alekszandra Mihajlovna Kollontaj, gyermekkori barátnőm, és Zoja húgom legjobb barátnője.

– A napokban láttam az Állami Dumában – mondta Tatyjana Lvovna. – Bevallom, gyönyörködtem magában. Illetve a férjemmel kettesben gyönyörködtünk. Megengedi, hogy bemutassam: a férjem, Nyikolaj Boriszovics.

Alekszandra már sokat hallott Tatyjana Scsepkina-Kupernyikról, látta a képét a folyóiratokban, olvasta könyveit, látta egyik színdarabját. Tudta, hogy unokája „annak a bizonyos" nagy Scsepkinnek, és hogy alig tizen-

hat éves volt, amikor a Kis Színházban bemutatták első darabját. Igaz, nem ilyennek képzelte Scsepkina-Kupernyikot. Azt hitte, hogy a divatos írónő sokkal magasabb, nem ilyen apró, törékeny, mint egy szobrocska.

Csaknem egyidősek voltak, s mindketten fiatalabbnak látszottak koruknál. Scsepkina nem tágított Kollontaj mellől, az est folyamán több ízben szavát vette, hogy nemcsak meglátogatja, hanem feltétlenül el is jár hozzá.

– El sem tudom mondani, mennyire örülök, hogy találkoztunk. No, majd eljön hozzám, és mindent elmond magáról. Ki hitte volna, hogy Verocskának barátnője. S ráadásul gyermekkori! Annyi éven át elmentünk egymás mellett, s csak most találkoztunk. Nagyon fogok örülni magának. Ne feledje, várom!

Alekszandra elment Scsepkinához egyszer, kétszer, háromszor. Az eszes, fürge mozgású írónő tetszett neki. Sok közös témájuk volt, amiről kettesben jól elbeszélgettek. Zoja még féltékenykedett is, mikor Alekszandra új barátnőjéről beszélt neki.

A Polinov házaspár tágas lakásában ritka volt az olyan eset, amikor nem verődött össze zajos társaság: színészek, festők, újságírók és ügyvédek. A kapus már megszokta, hogy éjszaka is jönnek, színház után. Nyugtalan ház volt, de Polinovék vendégei nem fukarkodtak a borravalóval. S a kapus tisztelte Polinov úrék vendégeit. Alekszandrát is megszokta, aki újabban sűrűn eljárt a Polinov házaspárhoz.

Scsepkina már ismerte Alekszandra és Kollontaj szerelmének történetét, tudta, hogy milyen szokatlan ok miatt hagyta el férjét. Sietve megszerezte és elolvasta könyveit és az orosz folyóiratokban megjelent cikkeit. Alekszandra is tudott már mindent Scsepkináról. Tegeződtek, Surocskának és Tanyecskának szólították egymást.

Nemegyszer megesett, hogy Nyikolaj Boriszovics fogadta a vendégeket, ittak, vitatkoztak a szalonban, ezalatt Tatyjana és Alekszandra behúzódott a házigazda dolgozószobájába.

Az egyik ilyen alkalommal Tatyjana Lvovna észrevette, hogy barátnőjét nyugtalanítja valami. Nem tágított, amíg meg nem tudta, mi történt.

Kiderült, hogy Kollontaj „Finnország és a szocializmus" c. könyve két év alatt nemcsak az orosz és a finn szociáldemokraták körében, nemcsak az orosz értelmiség között talált olvasókra. Nem kisebb érdeklődéssel olvasták a belügyminisztériumban is. S most, két évvel később, vádat emeltek Kollontaj ellen, mondván, hogy fegyveres felkelésre bujtogat. A könyvet elkobozták. A per sok évi börtönnel fenyegetett. A társasági hölgy külseje most már nem segít. A csendőrszázados többé nem hiszi el a külföldi szórakozásokról kieszelt meséket.

Kertelés nélkül a szemébe mondta:

– Kizárólag azért, mert ön Domontovics tábornok lánya, a jogos letartóztatás helyett óvadék letételét ajánljuk fel. Óvadék ellenében szabadon bocsátjuk, de figyelmeztetem, nem csekély óvadék ellenében.

Alekszandra azt várta, hogy ötszáz rubelnyi összeget mond, s már azt latolgatta, kitől kaphatna kölcsön...

– Őkegyelmessége rendelkezése szerint önt háromezer rubel óvadék ellenében szabadon bocsáthatjuk!

Háromezer! Nem is gondolhatott rá, hogy ilyen óriási összeget megszerezzen.

– De némi időre van szükségem, hogy előteremtsem a pénzt.

– Kérem. Remélem, öt nap elegendő.

– Tíz – felelte ő. Öt vagy tíz, mindegy, úgysem szerzi meg. De mégis jobb tíz napig szabadon lenni, mint öt napig. Nem remélte, hogy a kapitány beleegyezik. De beleegyezett, megismételve, hogy a tábornok-apa iránti tiszteletből teszi.

Alekszandra nem törte többé a fejét, honnan szerezzen háromezer rubelt óvadékra. Be fogják csukni. S akkor a pénz egyszerre, mintha az égből pottyant volna le. Első pillanatban el sem hitte. A háromezer rubelt letétbe helyezték! A pénzt Gorkij segítségével gyűjtötték össze. De hogy tudta meg Gorkij? Biztosan Zoja segített.

Zoja azt tanácsolta, hogy meneküljön külföldre.

– Lehet, hogy Zojának igaza van, jobb lenne elutaznod – mondta Tatyjana, amikor az eset tudomására jutott.

– Nem tehetem. Jó néhány nőgyűlés esedékes. Itt van rám szükség.

Folytak az országos nőkongresszus előkészületei, amelyet a feministák polgári szervezetei hívtak össze. A párt úgy határozott, hogy a kongresszust fórumként használja fel, onnan szól a dolgozó nőkhöz.

Kollontaj tudta, hogy itt van rá szükség. A kongresszus előtt nem utazhat el.

S mint mindig, egyre újabb feladatokat tűzött maga elé. Pártmunkásnőket hívott össze a lakására – egyszer Zoja névnapja, másszor meg a saját névnapja, vagy éppen ártatlan teadélután ürügyén. Közösen megvitatták az előadások és a beszédek tervezetét. Az esti munkásiskolában, azon a címen, hogy szabást-varrást tanít, a munkásmozgalomról beszélt a munkásnőkkel. Könyvet is szándékozott írni a kongresszusra. Zoja csak összecsapta a kezét.

– De hát hogy találsz időt az írásra?

– Ne aggódj. Találok. Értsd meg, írnom kell. Nálunk úgyszólván nincs is marxista irodalom a nőmozgalomról. Csupán egy rövid brosúra Szablina-Krupszkajától. Az is hét éve jelent meg. A könyv címe ez lesz: „A nőkérdés társadalmi alapjai."

S nekifogott a könyv megírásának. A gyűlésekről hazahazatérve fél éjszakákon át írt. Szenvedélyes meggyőződéssel állította, hogy a dolgozó nőt csak a szocializmus teheti szabaddá. Sohasem írt még ilyen sebesen. Mikor befejezte, a kéziratot elküldte véleményezésre Makszim Gorkijnak.

Néhány hét múlva Capri szigetéről megjött Gorkij válasza. Az író kedvezően vélekedett a kéziratról. Gorkij biztatására Alekszandra elvitte a kéziratot a kiadónak. De megjelenhet-e még a nőkongresszusig? Szedés közben derült ki, hogy a kongresszusig már nem készül el.

Egyszer, mikor éppen foglalkozást vezetett az esti iskolában, elszaladt hozzá Zoja egyik jóismerőse.

– Sura, semmi esetre se menj haza. Már várnak rád, rendőrök keresnek. Ha lehet, menekülj, utazz el Oroszországból.

Most utazzék el, közvetlenül a kongresszus előtt? A világért se. Megpróbál elrejtőzni. A rendőrségnek aligha jut eszébe, hogy nővérénél, Adélnál, a Pétervárott jól ismert államtanácsos feleségénél keresse. Igaz, rég nem járt Adélnál, de a nővére csak nem fogja kiutasítani.

Fagyos köd volt ezen az estén a szövetségese. A portás nem lepődött meg, amikor berohant a házba. Ilyen hidegben a férfiak is futva igyekeznek. A harmadik emeleten becsöngetett. A szobalány nyitott ajtót, nyilván új alkalmazott, nem ismerte Alekszandrát.

– A nagyságos asszony itthon van?

– Kit szabad jelentenem?

– Mondja meg, galambocskám, hogy Alekszandra Mihajlovna van itt.

Adél hűvös udvariassággal fogadta.

– Surinyka? Nagyon örülök. Végre, hogy eszedbe jutottam. Remek színben vagy. Mondhatom, egy cseppet sem változtál.

Alekszandra megvárta, amíg a szobalány kimegy. Nem vette le kabátját, még a kesztyűjét se húzta le, irattáskáját kezében tartva megkérdezte Adélt, el tudná-e rejteni magánál. Jó lenne, ha a szobalány sem tudna róla. Legfeljebb egy-két hétre. Csak a nőkongresszus idejére. Utána külföldre utazik. S arra is megkérné, vegyen számára egy-két holmit, mert nem mehet haza a sajátjáért.

– Otthon a rendőrség vár.

Adél ijedtében leült. Arca hideg északi szépségét rögtön elcsúfította a félelem. Alekszandra az első pillanatban csodálkozott, sőt meghatódott, hogy Adél ennyire nyugtalankodik miatta. De Adél hebegni kezdett, hogy nincs joga férje karrierjét kockáztatni. Ha megtudják, hogy olyan nőt rejteget lakásán, akit a rendőrség keres, a férje karrierjének befellegzett. Egyszerűen megöli az urát, ha Alekszandrát magánál tartja. Persze őt is félti . . .

– Ó, istenem! Te mindig könnyelmű voltál. S most én

igyam meg a levét. De értsd meg, nincs jogom hozzá. A kötelesség a férjem iránt... Ne haragudj, érts meg.

– Megértem, mindent megértek. Isten áldjon. – Látta a nővérén, alig várja már, hogy elmenjen. Kiszaladt az előszobába, kinyitotta az ajtót, le a lépcsőn, ki az utcára!

– Kocsis!

Egylovas szánba ült, és szinte súgva mondta meg Polinovék címét.

Tanyecska félszóból is megértette. Tüstént bevezette egy hátsó szobába, elrejtette a szolgálók és a vendégek elől.

– Ez a szoba a tiéd. Nem kell kimenned a vendégekhez, és senki sem fogja tudni, hogy nálam vagy.

Annyi ember jár Polinovékhoz, hogy is tudná a kapus megjegyezni, ki jön és ki megy.

Így hát ott maradt Scsepkina-Kupernyiknál a nőkongresszusig. Scsepkina-Kupernyikot egész Pétervár ismeri. Maga a rendőrfőnök is tiszteleg neki, ha találkoznak, és udvariasan érdeklődik:

– Mivel örvendezteti meg hódolóit, Tatyjana Lvovna?

Az írónő tartotta a kapcsolatot azokkal, akik Kollontaj idegen névre szóló útlevelét készítették. Kollontaj bízott benne, hogy felszólalhat a kongresszuson, utána pedig rögtön elutazik. A rendőröknek aligha jut eszükbe a kongresszuson keresni őt, meg sem fordul a fejükben, hogy mutatkozni mer ott. De előző este Zoja elszaladt hozzá:

– Semmiképpen se szólalj fel. Értesülésünk szerint a rendőrség gyanítja, hogy ott lehetsz a kongresszuson. Azon nyomban letartóztatnak. Utazz el, utazz el gyorsan. Megvan már az útlevél és a vonatjegy.

De Kollontaj úgy határozott, hogy megvárja a kongresszust. Az előadását majd felolvassa Volkova.

Az első nőkongresszus 1908. december 10-én nyílt meg a Pétervári Városi Duma zsúfolt termében. Micsoda különös keveréke volt ez a női arcoknak és ruháknak. Hölgyek prémekben és drága toalettekben, országos hírű színésznők, írónők, orvosnők, tanítónők Oroszország távoli vidékeiről, meg egy kis csoport, amely mintha vé-

letlenül csöppent volna ide: pétervári munkásnők kartonruhában és kendővel a vállukon.

Végre elhangzik: „Átadom a szót Kollontaj asszonynak, hogy tartsa meg előadását . . . hm . . . előadását „A munkásnő a mai társadalomban" címmel.

Az elnöki székben trónoló ősz hajú hölgy, vállán szőrmestólával, lornyettjén át csodálkozva nézegeti a helyéről felálló Volkova munkásnőt.

Volkova tudomására hozza az elnöknőnek, hogy Kollontaj sajnos megbetegedett, nem szólalhat fel a kongresszuson. Őt bízta meg, hogy olvassa fel beszédét.

Az elnöknő vállat von, és kéri Volkovát, menjen fel a szónoki emelvényre.

Tíz-tizenöt perc múltán a társaságbeli hölgyek arca lassanként megnyúlt, és a legjobb esetben is értetlenséget fejezett ki. A teremben döbbent csend volt. Talán csak egy kis csoportot nem érték váratlanul a beszédben elhangzottak.

A beszámoló nekirontott a feministáknak, politikát „kevert" a nőmozgalomba, holott jó előre kimondták: a kongresszuson egy szót se politikáról. Az előadás a feminista mozgalmat polgárinak nevezte. Azt állította, hogy a feministák célja a polgári körökhöz tartozó nők lehető legjobb beillesztése a mai kizsákmányoló világba. A proletárnők célja azonban a kizsákmányoló világ megváltoztatása.

Igen, az előadás majdnem forradalmi felhívás volt! Vagy nem is majdnem. Egészen az.

– Keresnek Sura, Menekülj. Utazz el – szólt Zoja izgatottan.

– Isten veled, Zojecska.

– A fiad miatt ne nyugtalankodj, Sura. Holnap elviszem Misát az apjához.

Éjjel Scsepkina-Kupernyikkal bérszánon kihajtatott a pályaudvarra, és rögtön beszállt a vonatba.

Hála istennek, harmadikat csöngetnek. Hát ennyi az egész. Menekülés Oroszországból. Szomorúan gondolt a fiára. Vajon mikor látja viszont?

PFALZ TARTOMÁNY

Két hónappal később Grünewaldban, Berlin csöndes elővárosában, az egyemeletes kis ház földszintjén „Frau Kollontaj" szobájában a Pétervárról nemrég érkezett Tatyjana Lvovna Scsepkina-Kupernyik így szólt barátnőjéhez:

– Nem is gondoltam volna, hogy ilyen hamar nálad leszek. Készültem ide, de később, tavasszal. A Lityejnij sugárúton azonban egyszer csak megpillantottam a kirakatban: Alekszandra Kollontaj: „A nőkérdés társadalmi alapjai." Éppen akkor jelent meg. Azon nyomban látni akartalak. Rohantam, szó szerint rohantam hozzád, Berlinbe!

– Még szerencse, hogy itt találtál. Ha kicsit később jössz, már nem vagyok Berlinben. De van még két hetünk, Tanyecska. Aztán útra kelek!

– Hová?

– Nem olyan messze. Bejárom Németország Rajna és Pfalz tartományát. Még nem is mondtam, hogy a német szociáldemokrata pártban dolgozom. Engem itt a nemzetközi nőmozgalom teoretikusának tartanak. Felajánlották, hogy utazzam be a munkáskörzeteket.

Még két hetük volt. Két hétig naponta órák hosszat együtt voltak, beszélgettek, elmentek az Altes Museumba

és a Neues Museumba, ahol Kaulbach óriási freskói vannak, a Pergamon Museumba, a Museum für Völkerkundébe, ahol mindketten szótlan ámulattal nézték a trójai ásatások kincseit. Olyan két hét volt ez, amilyet mindketten „az élet igazi ünnepének" neveztek. Bárhol találkoztak később, Svájcban, Franciaországban vagy Németországban, együttlétüket mindig „az élet ünnepének" nevezték, amelyből mindketten új lelkierőt merítettek.

Mikor Alekszandra útra kelt, és a pályaudvaron elbúcsúztak, Tatyjana megcsókolta, és így szólt:

– Minket mintha valami aranyszál fűzne össze. Elszakíthatatlanul.

– A barátság aranyszála – mosolygott Kollontaj.

A vonat elindult, Ludwigshafenba, Pfalz tartományba vitte Alekszandrát.

Berlinből Grünewaldba tartva Scsepkina kinézett a helyiérdekű vonat kicsi ablakán, s azon gondolkodott, írni kellene (de mit? verses elbeszélést? novellát? regényt?) Surocska Kollontajról, erről a csodálatos orosz asszonyról. Az ilyenek mindig beragyogták Oroszországot. Sura talán szemére vetné túlzott hazafiságát, de Scsepkina boldog, hogy ő is, Sura is orosz. Barátnőjének alakja ott lebegett a szeme előtt, s kedvét lelte a gondolatban, hogy ő meg Sura – oroszok, oroszok. Surának bizonyára igaza van, hogy az egész világon minden dolgozó nő testvér. De e testvérek között Scsepkina szívéhez senki sem áll közelebb annál az orosz testvérnél, aki agitálni ment Pfalz német tartományba, a munkáslakta Ludwigshafenbe . . .

A kormos Ludwigshafen városkára ráterül a számtalan magas gyárkémény füstje. Keskeny, szürke utcáin se fa, se bokor, se füves térség, a boltok tele vannak mindenféle vásári holmival, egyik olyan, mint a másik. A villamoskocsik is kisebbek és szűkebbek, mint más városokban; csengőjük panaszos és bátortalan hangon figyelmezteti a ritkán felbukkanó gyalogosokat. Még a Rajna is, amely mindenütt áttetsző zölden hömpölyög a szőlőhegyek közt, itt, a fakó Ludwigshafen és a túlparton csillogó Mannheim

között ólomszürkévé válik, elveszti szokott fényét és ragyogását.

A Rajnán átívelő híd összeköti a füstös Ludwigshafent az előkelő és népes Mannheimmel. A túlparti város szabályos négyszögekre van osztva, pompás családi házakkal és modern villákkal, kávéházakkal, terekkel és sugárutakkal.

Az ellentét a két város, a fényűzés és a szegénység, a nehéz munka és a gondtalan jólét között szinte ösztönözte Alekszandrát: éppen erről az ellentétről mint jelképről akart beszélni. A világnak meg kell szabadulnia az ilyen ellentétektől.

Nemcsak a munkáslakta Ludwigshafenben szerepel először, hanem a német munkások előtt is. Legfőképpen pedig most tart életében először német nyelvű előadást németeknek.

A teremben és a karzatokon mintegy nyolcszáz ember ült. Alekszandrát meglepte, hogy hallgatni fogják, asztaloknál ülve sörözgetve fogják hallgatni, sőt még az előadása alatt is újabb korsó söröket hozatnak. Az asztalkák szorosan egymás mellett sorakoztak. A közönség között sok nő volt, idősebbek és fiatalok. Alekszandrát bemutatták egy középkorú, kövér úrnak, az ottani tartományi gyűlés tagjának.

– Az elnökünk.

A férfi megnyitja a gyűlést. Hosszan és unalmasan beszél. Alekszandra nyugtalanul nézeget az első asztalsornál feszesen ülő, hetykén kipödört bajszú rendőrre. Mikor az elnök befejezte, s a teremben illedelmes taps hangzott, Alekszandra súgva érdeklődött a rendőr felől: „Ez miért van itt?"

– Ne aggódjék. Csak azért, mert a plakátra azt írtuk, hogy ma egy orosz nő tart előadást. Azt tanácsolom, hogy ne lépje túl a határt.

No lám!... „ne lépje túl a határt".

Ott állt az emelvény szélén, külsejével máris sikerült felkeltenie a nem ilyen agitátorokhoz szokott német mun-

kásközönség érdeklődését. „Ni, hát ilyenek a forradalmárnők Oroszországban?"

Eleinte zavarta, hogy maga is figyeli saját német beszédét. De már el is hangzottak szavai azokról, akik hasznot húznak a munkásnők kilátástalan helyzetéből, és a prostitúció útjára taszítják őket. A teremben egyszerre feldübörgött a taps. Az előadó Ludwigshafen lakóinak fájó pontjára tapintott. A szegény, éjjel-nappal dolgozó Ludwigshafenből sok munkáslány ment át a hídon a csábításokkal teli Mannheimba, ahol nagy kereslet volt fiatal leányok iránt... Alekszandra talán nem teljesítette a tartományi gyűlés tagjának kérését – „ne lépje túl a határt"–, mert párhuzamot vont Poroszország és Oroszország politikája között. Ezúttal a tapson kívül felkiáltások is hallatszottak: „Helyes, helyes!"

Mikor befejezte, és visszament a helyére, az elnök egy árva szóval sem említette, hogy „túllépte a határt".

– Senki se mondaná, hogy először tart németül előadást.

Vele együtt hagyta el a termet. Magán érezte az asztalnál ülők pillantását. A beszéd véget ért, de nem a sörözés. Alekszandra összerezzent, mikor a rendőr váratlanul megállította a tartományi gyűlés tagját, és sugdosni kezdett vele.

„Na tessék. Kezdődik."

– Valami kellemetlenség? – kérdezte az elnöktől. – Elégedetlen velem?

– Ellenkezőleg, a biztos úr azt kérdezte tőlem, hol tanult meg ilyen jól németül.

Alekszandra megnyugodott.

Egyik piros tetős német városka a másikat követte. Néha még vonatra se kellett szállnia, villamossal is átmehetett a másikba. S mindenütt ugyanezt kérdezték: „Hol tanult meg németül?"

Utazgatás közben sokat hallott Speyerről, a „vörös fészeknek" nevezett városról.

– Ott aztán a német munkásosztály színe-java fogja hallgatni!

Csak már Speyerben lenne! Máris vonzotta a város. Végre kilép a speyeri vasútállomás vörös téglás épületéből. Olyan kedves ez a kis állomás, mintha valami nyaralóhely volna. S az egész város ott terül el az állomás előtti tér mögött. Az utcák keskenyek, kacskaringósak. Központjában, a téren a tizenegyedik században épült templom. Barbarossa Frigyes feleségének a sírja. Kikoptatott mészkő útburkolat. Szentek fakó arca az ódon falak fülkéiben . . . Csúcsos, keskeny, piros és kék házikók . . .

Ó, mennyire nem emlékeztet a csupa toronyból, tornyocskákból, templomból, középkori gótikus utcácskákból álló város a német munkásosztály városára! De ne tévessze meg az első benyomás; Speyer munkásváros. Nézze csak, gyárkémények erdeje veszi körül. S hogy végképp meggyőzzék, emlékeztetik rá, hogy ugyanazon az emelvényen, amelyen ma ő fog állni, a szociáldemokrácia olyan nagyjai tartottak beszédet, mint Erhart Auer, sőt maga Wilhelm Liebknecht is, „az öregünk"! Hogyan? Wilhelm Liebknecht is? „Igen, az öregünk" – felelik Speyerben. Eszébe jut első találkozása Wilhelm Liebknecht brosúrájával, Pétervárott. De rég volt! Elolvasta a „Pókok és legyek" c. írását.

Ismeri Karlt, Wilhelm Liebknecht fiát.

Speyerben „túlléphet a határon". Megszokták a bátor beszédeket, azt is, hogy a szónoknak kérdéseket tegyenek fel.

– Nem mondaná meg az előadó elvtársnő, igaz-e, hogy az orosz cári börtönökben egyáltalán nincs ablak?

– Hát az igaz-e, hogy az orosz forradalmárok közvetlenül a cári palotákban létesítettek bombaraktárakat? Óriási!

– Részt vett-e személyesen Gapon pópa pétervári felvonulásában?

– Igaz-e, hogy az édesapja a cár tábornoka? Ejha! . . . Óriási! Óriási!

Óriási! Érezte, hogy úgy bámulják, mint valami csudát. Egzotikumot Speyerben.

Mikor elutazott, elképzelte, milyen lesz a csendes,

ódon, múzeumszerű Speyer száz, kétszáz év múlva. A szocialista Speyer! Mit kezdünk a szocializmusban a szentek képmásaival? Meg az ősi székesegyházakkal? Mindent megtartunk, mindent megőrzünk utódaink okulására; íme, kőbe vésett szakaszai az emberiség által megtett útnak.

Újabb városka – Landau . . . Sörpince . . . Fülledt levegő . . . S az egész teremben (megszámolta!) csupán tizenkét nő. Itt a nők még nem szokták meg, hogy előadásokra járjanak. Másnap elhatározta, hogy ő maga látogatja meg otthonukban a munkásnőket. Járta a házakat, beszélgetett velük, jegyzetelt. Beszélgetések. Remények. A nők kíváncsian nézegették, szívesen válaszoltak kérdéseire, panaszkodtak a drágaságra. Alekszandrát meglepte, milyen szűk az érdeklődési körük. Szinte egyik sem olvasott újságot. Szinte egyikük sem kísérte figyelemmel a nemzetközi életet, a munkásmozgalmat. Érdeklődésük a munkára, a konyhára, a gyerekekre szorítkozott, és sokuké a templomra.

Betért egy idős, háromgyermekes asszonyhoz, akinek a férje munkás volt. Elüldögélt nála, kérdezősködött.

– Valóban semmi más nem érdekli, csak a konyha meg a család?

– Érdekelni érdekel. Időm nincs – mosolygott szomorúan az asszony. – Hiszen az uramról is gondoskodnom kell. Hazajön fáradtan a munkából, enni kell adni neki. Ő tartja el az egész családot, a gyerekek még nem dolgoznak. Itt is van már. Ismerkedjenek meg, kérem. Hans, ő az az orosz forradalmárnő, aki Landauba jött.

A férj éppen csak köszönt, máris ment mosakodni. Utána asztalhoz ült, s kíváncsian a vendégre nézett, majd sajnálkozását fejezte ki, hogy előző este nem lehetett ott az előadásán.

– A mieink igen jól vélekednek magáról, Frau. Abból ítélve, amit mondott, az oroszországi munkásmozgalom bizonyos kérdésekben egyáltalán nem olyan elmaradott, mint ahogy azt a mi szociáldemokrata vezetőink állítják.

Kollontaj látta már, milyen nagy a különbség a kisvá-

rosok proletárjainak és az ő előadásait szervező vezetőknek a hangulata közt.

– Tudja, elvtársnő – panaszkodott ebéd végeztével a munkás –, a vezetőink el akarják hitetni velünk, hogy ők jobban törődnek az érdekeinkkel, mint mi magunk. Egyre azt magyarázzák, hogy békés úton sokkal többet elérünk. A szocializmus, mondják, az szocializmus, de azért mi maradjunk „jó németek". Csakhogy tudja-e, szerintük ki a „jó német"? Aki azt ordítja: „Hoch Kaiser Wilhelm!", aki nem kíván meg nem engedett dolgokat, s vezetőitől azt kéri, hogy apró kegyeket könyörögjenek ki a munkásosztálynak, s továbbra is szilárd támasza a császári Németországnak. Látta már a vezetőinket? Nézze meg jól őket! Sok mindent meg fog érteni.

De Alekszandrának már ezelőtt is alkalma nyílt megfigyelni a vidéki pártszervezetek önelégült vezetőit. Legfőbb aggodalmuk szemlátomást az volt, hogy ez az orosz nő „ne lépje túl a határt", nehogy megbotránkoztassa beszédével az ügyeletes rendőrt, és hogy meg ne zavarja az egyszerű munkások eszét.

Landau után Grünstadt, Zweibrücken következett. Kisvárosok. S mindegyikben előadás, beszélgetések. Esténként pedig a szállodai szobában, ahol az ablakban virágcserép állt, a faágyon dunyha, kockás huzatban, az asztalnál ülve, az ernyős lámpa mellett feljegyezte füzetébe az idegen városban töltött hosszú nap eseményeit. Jegyzeteiből majd könyv kerekedik, ez lesz a címe: „A munkások Európájában".

Offenbach városról ugyancsak azt hallotta, hogy „vörös fészek".

– Offenbach vörös város. „Vörös Offenbachnak" hívják nálunk. Ott majd érdekes hallgatói lesznek.

Megkésve érkezett, s nem várta senki Offenbachban. A hordártól érdeklődött olcsó és tiszta szálloda iránt. A hordár vállon vitte bőröndjét a szállóba. Vagy tíz percig mentek gyalog az állomástól. Alekszandra megfigyelte, hogy a város tiszta, takaros, kimosdatott. A szálló egy frankfurti mágnás egykori villájában volt. Barátságos hely. A szoba

tágas, a mennyezeten gipszrózsa, a berendezés igen szép. A sarokban padocska mosdótállal, kancsóval. A szobáért valóban nem sokat kértek.

Alekszandra otthagyta a bőröndjét, és elindult, hogy megkeresse a pártbizottságot. Egy hirdetőoszlopról óriási vörös plakát tűnt a szemébe: „Aki illetékes forrásból akarja megtudni az igazságot az oroszországi forradalomról, ne mulassza el a vasárnapi nyilvános gyűlést!"

„Hiszen ez rólam szól! Az én beszédemet hirdetik!"

A szociáldemokrata lap szerkesztőségében megismerkedett a szerkesztővel, egy sűrű szemöldökű, deresedő bajuszú férfival. A szerkesztő igen előzékenyen fogadta, és sétálni hívta.

– Megmutatom a milliomosok negyedét, elvtársnő – mondta a keménykalapos, bambusz sétapálcás férfiú.

Alekszandra mindig is nagyon kedvelte a gyalogsétákat, kivált ismeretlen helyeken. Végigmentek a munkáslakta Offenbach keskeny, kövezett utcáin, átvágtak egy kis mezőn, amely a várost a villáktól elválasztotta, és ott volt előttük a „milliomosok negyede".

– Hogy tetszik, elvtársnő?

Szinte büszkélkedett a vaskerítéses villákkal. A díszes öntöttvas rácsokon keresztül gyönyörködött a virágágyakban, a kerítések mentén húzódó rózsa- és jázminbokrokban, a délszaki növényekben.

– Úgy gondolja, ilyen lesz a város a szocializmus korában? – szólalt meg hirtelen Kollontaj, és kérdése meghökkentette kísérőjét.

– Ó, én ezen sose töröm a fejem. Maga máris erre gondol?

– Mi, oroszok, szeretünk a jövőbe pillantani. Az ilyesmi serkentőleg hat mostani munkánkra. Őszintén szólva, nekem például mindig el kell képzelnem a jövőt, gondolnom kell rá. Itt van például a szocializmus korának városa. Szerintem a szocialista városnak nem nagynak, körülbelül akkorának kell lennie, mint a maguk Offenbachja. Kertes házakból épült város legyen. A házakat a jövendő technika legnagyszerűbb vívmányai kötik majd

össze, s mindegyik mégis elszigetelt marad. Érti? Hogy az egyéni hajlamnak, ízlésnek tág tere maradjon. És sok, sok kert.

– Ha a ma esti előadásában mindezt így lefesti hallgatóinak, biztosan pontosan fizetik majd a tagdíjat. Kertes házak, szocialista város! Óriási! Óriási! De mikor valósul ez meg?

– Ha én azt tudnám! Úgy száz év múlva. Vagy talán már ötven év múlva. S ha ötven év múlva, akkor mi még megérjük.

– Én, aligha. De maga . . .

– Miért ne? A szocializmusban tovább élnek majd az emberek, mint a kapitalizmusban. Én ebben nem kételkedem. Száz-százötven év lesz az emberi életkor a szocializmusban.

– Nagyon kérem, feltétlenül szóljon erről mai előadásában. Főleg arról, hogy a szocializmusban tovább fognak élni az emberek.

Az előadást nyolc órára hirdették. Alekszandra sietve visszament a szállodába. S amíg nem jöttek érte, jegyzeteket készített az előadásához.

Arról beszélt, hogy a munkások érdekei és ellenségei minden országban azonosak, a munkás tehát csakis internacionalista lehet.

Az ismerős szerkesztő elnökölt. Láthatóan csalódott az előadásban.

Kár, hogy nem beszélt a hosszú életről, meg arról, hogy a szocializmusban szép családi házban fognak lakni az emberek.

– Rendben van, a holnapi előadásban erről is szót ejtek.

Másnap a hosszú életről is beszélt. Miért él rövidebb ideig a munkás, mint ameddig a természettől élnie megadatott? Azért, mert a kimerítő munka megrövidíti az életét! A kapitalista, a gazda, kifacsarja az utolsó csepp erejét. A magasabb kor eléréséhez új, szabad munkafeltételeket kell kiharcolni. A munkások csak a szocializmus-

ban érik el a magas életkort, amikor megszűnik a kizsákmányolás.

A szerkesztő, aki aznap este is elnökölt, vérvörös arccal, szemöldökét dühösen összevonva hallgatta. Amikor Kollontaj visszaült mellé, rosszallóan nézett rá.

– Teljesítettem a kérését, beszéltem a hosszú életről. Elégedett?

– De maga átlépte a megengedett határokat – sziszegte az elnök. – A rendőrség elégedetlen lesz. Nézze meg, a maga előadása után a munkások valósággal megkótyagosodtak!

Dühösen bökött fejével a terem felé, ahol szakadatlanul zúgott a taps. A hallgatóság lelkes köszönetét fejezte ki az előadónak.

– De ők, úgy nézem, nagyon elégedettek, szerkesztő elvtárs.

– A rendőrség viszont elégedetlen. S ugyebár, most ez a fontosabb.

Kollontaj azonban elégedett volt a közönséggel és magával is.

Amikor pedig a gyűlésről visszament a szállóba, szobája asztalán levelet talált; Grünewaldból küldték utána. A borítékon szentpétervári bélyegzés és orosz bélyeg. Levél a fiától! Azt írja, hogy nagyon szeretne elutazni hozzá. Csakhogy ő örök vándor, nem tudja, másnap hova veti a sors. Előbb-utóbb azért mégis megbeszélik, és Misa eljön. Milyen sokáig kell még várni erre a találkozásra. Szomorúság felhőzte be az örömét.

Éppen a mai gyűlésen beszélt az anyaság örömeiről, és arról, hogy a kapitalizmus a nyomorgó anyák millióinak megkeseríti ezeket az örömeit.

Az ő anyai örömeit is a társadalmi egyenlőtlenség, a nő jogfosztottsága mérgezte meg? Igen. Általános emberi értelemben. Elválaszthatná-e a saját boldogságát a környező világ jogfosztottságától, szegénységétől, igazságtalanságától?

Újra egyik város a másik után. S váratlan levél a demokrata párt berlini bizottságától. „A minden felnőtt

választójogáért küzdő társaság" őt és Clara Zetkint mint a németországi szociáldemokrata párt képviselőit meghívja Angliába!

Már hallott erről az angol nőszövetségről.

Szakítsa félbe a munkások Németországában tett körútját? Közölték vele, hogy később, ha visszatér Angliából, folytathatja. Addigra talán már Misa is megjön vakációra. Mellesleg gyakorolhatja is a német nyelvet. A legjobb alkalom. S hadd hallgassa meg az előadásait. Könnyebben megérti, miért nincs vele az anyja.

Hányszor elfogta a félelem, hogy Misa nem érti meg őt.

A JÓ ÖREG ANGLIA

Zetkin elindult Londonba, nem várta meg, amíg Kollontaj visszatér körútjáról. Londonban, Mrs. Montefiore házában majd találkoznak. Montefiore ugyanis mindkettőjüket meghívta London környéki, Temze-parti házába.

Ez a ház éppoly nevezetes volt, mint ősz hajú asszonya. Montefioréval cikkekben foglalkoztak az újságok, részletesen leírták, milyen az a ház, amelynek bejáratánál egykor különös események zajlottak le. Mrs. Montefiore úgy kezdte meg harcát a női egyenjogúságért, hogy megtagadta az adófizetést. Ha nekünk, nőknek, nincs jogunk beleszólni annak a pénznek a felhasználásába, amelyet az állam beszed tőlünk, akkor nem fizetünk adót az államnak! Elhatározta, hogy jó példával jár elöl, s elsőként szüntette be az adófizetést. Festői szépségű ősi háza a folyóparton hat hétig állta a rendőrség ostromát. A házból kivittek minden ingóságot, hogy elárverezzék, de barátai a segítségére siettek, és felvásárolták ingóságait. Mrs. Montefiore bezárta rácsos kapuját, és nem tette ki lábát a kertből. Szomszédai, barátai, tisztelői a kerítésen át adogattak be neki élelmiszert, könyveket, virágot. Fényképészek és újságírók ácsorogtak a kapunál. Kívülről készítettek interjúkat vele. Montefiore „zendülést" akart szítani

az angol nők között a férfiuralom ellen. De kevés követője akadt. Ekkor rádöbbent, hogy más eszközökkel kell harcolnia. Belépett a szociáldemokrata pártba, és megalakította „A minden felnőtt választójogáért küzdő társaságot." A társaság hívta meg Clara Zetkint, Alekszandra Kollontajt és több más szocialista nőt, hogy tartsanak beszédeket Angliában a nők jogaiért vívott harcról.

Alekszandra kíváncsian lépett be Montefiore múlt század elején épült festői házába. A ház mögött rétek zöldelltek, a ház előtt szomorúfüzek ágai csüngtek a folyó vizébe. A szobák falain mindenütt a XIX. század első felének, a XVIII., sőt a XVII. századnak a divatja szerint öltözött férfiak és nők portréi függtek. Montefiore ősei a súlyos, faragott diófa vagy aranyozott keretekből rosszallóan nézték mindazt, ami nyughatatlan utódjuk házában történik. A puha, kényelmes karosszékek fölött, üvegezett keretben színes angol metszetek. Üknagymamák hímzett párnái fedték az alacsony divány hátát a nagy ablak öblös mélyedésében. A két sor ablaküvegen túl szélesen hömpölygött a Temze. Virág az ablakban, az állványkákon, a párnás székek közt a padlón, a divány melletti asztalkákon, a könyvszekrényen.

Montefiore magas, erős angol nő volt, mozdulatai energikusak, szinte férfiasak. Egész külseje – hangja, kézmozdulatai, modora – eleven cáfolata volt az angol nőkre jellemzőnek tartott fegyelmezettségnek, kimértségnek.

Clara Zetkin a szobájában ült, írt valamit. Meg sem ismerte mindjárt a belépő Kollontajt.

A háziasszony nemsokára elragadta mindkettőjüket. Teát szolgáltak fel hagyományos angol süteménnyel, s Mrs. Montefiore nagy lelkesedéssel arról beszélt vendégeinek, mennyire hisz a „mozgalomban", s hogy az angol nők milyen türelmetlenül várják Clara és Alekszandra előadásait.

A kontinensről érkezett többi szónok nem Montefiorénál szállt meg. A háziasszony joggal úgy vélekedett, hogy a nála vendégeskedő nők a főagitátorok. Az angol nők elsősorban őket akarják hallani.

– S a férfiak is – tette hozzá. – A minden felnőtt választójogáért küzdő mozgalmunkban sok férfi vesz részt. De a nők sokkal tevékenyebbek. Ma este önök is meggyőződhetnek erről.

Az agitátornők számára fogadást rendeztek este a londoni belváros egyik klubjában. A klub falai sosem látták még arcoknak és ruháknak ezt a keverékét. A bájos, babaarcú missek világos, légies ruhájukkal, csupasz karjukon arany karpereceikkel, zavarba hozták a közönség másik részét. Voltak itt korán elhervadt, fáradt arcú munkáslányok a londoni gyárakból, olcsó blúzban, félretaposott sarkú cipőben. Gallér helyett nyaksálat viselő munkások vegyültek össze a tömegben szmokingos, hófehér keménygalléros urakkal.

– „Nohát – gondolta Alekszandra –, ez aztán az egyenlőség!"

Elsőnek Zetkin szólalt fel. Azután egy magas, egyenes tartású finn nő. Harmadikként „Mrs. Kollontaj", Oroszország küldötte kapta meg a szót. Miközben Alekszandra a közönséget nézve beszédét mondta, szíve mélyén tiltakozott az este ellen. Nem, ez nem az igazi. Van valami képmutatás az arcok és a ruhák, a gazdagság és a szegénység e szándékos vegyítésében! Arisztokraták és polgárok természetellenes egyesülése munkásokkal az általános választójogért folyó, látszólag közös harcban. A polgári közönség szemlátomást túlsúlyban volt. Kollontaj tapasztalhatta, hogy Angliában nagyhatalom a „közvélemény". A szónok, ha azt akarja, hogy meghallgassák, kénytelen alkalmazkodni a közönséghez. Soha sehol nem érezte ennyire magára nehezedni hallgatói parancsoló akaratát.

A beszédek után unalmas hangverseny következett: valamilyen Missek gyengécskén zongoráztak. Először Schumannt játszottak a német küldött tiszteletére, majd Sibeliust a finn szónok, s végül Rahmanyinovot Mrs. Kollontaj tiszteletére.

Alekszandra örült, amikor minden véget ért, és hazamehetett. Clara hallgatott, akárcsak ő. Mrs. Montefiore bűntudatosan kérdezte:

– Bájos volt, ugye, kedveseim?

Másnap délután nyilvános gyűlésre vitte el Clarát és Alekszandrát. Mindkettőjüknek beszédet kellett mondaniuk. Mrs. Montefiore előzőleg azt mondta, hogy „nagyon, nagyon sok ember" fogja hallgatni őket. A gyűlésről hazatérőben Montefiore némán sóhajtozott. A hatalmas, kétezer férőhelyes terem jó, ha félig megtelt. S megint a polgári közönség volt többségben.

Mrs. Kollontajról és Mrs. Zetkinről máris írtak a lapok. Montefiore házát elözönlötték az újságírók, főleg nők, s interjút kértek. Elsősorban Kollontaj érdekelte őket. Egyszerűen azért, mert külseje felkeltette az olvasók kíváncsiságát.

Egy fiatal, sovány, csúnya újságírónő nagylelkűen felajánlotta Alekszandrának:

– Válassza Angliát második hazájának, asszonyom.

Egy másik kevésbé szertelen volt. Elegáns ruhában, kesztyűs kézzel jegyezgetett, ahogy egy tiszteletre méltó női lap munkatársához illik. Ám kérdezni úgy kérdezett, akár egy nyomozó. Honnan jött? Hová megy Angliából? Hogyan lett szocialista? S végül a legfontosabb kérdés:

– A férje, asszonyom?

– Rég elváltunk.

– I-igen? – Az újságírónő szemlátomást megdöbbent. Szemét lesütötte, ajkát összeszorította. Elválik a férjétől, és beutazza Európát, beszédeket tart! Megdöbbentő.

Montefiore bemutatta Alekszandrának Shaw-t. A rőt szakállú író sokkal inkább megértette őt, mint a női egyenjogúságról fecsegő ladyk.

– Tudja, Mr. Shaw, engem már első londoni látogatásomkor meglepett az ellentétek közelsége. Egyetlen európai fővárosban sem tapasztaltam ezt. Másutt a szegény munkáskerületek mindenütt a város szélén húzódnak meg. Maguknál pedig szinte közvetlenül a gazdag negyedek mellett. Két lépésnyire a fényűző villáktól, kávéházaktól, üzletektől, szállodáktól ott a nyomor, a piszok, a sötétség.

– Ó, ez még semmi – felelte Mr. Shaw. – Az igazi nyomor, az igazi szörnyűség nem itt van. Akarja látni az igazi londoni nyomortanyákat? Menjünk el, asszonyom, a dokkokhoz. Ott még szörnyűbb dolgokat fog látni.

S elmentek a dokkokhoz.

Mrs. Montefiore nagy szemeket meresztett, mikor Alekszandra hazatért és elmondta, mit tapasztalt a londoni dokkok környékén.

– De hát ez lehetetlen – suttogta megrendülve Montefiore. – Nem tudom elhinni, hogy nálunk, Londonban, úgyszólván a szomszédban ilyesmi előforduljon. Higgye el, most hallom először.

Természetesesen hallott már egyet-mást a londoni nyomornegyedekről, olvasott is róluk valamit. De sejtelme sem volt arról, amit Mrs. Kollontajnak ily rövid idő alatt sikerült megtudnia. Alekszandra egy cseppet sem félve attól, hogy megbotránkoztatja Mrs. Montefiorét, elmondta, hogy az éhező lumpenproletárok néhány pennyért leányaikat kínálgatják az arra járó férfiaknak. Meg hogy a részegek verekedései nemegyszer gyilkossággal végződnek, hogy nyomorban elvadult kamaszok csapatostul vetik rá magukat a dokkok vidékére tévedt tisztességes családanyákra.

– Szent Isten! Mrs. Kollontaj! Kedvesem! S maga oda merészelt menni ezekbe a nyomornegyedekbe! Hiszen kirabolhatták, megölhették volna. Iszonyú rágondolni is. Nincs joga ilyen kockázatot vállalni... Ez az esztelen Shaw...

– Én másra gondolok, Mrs. Montefiore. Arra, hogy egyikünknek sincs joga belenyugodni abba, ami a londoni dokkokban történik!

... Handos-Hallba hívták össze a londoni iparvállalatok munkásnőinek gyűlését. Alekszandra még nem járt a brit ortodox szociáldemokrata e híres székhelyén.

A nevezetes Handos-Hall a pétervári szövőmunkások ligovkai helyiségére emlékeztette Alekszandrát. A falakon ugyanolyan piszkos, ócska kárpit. Ugyanolyan tintapecsétes irodai asztalok. S ugyanolyan régi újságcsomók

a sarkokban, a padlón. S majdnem ugyanolyan kicsi, kétszáz embert befogadó terem, rozoga emelvény. A falakon Marx, Bebel, Engels olcsó portréja.

A szónokok országuk nőmozgalmáról beszéltek. Kollontaj elmondta, mit sikerült elérni Oroszországban, szólt az első eredményekről és a kudarcokról. Mikor befejezte, hallgatói körülvették.

– Nálunk, Angliában sem jobb a helyzet, mint maguknál, Oroszországban – mondta az egyik nő. – Gondolja, hogyha nálunk szakszervezetek vannak, akkor már meg is vagyunk mentve? De hiába a szakszervezet, heti hat shillingből becsületes lány nem tud megélni.

– Én iparos vagyok – mondta egy másik. – De én még hat shillinget sem keresek egy héten.

– Nálunk, a gombüzemben, rendes lány egyáltalán nem tud megmaradni – szólt közbe egy harmadik. – Csak úgy dolgozhat, ha az ura is ott dolgozik. Ahogy én Jackkel.

Tisztán öltözött munkás lépett Alekszandrához, nyakkendő helyett sálat viselt.

– Csak győzze hallgatni a sok panaszt, Mrs. Kollontaj. De én azt mondom, hogy mindez semmi ahhoz képest, amennyi panaszunk a lakásokra van. Valamirevaló lakás nagyon drága a munkásembernek. Legjobb esetben kétszobásat tudunk bérelni, de egy családban rendszerint öt-hat ember van. Többnyire egyetlen szobában él az egész család. Ott esznek, ott főznek és mosnak. Ami pedig az egészségügyi berendezést illeti, elnézést, asszonyom, hát az egyáltalán nincs a mi lakásainkban. A tulajdonos nem tataroztatja azokat a házakat, ahol munkások laknak. De ha nem fizetjük időben a lakbért, rögtön az utcára tesz. Cudar helyzet ez, asszonyom. No persze, vannak nálunk szakszervezetek, van sajtó, vannak képviselőink a parlamentben, törvénybe iktatott szabadságjogaink, de attól még nem könnyebb az életünk!

Alekszandra hallgatta, kedve lassan elborult, szomorú lett, s Mrs. Montefiore elképzelését, hogy szövetségbe tömörülve harcoljanak a választójogért „mindenki szá-

mára", egyre inkább dőreségnek látta. Angliai útja csak kiábrándulást, sőt szégyenkezést eredményezett.

Montefiore kézen fogva kivezette Alekszandrát a munkásnők gyűrűjéből.

– Drágám, maga nagyon elfáradt, szórakozásra van szüksége.

S az egész társaság – valamennyien Mrs. Montefiore jó ismerősei! – máris taxiba ül, és egy étterembe hajtat. Montefiore szavai szerint ebben az étteremben szokott találkozni „egész London, roppant érdekes lesz maguknak, drágáim". S a szürke, kopott Handos-Hall után egyszeribe ott ülnek a csillogó, divatos étteremben. A tükörfalakon visszaverődtek a hófehér abroszok, a trópusi növények, a szmokingok, frakkok, prémek . . .

Alekszandra megéhezett. De a gardélás szendvics megakadt a torkán. Mi az oka, hogy Németországban nem olyan fájón ébredt fel benne a „szociális lelkiismeret", mint most? Ott miért nem fuldoklott a hagyományos sonkás zsemlyétől? Talán azért, mert a lelkiismeretet gyötrő ellentétek itt még kiáltóbbak? Vagy azért, mert a londoni nyomortanyák még iszonyúbbak, a gazdagság pedig csillogóbb, az emberek még önteltebbek, önzőbbek, kapzsibbak? Anglia fojtogatta. Az étterem ragyogása reménytelen lelki sötétségbe taszította.

– Mi van magával? – kérdezte részvevően Mrs. Montefiore. – Milyen sápadt! Rosszul érzi magát?

– Szeretnék elmenni. Valóban, nem érzem jól magam. Bocsásson meg.

Az aggódó Montefiore elvitte Alekszandrát. Zetkin már korábban elment.

Kollontaj csak Németországban, Grünewaldban tért magához.

REMÉNYSÉGEK KORA

Meg kellene írnia utazását a munkás Németországban, kirándulását Angliába. A jót is, a rosszat is, mindent megírni ebben a könyvben. Jó, hogy naplót vezetett. Most csupán rendbe kell szednie sebtében készített feljegyzéseit. Ezt a munkát azonban kénytelen volt elhalasztani.

Örvendetes hírt kapott a távoli Pétervárról. Az északi iparvidék rostfeldolgozó munkásainak szakszervezeti vezetősége küldötté választotta a II. Internacionálé VIII. Kongresszusára és a Szocialista Nők Nemzetközi Konferenciájára. A konferencia és a kongresszus 1910 augusztusában, Koppenhágában ül össze.

Gőzhajón utazott Dániába.

A hajó alkonyattájt kötött ki Koppenhágában. A lemenő nap fényében a város úgy festett a tengerről, mintha lángolna. A napsugarak visszaverődtek a sima, színes homlokzatú házak fehérkeretes ablakairól. A templomok, a székesegyházak és a régi vártornyok aranyozott csúcsai mozdulatlan lángnyelvekként égtek. A naplemente remegő, vörös fénye beborította a kikötőben pihenő csónakokat, a vitorlás halászbárkákat, a révben horgonyzó tengerszínű hadihajókat, az egész régi kikötőt, kék, sárga és fehér szárnyas ajtajú raktáraival.

A Koppenhágát beburkoló vörös fény most jelképes

volt. Koppenhága ezekben a napokban vörös város. Itt jöttek össze a szocialisták a földkerekség minden országából.

A nap vége felé járt. Alekszandrának már csak arra maradt ideje, hogy szobát keressen valami olcsó szállodában, megmosakodjon, átöltözzön. Szerencsére nem volt egyedül. A hajón találkozott a konferencia más külföldi nőküldötteivel. Megszálltak egy hotelben; reggel beugrottak egy kávéházba, egy csésze kávé és egy darabka sajt elfogyasztása után a konferencia irodájának keresésére indultak.

Hol is lehetne az iroda, ha nem a konferencia helyiségében? De ott egy lelket sem találtak a büfésen kívül, aki azt ajánlotta, forduljanak a szociáldemokrata párt központi lapjának szerkesztőségéhez, ott biztosan tudják. Elmagyarázta, merre menjenek.

– Nincs messze. Legfeljebb öt perc gyalog.

Negyedóra múlva már ott is voltak a szerkesztőségben. Mosolyogva, baráti kézszorítással fogadták őket, kattogtak a fényképezőgépek. De a szerkesztőségben sem tudták, hol találhatók a nőkonferencia szervezői. Azt tanácsolták, forduljanak a szociáldemokrata párt titkárságához.

– Ott bizonyára tudják. Tudniuk kell.

A titkárságon sem tudták megmondani, ki adja ki a jegyeket a konferenciára, kinek mutassák be megbízólevelüket...

– De talán a konferencia szervező bizottságának titkárával kell találkozniuk, Frue Mackkal, nem?

– Éppen őt keressük! – kiáltott fel Kollontaj. – Tűvé tesszük érte egész Koppenhágát, és nem találjuk!

Megadták Frue Mack lakáscímét, s ők elvillamosoztak a város másik végébe. Alekszandra felvonta vállát:

– Ha az egész konfereciát így szervezték meg, semmi jót nem várhatunk tőle!

Sajnos, Frue Mackot nem találták otthon. A szomszédasszony, mikor észrevette az ajtó előtt álldogáló négy

nőt, elmondta, hogy Frue Mack még kora reggel elment, és késő estig nem jön haza.

– Tudják, valami fontos konferenciája van, alighanem nemzetközi konferencia. Ez köti le minden idejét. Maguk is a konferenciára jöttek?

Fáradtan, ingerülten tértek vissza a párttitkárságra, és nem is titkolták bosszankodásukat. A hasztalan keresett Frue Mack végül előkerült. Ami ellenséges érzelem az elmúlt órákban csak összegyűlt bennük iránta, egy szempillantás alatt eltűnt. A sötét szemű Frue Mack olyan bájos volt, pirospozsgás, energikus arca olyan nyájas, arany hajának koszorúja olyan káprázatosan ragyogott a feje körül, hogy senkinek eszébe se jutott szemrehányást tenni. Minden igazolványt abban a pillanatban megkaptak Frue Macktól.

– Clara Zetkin megérkezett már? – kérdezte Kollontaj.

– Most megyek hozzá. Frue Montefioréval lakik együtt.

Alekszandra elment Frue Mackkal Clara Zetkinhez. Mikor megérkeztek a szállóba, Clara és Montefiore éppen a határozati javaslat szövegét fordította angolra. Clara csak aznap állította össze a szöveget. Alekszandra úgy látta, hogy legutóbbi találkozásuk óta Montefiore megváltozott. Jobban mérlegelt, nem volt olyan lelkes, mint akkor, és jóval szigorúbban beszélt a „fabiánus nők ostobaságáról", mint Londonban. Burzsoá feministáknak nevezte őket, s megjósolta, hogy kemény összecsapásra kerül sor velük a konferencián.

„Clara hatása" – gondolta Kollontaj.

Eljött az amerikai küldött, a coloradói Miss Twining, hogy megismerkedjék Zetkinnel. Róla már sokat írtak az európai újságok. A coloradói bányászsztrájk idején igazán hősiesen viselkedett, elszántan arra buzdította a bányászokat, szálljanak szembe a hatóságokkal, és sztrájkra való uszítás vádjával börtönbe vetették. Kollontaj kíváncsian nézegette Miss Twininget. A karcsú, elegáns amerikai nő párizsi kalapot és magas sarkú lakk félcipőt viselt. Alekszandra szeretett volna szót váltani vele,

de a zajos német küldöttek megérkezése és kérdezősködése az elnökségről megakadályozta ebben.

Miközben Zetkin és Montefiore a határozati javaslat elkészítésén dolgozott, és Frue Mack a jegyeket osztotta ki az újonnan érkezett küldötteknek, a Vesterbrogade 112-es számú házába, Helen Petersen szabónőhöz új lakó költözött. Havi tizenöt koronáért kicsiny szobát bérelt, s naphosszat az ablak melletti asztalnál írt, vagy a könyvtárból hazacipelt rakásnyi könyvet olvasgatta. Frue Petersen igen elégedett volt az új lakóval, aki maga járt a boltba, sonkát és tojást vásárolt, néha meg eljátszogatott Petersenék kisebbik lányával. A szabónő elnézte egy darabig, majd azt mondta az urának, hogy az új lakó sok mindenen átment az életben! Negyvenéves lehet, de már kopaszodik, s magas homloka ettől még magasabbnak látszik. Raccsol, akár egy francia. Frue Petersen nemegyszer találkozott már párizsiakkal, s úgy találta, hogy lakójának párizsi a kiejtése, noha öltözéke egyáltalán nem párizsira vall: csíkos, kopott kék ruhát és széles panama kalapot visel. Vlagyimirnak hívják. De az oroszok még apai nevükön is hívják egymást. A lakó apai neve Iljics.

A lakó egyszer megkérdezte Frue Petersent, figyelemmel kíséri-e a szocialista nők nemzetközi konferenciáját? Tudja-e egyáltalán, milyen konferencia folyik most Koppenhágában?

– Hallottam róla valamit. De hogy kísérhetném figyelemmel? Újságot is alig olvasok. Nincs időm. A gyerekek, a munka, az uram.

A lakót elszomorította Frue Petersen válasza. Azt mondta, azért hívták össze a konferenciát, hogy megvitassák a dolgozó nő sorsát. Igazságos-e, hogy Frue Petersen férjének van ideje újságot olvasni, de Frue Petersennek nincs? Hiszen ő sem dolgozik kevesebbet, mint az ura.

– Nem bizony. Ráadásul anya és feleség is vagyok. S az én vállamra nehezedik a háztartás, minden.

A lakó megzavarta Frue Petersen gondolatait; rejté-

lyes szavakkal boldog idők eljövetelét jósolta, amikor majd az állam – valamiféle más, új állam! – megszabadítja a nőt a töméntelen gondtól.

A beszélgetés olyan nagy hatást tett az asszonyra, hogy figyelni kezdte az újságokban a szocialista nők nemzetközi konferenciájának munkáját. Valóban sok meglepő dologról olvasott. A német szociáldemokrata Clara Zetkin azt javasolta a konferencián, hogy március 8-át nyilvánítsák nemzetközi nőnapnak, és minden évben ünnepeljék meg. A konferencia hozott is ilyen határozatot. Nőnap? Tehát ez neki, Helen Petersennek is ünnepe? Volt min elgondolkodni.

Kinyitotta a „Politiken" c. újságot, és elolvasta Kollontaj asszony beszédét, aki Petersenék lakójának honfitársa volt – orosz.

Frue Petersen a következőket olvasta az újságban: „S most Kollontaj úrhölgy Szent-Pétervárról lépett az emelvényre, karcsún, fekete ruhában... Egy kézmozdulat – s a forradalmi lelkesedés lángként tör fel szavaiból, sodró lendületével, mérhetetlen energiájával, végtelen szenvedélyességével felgyújtva mindenkit... Mikor elhallgatott, olyan tapsvihar tört ki, amibe talán még a cári trón is beleremegett..."

Petersenné szerette volna a saját szemével is látni ezt az orosz asszonyt, akiről ilyen elragadtatással írt az egyik legkomolyabb dán újság. S mikor megtudta, hogy a konferencia után a nőküldöttek Koppenhágában és más városokban gyűléseken is felszólalnak, eltökélte magában, nem mulasztja el az alkalmat, meghallgatja Kollontajt.

Petersenné utóbb elmondta a férjének, hogy a „Politiken" nem is jól írta le az orosz nőt, olyan szép.

– S miről beszélt ez az orosz nő? – érdeklődött a férfi.

– Te úgyse érted meg. Főleg nőknek beszélt. Arról, hogy már Oroszországban is harcolnak a nők, meg hasonlókat. Sok tapsot és virágot kapott. Én is vittem neki tulipánt.

A nőkonferencia mintegy előjátéka volt a Nemzetközi Szocialista Kongresszusnak. Alekszandra nagyon türel-

metlenül várta a kongresszus megnyitását. Tudta, hogy látni fogja a világ szinte minden kiemelkedő szocialistáját. Igaz, Bebel beteg, nem jött el. Szen Katajamát pedig nem engedte ki a japán kormány. De a többi híres szocialista majd egy szálig itt van. A nőkonferencia néhány küldötte, mint például Clara Zetkin és Kollontaj, egyúttal kongresszusi küldött is volt (Kollontaj tanácskozási joggal). Az orosz szociáldemokrata csoportban képviselve volt valamennyi irányzat.

Augusztus 28-án, vasárnap reggel, a „Koncertpalota" magas vasrácsánál ezerszám tolongtak a kíváncsiak, hogy egy pillantást vethessenek a híres szocialistákra, akiknek arcképe és neve sűrűn feltűnt az újságokban . . .

Alekszandra izgatottan közeledett a „Koncertpalota" bejárata felé. A figyelemben, amellyel az egész világ az Internacionálé kongresszusa felé fordult, az üdvözlésekben, amelyekkel az utcán a küldötteket fogadták, az egész légkörben már a világforradalom közelgő ünnepének jelét látta.

Élővirágfüzérek díszítették a palota rácsát. A főbejárat fölött vörös zászlók lengtek. A kongresszus sokkal pompázatosabb, ünnepélyesebb, népesebb volt, mint a nőkonferencia. Mikor Alekszandra Mihajlovna belépett a virágokkal és zászlókkal díszített óriási terembe, egy pillanatig zavartan nézett körül. A helyiséget megtöltötték a küldöttek asztalai. Nem volt könnyű dolog megtalálni az orosz küldöttség helyét. Ahá, ott a kis „Russland" tábla!

Plehanov kivételével a teljes orosz küldöttség együtt volt. Vlagyimir Iljics is ott ült. Alekszandra távolról üdvözölte, Lenin fejbólintással válaszolt, s tenyerébe támasztott arccal figyelte a terembe belépőket. Alekszandra az asztal túlsó végén ült le. Szemügyre vette az ismerős és ismeretlen arcokat, némelyiket emlékezetes találkozásokról, másokat portrékról ismert. Jean Jaurès, Vandervelde, Victor Adler, Otto Bauer, Tillet, Huysmans, Kautsky, Branting, Rosa Luxemburg, Guesde,

Clara Zetkin... De ki ez a divatosan öltözött férfi, hosszú, kétsoros kabátban, magas keménygallérban, dús művészhajjal és ápolt kecskeszakállal, aki az oroszok asztala felé tart? Ó, hiszen ez Viktor Csernov, a szociálforradalmárok vezére... Szinte közvetlenül utána – utolsónak az oroszok közül – kényelmesen, kezet szorítva ismerőseivel, az asztalokat kerülgetve, Plehanov közeledett a „Russland" táblácska felé. Bizony, megöregedett, amióta nála járt Genfben. Itt-ott már ősz szálak vegyültek ék alakú szakállába. Arca megnyúlt, de még mindig szép. Vajon megismeri őt? Mikor tekintetük találkozott, Alekszandra bólintott, Plehanov pedig udvarias főhajtással válaszolt.

A küldöttségek mind a helyükön vannak. A II. Internacionálé VIII. Kongresszusa készen áll, hogy megkezdje a munkaüléseket. De mi ez? Semmi jele, hogy az elnökség nyomban munkához akarna látni. Ellenkezőleg. Az elnökség, Vandervelde vezetésével, levonul az emelvényről, amelyet több száz ember foglal el, mindegyikük fején a munkásdalárdák fehér sapkája. A népes énekkar felsorakozik az emelvényen. Alekszandra gondolatban a szervezőket szidja:

„Enélkül nem tudnak meglenni. Kispolgári szokás. Mindjárt rázendítenek valami ízléstelen, banális dalra..."

De a várt banális ízléstelenség helyett különböző népek forradalmi dalainak meglepő és bátor zenei egyvelegét hallotta. Hemme karmester „szocialista" zenét írt Meyer szocialista parlamenti képviselő és költő szövegére. Igaz, a kantátát dánul írták, s a dánokon kívül szinte senki egy szót sem ért belőle. Nem ért... és mégis ért. Mindenki érti. Hogyne értené! A kantáta vezérszólama az „Internacionálé" minden fülnek ismerősen csengő dallama. A komponista nagy művészettel szőtte bele ebbe az alaptémába a nem kevésbé ismert „Marseillaise-t" és minden ország és nép forradalmi dalait.

Az oroszok hirtelen felismerték az „Ellenséges viharok" c. dal hangjait. Énekelni kezdtek. Hangjuk összefonódott a több száz küldött hangjával – mindenki az

anyanyelvén dalolt... Már nem lehetett megkülönböztetni az egyes hangokat, mintha a világ egyetlen tömör hanggá olvadt volna. Egy pillanatra szétnyílt az idő függönye, amely eltakarta a holnapot a szemek elől. Alekszandra gyorsan körülnézett. Vlagyimir Iljics szeme ragyogott. Látszott, hogy a kórus, a muzsika őt is magával ragadta. Együtt énekelt a többiekkel.

A kantáta véget ért. Az énekkar elhagyta az emelvényt. Vandervelde türelmetlenül várta, hogy a VIII. Nemzetközi Szocialista Kongresszust megnyissa.

A kongresszus végre megkezdődött. Vandervelde üdvözölte a küldötteket, és közölte, hogy a szocialisták világszervezetének ma harminchárom ország, nyolc millió ember a tagja!

Utána a dán Stauning, a belga Huysmans és mások beszéltek. A kongresszus első ülése véget ért. Mindenki szétszéledt, ki kávéházba ment, ki étterembe, hogy felfrissüljön a kongresszus tiszteletére rendezett felvonulás előtt, amelynek időpontját négy órára tűzték ki. A pályaudvar közelében, a Nyugati sugárúton már három órától gyülekezett a felvonulók beláthatatlan tömege. Munkások vörös szegfűvel a gomblyukban. Lányok és asszonyok vörös sapkában és vörös mellcsokorral. Alekszandra soha sem – még 1905-ben Pétervárott sem! – látott ennyi vörös zászlót együtt. Az emberek feje fölött óriási plakátok dán, angol, német, francia, sőt Kollontaj nagy örömére, orosz szöveggel is: „Éljen a nemzetközi proletariátus!", „Éljen a dolgozók nemzetközi testvérisége a kapitalizmus elleni harcban!"

Valaki Kollontajhoz lépett, és vörös mellcsokrot nyújtott át neki. Alekszandra kitűzte kosztümkabátja hajtókájára, és honfitársait kezdte keresni. Minden csillogott. Ragyogtak a kifényesített réztrombiták. Később azt olvasta az újságokban, hogy tizenöt zenekar játszott. Feje fölött zászlóerdő vöröslött.

„Meglátom-e mindezt valaha Pétervár utcáin is? – gondolta akaratlanul Kollontaj. – De hiszen ha itt lehetséges, néhány utcányira a királyi palotától, akkor nincs

messze az idő, amikor nálunk, Oroszországban is lehetséges lesz."

Hirtelen rázendített mind a tizenöt fúvószenekar. A sokezres tömeg elindult. Koppenhága két polgármestere – az új és a régi, mindkettő szociáldemokrata Jensen és Knudsen haladt a menet élén. Koppenhágán kívül a világ egyetlen fővárosában sem volt még szociáldemokrata polgármester.

Alekszandra úgy érezte, nem is a saját lábán megy, felkapta és viszi magával az éneklő, tarka sokaság. A tömeg közepéről látta, hogy a járdán ezrek állnak virággal a kezükben.

Valahányszor Alekszandra zenét hallott, verset olvasott vagy beszédet mondott, valahányszor a lelkesedés magával ragadta, akaratlanul a gyönyörű, boldog jövőre gondolt. Képek merültek fel képzeletében az átalakított világról. Most is látta magát a szocializmus győzelmét ünneplő tömegben. Elképzelte, hogy ugyanígy, virágok és zászlók között, dalolva megy a tömeggel. Még ha öregasszonyként is. Csak megérje, lássa azt, amiért élt!

Akkor eszmélt fel, amikor a menettel a város széli Sondermarkon-parkba ért. A park különböző részein szónoki emelvényeket állítottak fel. A tömeg egyik emelvénytől a másikhoz rohant, nehogy egyetlen híres szónokot is elmulasszon – akár Jean Jaurèst, akár Emile Vanderveldét vagy Plehanovot . . .

Alekszandra a parkban nem szólalt fel, de az interjút készítők megtalálták a tömegben.

– Beszéljen a kozákokról. S még egy kérdés: hol tartják a forradalmárok Oroszországban a bombákat?

Hirtelen két ismeretlen hölgy – egyikük gyászruhában – meg egy idősebb úr félrevonja, és gondterhelt arccal megpróbálja rábeszélni, hogy vasárnap, a kongresszus után utazzék hozzájuk Svédországba, Malmöbe. Hiszen itt van a közelben, csak a tengerszoroson kell átkelni! Tömeggyűlésen kellene beszélnie! Jaurès, Vandervelde, Keir Hardie, Anseele már beleegyezett . . .

Ha nem említik ezeket a nagy neveket, Alekszandra

valószínűleg rögtön beleegyezik. De Jaurèsszel Vandervelddel együtt beszélni! A világ legkiválóbb szónokaival!

A gyászruhás hölgy bemutatkozott!

– Danielsonnak, a svéd szocialista párt egyik alapítójának özvegye vagyok. Ez a hölgy pedig a malmői szocialista újság szerkesztője. Nem tagadhatja meg tőlünk.

– Rendben van, elmegyek.

Az ünneplő, szocialista Koppenhága a világforradalom közelségének boldog sejtelmével töltötte el Alekszandrát. Türelmetlenül várta a kongresszus hétköznapi munkaüléseit.

A napirenden fontos kérdések szerepeltek: a világproletariátus erőinek megszilárdítása, harc a háborús veszély ellen, a nemzetközi politikai reakció ellen . . .

A háború kérdésének megvitatására azonban kevesebb idő jutott, mint például az osztrák szakszervezeti mozgalom egységének megtárgyalására. Ez a vita igen viharos volt.

A kongresszus folyosóin viszont többet vitatkoztak a háborúról, mint a bizottságban vagy a plenáris ülésen. A reformisták azt bizonygatták, hogy nagy háború már teljességgel lehetetlen.

Kollontaj látta, hogy Vlagyimir Iljics most szinte minden idejét a kongresszus szövetkezeti bizottságának szenteli. Nem merte megkérdezni: miért? Lunacsarszkijhoz fordult, aki Vlagyimir Iljiccsel együtt az oroszokat képviselte ebben a bizottságban. Lunacsarszkij megmagyarázta, hogy a szövetkezeti mozgalom a jelen pillanatban nagyon fontos szerepet játszik a proletariátus nemzetközi mozgalmában.

– Elméletileg és gyakorlatilag – tette hozzá. – Vlagyimir Iljics igen nagy jelentőséget tulajdonít neki. De a bizottság összetételéből maga is megállapíthatja, Alekszandra Mihajlovna, mekkora súlya van a kérdésnek!

Valóban, Lenin és Lunacsarszkij mellett a legtekintélyesebb szocialisták voltak tagjai a bizottságnak: Jaurès, Guesde, Vandervelde, Anseele, Rosa Luxemburg, Balabanova.

Az orosz küldöttség, kivált a bolsevik csoport, elég nehéz helyzetben volt a kongresszuson. Oroszországot nem sorolták azok közé az országok közé, amelyekben jelentős a munkásmozgalom. A nemzetközi kongresszuson azok az országok örvendtek a legnagyobb tekintélynek, amelyeknek nagy munkásmozgalma volt: Anglia, Németország, Belgium, Franciaország.

Lenin határozati javaslatot terjesztett elő a bizottságban. Jómaga is tudta, hogy a bolsevik javaslatot nem fogadják el: a bolsevik csoport kisebbségben van a bizottsági tagok között. De minden alkalmat fel kell használni a bolsevik álláspont megismertetésére. Lenin azt hangsúlyozta határozati javaslatában, hogy a szociális kérdés nem oldható meg „a burzsoázia kisajátítása" nélkül. Ezellen heves tiltakozások hangzottak el a bizottságban. Jaurès kitartott amellett, hogy a szövetkezés önmagában is előmozdítja a „termelési és csereeszközök demokratizálását és szocializálását".

A határozati javaslat kidolgozására választott albizottságnak Vlagyimir Iljics is tagja lett. Ha nehezen is, de kiharcolta a Jaurès által javasolt szöveg módosítását. Meggyőzte az albizottságot, mondja ki a határozatban, hogy a szövetkezés önmagában nem elegendő, „erőtlen a szocializmus céljának megvalósításához, vagyis a társadalmi hatalom megszerzéséhez a munkaeszközök kollektív birtoklása céljából". Lenin véleménye szerint a határozatnak voltak hibái, de egészében a szövetkezés jelentőségének helyes szemléletét tükrözte.

Lenin láthatóan nem is várt többet a koppenhágai kongresszustól: Koppenhágában a balszárny gyengébb volt, mint Stuttgartban. Nyilvánvaló volt, hogy még sok aprólékos munka következik. Lenin számára a vita a szövetkezetről szintén harc volt a szocializmusért.

Szeptember 3-án este 6 órakor Vandervelde befejezettnek nyilvánította a VIII. Nemzetközi Szocialista Kongresszust. A küldöttek tiszteletére nyolc órakor fogadást rendeztek a koppenhágai városháza épületében. Bankett

a világproletariátus küldötteinek tiszteletére egy kapitalista állam fővárosában! Ilyen még nem volt!

A koppenhágai ódon városháza előcsarnoka fényárban úszott. A falakat, a lépcsőkorlátot, az erkélyeket virágfüzérek díszítették. Zene szólt.

„Hát igen – gondolta vidáman Alekszandra –, a dánoknak igazuk van. Az egész világ munkásosztályának küldötteit fogadják."

Több fényesen kivilágított teremben terített asztalok álltak. A vendégek zajos tömegében egy nádszál karcsú, egzotikus ruhájú abesszin nő általános figyelmet keltett. A fotográfusok fáradhatatlanul fényképezték, a hírlapírók interjúkat készítettek vele. A városháza tróntermében, ahol a király a városi tanácsnokokat szokta fogadni, egy becsípett német kongresszusi küldött komikus ünnepélyességgel a trónszékbe telepedett. Egyszerre Jean Jaurès hangja harsant fel, túlszárnyalva minden más hangot, elnyomva a soknyelvű zsivajt:

– Elvtársak! 1870-ben mind a németek, mind a franciák vereséget szenvedtek, mert a demokrácia sem Németországban, sem Franciaországban nem tudta megoldani a feladatokat. A franciákat legyőzték, a németek pedig mindmáig szenvednek győzelmüktől, mert Németországban ez tette lehetővé a katonacsizma uralmát!

Jaurès felszólította a németeket és a franciákat, hogy fogjanak össze a demokrácia ellenségei ellen. Jaurès néhány szava után a németek és a franciák összeölelkeztek . . .

Lunacsarszkij berobbant a tömegbe. Szeme ragyogott. Alekszandra még sosem látta ilyen lelkesültnek, ujjongónak. Egyébként is, ki nem volt ebben a tömegben lelkesült, kinek nem volt ujjongó az arca! Mintha mindenkit a világforradalom közelségének érzése kerített volna hatalmába.

Ugyanez az érzés uralkodott Lunacsarszkijon is, mikor sötétkék öltönyében, keménygallérban, fiatalos fürgeséggel tört utat Jaurès felé, és franciául azt kiabálta:

– Dobjuk fel Jaurèst! Dobjuk fel Jaurèst!

Franciák, olaszok, bolgárok, németek ugrottak oda a megrémült Jaurèshez. Tucatnyi kéz ragadta meg és dobta fel a nagy, súlyos testet. Jaurès kiabált valamit, nyilván könyörgött, hogy tegyék le. De nem hallgattak rá. Újra és újra feldobták. Nyakkendője kiszabadult mellénye alól, és a levegőben lobogott. Vastag karjaival kalimpált. Arca kivörösödött. Végre megkönyörültek rajta, és talpra állították. Jaurès egy karosszékhez támolygott és zihálva leroskadt. Lunacsarszkij odaszaladt, hevesen megrázta a kezét, s lelkesen, rajongva mondott neki valamit, de Jaurès nem figyelt rá. Nem érdekelte a szónoklat, Lunacsarszkij lelkes elismerése. Kiszabadította a kezét, és morgott valamit. Lunacsarszkij tüstént a szomszéd terembe futott, hogy egy pohár bort hozzon neki.

Jaurès tehetetlenül mosolygott. Sűrű szakállas, széles parasztarcán nagy verejtékcseppek csillogtak... Hirtelen észrevette, hogy kibomlott a cipőfűzője, lehajolt, hogy megkösse. Kollontaj távolról szánakozva nézte, milyen nehezen hajol le Jaurès. Szemével Lunacsarszkijt kereste, akinek egyszeribe nyoma veszett. Szólni kellene neki, vigye valahová Jaurèst, segítsen rajta... Lunacsarszkij a szomszéd teremből bukkant elő, ahol terített asztalok álltak. Feltartott kezében tele pohár aranyló rajnai bort hozott. De Jaurès már eltűnt.

– Hol van Jaurès? Inni kért. Nem látták Jaurèst? – kérdezősködött zavartan Lunacsarszkij.

Kollontaj azt felelte, hogy Jaurès elmenekült. Kibomlott a cipőzsinórja, s nem tudta itt megkötni.

– Akkor ez a magáé! – kínálta Lunacsarszkij. – Magát második Jaurèsnek hívják. Joga van ehhez a pohárhoz. – S átnyújtotta az áttetsző, aranyló rajnaival telt talpas poharat. – Alekszandra Mihajlovna! Tudja-e, mi történik? A szocializmus küszöbére értünk! Az, hogy mind együtt vagyunk itt, ebben a teremben – máris győzelem!

Alekszandra bevallotta, hogy ő ugyanezt érzi.

– Boldog vagyok – mondta. – A boldogságtól sírni és táncolni tudnék. – Szeretett volna még valamit mondani, de Lunacsarszkij már nem figyelt rá. A trónterem-

ben levő tömeghez fordult, s szenvedélyesen, lelkesen mondott valamit franciául. S ugyanilyen szenvedélyesen, lelkesen tapsoltak neki még azok is, akik a beszéd felét sem értették, nem tudtak franciául. Minden szó, ami itt elhangzott, igaznak és bölcsnek látszott. Tapsuk nemcsak az idegen nyelvű beszédeknek szólt, hanem tulajdon érzéseiknek is.

Kollontaj ajkához akarta emelni poharát, de ő is szerette volna megmondani minden elvtársnak, hogy az egészségükre iszik, a győzelemre, az igazság uralmára a földön! Nem tudott tovább hallgatni. Boldognak, határtalanul boldognak érezte magát. Bal kezével hosszú ruhájának uszályát fogva, jobbjában a pohárral felszaladt a trónemelvény lépcsőin, és magasra emelte poharát. Először németül beszélt, majd ugyanezt elmondta angolul. S ugyanolyan izgatottan, ragyogó szemekkel beszélt franciául is. Arról beszélt, hogy milyen boldog ő itt, a szocializmusért harcolók közt, milyen lesz a népek jövendő testvérisége, arról, hogy hisz a világforradalom hamarosan bekövetkező diadalában.

Fenékig ürítve poharát, hangos ünneplés közepette lement a trónemelvényről. A kipirult arcú Lunacsarszkij odament és gratulált ragyogó beszédéhez.

– Maga nem második Jaurès, hanem első Kollontaj!

Alekszandra mosollyal mondott köszönetet.

– Nagyon kár, hogy Vlagyimir Iljics nem hallotta magát – folytatta Lunacsarszkij. – Egyébként is kár, hogy nincs most itt.

– Csakugyan, hol van? – kapott észbe Alekszandra. – Az utolsó ülés óta nem láttam.

– Azt hittem, tudja – csodálkozott Lunacsarszkij. – Vlagyimir Iljicsnek tudomására jutott, hogy a dánok tizenkétezer koronát költöttek erre a fogadásra. Ez nem tetszett neki. Meg aztán Vlagyimir Iljics nem is kedveli az efféle banketteket. Ő bizony még korainak tartja az ünneplést. Nagyon korainak. – Lunacsarszkij sokatmondóan összezárta ajkait.

Nagyon korainak? Lunacsarszkij szavai kijózanították

Alekszandrát. Mintha az égből pottyant volna le. Emelkedett, ünnepi hangulata egyszeribe elpárolgott.

Egy belga férfi Lunacsarszkijba karolt és félrevonta. Frue Danielson, a malmöi svéd nő csatlakozott Alekszandrához, s emlékeztette, hogy másnap Svédországba kell utaznia Jaurèsszel, Anseelevel, Vanderveldével, Hardie-val.

S reggel, kialvatlanul a városházi fogadás után, Kollontaj már a hajón volt, amely Dániából Svédországba vitte őket. Szemerkélt az eső, szél borzolta a kékeszöld vizet. Az esőfüggöny eltakarta a dán partokat, feltűntek Svédország szürkészöld sziklái. Kollontaj a fedélzeten állt, és a skandináv félsziget közeledő partját figyelte. Két tekintélyes férfiú sétált karon fogva fel-alá a fedélzeten, Jaurès és Vandervelde. Mikor észrevették Kollontajt, feléje fordultak. Megkérdezték, hogy érzi magát. Vandervelde rendkívül udvarias volt: ha hölggyel beszélgetett, levette a kalapját, és hajadonfőtt állt előtte. Jaurèst más bordában szőtték: gunyoros szemekkel figyelte belga elvtársát.

– Tart majd beszédet? Oroszországról? Milyen nyelven? – érdeklődött Emile Vandervelde. S kérdezősködni kezdett Oroszországról. Mindkettőjüknek olyan zavaros elképzelése volt Alekszandra hazájáról, mint azoknak az újságíróknak, akik a kozákokról és a bombákról faggatták.

Vandervelde fontoskodva kijelentette, hogy Oroszországnak ideje már az igazi, tömegméretű munkásmozgalom útjára lépnie.

– A maguk régebbi „tűzijátékai" csupán elkápráztatnak, de nem marad utánuk más, mint kénszag. – A terroristákra célzott. Mindössze annyit tudott az orosz forradalmárokról, hogy bombákat dobnak a cárra! De mi közük ehhez az orosz szociáldemokratáknak?

– Ez anarchizmus – bólintott Jaurès. – Az orosz szociáldemokráciában egyébként is van egy jó adag anarchizmus. Végeredményben ez elkerülhetetlen egy félig civilizált népnél.

Alekszandrát elfutotta az indulat, s alig bírta türtőz-

tetni magát, hogy tiszteletlenül vissza ne vágjon. De hál'istennek, felbukkant a malmői kikötő.

A kikötőben özönvíz előtti batárokba ültették őket (Lagerlöf- és Andersen-könyvek illusztrációin látott ilyeneket Alekszandra), és elindultak a csendes, vidéki város néptelen utcáin. Az eső elállt. A város fölött lassan kékre vált az égbolt.

A svéd szociáldemokrata Hjalmar Branting nyitotta meg a népgyűlést a parkban. Röviden beszélt. Jól tudta, hogy az emberek már türelmetlenek, mielőbb látni és hallani szeretnék a nevezetes vendégeket, Jaurèst és Vandervelde-t. Alekszandra meghallgatta mindkettőjüket, és félni kezdett. Nem gyerekjáték Jaurès után, Vandervelde csavarintos ügyvédi ékesszólása után az emelvényre lépni!

– A szó orosz vendégünké, Kollontaj asszonyé.

Végtelen hosszúnak érezte a feljárót, amely a dobogóról a szónoki emelvényre vezetett. Úgy lépegetett felfelé, mint aki a vérpadra megy. Kesztyűtlen kezével hozzáért a korlát nedves piros posztójához, zsebkendővel megtörölte a kezét, félénken felnézett és bátorító mosolyokkal találkozott. Végre felért az emelvényre.

Maga sem hitte el, mikor befejezte beszédét, és megtapsolták.

Éjszaka a vonaton – Malmőből Stockholmba tartott – oroszokkal találkozott. Egy pétervári hölggyel és a férjével. Külföldi utazásról tértek haza. Nekik szabad. Nekik a haza nem mostohájuk, hanem édesanyjuk. Irigyelte az idegen, ismeretlen embereket. Két-három nap múlva Pétervárott lesznek, az ő szülővárosában. Pétervárott, ahol a fia él. Ahol minden az övé. De az ő számára Pétervár elérhetetlen.

Szemébe könnyek szöktek. Csak el ne sírja magát. Ijedten nézett a vele szemben szundikáló Mecklenburgra, a német szociáldemokrata párt központi bizottságának titkárára. Nem értené meg a könnyeit. Ne is lássa senki se. Ő a világforradalom agitátora. Katona. A katona könnye pedig nem idegen szemek elé való.

FIAM

Mikor visszatért Németországba, szászországi körútra kapott ajánlatot. De mielőtt még eljutott volna Drezdába, megtörtént az, amire oly türelmetlenül várt. Megjött Misa!

Kiment elébe a Friedrichstrassei pályaudvarra. Egy fiatalembert látott a pétervári Tyenyisevszkij-középiskola tányérsapkájában, hátizsákkal és a lábánál kicsi táskával. Állt, és kíváncsian betűzgette a német nyelvű pályaudvari feliratokat. Ó, milyen gyorsan nő ez a gyerek! Átölelte, beült vele egy bérkocsiba, sírt és nevetett örömében, hogy újra együtt vannak.

– Egészséges vagy? – kérdezte a fiút. – Nem voltál beteg? Hát az osztályzataid? Megreggelizünk és elindulunk, megnézzük Berlint. Örülsz, hogy itt vagy? Édes fiam!

Misa figyelmeztette, hogy ne ölelgesse oly hevesen a népes utca kellős közepén. Ő maga is szívesen anyjához bújna, átölelné, összecsókolná, de kit ne feszélyezne tizenhat éves korában, ha anyja az emberek szeme láttára csókolgatja!

– Velem kell utaznod, Misulja. Anyádnak több városba kell mennie, és nem tudom, megérted-e, beszédeket kell tartania munkások előtt.

– Mindent megértek, mama.

– Remélem, érdekesnek találod majd az utazást.

– Persze, hogy érdekesnek.

Megérkeztek Drezdába. Misa remek útitársnak bizonyult. Akár egy igazi férfi: törődött anyjával, cipelte a bőröndöt, felsegítette a kabátját, s ami a legfontosabb, érdekelték a látnivalók. Anyja nélkül is elment és megnézte a híres Zwinger-képtárat. Anyjának dolga volt a szociáldemokrata párt helybeli irodáján. S mialatt ott ült és beszélgetett a drezdai elvtársakkal, a fiú nemcsak a képtárt járta meg, hanem az Albertinumot is, megnézte a szobrokat.

– Úgy látom, nem vesztegetted az idődet.

Drezdában minden kerületi pártbizottságnak megvolt a maga sörözője. Egy bizonyos estén ott jöttek össze a pártszervezet tagjai, hogy befizessék a tagdíjat vagy meghallgassanak egy-egy szónokot. Ma Alekszandrának kell beszélnie egy ilyen sörözőben. A drezdai pártirodán közölték vele, hogy előadásáról semmiféle hirdetményt nem függesztettek ki; számolni kell a rendőrséggel. De az orosz asszony előadásának azért híre ment, estére a söröző teljesen megtelt.

A fiatalság különösen nagy figyelemmel hallgatta. A beszéd után aziránt érdeklődtek, mi a véleménye Kollontaj elvtársnőnek az alkoholról. A drezdai munkásfiatalság azt követelte, hogy a pártklubokban tiltsák meg az alkoholfogyasztást. Ezt úgy tekintették, mint a proletariátus erkölcsi tökéletesítéséért folytatott harc egyik állomását.

Alekszandra sajnálta, hogy magával hozta Misát. Az emelvényről látta, milyen feszülten figyelt. De amiről ő ma beszélt, az még vajmi kevéssé érdekelhette a fiát. Meg aztán megérthetett-e mindent? Érezte, hogy ma enerváltan, lelkesedés nélkül beszélt. Jobb lett volna, ha Misa nem hallgatja meg!

Meissenben jóval több szabad ideje volt, mint Drezdában. Egy percre sem vált el Misától. Bizonyára emiatt maradt olyan kellemes benyomása a városról. A jelleg-

zetesen középkori Meissen elbűvölte Misát. Ilyet még nem látott: keskeny utcácskák, szorosan egymáshoz simuló csúcsos tetejű házak, a gótikus Albrecht-vár, az ősi erőd maradványai...

A gyűlés színhelye a Tornyos házban volt. Misának nagyon tetszett, hogy anyja egy középkori lovagteremben beszél, még ha söröző alakították is át.

Zárt körű gyűlést tartottak, csak párttagoknak. Az orosz forradalmárnő referátuma után időszerű pártügyeket vitattak meg. A teremben minden asztalnál ültek. A pincérek nesztelenül hordták körbe a korsó söröket, a kőlapokra pottyantva a habot. Alekszandra látta a fia izgalomtól kipirult arcát. Misa félrehúzódva, az emelvény lépcsőjénél, egy keskeny, csúcsíves ablak alatt ült.

Alekszandra mellett a meisseni szociáldemokrata pártbizottság elnöke ült. Alekszandra észrevette, hogy elégedetlenül nézi Misát.

– Bocsásson meg, Kollontaj elvtársnő, hány éves a fia?

– Tizenhat.

– Hm... Tudja, igen kellemetlen. Igaz, elég nagy növésű. De az arca olyan gyermekes. Még tizenötnek sem nézném.

– Nem értem, mi nyugtalanítja.

– S ha a rendőr urak betoppannak ide? Erre mindig számítani kell. A mi törvényeink szerint tizennyolc évnél fiatalabb polgárok nem járhatnak politikai összejövetelekre.

– Hát akkor majd azt mondjuk a rendőrségnek, hogy a fiam már tizennyolc éves.

Az elnök vállat vont. Ilyet még nem látott, hogy az előadó magával hozza kiskorú fiát a gyűlésre.

Chemnitzben egy csupa tükör új épületben beszélt. Az épületet úgy hívták, hogy Gewerkschafthaus – Szakszervezeti ház. Tétovázott, magával vigye-e Misát. Az előadás témája: „Család és prostitúció" – a nemi kérdés és a munkáskérdés. Töprengett, és úgy döntött, hogy nem szabad eltitkolnia a fiú elől az igazságot a mai társa-

dalom betegségeiről. Nem baj, hallgassa csak meg. Ismerje meg az életet.

Este, a szállodai szobában feltette a szokásos kérdést:

– Értettél valamit, Misa?

– Igen, mama. Nagyon világosan beszélsz. És nagyon érdekesen.

Aztán váratlanul arra kérte anyját, hallgassa meg, helyesen énekli-e – s Alekszandra nagy meglepetésére halkan elénekelte németül az Internacionálét.

– Mikor tanultad meg?

– Hallottam, ahogy a gyűlés után énekelték.

Alekszandra azon kapta magát, hogy ijedten néz a fiára. Egy pillanatig úgy rémlett, Misának is az ő nyomdokain kell haladnia. Misának is harcolnia kell még, rá is az vár, hogy állja a csapásokat, hontalanként éljen idegen földön, vagy otthon szenvedjen, megismerje az üldözést, a rendőri felügyeletet, a börtönt, a száműzetést. Magához vonta a fiát, mint aki szeretné megóvni a rá váró szenvedésektől. De ő nem beszélheti le a fiát a választott útról . . .

„Jaj, mi nem jár a fejemben! Lehet, hogy neki is olyan sors jut, mint nekünk? Nem, nem! Mi mindent értetek teszünk, fiacskám. Mindent értetek."

Elképzelhetetlennek tartotta, hogy még a fiának is folytatnia kelljen anyja küzdelmét. Addig minden befejeződik. Meddig? Amíg Misa felnő. Lehetetlen, hogy a forradalom ne győzzön addig, amíg Misa felnő. Igen, csak tanulja meg forradalmi dalainkat. De mire felnő, ezeket a dalokat anyja múltjának emlékére fogja énekelni. Akkor ezek a győzelem dalai lesznek, nem a harc dalai. A harcot mi megvívjuk. Mi, nem a gyerekeink. Mi. Tehát ő is, Misa anyja.

S újra a szász főváros zajos pályaudvara. Alekszandra a kis Haunitzba utazik . . .

– Misa, úgy gondolom, nem érdemes velem jönnöd ebbe a Haunitzba. Nincs ott semmi, ami téged érdekelne. Inkább sétálgass Drezdában. Elmehetnél megint a képtárba. Éjszakára már itt is vagyok.

Milyen elégedett volt azután, hogy nem vitte magával Misát.

A beszédet egy szűk, füstös teremben tartotta.

Utána vita indult folyó ügyekről, s neki nem kellett meghallgatnia a vitát.

Kábultan a fülledt melegtől átment a szomszéd terembe, leült egy kis asztalhoz, és egy csésze kávét meg sonkászsemlét rendelt. Hirtelen egy nagy családi társaság csörtetett be a terembe. Bizonyára egy jómódú gazdálkodó hozta be családját a városba, hogy vasárnap lévén, elszórakozzék. A kövér, Vilmos császár bajuszú családfő kávét, sört, a gyerekeknek meg a hölgyeknek süteményt rendelt. A pirospozsgás hölgyek mindjárt felfigyeltek a kis asztalnál ülő magányos, fővárosiasan öltözött asszonyra. Összesúgtak, fesztelenül szemügyre vették. A papa is elfeledkezett a söréről, nem titkolta kíváncsiságát, majd odahívta a vendéglősnét, ujjával Kollontaj felé bökött, és hangosan megkérdezte:

– Ki ez a nőszemély?

A tulajdonosnő rosszalló pillantást vetett a magányos orosz nőre, s a tiszteletre méltó családfő füléhez hajolt. A gazda arca először megnyúlt, azután kikerekedett, homlokát, arcát és állát lila foltok lepték el. Kopaszra borotvált feje kivörösödött. Verejtékcseppek csillogtak rajta. Vaskos, széles vállú, esetlen alakja rendkívüli felháborodást fejezett ki. Most már nem nézett Kollontaj felé; már a puszta látása is sértette. Bosszúsan eltolta magától a sört és a tányért a májashurkával. Nehézkesen felemelkedett, megragadta keskeny karimájú zöld kalapját, amelynek szalagjába kakastoll volt tűzve.

– Álljatok fel, gyerekek! Amelchen! Minna! Mathilda! Peter! Gyerünk. Nekünk nem felel meg az itteni társaság. Egy-kettő! Élénken!

S büszkén felszegett fejjel, méltóságának teljes tudatában a kijárat felé indult. Kerek képű, szőke szempillájú gyerekei még bekapták a süteményüket, s ijedten sandítva Alekszandra felé, követték apjukat.

A vendéglősné rosszallóan nézett az orosz nőre. Jobb

lenne, ha ez a hölgy elmenne, mert illetlen jelenlétével elriasztja a rendes vendégeket!

Alekszandra úgy tett, mint aki semmit se vett észre, s még egy csésze kávét rendelt. Nem kívánta ugyan a kávét, de megalázó lenne megfutamodnia ilyen nyárspolgárok elől. Milyen jó, hogy Misa nem látta ezt a jelenetet. Ki tudja, milyen hatást tett volna rá. Netán eszébe jutott volna megvédeni anyját, és kész a botrány! Ahogy Misára gondolt, máris húzta a szíve Drezdába.

A vakáció vége felé járt. Eljött az idő, hogy fia visszatérjen Pétervárra. Mikor Berlinben, a pályaudvaron, elbúcsúzott Misától, azt mondta:

– Üdvözlöm apát. – S nem mert a fiára nézni. Tudta már, hogy Vlagyimir Kollontaj másodszor is megnősült.

Aztán ő maga is elutazott Berlinből. Folytatta körútját Németországban. Szinte rögtön Misa elutazása után Grossenhainba ment, a régi textilvároskába. Komor, alacsony házak. Sivár, néptelen utcák. Se kávéház, se fényes kirakatok. A parányi főtéren lisztraktár. Reggelenként, sőt már pirkadat előtt, munkások sorai tartottak az élettelen város körül épült modern gyárakba.

A kisebb szövőműhelyek sorra bezárnak. Hogy is tudnának versenyezni a gazdag gyárakkal... S a hajnali sorokban mind kevesebb a nő. Elsőnek őket bocsátják el.

Eszébe jutott Gerhardt Hauptmann és „A takácsok" című drámája. Grossenhain Hauptmann takácsainak a városa. Szegénység, elesettség, sötétség.

A városka lakóit Alekszandra érkezésének puszta ténye is ámulatba ejtette. Nem szokták meg, hogy valaki beszélgessen velük a sorsukról. S ő éppen róluk beszélt. Azt bizonygatta, hogy tőlük függ életük megváltoztatása. S harcba hívta őket. Még soha senki nem hívta őket harcba. Győzelmet ígért nekik, akik már magukban sem bíztak. Csodálatos képet festett a jövőről, ha nem az ő, hát a gyermekeik jövőjéről.

– Gondolja, Frau, hogy lehetséges mindaz, amiről nekünk beszél? – kérdezte előadás után egy idősebb, kockás nagykendős asszony.

– De hiszen ez maguktól függ. Elsősorban maguktól!

– Úgy gondolja, hogy az én gyermekem egyetemen tanulhat?

– Amikor a hatalom a munkások kezében lesz? Hogyne!

– Ingyen?

– Természetesen. Hiszen mi azért is harcolunk, hogy az oktatás ingyenes legyen.

– Tudja, az én Mitzim még csak négyéves. Gondolja, hogy nem lesz késő neki?

– Hinni akarom – mondta Kollontaj. – Csak hát minden a harc sikerétől függ, közös harcunk sikerétől.

– Ó, Frau, tessék mielőbb . . .

„Ezek az asszonyok nem érik fel ésszel, hogy ez mindenekelőtt az ő harcuk – gondolta Kollontaj, mikor a munkásnő elment. – Mintha azt várnák, hogy mindent mások végezzenek el helyettük."

Mikor elutazott Grossenhainból, egy csoport asszony kísérte ki a csendes állomásra. Rajta kívül más utas nem volt. Grossenhainba ritkán érkezik valaki. S még ritkábban utazik el.

Fáradt, szomorú arcú asszonyok szorongatták Kollontaj kezét, hálálkodtak. Miért? Mert felrázta őket, elhitette velük, hogy nem minden megváltoztathatatlan a világon, nem mindig lesz úgy, mint most.

Ismét kattogtak a vonat kerekei, állomások, városok, falvak követték egymást. Gyűlések sörözőkben. Beszédek. Figyelő arcú munkások, munkásnők.

S néhány becses nap – nem is nap, óra –, mikor nem kellett sehová sietnie, magában lehetett, pihent, és folytatta „A munkások Európájában" írását. Ám közben már egy másik könyv ötlete motoszkált benne. Gondolatban úgy hívta: „A nagy szerelem". Regény két ember szerelméről, akik számára minden közös: az együttlét öröme, a cél, az élet értelme, a harc a közös célért . . .

S képzeletben azonosult hősnőjével, aki boldog, mert ismeri az ilyen szerelmet. S irigyelte saját hősnőjét . . .

FOROG A KERÉK

Alekszandra Mihajlovának nem kellett töprengenie, mit tegyen, merre tartson, mire fordítsa erejét. Akarata szabad volt, mégpedig abban az értelemben, hogy mindig könnyen alkalmazkodott a szükségszerűséghez, azt tette, amit tennie kellett. Szabadsága nem abban rejlett, hogy azt tette, amihez kedve volt, hanem abban, hogy mindig azt akarta tenni, amit tennie kellett. Bizonyára boldogtalannak érezte volna magát, ha egyszer csak kiderül, hogy nincs semmi teendője, sehol nincs rá szükség, nem várnak tőle semmit.

Mindig az emberek között élt. S mindig dolgozott. De a temérdek munka közepette sem szűnt meg a fára gondolni.

Nem is annyira gondolt rá, mint inkább maga elé képzelte.

Akkor érezte jól magát, ha valamilyen sebes áradat szinte felkapta és magával ragadta, amikor nem volt megállás.

Így kapta fel és ragadta magával az a hír, hogy a párizsi munkásasszonyok a drágaság ellen tüntetnek. Megértette, hogy Párizsban a helye, és nem tépelődött, menjen vagy ne menjen. Megy, hogy részt vegyen a tüntetésekben. Megy, hogy beszéljen a párizsi dolgozó nők előtt,

hogy a nemzetközi munkássajtóban megírja mindazt, ami a francia fővárosban történik.

1911 tavaszán érkezett Párizsba. A gesztenyefák már virágoztak. Ötödik emeleti kicsi szobája, amelyet Passyban, Párizs külvárosában bérelt, azzal bűvölte el, hogy az ablakokból látni lehetett a gesztenyefák gyertyáit. De nappal úgyszólván sose látta őket: éjszaka vetődött haza. Gyűléseken vett részt, beszédeket tartott tágas gyűléstermekben és felháborodott párizsi nőkkel teli kis kávéházakban. Hallgatóinak eszébe se jutott, hogy szenvedélyes agitátoruk nem francia. De ő maga sem érezte, hogy nem a hazájában, hanem idegenben beszél. Talán a proletároknak nem közös hazája az egész világ? Talán az ő ügye és a drágaság ellen lázadó párizsi munkásnők ügye nem ugyanaz?

– Testvéreim! – kezdte beszédét, s hallgatói valóban testvért láttak benne, úgy figyeltek rá, mint testvérre, aki kitartásra buzdítja őket.

S ki is tartottak. A párizsi nők sztrájkjai és tüntetései átterjedtek az észak-franciaországi városokra. A francia nők nagy erőnek bizonyultak. A francia kormány megijedt, szabályozta a piaci árakat. A nők győztek.

Alekszandra Mihajlovna ujjongott: neki is része van ebben a győzelemben.

Lassan megszokta a szobáját, és meg is szerette. S már azt tervezte, hogy a párizsi nők győzelme után újra nekilát az írásnak. Csak nemrég fejezte be „A munkások Európájában" című könyvét.

De nem jutott hozzá az íráshoz. Ismét felkapta és magával sodorta valami. Párizsban rábukkant a politikai emigránsok nemrég alakult segélybizottságára. A bizottság titkára, Georgij Vasziljevics Csicserin bevonta Kollontajt a munkába. Addig Kollontaj alig találkozott vele. De már az első hivatalos megbeszélés után rajongott érte:

„Micsoda ragyogó egyéniség! Milyen jó, hogy ilyen nagyszerű emberek vannak a pártban!"

Az orosz politikai emigrációban Csicserin spártai

életmódjáról volt híres. A fiatalkorában elkényeztetett, drága szabókhoz, finom ételekhez szokott férfi, az opera és a színház kedvelője, most mindenről lemondott, amit fölöslegesnek érzett. Csak egészen olcsó ruhákat viselt, a legszerényebb bisztrókban étkezett, még az annyira kedvelt opera látogatását sem engedte meg magának! De Csicserin e spártai, aszkéta életmód mellett sem vesztette el arisztokratikus külsejét. Keménygallérja mindig friss volt, arca borotvált, vörhenyes bajusza és szakálla gondosan nyírt. Éles szeme beszélgetés közben szinte belefúródott partnerébe. Újságokkal és könyvekkel teli asztala mögül így nézett Alekszandra Mihajlovnára is, mikor azt javasolta neki, járja be az orosz kolóniákat Belgiumban, Svájcban, Németországban, tartson előadásokat belépődíjjal a segélybizottság javára.

Akárcsak Lenin, ő is raccsolt, de másképp: mintha lenyelte volna az r-t, illetve mintha átugrott volna rajta.

Megint úton – pályaudvarok, hordárok, vonatok, lámpák a peronokon, szobák olcsó szállodákban, Németország, Svájc, Belgium . . .

A Belgiumban töltött napok különösen nehezek voltak. Belgiumi útjáról azt mondta: „forog az agitáció kereke". Pénteken Liège-ben tiltakozó gyűlés az orosz börtönökben alkalmazott brutális bánásmód ellen. Szombaton felszólalás brüsszeli nőgyűlésen. Vasárnap délelőtt előadás Liège-ben az egyetemi ifjúságnak „Az új nőről." Este ismét Brüsszel. Hétfőn Liège-ben beszámoló a munkáskongresszuson. Néha azt sem tudta, milyen városban van éppen — Liège-ben, Brüsszelben?

Tébolyult rohanás volt ez városról városra. Belgiumban nemcsak beszélt a sztrájkoló bányászok előtt, szervezni is segített a sztrájkot. A jobboldali lapok rágalomhadjáratot indítottak ellene; a belga elvtársak azt tanácsolták, utazzék el mielőbb, amíg a rendőrség őrizetbe nem veszi. Kénytelen volt elutazni.

A Brüsszel–Párizs vonalon egy újságot talált a fülkében, a „Russzkoje Szlovo" című nagy moszkvai lapot. Nyilván orosz utasok hagyták ott. Kinyitotta, olvasni

kezdte Vlasz Dorosevics, a tárcakirály írását, majd feljebb emelte tekintetét, és a tárca fölött, a felső sarokban egy verset pillantott meg, alatta a név: Igor Szeverjanyin.

Igorek Lotarev! Zoja Lotareva, régi barátnője fivére! Már kamaszkorában azt bizonygatta Surocska Domontovicsnak, hogy egyszer híres költő lesz belőle. S lám, lett is. Alekszandra nemegyszer találkozott a nevével az orosz sajtóban, látta „költői estjeinek" hirdetéseit. Úgy hírlett, sok rajongója van. A nők között is. Alighanem főleg a nők között.

Alekszandra előtt felrémlett a pétervári múlt. Az idő mélyéből elővillant Igor arca; milyen nevetséges hencegőnek látszott azokban az években! Mi lehet most Zojával? Emlékszik-e még egykori barátnőjére, Surocska Domontovicsra? Ez a mostani agitátor Kollontaj, a negyvenéves asszony, akit a sajtó immár „szoknyás Jaurès"-nek hív, és az a régi, pétervári Surocska Domontovics csakugyan egy és ugyanaz a személy?

Párizsban még tartott a nyár; forró, fülledt volt a levegő. S mint általában a nyári hónapokban, még a bulvárok is néptelenebbek voltak. Aki tudott, elutazott Párizsból. A fénylő cilinderes, kinyalt fiákeresek sokáig vártak utasra. A párizsiak esténként a rakpartok kő mellvédjei felé húzódtak a város fojtó melege elől. De a bágyasztó augusztusban a Szajna sem hűsített. Alekszandra nem kívánkozott sem a bulvárokra, sem a Szajna-partra. Örült, hogy otthon lehetett, kis szobájában, amelynek ablaka a gesztenyefákra nézett. Még nem tért magához.

Csicserin nagyon elégedett volt körútja eredményével. Ő maga is elégedett volt. Alighogy megérkezett, még fáradtan nekiült, és levelet írt Misának, Tányának, Zoja Sadurszkajának . . .

Scsepkina-Kupernyiknak ezt írta:

„. . . Belgiumi körutam sikeres volt. Mindenütt ezer vagy még több ember előtt beszéltem. Csak a klerikális lapok harsogták, »hogy ezt az orosz nőt«, akit egyik Népházból a másikba cipelnek Európában, már régóta ki

kellett volna kergetni Belgiumból, sőt letartóztatásról is beszéltek, de ez csak növelte népszerűségemet. Mulatságos volt olvasni a véleményüket. Ilyesmiket írtak: »Szökött apáca, aki a nők szabadságáról prédikál« stb. Kissé elfáradtam az utazástól, hiszen 21 nap alatt 19-szer beszéltem. Nem kevés, ugye? Most egy kicsit pihennem és írnom kell."

De nem pihenhetett. A „szoknyás Jaurès" híre bejárta egész Európát. A különböző országok szociáldemokrata bizottságai egymással versengve küldték meghívásaikat. A svájci baloldali szociáldemokraták felkérték, hogy a nőkérdésről tartson előadásokat. Természetesen beleegyezett. Életfeladatának tekintette, hogy utazzon és agitáljon. Agitátornő – ez már rang, hivatás volt! S ismét a tébolyult vágtatás Svájc rózsaszínű és kék városaiban. Akárcsak Belgiumban: reggel az egyik városban, este a másikban. Naponta egy-két előadás. A német kantonokban németül, és a hallgatók ámuldoztak: „Úgy beszél, mint egy német", a francia kantonokban franciául, és megint csak: „Igazán nem francia?"

Nem, ő orosz, orosz, bármilyen nyelven tart is előadást, bármilyen nyelven szólítja fel a nőket és a férfiakat a világ megváltoztatására, a szocializmus megteremtésére. A szíve Oroszországban van. A világ átalakítására irányuló szenvedélyes törekvést, a kötelesség parancsoló érzését Oroszországból hozta. Ez az érzés ott született meg benne.

Csak Párizsban, az emigránsok között beszélt oroszul. De kedve támadt oroszul beszélni egy nővel. Mikor visszatért Párizsba, elsietett Inessza Armandhoz.

Inessza vér szerint nem orosznak és nem Oroszországban született. Apja angol volt, anyja francia, mindketten meghaltak még Inessza gyermekkorában. Nagynénje, nevelőnő Armand gazdag moszkvai gyáros családjánál, örökbe fogadta, és Inessza Moszkvában, Armand fiával együtt nőtt fel. Tizennyolc éves korában férjhez ment hozzá. Meglepően hasonlóan alakult Inessza és Alekszandra élete. Mindketten fellázadtak a jómódú, nyugodt,

kényelmes élet ellen! Mindketten úgy vélték, hogy nincs joguk élvezni a jólétet, a családi boldogságot, amikor körülöttük annyi a szenvedés, az igazságtalanság, az elnyomás. Szívükből kitéptek minden vonzalmat, lemondtak a gazdag, elkényeztetett asszonyok életéről, az egyik Pétervárott, a másik Moszkvában, s mindketten a forradalom szolgálatába álltak. Inessza a bolsevikokhoz csatlakozott, nyelvtudásával segített Leninnek, végül Párizsban telepedett le. Lenin egyik legközelebbi munkatársa lett.

Inessza nemcsak a gazdagságról és a művelt moszkvai gyárosfeleség boldog életéről mondott le, hanem páratlan zenei tehetségének fejlesztéséről is. Ha nem válik forradalmárrá, zongoraművészként szerezhetett volna dicsőséget. De amíg a forradalomnak szüksége van rá, nem akart művészi babérokat szerezni.

Inessza lakásában, félhomályos párizsi padlásszobában, kopott, bérelt zongora állt. Szabad idejében Inessza Beethovent és Chopint játszott. Nemegyszer játszott orosz elvtársa, Grecsko-Csernov uráli emigráns munkás szobájában is. Előfordult, hogy Lenin és Krupszkaja is elment Grecsko-Csernovhoz, hogy meghallgassa Inessza és Grecsko duettjét. Inessza zongorázott, Grecsko hegedült. Schumannt, Wieniawskit, Bachot és Schubertet játszottak. Utána Inessza Beethoven-szonátákat és Chopin-keringőket zongorázott, amelyeket Lenin annyira kedvelt . . .

Alekszandra mindig gyönyörködött Inesszában. A nőiesség, finomság és szépség világos értelemmel, nemes jellemmel és egyszerűséggel párosult a csaknem negyvenéves Inesszában.

Ha Alekszandrára néha-néha rátört a bánat, vagy ahogy ő mondogatta magának, „a szomorúság időszaka", Inesszára gondolt.

Egyszer, mikor nála volt és beszámolt úti élményeiről, a párizsi, a genfi, a brüsszeli emigránsok életéről, észrevette, hogy Inessza mennyivel szerényebben öltözik nála. Mintha semmi jelentőséget nem tulajdonítana az

öltözködésnek, mégis, a legegyszerűbb ruhában is csinos, vonzó.

Inessza mintha olvasott volna gondolataiban.

– Maga csodálatosan öltözködik. Magán mindig minden olyan szép.

Alekszandra akkor elpirult, és elmondta, mibe kerül ez neki, milyen nehéz folyton ugyanazt átalakítani, de úgy, hogy senki se vegye észre.

– Ezt irigylem – vallotta be Inessza. – Ehhez én nem értek. Tudja, ha én egy átalakított ruhát felveszek, rögtön meglátni, hogy átszabták. Úgy áll rajtam, hogy jobb, ha fel sem veszem. De magának csudásan sikerül. Úgy viseli a régit, hogy mindig elegáns.

– Negyvenéves vagyok, de még mindig szeretem, ha elegáns vagyok. S tudja, Inessza, mit mondok magának? Ha érzem, hogy jól áll a ruha, jobban tudok beszélni a munkások előtt.

– Értem – bólintott Inessza. – Nekem azonban nem megy. Én is szeretném persze. Mert hát én is . . .

Mit akart mondani? Nem fejezte be a mondatot. Igaz, ők félszavakból is megértették egymást.

– S mégsem cserélném fel az életem semmi másra – mondta határozottan Alekszandra. – Nehéz, de szép élet.

– Igen, nehéz, de szép – ismerte el Inessza. A zongora felé fordult, s találomra leütött egy akkordot. – Bizony, valamivel fizetni kell a bodogságunkért. S mi ketten boldogok vagyunk!

Alekszandra felállt, és hálásan megszorította a kezét. Inesszának igaza van. Igen, valamivel fizetni kell a boldogságért. Talán az ő nehéz élete nem boldog? Akart, tudott volna másképp élni, mint ahogy él? S nem ő maga választotta ezt az életet?

Eljött az az időszak, amikor nem kellett Párizst elhagynia, ott ülhetett a szobájában, az ötödik emeleten, és írhatott. Írni, írni . . . Mennyi minden felgyülemlett benne, ami papírra kívánkozott. Párizsban már megindult az októberi esőzés. A fiákerek felhúzott bőrteteje

úgy csillogott, mint a lakk. A nyári csend után ismét benépesültek az utcák. Az eső lemosta a port a gesztenyefák leveleiről. Alekszandra ritkán ment be a belvárosba. De egyre emlékeztette magát, hogy meg kell látogatnia Lafargue-ékat Draveilben.

Egy esős reggel kinyitotta az „Humanité"-t, s Paul és Laura nevét pillantotta meg gyászkeretben. Első pillanatban fel sem fogta, mi történt. Megkövülten nézte a bekeretezett nekrológot. Ha csak az egyik Lafargue halálhíre tűnik a szemébe, talán hamarabb megérti a történteket, érzései gyorsabban reagálnak a hírre. De az, hogy mindketten egy időben haltak meg, olyan valószínűtlenül, olyan nyersen hangzott, hogy tudata sokáig tiltakozott a hihetetlen hír ellen, nem fogta fel.

Öngyilkossággal vetettek véget életüknek... De miért? Többször is elolvasta a közlemény minden mondatát, s csak lassanként értette meg, hogy Paul és Laura már rég megállapodott: ha elérik a hetven évet, végeznek magukkal.

A végrendeletben, amelyből részleteket közöltek, Paul ezt írta: „Józan ésszel és a tiszta tudat birtokában végzek magammal, mielőtt még a könyörtelen öregség rendre megfosztana az élet minden örömétől és élvezetétől, elpusztítaná fizikai erőmet és szellemi képességemet, megbénítaná energiámat és akaratomat, mielőtt még terhére válnék másoknak és magamnak."

Alekszandra remegő kézzel tartotta az „Humanité"-t. Könnyeitől alig látta a betűket. Főhelyen közölték a párt vezetőségének nyilatkozatát Lafargue-ék haláláról. Az első pillanatban meglepte, hogy a párt helyteleníti Lafargue-ék tettét. Úgy érezte, a rosszallás megengedhetetlen, tapintatlan. Két kiváló ember elvégezte élete feladatát, és végzett magával. Laura fiatalabb volt Paulnál, de nem akarta túlélni.

A párt nyilatkozata ezt mondta Paul Lafargue-ról.

„Nem értette meg, hogy a Francia Munkáspárt régi tagjai és az Egységes Párt új tagjai szükség esetén mindig segítették volna. Nem értette meg, hogy mit jelentett a

pártnak az ő jelenléte és Marx egyetlen életben maradt leányának a jelenléte."

Igen, ez igaz. Az olyan emberek jelenléte a pártban, mint Paul Lafargue és Karl Marx leánya, Laura, nagyon sokat jelentett. Igen, a párt természetesen segítette volna őket. Lafargue-éknek nem volt okuk félni, hogy öregségükre nyomorogni fognak . . .

De ezt a párt tudta, nem pedig Lafargue-ék. Paul és Laura túlságosan szerények voltak, nem gondoltak arra, hogy jelenlétük a pártban, pusztán a jelenlétük, mennyire fontos – gondolta Alekszandra. – S elítélni a tettüket ilyen pillanatban!

Nem szabad elítélni. Lehet szánakozni és szomorkodni a tettükön, de elítélni?!

Hetven év. Hát ez már olyan idős kor? Mennyi ma Európában az átlagos életkor? Ötven? Ötvenöt?

Szinte önmagától merült fel a következtetés:

A szocializmusban az emberek tovább fognak élni. Jóval tovább. De Laura még hetven sem volt!

Lafargue-ékat 1911. december 3-án temették el a Père Lachaise-temetőben.

Dél tájban elállt a hideg eső. De a fákról még nagy cseppek hulltak az emberek fejére és vállára. Csillogtak a síremlékek és a márványszobrok. Csikorgott a lábak alatt a temető útjain a nedves kavics. A nagy tömeg elárasztotta az utakat. Sokan felkapaszkodtak a közeli sírok kerítésére. A nyitott esernyők közt nedvességtől elnehezedett vörös zászlók emelkedtek a fejek fölé. Alekszandra ott állt a friss sír mellett. Lehajolt, és egy göröngyöt dobott a gödörbe.

– Ég veletek, ti csodálatos emberek!

Mozdulatlanul állt, amíg a beszédek elhangzottak, de alig hallotta a szónokok hangjait. Francia, spanyol, angol szociáldemokraták, politikusok, munkások beszéltek. Azután rövid szünet következett. Alekszandra felnézett, és szemben, a sír túloldalán megpillantotta Lenint és Krupszkaját. Egy kissé távolabb Inessza Armand állt. Leninen kigombolt átmeneti kabát, kezében csukott eser-

nyő. Kalapját felesége tartotta leeresztett bal kezében. Krupszkaja hirtelen kinyújtotta jobb kezét, és begombolta Lenin kabátját.

Ők ketten úgy élnek, mint Lafargue-ék – gondolta Kollontaj –, közös munkában, közös ideálokért, mindent megosztva – életet, munkát, célokat.

Akkor egyszerre felcsendült Lenin ismerős hangja:

– Elvtársak!

Lenin arról beszélt, hogy az orosz szociáldemokrata munkások előtt úgy lebeg Lafargue képe, mint akiben két korszak egyesült. Az a korszak, amikor Franciaország forradalmi ifjúsága a francia munkásokkal karöltve a köztársasági eszmék nevében ment rohamra a császárság ellen, és az a korszak, amikor a francia proletariátus a marxisták vezetésével állhatatos osztályharcot vívott az egész burzsoá rendszer ellen, készülve a végső csatára a szocializmusért!

Lafargue-ot úgy jellemezte, mint aki egyik legtehetségesebb és legképzettebb hirdetője volt a marxizmus eszméinek.

Befejezésül azt mondta, hogy győzelmet arat az ügy, amelynek Lafargue egész életét szentelte, a marxizmus eszméinek szellemében nevelt proletariátus megdönti a burzsoázia uralmát, és megteremti a kommunista rendszert.

Alekszandra a Lenin mögött álló Krupszkajára emelte tekintetét. Nagyezsda Konsztantyinovna arca ebben a pillanatban nem felindulást fejezett ki, még csak nem is fájdalmat vagy szenvedést, hanem mérhetetlen gyengédséget Lenin iránt. A gyöngéd tekintet, amellyel Leninre nézett, megváltoztatta az arcát.

Lenin befejezte, és ellépett a sír szélétől. Alekszandra megértette, hogy most Lauráról kell szólnia. Nem Laura haláláról, hanem az életéről beszélt. A boldog asszonyról, egy nagy apa lányáról és egy nagy férj feleségéről. Laurának, férje harcostársának, barátjának a boldog életéről. Paul és Laura úgy éltek, mint harcos elvbarátok, s úgy

haltak meg, mint filozófusok. Irigyelhetjük e szép pár boldogságát!

Mikor az utolsó rögök is ráhulltak a frissen hantolt sírra, mikor az őszi virágok befedték a sírdomb nedves felszínét, és a tömeg oszladozni kezdett, Alekszandra utat tört Leninhez, Krupszkajához és Inessza Armandhoz. Mindhármuknak megszorította a kezét.

Vlagyimir Iljics kivette felesége kezéből a kalapját, hanyagul a fejébe nyomta (Nagyezsda Konsztantyinovna szótlanul megigazította), s ernyővel a karján lassan elindult.

A temető kapujában elbúcsúztak; ki-ki ment a maga útjára.

Újra eleredt az eső. Alekszandra végre eljutott Passyba. A jeges tócsákat átugrálva futott a házig. De a lába mégis átázott. Otthon sietve lehúzta harisnyáját, megtörölte elgémberedett lábujjait, másik cipőt húzott.

Rögtön tollat ragadott. Írni, írni – Pétervárra... Egész csomó levelet ír ma. Zojának elmondja levélben mindazt, amit Lafargue-ék temetésén gondolt és érzett. Zoja megérti őt.

Furcsa és szokatlan volt, hogy nem kell sietnie, utaznia, ülhet, írhat. Ma – leveleket. Holnap és holnapután, azután meg azután és még sokáig a könyvön dolgozhat. Egy csapásra néhány hónapnyi nyugalomhoz jutott. Az írás pihenés, nyugalom.

Párizst már hó borította; igaz a hó gyorsan elolvadt, de a párizsiak vacogtak a téli hidegben. Párizs nem szerette a telet. S éppen ezekben a téli hónapokban – ez csakugyan váratlan öröm! – Pétervárról egész csomó példányt kapott „A munkások Európájában" c. nemrég megjelent könyvéből. S nemcsak könyvet – honoráriumot is! Kétszáz rubelt félretett, hogy elküldi Pétervárra Misának, aki a szünidőre ide készül hozzá. Csak még azt nem tudja, hová. Hová rendeli majd anyját – nem a sors – a párt. De vajon a párt nem a sorsa?

Alig telt el egy kis idő, megjelentek az első kritikák a könyvről. A német revizionisták persze elégedetlenek. A könyvben szép számmal akadnak nem túlságosan hízelgő

sorok a német szakszervezeti bürokraták kispolgáriságáról. Egy példányt elküldött Makszim Gorkijnak. Az író válasza megörvendeztette. „Nagy érdeklődéssel" olvasta a könyvet, köszöni a küldeményt.

S a levelek közt még egy – Csicserintől:

„Könyvét nagyon érdekesnek találjuk, eleven és meleg hangú írás... Éppen jókor jelent meg, igen hasznos lesz..."

A kedves Georgij Vasziljevics! Néhány szóval a legfontosabbat mondta neki: „Igen hasznos lesz."

A nyugodt élet Passyban nem sokáig tartott...

Hjalmar Brantingról, a svéd szociáldemokrata párt vezetőjéről sokat írt az európai sajtó. S ez a már elismert svéd vezető 1912-ben egyszerre csak meghívja őt Stockholmba: Alekszandra Kollontajtól beszédet várnak a svéd fővárosban rendezendő május elsejei gyűlésen. Kollontajban semmi önelégültség nem volt, mikor rádöbbent, hogy „híres ember" lett belőle. De elégedett, sőt hálás volt az életnek, valahányszor arra kérték, segítsen, buzdítson, beszéljen az emberek lelkére. Tehát szükség van rá!

Megtudta, hogy svédországi útjának még egy fontos oka van: a svéd parlamentben vita folyik az ország védelméről. A konzervatívok az állítólagos orosz fenyegetésre hivatkoznak. A baloldali körök harcolnak ezellen. Nagyszerű! Amíg ő Svédországban lesz, Misa leteszi a vizsgáit, beadja az iratokat a főiskolára, és elutazik hozzá, de már nem Párizsba, hanem Németországba.

Alekszandra a stockholmi parkban, szabad ég alatt rendezett gyűlésen beszélt. Kijelentette: a cári kormány fél a nép felfegyverzésétől, mert tapasztalatból tudja, hogy a háború felidézi a társadalmi forradalom vörös kísértetét. „A munkások ellene vannak a háborúnak, a militarizmusnak, társadalmi forradalmat akarnak!"

Annyira félelmetes hát Oroszország Svédország szemében, hogy a svédek óriási összegeket költsenek honvédelemre?

Másnap reggel két-három órányi szabad időhöz jutott, felkerekedett, hogy egyedül bekóborolja a várost. Stock-

holm a víz és gránit összekapcsolásával Pétervárra emlékeztette. De Stockholmban több a víz, és világosabb a házak homlokzata. S alighanem több a régi épület. Megállt a Norrbro-hídon, szemben a térrel, amelyen Gusztáv Adolf lovas szobra áll. A tér valahogy a pétervári Izsáktérre emlékeztette, s Kollontaj egy pillanatra otthon, Oroszországban érezte magát. De rögtön felocsúdott, megrázta a fejét, mintha a szomorú gondolatokról akarna szabadulni... Este a nő helyzetéről és a családnak az államban betöltött szerepéről tartott előadást. Megint boldognak érezte magát. Hallgatták, jegyezgették szavait.

Nagyon elégedetten utazott el Svédországból. Volt része fáradságban, kényelmetlenségben, virrasztásban. De mindenért kárpótolta a jól végzett munka tudata, a svédek vendégszeretete, a búcsúztatók hálálkodása. Stockholmból hajón ment Németországba. Ágya a kabinban tele volt vörös rózsacsokrokkal. Az utasok a fedélzeten kíváncsian nézegették, felismerték az újságokban közölt fényképekről. A nyílt tengeren annyira himbálódzott a hajó, hogy Kollontaj nem bírta ki kabinjában, felszaladt a fedélzetre. Ó, istenem, egész csomó utas fut utána. Valaki fényképez. Csak nem azt képzelik, hogy az orosz forradalmárnő bombákat dob a tengerbe?

Végre itt a jutalom a munkában eltöltött napokért, a fáradságért és a magányért. Misa megérkezett Berlinbe, vakációra. Csinos fiatalember, a műszaki főiskola hallgatója. Nemrég vették fel a főiskolára. A vonatról leszállva elbúcsúzott útitársától, egy fiatal hölgytől.

Ezek voltak Alekszandra életének legboldogabb napjai: utazások a fiával Németország városaiban, közös séták. Öröm volt maga mellett érezni ezt a fiatalembert, a fiát, aki büszke az anyjára. S mikor a fiú elutazott, új erővel látott munkához, nem érzett fáradtságot.

1912. október végén az orosz küldöttség tagjaként a II. Internacionálé IX. Kongresszusára Bázelbe utazott.

Sem Stuttgartban, sem Koppenhágában nem tudták megakadályozni a Balkán-háborút. A háború visszhangja

felverte Európát, mindenütt riadalmat keltett, egy még félelmetesebb háború előérzetével töltötte meg a szíveket. A II. Internacionálé újabb kongresszusának ki kell fejeznie a népek határozott tiltakozását az európai háború ellen.

Alekszandra Mihajlovna egy nappal a kongresszus megnyitása előtt érkezett Bázelbe. Nemrég állt el a hideg eső. Minden csupa csillogás volt: az ősi székesegyházak csúcsos tetői, a hatalmas, fákkal beültetett terasz az elszürkült Rajna fölött, a vörös téglás, keskeny házak palatetői. Alekszandra Mihajlovnát meglepte a Rajna menti ódon város ünnepi külseje. Mikor reggel kilépett a házból, ahol egy magányos asszonytól szobát bérelt, a város harangszóval fogadta. Bázel valamennyi templomában zúgtak a harangok. A kis kávéházban, ahol egy csésze kávét és sajtos szendvicset fogyasztott, megkérdezte a pincért, milyen ünnep alkalmából szólnak ma Bázel harangjai.

– Igazán nem tudja, asszonyom? Városunkban ma nyílik meg a háborúellenes világkongresszus! Világkongresszus, asszonyom!

Harangzúgás köszönti a II. Internacionálé kongresszusát? Ez valami új dolog. Aztán kiderült, hogy magát a kongresszust is a bázeli székesegyház boltívei alatt nyitják meg. A városi hatóságok és papok üdvözölték a kongresszust. Ők is ellenezték a háborút. Teschler lutheránus pap pacifista beszédet mondott, s az egyház nevében üdvözölte a Bázelben összegyűlt szocialistákat, akik a háború ellen küzdenek!

A kongresszuson, ahol szentek képmásai néztek le a küldöttekre, úgy határoztak, hogy mellőzik a vitát. Demonstráljuk egységünket, elvtársak!

„Helyes, helyes – gondolta Alekszandra. – Meg kell mutatni a világnak a szocialisták egységét. Mindenki a háború ellen. Mindenki a békéért."

Meglepte, hogy a baloldali szociáldemokraták e határozat után lemondtak felszólalásukról. Nyilatkozatokat tenni a háború ellen? Az ünnepi nyilatkozatokhoz elegendőek a jobboldali szónokok is. James Keir Hardie háború

esetén nemzetközi forradalmi sztrájkkal fenyegetődzött. Victor Adler esküdött rá, hogy ha Ausztria kirobbantja a háborút, ez a gonosztevők uralmának a végét jelenti. Alekszandra Mihajlovnát fellelkesítette Jaurès beszéde:

„A kormányok vegyék figyelembe, hogyha háborús veszélyt idéznek elő, a népek könnyen arra a következtetésre juthatnak, hogy saját forradalmuk kevesebb áldozatba kerül, mint az idegen háború!"

Jaurèsnél jobban talán már nem is lehet beszélni. De Clara még jobban beszélt. Mértéktartóbb volt, noha minden szavában erő feszült. Azt mondta, hogy „a kapitalista társadalom – óriási emberevő. A háború csupán folytatása azoknak a tömeggyilkosságoknak, amelyeket a kapitalisták békében is elkövetnek." „Háborút a háború ellen!" – jelentette ki általános taps közepette. Clara megmentette a német küldöttség becsületét.

Lenin nem vett részt a bázeli kongresszuson. Az orosz küldöttségben mindkét frakció, a bolsevik és a mensevik is képviselve volt. Még a küldöttek Bázelbe való elutazása előtt eldöntötték, hogy ki beszéljen az egész küldöttség nevében.

Kollontaj szót kért.

Emlékeztette a küldötteket a szocialisták stuttgarti kongresszusának manifesztumára. Idézte a stuttgarti határozathoz Lenin által előterjesztett módosítást. „Ha a háború mégis kitör . . . fel kell használni a háború okozta gazdasági és politikai válságot a néptömegek felrázására, és meg kell gyorsítani a kapitalista osztályuralom megdöntését . . ."

Sikerült lekötnie a küldöttek figyelmét. Még Jaurès után is sikerült! Elárulta neki a csönd, amelyben hallgatták.

Miközben a helyére ment, Plehanov odasúgta neki: „Maga nem az egységért száll síkra, Alekszandra Mihajlovna, hanem az egyik oldal, a bolsevikok győzelméért."

Hát aztán! Ő valóban Leninhez érzi közelebb magát, mint Plehanovhoz.

Folytatódott a küldöttek felszólalása.

Nem furcsa-e, hogy még Jaurès, Adler és Haase is azt

hangoztatta: a kongresszusi kiáltvány minden ország szocialistáinak csupán a külpolitikai elveit szögezze le, de semmiféle felhívást ne tartalmazzon a gyakorlati cselekvésre!

Alekszandra megvette a „Journal de Genève" című lapot, s bosszankodva olvasta a kongresszusról írt gúnyos tárcát. Úgy látszik, a burzsoáziát nemigen nyugtalanítja a II. Internacionálé kongresszusa, „La grande parade de Bâle" („A bázeli nagy parádé"), ahogy a tárcaíró nevezte. Csak parádé? Valóban csak parádé? Majd kiderül a kiáltványból, amelyet holnap fogad el a kongresszus. Minden a kiáltványtól függ.

A kongresszus második napján döntenek. A bázeli kongresszus csupán két napig tart. Alekszandra türelmetlenül várta az utolsó ülést, a kiáltvány elfogadását.

A kiáltvány határozottabb hangot ütött meg, mint a szónokok. Mégiscsak egy lépés előre, még Stuttgarthoz képest is.

A bázeli kiáltvány megmutatta a harc útját a munkásoknak. Feltárta a polgárháború lehetőségét.

Miközben a kiáltványt hallgatta, Alekszandra elfeledkezett mindenről, ami tegnap még zavarta. Helyesen döntöttek úgy, hogy mellőzik a vitát. Helyes, hogy demonstrálták az egységet. A kiáltvány ítélet a kapitalizmus, a háború, a cárizmus, minden olyasmi fölött, ami ellen a bázeli dóm boltívei alatt összegyűlt emberek harcolnak. Nem, ez nem „nagy parádé". Ez . . . Ez . . . S Alekszandra mint verset ismételte magában a kiáltvány szavait:

„A kormányok jól jegyezzék meg, hogy Európa mai állapotát és a munkásság hangulatát tekintve, a háború kitörése az ő számukra sem veszélytelen."

„Ez a világforradalom előestéje!" – gondolta izgatottan Alekszandra.

A svájci szociáldemokraták nem engedték el mindjárt Kollontajt.

Két hétig Svájcban „forgott az agitáció kereke". Mindent meg akart írni Tányának Pétervárra, de csak két hét-

tel a bázeli kongresszus után tudott fél óra időt szakítani levélírásra.

„. . . Már két hete, hogy nehéz agitációs munkát végzek . . . Minden éjszakát másutt töltök. Azért nem írtam, mert beszélnem kellett a háború ellen. Három nap alatt négy fontos beszédet tartottam Bázelben, dolgoztam a küldöttségünkben. Vidáman tértem haza, de berekedve és náthásan. Tudod, nagyszerű volt a népeknek ez a háború elleni tiltakozása, Jaurès csodálatos hangja, Keir Hardie ősz feje, forradalmi dalok, felvonulások, tömeggyűlések, lelkes fiatalság . . .”

Élményekkel tele utazott el a bázeli kongresszusról és a Rajna-parti ódon városból, amely megigézte.

AZ ÉRZÉSEK ZAVARA

Sadurszkaja felemás érzéssel utazott Pétervárról Berlinbe. Tudta, hogy Alekszandrát nem találja ott, most Londonban van. Amíg barátnője visszatérésére vár, minden idejét arra fordíthatja, amiért Berlinbe megy: anyagot gyűjthet az európai gyermekmunkáról szóló brosúrájához. De érzelmei egy másik célt is sugalltak, utazásának talán legfontosabb célját, a találkozást Surával. Túlságosan hosszú ideig nem látták egymást. A levélváltás már nem elégítette ki őket. Oroszország elérhetetlen Alekszandra számára. Nem volt más választás, mint hogy Sura menjen Berlinbe.

Sura legutóbbi levelei nagy örömet szereztek Zojának. Tele voltak a legszebb reményekkel, a mindkettőjüknek oly drága eszmék közeli győzelmébe vetett rendíthetetlen hittel.

Zoja örömmel olvasta a leveleket: Sura Európából messzebbre lát. Vagyis ott, a világ munkásmozgalmának központjában, több ok van a boldog reménykedésre!

Aztán hirtelen Londonból érkeztek Sura levelei.

Amióta egykor, Narvában, a munkások barakkjában megpillantotta azt a rongyokban heverő megfagyott, elkékült gyermektestet, Kollontajban olthatatlan vágy égett, hogy könyvet írjon a munkásnők anyaságáról. S most, sok

évvel később, megszületett a könyv, a „Társadalom és anyaság" alapgondolata. Elhatározta, hogy Londonba utazik és statisztikai adatokat gyűjt könyvéhez a British Museumban. Londonból küldött leveleiből is áradt a szocializmus közeli győzelmébe vetett hit. Igaz, írt az angol szocialista vezetők konzervativizmusáról, a fabiánus mozgalom bomlasztó hatásáról is. De örömmel számolt be minden olyan jelről, amely az angol munkástömegek hangulatának változására utalt. Azt is megírta, hogy beszédet mondott a cárizmus ellen a londoni Trafalgar téren, a Nelson-oszlop mellvédjéről, felolvasást tartott a Herzen-körben a kontinens nőmozgalmáról, beszámolt arról, hogy milyen lelkesedéssel írja könyvét.

„Sura lényegében nem változott. Ma is a régi – gondolta Zoja, barátnője leveleit olvasva. – Éppen olyan közvetlen, szenvedélyes."

Mikor Alekszandra reményektől lelkesülten visszatért Londonból, boldogan, hogy könyve kéziratának jókora részét magával hozza, Zoja már várta Grünewaldban.

– Nahát, neked valami varázsfüved van. Évről évre fiatalabb, szebb leszel! – kiáltott fel Zoja, mikor meglátta.

– Az én varázsfüvemet jól ismered, Zojenka. Hiszek abban, hogy nem hiába dolgozom. Tudod, mennyire kimerültem Londonban? Ha tudnád, mennyire fiatalít az ilyen kimerültség! Minél inkább elfáradok, annál jobban érzem magam. De most pokolian éhes vagyok! Mint a farkas! Menjünk el Aschingerhez!

Aschinger olcsó étkezdéi egész Berlint behálózták. Zoja barátnője megérkeztéig is mindig a Grünewaldhoz legközelebb eső Aschingerben érkezett. Amíg odaértek, elmondta Surának, hogy brosúrát ír a gyermekmunkáról. Nem tudja, meddig marad Berlinben. Brüsszelbe is el kell utaznia anyagért.

– Kevés a pénzem. De egy hónapig kihúzom valahogy.

Egyszerre csak eszébe jutott:

– Úristen! Leveled jött, amíg nem voltál itthon. Állandóan a retikülömben hordom.

A levelet Clara Zetkin küldte; arról értesítette, hogy

1914 augusztusában Bécsben összeül a nők nemzetközi konferenciája, hívta Kollontajt, tartson beszédet.

– Na látod. Így megy ez mindig. Ha nem ez, hát az. Most aztán készülhetek.

– Augusztus még messze van – jegyezte meg Zoja.

Aschingernél Alekszandra mindig az olcsóbb ételeket választotta. Zoja azonban még olcsóbbakat választott, s Alekszandra ebből megértette, hogy barátnőjének még kevesebb a pénze, mint neki.

Aznap este, a lakásadónő nagy bosszúságára, éjfélig égett a lámpa szobájukban, de így sem tudtak eleget beszélgetni. Zoja örült a barátnőjének, gyönyörködött benne. Két héttel később azonban, mikor Zoja már brüsszeli útját forgatta a fejében, Alekszandra örömteli lelkesedése egyszerre lelohadt.

Valahogy rosszkedvű, csüggedt lett. Zoja nem ismert rá. Alekszandrát lesújtották a Reichstagból érkező legújabb hírek. Scheidemann a szociáldemokraták vezetője a Reichstagban, szemmel láthatóan eltér a bázeli kongresszus határozataitól. A német szociáldemokraták a német szoldateszka szellemében tartanak beszédet.

De hol van a „háborút a háború ellen"? Hol a szocialisták egysége? Hol az összefogás, amely őt annyira fellelkesítette a bázeli kongresszuson? Hol vannak a II. Internacionálé esküvései – forradalommal vetni véget a háborúnak? Hol az ő hite, reményeinek fényessége?

Zoja félve gondolt rá, hogy el kell utaznia és ilyen állapotban kell magára hagynia Surát!

– Tudod, mit – mondta mintegy mellékesen –, egy ideig még itt maradok, Berlinben.

Alekszandra ránézett, nem értette.

– Semmi különös – folytatta Zoja. – Csak éppen... néhány kijevi és pétervári újság tudósításokat kér Berlin színházi újdonságairól. Egy-két darabot még meg kell néznem.

Nem hagyhatta magára Alekszandrát. Mindaz, amiért Alekszandra élt, mindaz, ami lelkesítette, ami erővel, hittel, reménnyel töltötte el, egyszerre megingott. Meg-

rendült a hite a szocialisták napról napra erősödő egységében. Szenvedett a csalódástól. Betegnek látszott, még a sétáról is lemondott, holott azt mindig úgy kedvelte. Étvágytalan lett. Csak piszkálta az ételét, aztán eltolta a tányért.

„Jaj, nehogy ágynak dőljön" – nyugtalankodott Zoja, aki elhalasztotta ugyan utazását, de végleg nem mondott le róla. Pénze egyre fogyott. Terveiben még ott szerepelt Brüsszel. Nem tudta, mit eszeljen ki. S akkor váratlanul – ez aztán az öröm! – megérkezett Misa.

Alekszandra egyszerre átváltozott, arca ismét kipirult. S mikor hármasban elmentek Aschingerhez, először ebédelt jó étvággyal.

Zoja most már nyugodtan elutazhatott.

Körülbelül egy hónap volt hátra a bécsi nemzetközi nőkonferenciáig. Leveleiben Zetkin arra emlékeztette Alekszandrát, hogy az anyavédelemről kell beszédet tartania. Előzőleg küldje el a beszéd vázlatát. De addig még három-négy cikket is kellett írnia. Elhatározta, hogy Misával együtt valami olcsóbb üdülőhelyre utazik Tirolba. Misa kipiheni a vizsgáit, ő pedig befejezi a munkáját. Érdeklődött, tanácsot kért Tirolt ismerő emberektől, és végül Kohlgrubot választotta; kevéssé ismert hely, olcsó, kedves. A levegője állítólag csodás hatású.

Misa cipelte a könyvekkel és brosúrákkal megtömött bőröndöt – ez mind az előadáshoz szükséges. Alekszandra megpróbálta felemelni, de nem bírta. Misának viszont meg se kottyant.

– Micsoda vasgyúró vagy!

Július 21-én érkeztek Kohlgrubba. A hegyekből jeges szél fújt, nem lehetett járni az utcán. A penzió ablakából csak zöld hegyoldalak, a szélben hajladozó bükkfák látszottak. Az ablakon befújt a szél, de fűteni természetesen nem fűtöttek. Hogy meg ne fagyjanak, magukra húztak minden meleg holmit. Alekszandra a ruhákat, a fehérneműt a bőröndből átrakta a szekrénybe, könyveit és kéziratait az asztalra tette. Misát elszalasztotta a legfrissebb

bécsi és berlini újságokért. A fiú szomorú hírrel tért vissza: az újságok pontatlanul, késve érkeznek Kohlgrubba.

A fiú felkerekedett, hogy csavarogjon egyet, megnézze a csöppnyi várost. Alekszandra Mihajlovna pedig rögtön munkához látott. Befejezte cikkét a bécsi nőkonferenciáról, még egyszer átolvasta beszéde vázlatát. Másnapra a szél elcsendesedett, s reggel Misával kettesben felmentek a hegyekbe.

Az esti tea után ismét munkához látott. A penzió lakóival alig érintkeztek. Unalmas tisztfeleségek. Egy porosz tiszt civilben, ápolónőruhás unokahúgával. Persze senki sem hitte el, hogy az ápolónő az unokahúga, nevettek a hátuk mögött. A közös étkezésen tíz-tizenkét ember vett részt, de alig váltottak szót. Csak az Alekszandra Mihajlovnával szemben ülő két tisztfeleség sugdolózott szüntelenül. A harmadik napon Misa elmondta anyjának, hogy az egyik asszony elcsípte a terraszon, és vallatóra fogta.

– Képzeld, nem hiszi, hogy a fiad vagyok. Én azt soha el nem hiszem, mondja ő. Ilyen fiatal anyának ekkora fia!

– Kérlek, te csak ne akard letagadni a koromat. Ha kérdezik, mondd meg, hogy a mama negyvenkét éves. Érted?

– Eszemben sincs! Magam se tudom elhinni, hogy már annyi éves vagy.

– Nono! Csak ne bókolj. Az én női büszkeségemet cseppet sem sérti, hogy már az ötödik évtizedet taposom.

Másnap váratlanul vége szakadt a békés életnek. Ausztria ultimátumot intézett Szerbiához. Az újságok Németország esetleges beavatkozásáról írtak. A penzió lakói azon vitatkoztak, belép-e Oroszország a háborúba. A közös étkezésnél két hölgy máris hiányzott: a háború hírére megriadtak, sietve hazautaztak. Újabb egy-két nap telt el. Reggelinél az egyik tisztfeleségnek táviratot kézbesítettek. Elolvasta, felsikoltott, kiszaladt. Szomszédnője rohanvást utána. Fél óra múlva mindketten az állomásra siettek.

„De ez lehetetlen – mondta magában Alekszandra. – A bázeli kongresszus esküvel fogadta, hogy nem engedi kirobbantani a háborút. Még ha egyik-másik szocialista

áruló is. De nem mind... Nem, nem... Nem lehet, hogy most, ebben a pillanatban, a szocialisták ne lépjenek közbe."

Nem lelte a helyét. Azt mondogatta magának, hogy a háború lehetetlen, ugyanakkor rémülten érezte közeledését. Megjött a „Berliner Tageblatt" és a „Deutsche Allgemeine Zeitung". Hadműveletek Ausztria és Szerbia között. Háború! Háború a huszadik században, Európa közepén. Őrület!

– A legnagyobb őrültség – szólalt meg egy testes hölgy a közös asztalnál, s a civilruhás porosz tiszt rosszallóan nézett rá.

Kollontaj nyugalma felborult. Mit tegyen? Maradjanak Kohlgrubban? Utazzanak el?

Jókora késéssel levél érkezett Oroszországból. De a levélben egy szó sem volt arról, hogy Oroszország belép a háborúba. Viszont kiderült belőle, hogy a sztrájkmozgalom egyre terjed Oroszországban. Letartóztatásokkal sem tudnak gátat vetni a mozgalomnak. Oroszország megörvendeztette Alekszandrát.

Francia lapokhoz Kohlgrubban lehetetlen volt hozzájutni. De a berlini újságok is hírt adtak a párizsi munkástüntetésekről. Ó, tehát a francia proletariátus sem marad tétlen, tiltakozik a háború ellen! S Németországban? Meg Ausztriában? Miért nem hallani a német szociáldemokraták tiltakozásáról? Németországban nincs semmiféle munkástüntetés. Semmiféle, noha Németország elrendelte a mozgósítást... Valami majd történik, megakadályozza a háborút! A szocialisták még nem mondták ki az utolsó szót! Misa, ez nem a háború kezdete, hanem a világforradalom előestéje!

31-én Brüsszelből jött levél, Zojától. Belgium a háború küszöbén áll. Orosz pénzt nem váltanak be. A tőzsde bezárt. A szocialisták itt-ott tüntettek, de mérsékelten, csendesen, lelkesedés nélkül.

„Mi ez? – kérdezte levelében Zoja. – A béke ünnepe, vagy annak bevallása, hogy képtelenek vagyunk feltartóztatni a közelgő háborút? Úgy érzem, mint aki nem is

tüntetéseken vett részt, hanem temetésen . . . Csak Jaurès volt jó. De az ő hangja nem bírt megküzdeni az általános lehangoltsággal és gyászos tehetetlenséggel . . .”

Itt kell hagyni Kohlgrubot. Egy-kettő összecsomagoltak, bedobálták holmijukat a bőröndbe. Mintha nem is német vonat lett volna, alig fértek fel rá, az emberek a folyosókon álltak, a fülkékben lélegezni sem lehetett. Csak arról beszéltek, hogy Oroszország fenyegeti Németországot. Hogy lehetne elkerülni az orosz barbárok betörését?

Másnap Alekszandra rá sem ismert a csendes, idillikus Grünewaldra. A pályaudvarról villamoson mentek. A villamos hirtelen megállt, hogy utat engedjen egy katonákat szállító szürke autónak. Az autóról a katonák röpcédulát szórtak.

Hadüzenet Oroszországnak!

Éjszaka Münchenben, ahol a berlini vonatra átszálltak, Alekszandra megpróbálta az orosz pénzt márkára beváltani. „Orosz? Nem!” S a pénzváltó ablaka becsapódott.

De hogyan küldje vissza Misát Oroszországba? Misa nem maradhat itt. Az első, amit otthon a penzióban hallott, a szobalány gonosz megjegyzése volt: tegnap a kávéházban megverték az oroszokat!

A szobalány máris gyűlölt minden orosz, férfit, nőt, gyereket.

Alekszandra telefonált a szociáldemokrata Haasenak: mikor és hol ül össze a nemzetközi szocialista kongresszus?

– Kongresszus? Maga bizonyára tréfál. Az emberek megbolondultak. A sovinizmus megszédített mindenkit. Még hogy kongresszus! Térjen észre!

Elrohant a Lindenstrasséra, a szociáldemokrata nőbizottságba. Régi ismerősét, a titkárnőt mintha kicserélték volna. Tüskés, barátságtalan volt. Látszott rajta, kellemetlenül érinti, hogy egy orosz jött be.

Ridegen beszélt, rá se nézett Kollontajra:

– Mi tiltakoztunk . . . De mit tehetünk! Ha a haza veszélyben van, teljesítenünk kell a kötelességünket.

Az ő szemében Kollontaj nem volt többé Kollontaj elvtársnő. Orosz volt. Mindenekelőtt és egyszerűen orosz, ellenség.

Alekszandra nem tudta, mit tegyen. A határokat lezárták. Az utcán, az üzletekben, a villamoson, a kávéházakban dühös kifakadások az oroszok ellen.

S váratlanul újabb csapás. Szédítő csapás. Az utcán egy rikkancs kiabálását hallja: „Rendkívüli kiadás! II. Vilmos császár beszéde! Meggyilkolták Jaurèst! Rendkívüli kiadás!"

Szerencsére maradt valamicske német aprópénze, vehetett újságot. Kinyitotta, elolvasta a hírt, s erőtlenül egy lámpaoszlopnak dőlt. A soviniszták Párizsban megölték Jaurèst! Megölték, mert tiltakozott a háború ellen!

Jaurès nélkül mintha egyszerre sötétség borult volna a világra . . .

Tüntetők hulláma közeledett. Énekelve vitték II. Vilmos képmását. Kiáltások hallatszottak: „Deutschland über alles!"

Másnap, álmatlan éjszaka után, megnyúlt arccal, elgyötörten elment Karl Liebknechthez. A villamoson orosz kémekről, a császár beszédéről folyt a szó, meg a német katonákról, akik még majd megmutatják a barbár oroszoknak.

Karl Liebknecht felesége, Szofja Boriszovna engedte be. Igen, igen, Karl itthon van. Az utolsó pillanatban csípte el. Karl éppen menni készül.

– Karl, Kollontaj keres!

Liebknechttel együtt ment be a városba, a Reichstaghoz.

– Mondja, Karl, hol van hát a szociáldemokraták pártja?

Liebknecht nemrég tért vissza Észak-Franciaországból, ahol több tömeggyűlést tartott. Most is hitte, hogy a francia proletariátus háborúellenes. De a német munkásosztályt megszédítették. A német szociáldemokraták politikája még nem világos. Heves viták folynak. Liebknecht a parlamenti csoport ülésére megy. Alekszandra látta rajta, hogy kevés a reménye.

Kollontaj lelke mélyén, tudata rejtett zugaiban mégis izzott a hit parányi szikrája, hogy „valami" mindenképpen történni fog. Lehetetlen, hogy kitörjön az esztelen, kannibál háború, és a világ proletariátusa hallgasson.

... Reggel hatkor a grünewaldi penzióban megjelent a rendőrség. Az oroszoktól elvették az útlevelet. Kollontajtól elkobozták minden kéziratát, írását, levelét, még a bécsi szocialista nőkonferenciára szóló megbízólevelét is. Letartóztattak minden orosz férfit. Alekszandra Mihajlovna iparkodott megmagyarázni a rangidős rendőrnek, hogy Misa még nem érte el a katonaköteles kort. A rendőröket ez nem érdekelte. Misát a többi férfival együtt elvitték.

Alekszandra bénultan, lecsüngő kezekkel ült. Talán estig is így ült volna. De egy óra múlva újra kopogtattak az ajtón. Újra a rendőrség.

A rendőrőrszobában meglátta Misát. A sarokban, padon ült, és várta, hogy anyját elővezessék. Mindkettőjüket egyszerre hallgatták ki. S mindkettőjüket bezárták egy nagy, üres szobába.

Este különválasztották őket. Misát elvezették. De hová? A rendőr nem válaszolt a kérdésre.

Reggel a zárka ajtajában megjelent egy kövér, idős rendőr. Mögötte egy másik, Alekszandra sárga kartondobozával. A dobozban a kéziratai, papírjai. S a megbízólevél!

– Maga Kollontaj, a híres agitátornő? Oroszországból menekült?

– Igen.

– Miért nem mondta mindjárt? Egy orosz szocialista nem lehet a cár híve. S persze kémkedni se fog a barbár oroszoknak. Elmehet.

Átadták a dobozt az iratokkal és elbocsátották. Alekszandra elrohant a parancsnokságra, hogy tudakozódjék a fiáról. Az irodában sok síró orosz nő volt, az asztalnál két katona. Még nem készült el a letartóztatottak jegyzéke. A parancsnokságon nem tudják, hogy ki hol van.

Alekszandra elhatározta, hogy elmegy a Reichstagba.

Talán összetalálkozik Liebknechttel, Haaséval, valamelyik elvtársával . . .

A villamoson fenyegető megjegyzések az oroszokra:

– Csak kerüljön a kezembe egy orosz kutya! Ott helyben végzek vele. Útonállók!

Már a képviselői bejáratnál vette észre, hogy a kezében a kartondoboz. Vajon beengedik-e vele? A bejáratnál a régi portás. Évek során át megszokta Kollontajt, tisztelettel fogadta. Nem is sejtette, hogy ez a nő, aki oly gyakran eljár a Reichstagba, nem német, hanem orosz.

Az első, akivel a Reichstag folyosóin összetalálkozott, a kicsi, öreg, ráncos arcú Karl Kautsky volt. Kautsky váratlanul megörült a találkozásnak, s mindjárt panaszkodni kezdett: a felesége Olaszországban rekedt, mindkét fiát behívták. Alekszandra érdeklődött, hogyan vélekedik az eseményekről. Mi lesz most? Karl Kautskynak tudnia kell.

Kautsky kopasz feje elvörösödött, orra még ráncosabb lett. A kis öreg kockás zsebkendőbe fújta az orrát, s akadozó hangon így szólt:

– Ilyen szörnyű időben mindenkinek viselnie kell a maga keresztjét!

A maga keresztjét! A világ leghíresebb és legidősebb marxistája mondja ezt! Annak az embernek a szavai ezek, aki a legközelebbről ismerte Marxot!

Alekszandra még nem tért magához, amikor Göhre lépett hozzá és még inkább megdöbbentette:

– Majd megmutatjuk, hogy a szocialisták is meg tudnak halni a hazáért!

Egy szó se a forradalomról. Stadthagen mikor meglátta őt Göhre és Kautsky társaságában, félrehívta. Bizalmasan közölte vele, hogy a Reichstag szociáldemokrata frakciójában óriási ellentétek vannak. A többség meg akarja szavazni a háborús költségvetést.

Alekszandra hátratántorodott.

– Hogyan? A szociáldemokraták?

– Igen. Haase és Liebknecht kisebbségben maradt. De kötelesek alávetni magukat a többség határozatának. Pártfegyelem.

A doboz egyszeriben súlyossá vált Alekszandra kezében. Nem tudta, hogyan szabaduljon meg tőle. Meg aztán nevetséges is: kalapdobozzal a Reichstagban! Összeakadt Haasével, kapott tőle belépőt a karzatra. Mindjárt kezdődik az ülés. Csak annyi ideje volt, hogy megkérdezze tőle, miként segíthetne a fián, kihez forduljon. Haase megígérte, hogy rögtön az ülés után szóvá teszi Bethmann kancellár előtt a letartóztatott orosz politikai emigránsok ügyét. Még dicsekedett is: a szociáldemokraták a kormánynál most persona grata!

Ezzel dicsekszik? De hát Haase nem ellenzi a hitel megszavazását? Megáll az ember esze. A dobozt lent hagyta a portásnál és felsietett a karzatra: szórakozottan hallgatta Bethmann beszédét, a maga dolgain gondolkodott. Hirtelen eszébe jutott, hogy reggel óta egy falatot sem evett. Talán ettől szédeleg. De nem mehet a büfébe. Csak orosz pénze van. Nem, jobb ha egyáltalán nem gondol evésre.

A szünetben sok katona tűnt fel a folyosókon. Soha ennyi katona nem volt a Reichstagban. Alekszandra a tömegben összeakadt Liebknechttel. Félrevonta.

– Mi lesz, Karl?

Liebknecht megértette. A proletariátus soha nem bocsátja meg a német szociáldemokrácia magatartását, mondta csüggedten. Szétbomlasztjuk az Internacionálét. Sok szociáldemokrata önként jelentkezett a hadseregbe.

A szünet után, öt órakor, Alekszandra éhesen, beesett szemmel, kialvatlanul nézett le a karzatról az ülésterembe.

A szociáldemokrata Haase, a „baloldali" Haase, felment a Reichstag szónoki emelvényére, és a szociáldemokrata frakció nevében nyilatkozatot olvasott fel.

„. . . a szociáldemokrata frakció állást foglal a hitel mellett . . ."

Ilyet még nem láttak a Reichstag falai. A karzat ujjongott. Az emberek hadonásztak, felugráltak a helyükről, tomboltak a lelkesedéstől. Recsegtek a padok. Lent még a jobboldali Reichstag-képviselők is tapsoltak a szociáldemokratáknak. És semmiféle szavazás. A képviselők

ellenezték, hogy a hadihitel kérdését szavazásra bocsássák. Paasche alelnök, bíborvörösen a német hazafiúi büszkeségtől, ünnepélyesen bejelentette, a hadihitelt a Reichstag valamennyi képviselője egyhangúlag megszavazta.

Egyhangúlag? Hát a szociáldemokrata frakció kisebbsége, amely ellenzi a hitelt? Hát Liebknecht? Alekszandra áthajolt a korláton, és szemével Liebknechtet kereste. Ott ült megtörten, nyakát behúzva, kezét mélyen a zsebébe süllyesztve. Nem emelte fel, hogy a hadihitelek ellen szavazzon, nem merte megszegni a frakció döntését. Pártfegyelem.

Alekszandra Mihajlovna megvárta az ülés végét. Aztán lesietett a folyosóra, hogy találkozzék Liebknechttel. A folyosón a szociáldemokrata Wurm megragadta a karját.

Wurm arca felháborodást fejezett ki. Nem is súgta – sziszegte:

– Hogy kerül maga ide? Magának nincs joga részt venni ilyen Reichstag-ülésen. Hiszen maga orosz!

Nemrég még közéjük tartozott, Kollontaj elvtársnő volt. Agitátor, akit Németország munkáslakta vidékeire küldtek. De ma csak orosz. „Nincs joga!"

Elrohant, hogy megkeresse Liebknechtet. Megtalálta, vele együtt ment le a Reichstag lépcsőin. Nem vitte rá a lélek, hogy szemrehányást tegyen Karlnak, amiért nem szavazott a hitelek ellen. Tudta, milyen állapotban van. Némán mentek az éjszakai Berlin elcsöndesedett utcáin.

– Ma van a II. Internacionálé megsemmisülésének napja – szólalt meg Liebknecht halkan. – Ne kérdezzen semmit. Mindennek vége.

Alekszandra úgy érezte, mintha kivégzésen venne részt. Karl Liebknecht a vérpadon. Ő maga is a vérpadon. Az egész világ a vérpadon. S a kétségbeesés ködéből, a reménytelenség homályából egyszerre csak előtört Liebknecht hangja, szétzúzva a kételyt.

– De nem hagyjuk annyiba! Harcolni fogunk!

Alekszandra ráismert a régi Liebknechtre. Nem, ő nem tette le a fegyvert. Két kézzel megragadta a férfi jobbját, és hálásan megszorította.

Mostanában olyan keveset aludt, hogy az éjjelek és nappalok összekeveredtek tudatában. Éjszaka megtudta, hogy Anglia hadat üzent Németországnak. Európa hovatovább óriási tébolydához hasonlított. Már nemcsak az oroszok kivetettek, hanem az angolok is. Meg a franciák. Az oroszokat, az angolokat, a franciákat kirakták a penziókból. Hová menjenek? Ahová akarnak! Egyetlen szállodában, egyetlen penzióban sem akarták megtűrni az ellenséges ország alattvalóit. Igaz, hogy a legdrágább szállodákban, úgy hírlett, az arisztokratákat nem bántják. Csakhogy az orosz politikai emigránsok nem drága szállókban laknak.

A szobalány dühös, gyűlölködő szemmel nézett Kollontajra. Kárörvendően mosolygott, mikor a penzió tulajdonosnője, a mennyezetre függesztve szemét, közölte a rendőrség parancsát: két órán belül el kell távolítani a házból az oroszokat, az angolokat, a franciákat. Alekszandra nem magára gondolt, hanem Misára. Ha kiteszik a penzióból, hol találják meg egymást. Misa börtönben van . . .

Elrohant Liebknechthez. Ha ferde szemmel néznek is rá, ha tudják is róla, hogy szociáldemokrata frakció ülésén ellenezte a hadihitelek megszavazását, mégiscsak a Reichstag tagja. Vajon otthon van-e most? Elhatározta, hogy előbb felnéz a Liebknecht fivérek ügyvédi irodájába. Karl nem volt ott. Fivére, Theodor, nagyon lehangoltan fogadta: egy órával ezelőtt, alighogy Karl bejött az irodába, telefonáltak hazulról – házkutatás. Szofja Boriszovnát két órája rászegezett pisztollyal őrzik. Karl hazaszaladt, hogy kiszabadítsa a feleségét. Alekszandra rémülten nézett Theodorra:

– Hogyan? Házkutatás a Reichstag tagjánál? Hiszen ez törvényellenes!

Theodor szomorúan elmosolyodott. Ez az orosz nő még törvényről beszél! Németországban, a háború első napjaiban!

Szerencsére Karl hamarosan visszatért. A házkutatás befejeződött. Természetesen semmit sem találtak.

– Mondanom sem kell, azért tartottak házkutatást,

mert a frakció ülésén a hadihitelek ellen szavaztam. No jó, megpróbálunk segíteni az orosz elvtársakon.

Telefonált a városi tanács egyik tagjának, és elmondta, hogy az orosz politikai emigránsokat kilakoltatják a penziókból. Az megígérte, hogy elintézi a kilakoltatás elhalasztását. Elhalasztását, de nem hatálytalanítását.

Mikor Kollontaj hazatért, a tulajdonosnő új hírrel örvendeztette meg: a kilakoltatást kerek huszonnégy órával elhalasztották. Huszonnégy órával? S azután? Alekszandra a telefon felé indult.

A tulajdonosnő figyelmeztetőleg felemelte a kezét:

– Oroszoknak tilos telefonon beszélniük.

Újabb huszonnégy óra telt el kábulatban. Alekszandra hajnal felé feküdt le, ruhástul, úgyis hamarosan fel kell kelnie, kirakják a penzióból. Pirkadatkor óvatos kopogtatásra ébredt. Na, itt vannak, szedhetem a sátorfámat! Felugrott és kinyitotta az ajtót. Misa állt a küszöbön.

– Mamácska! Elengedtek!! – Átölelte anyját.

Kiderült, hogy csak kettőt engedtek el, Misát és még egy hasonló korú, nem katonaköteles fiatalembert. Misa le sem tudott mosakodni a börtön után, amikor ismét jött a rendőrség. Újabb parancs, hagyják el a penziót. Csodák csodája, sikerült haladékot kikönyörögni. De hát nem élhet így az ember. S pénz nélkül. Misa sem maradhat Németországban.

Kapcsolatba kell lépni más politikai emigránsokkal. Alekszandrának eszébe jutott Larin. De Larin még valószínűleg börtönben ül. Találomra elment, és otthon találta. Éppen akkor jött a börtönből, kiengedték mint beteget, aki nem esik a mozgósítás alá Oroszországban. Larin azt javasolta, forduljanak a német szociáldemokrata párt központi bizottságához, kérjék közbenjárásukat valamennyi férfi emigráns kiszabadítása érdekében. Alekszandra felkereste Haasét. A „persona grata" ötölthatolt, végül megígérte, hogy beszél a kancellárral az orosz forradalmárok sorsáról. Végül is ezek, akár a németek, az orosz uralkodó ellenségei. „De a németé is" – jegyezte meg Kollontaj. Haase úgy tett, mint aki nem hallja.

Visszafelé jövet benézett Liebknechtékhez irodájába. Karlt nem találta ott, felhívta a lakásán, beszámolt a Haaseval folytatott beszélgetésről.

Otthon Karl Liebknechtről beszélt Misának.

– Liebknecht kivétel a német szociáldemokraták között. Szidják, árulónak nevezik. De ő tovább halad a maga útján. Az a véleménye, hogy ebben a háborúban Németország a bűnös, és be akarja ezt bizonyítani a munkástömegeknek. Bátor ember, Misa, igazi forradalmár!

– Az a német, aki ezekben a napokban elítéli Németországot – hős! De szeretném megszorítani a kezét!

Alekszandra Mihajlovna elvitte a fiát Liebknechtékhez. Békés családi estét töltöttek náluk, néhány más vendég társaságában. Vacsorát és teát kaptak. A háziasszony, Szofja Boriszovna szorgoskodása, figyelme, a frissen vasalt terítő az asztalon békességet árasztott, olyan légkört, amelytől már elszoktak. Karl tréfálkozott, sőt felolvasta saját verseit, amelyeket csak nagy ritkán jelentetett meg. Szofja Boriszovna elmondta, hogy Karl csupán a legszűkebb baráti körben olvassa fel verseit. Cvikker nélkül olvasott, s közben hol feleségére, hol Misára, hol meg Eduard Fuchsra nézett. Ennek a negyvenéves tudósnak a nevét Alekszandra már régóta ismerte; olvasta munkáit, híres „Erkölcstörténet"-ét, meg „A nők a karikatúra tükrében", „A zsidók a karikatúra tükrében" c. műveit. Száraz embernek képzelte Fuchsot, s egy élénk, beszédes embert látott. Semmi sem emlékeztetett tudósra az egykori nyomdai szedőben, akiből híres művészet- és erkölcstörténész lett. Nemrég tért haza egyiptomi útjáról, és költői ihletettséggel beszélt, nem is az egyiptomi művészetről, inkább az egyiptomi napfény árnyalatairól, Észak-Afrika színeiről, az arab társadalom szokásairól.

Később vitába keveredett Szofja Boriszovnával az impresszionistákról, Liebknechttel pedig a modern belga költészetről. Ezen az estén Liebknechtéknél egy időre mintha megfeledkeztek volna a háborúról, arról, hogy a német szociáldemokraták elárulták az Internacionálét, hogy az oroszokat kilakoltatják a penziókból...

Liebknechték talán szándékosan rendezték ezt az estét, hogy legalább néhány órára megszabaduljanak a napi izgalmaktól, az elviselhetetlen idegfeszültségtől!

Eduard Fuchs nemcsak érdekes elbeszélőnek és társalgónak bizonyult. Mikor meghallotta, hogy az orosz politikai emigránsok milyen nehéz helyzetben vannak, rögtön készségesen felajánlotta segítségét. Alekszandra kétkedőn fogadta a heves vérmérsékletű Fuchs felbuzdulását. Mit is tehetne ez a bohém ember!

De Fuchs azt mondta, hogy ő maga is tagja „Az orosz kényszermunkára ítéltek és száműzöttek megsegítésére alakult német társaság" vezetőségének. Az ördögbe! Majdnem kétezer márka van még ott, azt haladéktalanul szétosztják a szükséget szenvedő orosz politikai emigránsok között. Csakhogy ez nem elegendő.

– Maguk, oroszok, nem kezdeményező nép. Így sohasem fogják megdönteni a cárjukat! Pénzre van szükségük? Forduljanak a Németországban rekedt gazdag oroszokhoz. Van elég belőlük. Nyissák ki hazafiságból a pénztárcájukat. Hadd érezzék a saját bőrükön a háború kellemetlenségeit!

Az orosz alattvalók érdekvédelmét a háború idejére a spanyol követség vállalta. Fuchs azt akarta elintézni, hogy az oroszok a spanyol követség útján hitellevélre pénzt vehessenek fel a bankoktól. De a követségnek legyen joga bizonyos összeget levonni a szükséget szenvedő oroszok segélyalapja javára. Nem szükséges nyilvánosságra hozni ezeknek az oroszoknak a politikai hitvallását és élettörténetét.

– Így megadóztatjuk a gazdagokat a politikai emigránsok javára!

Alekszandra Mihajlovna nem bízott a terv realitásában. Beszámolt róla Larinnál. Larin sem bízott benne. De Cshenkeli, grúz szociáldemokrata és az Állami Duma tagja, kapva kapott rajta. Ő nem volt politikai emigráns: a háború Németországban érte, és mindenáron szeretett volna visszajutni Oroszországba. Cshenkeli bízott Fuchsban.

Fuchs hallatlan aktivitást fejtett ki. Fáradhatatlansága meghatotta Kollontajt. Kezdett befolyni a pénz.

– Gyerünk kéregetni! – mondta egyszer Fuchs jókedvűen, és rábeszélte Alekszandra Mihajlovnát, járják együtt végig a berlini gazdag oroszokat. Ajánlólevélként az orosz érdekeket képviselő spanyol követ névjegye szolgált. Fuchs rábeszélte a követet, írja rá a névjegyre, hogy az Oroszországot képviselő követség engedélyt ad e sorok felmutatójának, hogy az orosz állampolgárok között pénzt gyűjtsön szükséget szenvedő honfitársaik javára. Kollontaj ámulva látta, hogy ez az esztéta, tudós, vidám ember minden különösebb erőfeszítés nélkül ráveszi a gazdag oroszokat, nyissák ki pénztárcájukat, sőt ha fukarkodtak, szemükre hányja a hazafias érzés hiányát. Alekszandra bejárta vele Berlin legdrágább szállodáit, ahol az orosz arisztokrácia élt.

Elmentek a „Bristol"-ba is, egy pétervári előkelőséghez. Fuchs azzal kezdte, hogy őkegyelmessége hazafiúi érzelmeit bizonyára fájdalmasan érinti, hogy lehetetlenség segíteni a harcoló Oroszországon.

– Ó, igen! Tökéletesen igaza van, barátom! – olvadozott az arisztokrata.

Fuchs mindjárt fel is ajánlotta a lehetőséget, hogy őkegyelmessége kifejezésre juttassa hazafias érzelmeit. Az oroszok megmutathatják a németeknek, hogy nehezükre esik alamizsnát elfogadni az ellenséges kormánytól. Az arisztokrata figyelmesen elolvasta az ajánlólevelet, és sóhajtva a pénztárcájáért nyúlt . . .

Bekopogtattak a fényűző „Adlon" szálló egyik szobájába. Középkorú hölgy nyitott ajtót, valamilyen bárónő. Fürdőhelyről tért volna haza, de itt rekedt. Fuchs érzékeny hurokat kezdett pengetni. Szivettépő történeteket mondott el az oroszok szenvedéseiről. A hölgy illatos zsebkendővel törölgette a szemét.

– Maga nem is ember, maga eszménykép! Ah, úgy látszik, Németországban is vannak még szent emberek! – Kotorászott a retiküljében, és átnyújtott egy bankjegyet.

– Elég ennyi?

Fuchs sokatmondóan hallgatott.

A bárónő kirakott még egy bankjegyet. Fuchs megírta a nyugtát.

A gazdag oroszok meglátogatása két nap alatt újabb kétezer márkát hozott.

Miután Fuchsszal bejárta a berlini szállodákat, Alekszandra Mihajlovna sokáig nem tudott elaludni. Kiment az erkélyre levegőzni. Csöndes, csillagtalan éjszaka borult Berlinre. Keményen koppantak a járdán a rendőrjárőr léptei. Az előkertből virágok édeskés illata szállt. Valóban háború van? Kinek a győzelmét kívánja ő ebben a háborúban? Oroszországét? Nem, mert az önkényuralom győzelme lenne. De akkor miért kívánják uralkodójuk győzelmét azok a németek, akik nemrégen még elvbarátai voltak?

Előző nap elmondta kétségeit Liebknechtnek. Karl azt mondta:

– Ha maga Oroszország vereségét kívánja, akkor rossz internacionalista. Legalább annyira kívánatos Németország veresége.

Az orosz önkényuralom és a porosz sovinizmus egyaránt vereséget szenvedjen? Igen! De vajon lehetséges ez? A háború három hete alatt az emberiség sok mindent megtanult, megértett. Csak azt nem tanulta meg, hogy mit tegyen. Művészet, tudomány, szórakozások, személyes érzések, élmények – mindez oly viszonylagos, oly semmiség ahhoz képest, ami a világban történik. Szenvedett a tehetetlenségtől. Tenni kellene. De mit?

Eszébe jutott, hogy régen nem látta Rosa Luxemburgot. Másnap elment hozzá. Ő majd segít felelni a megválaszolatlan kérdésre. Rosa könyörtelen szarkazmusával helyére tudja rakni a dolgokat.

Rosa, aki az elmúlt években kissé elhízott, és az utóbbi két-három hét alatt megöregedett, az ablaknál ült. Tágas szobájában zsúfolt könyvespolcok, a falnál munkaasztal. Rosa elnézést kért, amiért nem állhat fel vendége tiszteletére, de Mimi cica olyan boldogan pihen a térdén, hogy nincs szíve megzavarni. Mimi kedvence volt Rosa minden

barátjának. A füstszínű, borzas, kék szemű, kerek pofácskájú macska, Rosa állítása szerint, úgy megérti őt, ahogy nem minden kutya érti meg gazdáját.

– Foglaljon helyet, kedves barátom, foglaljon helyet. Azt hiszem, rövidesen Mimi lesz az egyetlen lény, akivel nyíltan beszélhetek. De egyelőre még nem az egyetlen, s nagyon örülök, hogy eljött. – Igyekezett uralkodni magán, de Alekszandra észrevette, hogy remegnek az ujjai.

– Rosa, maga szerint mit kellene tenni?

Mit kellene tenni? Hát igen, ez itt a kérdés! Az illegális munkát Rosa egyelőre korainak vélte. Szembe kell nézni az igazsággal: Németországban rengeteg munkást megszédítettek a sovinizmussal. Igaz, nem mindenki lelkesedik a háborúért. Ám azok is, akik ellenzik a háborút, tehetetlenek, fejvesztettek. A sovinizmus néhány nap alatt évtizedek munkáját tette tönkre. Az Internacionálé? Nincs többé Internacionálé. Rosa mind a tíz ujját belemélyesztette Mimi füstszínű szőrébe, s lehajtotta fejét.

– Rosa, de jogunk van-e tétlenkedni? Valakinek felelnie kell az emberiség sorsáért. Ha nem nekünk, akkor kinek? Mi felelünk érte, Rosa.

– Mi – helyeselt Rosa. – S mi magunkra vállalunk mindent, barátom. De még tájékozódni kell. Minden összekeveredett. Tudnunk kell, ki van velünk, ki árult el.

Szóba került Clara Zetkin. Clara a régi. Hű önmagához.

– Tudja-e, hogy Clara egységbe akarja tömöríteni a világ asszonyait a háború ellen? S tudja, milyen jelszóval? „Ha a férfiak gyilkolnak, a nők feladata megvédeni az életet!"

– Clara Németországban van. Hát Franciaországban? Belgiumban?

Franciaországban? Jules Guesde egyre inkább jobbra tolódik. Már azt követeli, hogyha Németország megtámadja Franciaországot, ne csak a francia munkások védjék a határait, hanem Belgium, Olaszország, Spanyolország proletariátusa is! S ezt Franciaország egyik legelső marxistája prédikálja! Emile Vandervelde? Tőle nem is vártak mást! Miniszter!

Kollontaj úgy ment el Rosától, hogy nem kapott választ kérdésére. De felelhetett-e ma Rosa?

Néhány napig nem látta Fuchsot, aztán egyszerre betoppant.

– Haladéktalanul lépjen kapcsolatba az orosz kolóniával, s a régi bizottságuk minden tagja jelenjen meg holnap öt órakor Zieglich elvtársnál.

– Mi történt?

– Ne kérdezzen semmit. Holnap mindent megtud.

Fuchs arca nagyon titokzatos és diadalmas volt. A csöndes Zieglich lakásán másnap összejött Kollontaj, Larin, Sztomonyakov és Henrietta Derman. Cshenkeli is ott volt. Félrehúzódott. Szeretett volna visszajutni Oroszországba, és semmiképp se akarta, hogy egy kalap alá vegyék a szélsőbaloldali politikai emigránsokkal. Persze, ő is forradalmár, de mégiscsak az Állami Duma, az orosz parlament tagja . . .

Fuchsszal együtt jött a szociáldemokrata Göhre, volt evangélikus pap, akinek a beszéde még mindig kenetteljes volt. Göhre nem titkolta, hogy a császár győzelmét óhajtja az orosz barbárok fölött. Körülülték a kerek asztalt, s várták, mit mond Fuchs. De Fuchs ki se tudta nyitni a száját, Göhre már megszólalt.

– Mondja, komolyan vissza akarnak térni Oroszországba? – kérdezte Cshenkelitől.

– Természetesen. Állandóan ezen fáradozunk.

– Az érdekel minket, milyen terveik vannak Oroszországban. Miért akarnak visszatérni Oroszországba ilyen időben?

Cshenkeli kifejtette, hogy véleménye szerint az orosz kormány a körülmények nyomására kénytelen lesz liberálisabb politikát folytatni. Ezt ki kell használni: az orosz szociáldemokrata pártnak növelnie kell befolyását a munkások között.

– Gondolja, hogy az orosz munkások nem akarnak háborút?

Sztomonyakov és Cshenkeli határozottan állította, hogy Oroszországban a háború nem népszerű.

Kollontaj nem bírta tovább türtőztetni magát:

– Magyarázza meg végre, miért hívott össze minket?

– Esküdjenek meg, hogy mindazt, amit itt hallani fognak, soha senki nem tudja meg! – mondta Göhre.

Alekszandra összenézett Henrietta Dermannal: mit jelent ez?

Ekkor megszólalt Fuchs, áthatva a pillanat fontosságának tudatával:

– Lehetőség kínálkozik arra, hogy az orosz forradalmárok visszatérjenek Oroszországba. Hogy mily módon, az nem tartozik önökre. Várjuk önöktől a hazatérni szándékozók jegyzékét. Frakciókra való tekintet nélkül.

Cshenkeli örömest lemondott a kérdezősködésről. A többiek egymás után tették fel a kérdéseket. Nincsenek-e a német elvtársaknak olyasféle téves elképzeléseik, hogy a cárizmus iránti gyűlöletből támogatni fogják Vilmos terveit? Kollontaj azt mondta, hogy a kiutazási engedély megadását nem tehetik függővé semmiféle feltételtől.

Fuchs mérges lett:

– Jaj, ezek az oroszok! Mindig vannak „elvi megfontolásaik!" Nincs értelme ilyen nem diplomatikus kérdések felvetésének. Minket Göhrével ígéret köt, hogy nem nevezzük meg a terv kezdeményezőit.

Cshenkeli azt követelte, hogy rögtön adjanak beleegyező választ a németeknek. Kollontaj, Larin, Derman és Sztomonyakov azt javasolta, először beszéljék meg a dolgot. Különösen az zavarta meg őket, hogy Göhre még pénzt is ígért hatvan ember elutazására – hatezer márkát! Milyen pénz ez?

– Hogyhogy nem értik? – támadt rájuk Cshenkeli. – A német szociáldemokraták most nem segíthetnek rajtunk nyíltan. Egyúttal úgy vélik, nincs joguk magunkra hagyni minket. Innen az egész rejtélyesség.

Ez meggyőzőnek látszott. Lehet, hogy így van.

Hozzáláttak a jegyzék elkészítéséhez. Ötvennyolc embert írtak össze, ötvennyolc forradalmárt, akik hajlandók visszatérni Oroszországba.

– Visszatérni Oroszországba? – kiáltott fel Kollontaj.

– De hiszen mi egyáltalán nem szándékszunk visszatérni Oroszországba! Mi csak Németországból akarunk kijutni!

Cshenkeli azt kiabálta, hogy ennek nincs jelentősége. Legyenek csak túl a császári Németország határán, akkor majd mindenki maga dönti el, hová akar menni.

Cshenkeli még valamit akart mondani, de kínzó tüdővészes köhögés fogta el, nem folytathatta. Elővette a zsebkendőjét, megtörölte az ajkát, s legyintett, mint aki azt mondja: rendben van, mindent elmondtam.

Larin csatlakozott Kollontaj véleményéhez; ő is ellenzi, hogy vakon belemenjenek a játékba. Magyarázza meg Fuchs, mi rejlik e vállalkozás mögött. Csak nem akarja a német parancsnokság agitátorként felhasználni őket a németek érdekében?

Reggel fél kilenckor a Potsdami pályaudvaron Derman és Kollontaj találkozott Göhrével és Fuchsszal. Tisztázni akarták a dolgot. Kollontaj jól tudta, hogy ezzel talán meghiúsítja elutazásukat, de azért mégis tiszta vizet kell önteni a pohárba!

– Holnap reggel hatkor valamennyien elutaznak – jelentette be örömmel Fuchs. – Minden rendben. Elkísérem magukat egészen a határig. Adják ide a jegyzéket.

– Jegyzéket addig nem adhatunk, amíg meg nem mondja, ki szervezi az elutazást!

Göhre még Fuchsnál is jobban elkedvetlenedett:

– Azt hittük, igyekeznek mielőbb visszatérni Oroszországba!

Kollontaj vállat vont.

– A többség egyáltalán nem szándékszik visszatérni Oroszországba. Semleges államokban maradunk.

– Igen? – csodálkozott Göhre. – De remélem, a semleges országokban is folytatják a forradalmi munkát az orosz kormány ellen.

– Nemcsak az orosz ellen. Mi internacionalisták vagyunk, Göhre elvtárs. Az orosz és a német kormány ellen egyaránt dolgozni fogunk.

Göhre elkomorult.

– Ez változtat a képen.

Fuchs félrevonta Kollontajt, és fuldokló dühvel sziszegte:

– Mindent elrontott. Ki kérte, hogy teregesse ki a kártyáit? Ha elutazik, utána már a maga dolga, hol marad és ki ellen dolgozik!

Göhre ezalatt sürgette Dermant, hogy adja át az orosz forradalmárok névsorát. Az kereken megtagadta. Göhre gyorsan elbúcsúzott. Az elkeseredett Fuchs búsan baktatott utána.

Cshenkeli magánkívül volt, mikor visszatértek és mindenről beszámoltak a többieknek. Larin hallgatott. Kollontaj elégedett volt, hogy nem hagyták tőrbe csalni magukat! Igaz, az elutazás meghiúsult. De a becsületüket megvédték.

– Kinek a becsületét?! – ordította Cshenkeli.

– Az orosz forradalmárokét – felelte Kollontaj.

Otthon Misa kérdéssel fogadta:

– Utazunk?

– Nem. – Fáradtan a karosszékbe ereszkedett, és mindent elmondott. – Elítélsz, fiacskám?

A fiú némán átölelte, majd rövid hallgatás után a díványra ült, és így szólt:

– Mamácska, de hiszen elvtársaid és te magad is, mindannyian orosz forradalmároknak nevezitek magatokat. Igaz? Nemcsak általában forradalmároknak, hanem orosz forradalmároknak. Ti nem Oroszország ellen harcoltok, hanem az oroszországi rendszer ellen. Ugye?

– Természetesen! – Alekszandra nem tudta, hová akar a fiú kilyukadni. – De miért kérdezted ezt?

– Azért, mert én is gyűlölöm az otthoni rendszert, a kormányt, az önkényt. S éppen ezért gyűlölöm, mert szeretem Oroszországot. Hiszen te is szereted, nem?

– Hogyan, hát kételkedsz ebben? – A fiú kérdése fájó sebet ütött rajta.

– Nem, nem, nem kételkedem benne. Tudod, miért kérdeztem? Arra gondoltam, hogy ezek a német szociáldemokraták, akik most a császárt támogatják, nem szeretik igazán Németországot. Értesz engem, Mama?

Kollontaj boldogan nézett a fiára. Valóban férfivá érett, s nemcsak fizikailag.

Újabb néhány nap telt el – szeptemberi őszi napok – tele kétellyel, gyötrelmes várakozással. Mit tegyen? Miben reménykedjen? S amikor már közel állt a kétségbeeséshez, Henrietta meghökkentő hírrel toppant be. Rendelet jelent meg: minden olyan nőt, beteget és gyermeket, aki orosz, angol, francia és belga alattvaló, különvonaton el kell szállítani Németországból... Tehát Alekszandra Mihajlovna, mint nő, akadálytalanul távozhat. Cshenkeli és Sztomonyakov, mint betegek, már meg is kapták az engedélyt és a jegyeket. Larin is megkapja. De Misa! Misa! Igazolást kell szerezni Misa betegségéről.

Kollontaj elszaladt Liebknechthez. Neki bizonyára van orvos ismerőse. Végre minden elkészült: igazolás és engedély Misa számára, utazási engedély Kollontajnak.

Hajnali szürkület – a pályaudvaron orosz csoportok. Könnyek.

Az itt maradók sírása. Rendőrsorfal. Az izgatott Larin kezében az utazási engedély. Cshenkeli, fekete felöltőben és fekete kalapban, szeme lázasan csillog. Misa egyik kezében bőrönd, a másikkal anyját támogatja, halkan bátorítja:

– Semmi baj... semmi baj... kijutunk... semmit sem fognak észrevenni.

Alekszandra a ruhája alá rejtette féltve őrzött naplófüzeteit, ezt nem volt szabad észrevenniük, mert sem kéziratot, sem könyvet nem vihettek magukkal. Alekszandra a ruhája alá rejtette naplóit... Jaj, csak ki ne potyogjanak! Bár már fent volna a vonaton, és leülhetne.

Felszálltak. Leültek. Amíg a vonat el nem indult, Alekszandra nem mert megmozdulni.

Ég áldjon, Németország! Ég áldjon, Berlin, te idegen, sovinizmussal fertőzött város...

Valóban mindent elölről kell kezdeni?

A BARÁTSÁGOS ÉS A BARÁTSÁGTALAN SKANDINÁVIA

A „Hotel de Post" Stockholmban másodosztályú szállodának számított: a svéden kívül mindössze két nyelven beszéltek, németül és angolul. De Kollontajnak ez a szálloda is módfelett drága volt. Két nap után sietve átköltözött a „Karlsson" penzióba. Ott tágas és olcsó szobát, olcsó étkezést kapott.

Misát sikerült útnak indítania Oroszországba. Talán éppen most számol be apja feleségének, Marija Ipatyevnának, külföldi kalandjairól. Misa jószívvel emlegette Marija Ipatyevnát. Alekszandra Mihajlovna hálával gondolt erre az asszonyra. Derék nő, nem bujtogatta a fiát édesanyja ellen. Ellenkezőleg – ahogy Misa elmondta –, mindig tisztelettel beszélt róla. S a jelekből ítélve úgy gondoskodott Misáról, mintha édes gyermeke volna...

Kollontaj fel-alá járt barátságos szobájában. Sűrű, kék függöny lógott az ablakon, könyvespolc állt a dívány és a szekrény között. Végre-valahára rendbe szedheti gondolatait és kitervelheti a további teendőket. Cselekedni kell, nem megrekedni ebben a tűrhetetlen nyugalomban!

Meglehetősen sok régi ismerőst talált Stockholmban. A legbefolyásosabb köztük kétségkívül Hjalmar Branting

volt. Azt beszélték, hogy egyszer még miniszter lesz. Ő volt a szociáldemokraták vezére a svéd parlamentben, nagy tiszteletnek örvendett Svédországban. Jó két évvel ezelőtt ő hívta meg Kollontajt Svédországba, hogy tartson beszédet a május elsejei gyűlésen. Csakhogy Branting nagyon elnéző a német szociáldemokraták opportunizmusa iránt. Éppúgy felmenti Kautskyt, mint a dánok: „A hazát védeni kell." Nem, nem Branting lesz az ő szövetségese a háború elleni háborúban. Höglunddal és Strömmel már más a helyzet. A két fiatal baloldali szociáldemokrata nem hajlandó „a haza iránti kötelesség" ürügyén felmenteni Kautskyt. Ők hívek a munkásosztállyal, a szocializmussal szemben vállalt internacionalista kötelességükhöz. Höglund és Ström állandó látogatója lett Kollontaj sarokszobájának a „Karlsson" penzióban. Különösen Höglund jött el gyakran. A penzió tulajdonosnője nyugtalan lett, mikor észrevette, hogy orosz lakójához nemcsak oroszok, hanem svédek is járnak. Vitatkozás zaja hallatszik a szobából. Isten tudja, miről vitatkoznak. A postás garmadával hozta a leveleket Fru Kollontajnak. Fru Karlsson figyelni kezdte a borítékokon a bélyegzést, és azt látta, hogy lakója számos országgal folytat levelezést: Oroszországgal, Finnországgal, Dániával, Svájccal, Franciaországgal, Hollandiával, Belgiummal... Egészen érthetetlen, mivel foglalkozik, miből él. Igaz, nagyon szerényen él. Néha még az ebédről is lemond, megelégszik egy csésze kávéval a közeli kávéházban. A penzió szobalánya egyszer-kétszer meglátta a kávéházban, röviddel azután, hogy Kollontaj bejelentette: nem ebédel otthon. Holott nem hívták meg sehová, hanem ebéd helyett kávét ivott. Minden más tekintetben Fru Karlsson kifogástalannak találta lakója magatartását. Igaz Fru Karlsson fülébe nem jutott el a hír, hogy Fru Kollontaj beszédet tart a stockholmi fiatalság gyűlésein. Őt nem érdekelte a politika. A politika egyáltalán nem a nők dolga! Az újságban néha elolvasta a napihíreket vagy az időjárásjelentést. Ami a baloldali szociáldemokrata „Stormklockan" című újságot illeti, Fru

Karlsson nem is tudott a létezéséről. Pedig éppen ebben jelent meg egyszer egy cikk, amely alatt lakója neve szerepelt. A cikk arra buzdította a munkásokat, hogy tiltakozzanak a háború ellen, ostorozta mind Németország, mind Oroszország kormányát, elítélte a háborút, mint a kapitalista rend következményét. A cikket áthatották Kollontaj mély meggyőződéssel vallott pacifista eszméi, de Svédországban nem erre a pacifizmusra figyeltek fel, hanem arra a részre, amely a harcban álló országok imperializmusát bírálta. Maga a miniszterelnök úr is a homlokát ráncolva olvasta a cikket. Kollontaj fölött viharfelhők gyülekeztek.

Höglund figyelmeztette Alekszandrát, hogy a parlamentben még Brantingot is nyugtalanítja a cikk. A „Stockholms Dagblad"-ban a nem ismeretlen Silens aláírásával tárca jelent meg: az orosz agitátornő visszaél a svéd vendégszeretettel, megsérti a svéd semlegességet.

Kollontaj elolvasta a tárcát, de nem tulajdonított neki jelentőséget. Minapi elégedetlensége önmagával elmúlt.

Egészen hatása alatt volt a Sljapnyikovval folytatott beszélgetésnek. A Stockholmban élő kevés bolsevik közül először neki vallotta meg, milyen változás történt benne, vagyis hogy a világban lezajlott legutóbbi események meggyőzték Lenin igazáról. Ha Sljapnyikov ír majd Vlagyimir Iljicsnek, ne feledje megemlíteni, hogy Kollontaj Lenin álláspontját vallja, és szívesen teljesíti bármilyen megbízását. Sljapnyikov nyilván továbbította az üzenetet Bernbe, Vlagyimir Iljicsnek: a napokban megmutatta a Bernből érkezett választ. „Szívből örülök, hogy Kollontaj elvtársnő a mi álláspontunkra helyezkedik" – írta Lenin.

A mindennapos pártmunka egyre jobban lekötötte Kollontajt.

A párnája alá rejtett papírlapot már teleírta a „futárok" listájával, finn és svéd emberek címével. Sikerült Finnországon át Pétervárra küldenie a Stockholmba érkezett svájci pártkiadványokat. Novemberben megjött

a „Szocial-Demokrat" című lap legújabb száma. Egyéves szünet után most Lenin szerkesztésében jelent meg ismét.

Alekszandra bezárkózott a szobájába, behúzta a függönyt, és az asztali lámpa mellett kibontotta az újságot.

November 1-i szám volt – hamar eljutott Stockholmba! –, és nagy részét az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt Központi Bizottságának „A háború és az orosz szociáldemokrácia" című kiáltványa foglalta el. Ezenkívül közölt egy cikket. „A szocialista Internacionálé helyzete és feladatai" címmel. Sljapnyikov úgy vélekedett, hogy a kiáltványt is, a cikket is Lenin írta.

Alekszandra kétszer is elolvasta, lassan, elgondolkodva, ezt a két fontos dokumentumot.

„A III. Internacionáléra vár az a feladat, hogy a tőkés kormányok ellen forradalmi rohamra, minden ország burzsoáziája ellen polgárháborúra szervezze a proletariátus erőit – a politikai hatalomért, a szocializmus győzelméért!"

III. Internacionálé. Polgárháború. A szocializmus győzelme.

Néhány szóban a teljes program, pontos válasz a kérdésre: mi a teendő?

S noha Kollontaj már régen felkészült erre a válaszra és szakított mensevik tévedéseivel, meglepte és megörvendeztette a tételek pontossága és világossága. A célt, a célhoz vezető utakat – mindent megneveznek, mindent meghatároznak.

Friss levegőre kívánkozott, járni egyet, rendezni gondolatait.

Igaz, az időjárás nem kedvező, szél fúj a tengerről, a levegő nyirkos, az este borongós. De azért elsétál a parkba, ha őszies és sötét is.

Mikor átment a szalonon, egy pillanatra megállt az asztalkánál, ahol az aznapi újságok hevertek. Belepillantott a „Stockholms Dagblad"-ba, nem szidják-e megint. Úgy látszik, nem. Már kezdte összehajtogatni az újságot, amikor észrevett egy ismerős, túlontúl isme-

rős és kedves nevet... Leroskadt a székre, lesújtotta a hír. Az orosz cári opera művésznője, Jevgenyija Mravina, néhány nappal ezelőtt meghalt...

Zsenya... Zsenyecska... Zsenyecska, akit gyermekkorában annyira szeretett, az édestestvérnél is édesebb mostohatestvér.

Néhány percig dermedten ült ott, azután felállt, és könnyekkel a szemében visszament a szobájába. A sétáról teljesen megfeledkezett.

Reggelenként pontosan hat órakor ébredt, mintha valaki felkeltette volna. Ez még Berlinben kezdődött, ahol a rendőrség hajnalban szokta felverni.

Egy ízben felébredt, figyelt, és már ébren kopogtatást hallott az ajtón.

– Ki az?

– A rendőrség.

Sikerült a párna alá dugni a féltve őrzött listát a címekkel, és félig öltözötten, résnyire kinyitotta az ajtót.

– Nem vagyok felöltözve. Egy pillanat.

– Megvárjuk, Fru. Felöltözhet.

Az öltözködés nem sokáig tart, de hová rejtse a listát? Ha megtalálják, bajba keveri a „futárokat", a kapcsolat megszakad. A címjegyzéket a melltartójába rejtette, s kinyitotta az ajtót.

Hárman léptek be; ketten egyenruhában, a harmadik civilben. Házkutatási és letartóztatási parancsot mutattak fel. A szalonban a penzió tulajdonosnője állt halálra rémülten. Ilyesmi még soha nem történt az ő penziójában.

A civilruhás felforgatta Alekszandra egész szobáját. Még a fehérneműjét se átallotta feltúrni.

– Bocsánat, Fru. Ez a kötelességem...

Semmit nem talált, noha mindent fenekestül felforgatott. De mi lesz, ha megmotozzák, ha nem itt, hát a női börtönben, ahol nők az őrök?

Haragosan, sértődötten állt a szoba közepén. Tiltakozott a behatolás és a házkutatás ellen, lelke mélyén azonban elégedett volt, hogy a házkutatás elhúzódik. Leg-

alább van ideje meggondolni, mit tegyen a keblébe rejtett jegyzékkel.

A szalon órája kilencet ütött. Mindjárt jönnek reggelizni a penzió lakói. Karlsson asszony összekulcsolt kézzel könyörgött a rendőr uraknak, hogy mielőbb fejezzék be „ezt a szörnyűséget", különben botrány lesz, botrány. A lakók nem akarnak majd a penzióban maradni.

– Már majdnem készen vagyunk, Fru, rögtön elmegyünk.

A civilruhás felszólította Kollontajt, öltözzön fel, mert velük kell mennie.

S a jegyzék? Még egy-két perc, s minden elveszett.

– Ahogy kívánják, uraim, de még ki kell mennem a toalettre.

A rendőrök összenéztek. Ezt nem tagadhatják meg.

– Hogyne, Fru, tessék.

Az egyik rendőr utánament. Alekszandra becsukta maga után az ajtót, és hallotta, hogy a rendőr bizonyos távolságra megáll.

A toalett tágas helyiség volt. A párkányon, mint minden skandináv vécén, az elmaradhatatlan virágcserép. Rejtse talán a cserépbe a listát?

Kockázatos. Kétségbeesetten nézett körül. Eressze le a vécékagylóba? Semmisítse meg? De akkor elvész minden cím . . . S hirtelen, az utolsó pillanatban, amikor már úgy látszott, nincs más hátra, mint megsemmisíteni a fontos jegyzéket, mentőötlete támadt. A víztartály! Felállt a vécékagyló ülőkéjére, és felnyúlt. A tartály fedele nem volt odaerősítve. Csak le ne essen a fedél. Kihúzta melltartójából a papírt, az összehajtott lapot a fedél széle alá helyezte, úgy, hogy befelé se essen és kívülről se vegyék észre. Aztán leeresztette a fedelet – megmentette a listát. De megmentette-e? Visszatér-e ide a börtönből?

A rendőr, hátratett kézzel, három lépésnyire állt a toalett ajtajától.

– Amint látja, biztos úr, nem szöktem meg.

Szép lassan begombolta a felöltőjét, a tükör előtt

megigazította a kalapját, amikor csöngettek az ajtón. Őhozzá jött valaki. Egy elvtársa, Sljapnyikov.

Slapnyikovnak elég volt egy pillantást vetnie a rendőrökre, s máris tudta, mi történt. Kérdőn Alekszandrára nézett. Még ha oroszul mondja is neki, hogy a listát a toalettbe rejtette, a toalett szót a rendőrök is megértik. Klozett? De a klozett sem orosz szó. Nincs idő töprengésre, minden tizedmásodperc számít. Ha oroszul mondja az illemhelyet, azt az egyik szobalány már ismeri.

Hogy is nevezik még? Ha durva, alantas szóval is – mindegy, nincs idő gondolkodni. Csaknem azt mondta: sortir, de észbe kapott. Nem lehet. A sortir franciául azt jelenti, kimenni, még majd kitalálják. Miközben felhúzta kesztyűjét, az utolsó pillanatban eszébe jutott a toalett útszéli, arcpirító neve, isten tudja, hol és mikor hallotta. Erőt vett magán, és hidegen odavetette a meghökkent Slapnyikovnak oroszul, hogy ezen és ezen a helyen keresse (arcpirító nevén mondta, pirulás nélkül), ott ahol a víz van.

– Ne beszéljen oroszul! – kiáltotta rá a civil, aki már felvette felöltőjét és puha velúrkalapját. – Mit mondott neki?

– Azt mondtam, hogy tiltakozni fogok az önök eljárása ellen – felelte Kollontaj nyugodtan. – Állok rendelkezésükre, uraim. Mehetünk.

Alig egy óra múlva bezárult mögötte a Kungsholmen női börtön magánzárkájának ajtaja. A kicsiny, rácsos ablakon át látni lehetett a Mälar-tó egy részét. A börtön úgyszólván Stockholm központjában állt.

A börtönrend nem volt túlságosan szigorú. A fogoly elől nem titkolták el, hogy letartóztatása nagy port vert fel a fővárosban. Alekszandra kérte, hogy hozzanak be újságokat. Minthogy ezt semmiféle rendelkezés nem tiltotta, hoztak neki. A felügyelőnő két jobboldali újságot vett, a „Nya Dagligt Allehandá"-t és a „Stockholms Dagblad"-ot. Nicsak, ugyanaz a tárcaíró Silens a „Stockholms Dagblad"-ban kígyót-békát kiabál a svéd vendégszeretettel visszaélő Kollontaj agitátornőre. A „Nya

Dagligt Allehanda" nemcsak Kollontajt támadta, hanem Brantingot is. Mint kiderült, Branting éles tiltakozást jelentett be Kollontaj letartóztatása miatt. A parlamentben azt követelte Hammarskjöld kormányától, mondjon le arról a szándékáról, hogy Kollontajt kiadja a cári Oroszországnak.

Hogyan? Oroszországba akarják kiutasítani? Tehát ki akarják szolgáltatni a cári hatóságoknak!

Végtelenül hosszúra nyúltak a napok a börtönben, az idő kínzó várakozásban telt: kiadják-e Oroszországnak, vagy nem?

Az ajtózár csikorgott, az ajtó kinyílt. Hirtelenszőke nyomozó lépett a zárkába.

Közölnie kell Fru Kollontajjal, hogy a svéd kormány határozata értelmében örökre kitiltják a svéd állam területéről. Tilos valaha is visszatérnie Svédországba.

– Örökre, Fru Kollontaj! – ismételte nyomatékosan a hirtelenszőke svéd. – Kormányunk határozata szerint joga van megnevezni azt az országot, ahová utazni kíván.

Mikor egyedül maradt a zárkában, megnyugodott, és úgy döntött, hogy a legokosabb lesz, ha Dániába utazik. Közel is van, nem sok pénz kell (szerzői díjából szinte semmi sem maradt). S az legalább nem teljesen idegen ország, vannak ismerősei. Onnan érintkezhet Svájcban élő elvtársaival.

– Dániába, Koppenhágába – mondta másnap reggel.

Elhozták minden holmiját Fru Karlsson penziójából, és jelezték, hogy őt átviszik Malmőbe. Azt hitte, megengedik, hogy Malmőben felszálljon egy koppenhágai hajóra. De Malmőben bekísérték az erődítménybe. Ismét börtöncella!

– Várnia kell, amíg minden formaságot elintézünk.

Malmö! Négy évvel ezelőtt svédek mentek Koppenhágába, hogy meghívják ide. Virággal fogadták őt, Vanderveldét, Jaurèst. A város tisztelettel övezett vendége volt. Most pedig Malmö börtönében várja kiutasítását. Svédország kiűzi.

Malmőben, akár Stockholmban, hoztak be neki újsá-

gokat a börtönbe. Így tudta meg, hogy a szociáldemokraták kongresszusán beszéltek róla a szónokok.

– Küldhetek a börtönből táviratot Stockholmba?

– Nem tilos.

A következő távirat feladását kérte: „Malmö város börtönéből üdvözlöm a kongresszust Alekszandra Kollontaj."

A „Szocial-Demokrat" c. újság közölte a táviratot, de Alekszandra Mihajlovna akkor már hajón ült, a tengerszoroson át Malmőből Koppenhágába tartott. A hajón ismét szabadnak érezte magát. S újra eszébe jutott, hogy néhány évvel ezelőtt, a koppenhágai kongresszus ünneplései után, egy másik hajón Jean Jaurès és Emile Vandervelde társaságában kelt át ezen a szoroson. Jaurèst megölték. Vandervelde elárulta az Internacionálé eszméit. Európában háború dúl . . .

Koppenhágában már tudták, hogy a híres agitátornőt kiutasították Svédországból. Az újságok rossz szolgálatot tettek neki; felfújták az ügyet, közölték, hogy a Svédországból örökre kitiltott Kollontaj Koppenhágába érkezett. Alekszandra szobát akart bérelni, de amikor megmondta a nevét, a háziasszony elzöldült a rémülettől:

– Frue Kol-lon-taj? Az, akit örökre kitiltottak Svédországból?

– Igen, de . . .

– Bocsásson meg, Frue. Nem tehetem.

Egy másik háziasszony ügyet sem vetett a nevére. Nyilván nem is hallott a kiutasításról. De két nap múlva nagyon leverten fogadta. Egy ember jött a rendőrségről, részletesen kifaggatta az új lakóról. Így tudta meg, hogy lakóját kiutasították Stockholmból. Nagyon sajnálja, de neki soha semmi dolga nem volt a rendőrséggel. Kénytelen megkérni . . .

A szállodában kereken elutasították. Nagy nehezen talált egy szobát a külvárosban. A háziasszonynak bizonyára nagy szüksége volt a pénzre, semmit nem kérdezett. De Alekszandra észrevette, hogy egy nyomozó

követi. 1910-ben másképp volt ez Koppenhágában! Munkáját azonban folytatta, írt.

Egy napon kiáltványt fogalmazott a nőkhöz. A nőknél jobban senki sincs érdekelve abban, hogy a földön béke uralkodjék. Pacifista eszmék forrongtak benne. Felszólította a világ asszonyait, együttesen harcoljanak a békéért, mindenekelőtt a békéért. Ez volt a kiáltvány fő gondolata. Úgy gondolta, Lenin bizonyára helyesli a kiáltványt, s nem kételkedett benne, hogy közli is. De Lenin nem helyeselte, és nem közölte. „Nagyon hálás vagyok a röplap beküldéséért" – olvasta Alekszandra Lenin válaszlevelében. Minél tovább olvasta, annál inkább meggyőződött róla, hogy Lenin kritikusan értékeli az ő békeharcos és egyesítési jelszavait.

„Ön szemmelláthatólag nem ért egyet teljesen a polgárháború jelszavával, és, hogy úgy mondjam, alárendelt (sőt talán feltételes) helyet jelöl ki számára a béke jelszava mögött. S hangsúlyozza, hogy »olyan jelszót kell kiadnunk, amely mindenkit *egyesít*«.

Őszintén megmondom, hogy jelenleg a legjobban az ilyen válogatás nélküli egyesítgetéstől félek, mert meggyőződésem szerint ez a legveszélyesebb és a legkárosabb a proletariátusra nézve."

Az első pillanatban visszás érzés fogta el Kollontajt, szinte megneheztelt Leninre. De aztán többször elolvasta a levelet, s mikor egy dán szociáldemokratával vitába keveredett, azon kapta magát, hogy Lenin leveléből vett érvekkel válaszol neki. Hazament, és újra átolvasta a levelet . . .

Bolseviknak lenni annyit jelent, mint szüntelenül tanulni. S szüntelenül dolgozni. Alekszandra Mihajlovna cikket írt, „Miért hallgatott Németország proletariátusa a júliusi napokban", s elküldte Bernbe, a „Kommunyiszt" szerkesztőségének. Ez lényegében válasz volt Lenin levelére, teljes egyetértés Leninnel. Azután cikket írt a skandináv baloldali szocialistákról, és elküldte Párizsba, a „Nase Szlovo"-nak. Folytatta az írást, beszédeket tartott, és állandóan lakást keresett. A dán főváros kellet-

lenül és barátságtalanul fogadta be az orosz agitátornőt. A dán szociáldemokraták már „óvatoskodtak". 1915 januárjában megnyílt a semleges országok nemzetközi szocialista konferenciája. Kollontaj – orosz . . . Oroszország pedig nem semleges, hanem hadban álló ország. Alekszandra Mihajlovnát meghívták, hogy vegyen részt mint . . . vendég. Képtelenségnek érezte, hogy őt a hadban álló Oroszország képviselőjének tekintik. Elment a konferenciára. Találkozott norvég szociáldemokratákkal. Elbeszélgettek. Alekszandra panaszkodott, milyen nehéz az élet Koppenhágában.

– Akkor miért marad itt? Jöjjön hozzánk, Norvégiába. Kezeskedünk érte, hogy Krisztiániában sokkal könnyebb sora lesz. Norvégia demokratikusabb mint Svédország és Dánia. Különösen most, háborús időkben. Segítünk magának.

Egy februári napon, amikor a téli nap fénye rózsaszínűre festette a havat a hegyeken, Alekszandra Mihajlovna a hajóról a norvég főváros gránitkockás partjára lépett . . .

A CSENDES HOLMENKOLLEN

Mikor Kollontaj meghallotta, hogy Holmenkollen a sport fellegvára, tanácstalan lett: őt egyáltalán nem érdekli a sport. Olcsó, barátságos lakásra van szüksége. A legfontosabb, hogy olcsó legyen.

– Azt is kap ott, asszonyom.

Felült a helyiérdekűre, és fél óra múlva már meg is érkezett Holmenkollen peremvárosi állomására. Krisztiánia fölött, hatalmas, hóborította dombon, kicsiny település tarkállott a hóban. Piros, kék, rózsaszínű, lila házikók látszottak a havas ágak között, a tarkabarka fakerítések mögött. Megállt, hogy a magasból elgyönyörködjék a domb alatt elterülő város kék-fehér panorámájában. A téli nap fényében gyöngyházként csillogott a jégmentes fjord, feketélltek a szirtek. Alekszandra Mihajlovna mélyen beszívta a hó, fenyő és nap illatú tiszta levegőt.

Nála volt a Turista-szálló címe. A telepen át az erdő irányába, a szálló felé tartott. Hirtelen csengettyűszó ütötte meg a fülét. Egylovas szán hajtott el mellette. Éppen olyan, mint Oroszországban! Jó lenne itt élni, de bizonyára drága hely. A Turista-szálló elnevezés elijesztette. Aztán nem várt öröm: a Turista-szálló kisépületében, barátságos, sötétvörös, fehér ablakkeretes házacskában, napi egy koronáért szobát és reggelit kínáltak.

Ilyen olcsóságról álmodni sem mert. Természetesen mindjárt kivette a szobát, és tíz perc múlva már megkapta a szükséges felvilágosítást a tulajdonosnőtől, a piros arcú Froken Dundastól: reggelit itt kap Frue Kollontaj, ebédelni a Turista-szálló főépületében lehet, vagy a Népház melletti kávéházban. Ott egyébként igen olcsón. (Froken Dundas az első pillantásra megállapította, hogy az új lakónak nem közömbös az ebéd ára.) Aztán elmondta, hogy a ház egyik szobájában Edward Grieg zongorája áll. A nagy zeneszerző igen szerette ezt a házat. Egykori szobáját nem adják ki. De a zeneszerző özvegye olykor eljön ide, és férje szerzeményeit játssza a zongorán. Ha Frue Kollontaj egy-két hónapig itt lesz, bizonyára hallani fogja Frue Grieg játékát.

Alekszandra berendezkedett. Asztalán, amely a fjordra néző ablak előtt állt, garmadában hevert a kézirat.

A koppenhágai megpróbáltatások után még fáradtnak érezte magát. A svéd börtönökre úgy gondolt vissza, mint rossz álomra. Holmenkollen szépsége, a hóban álló fenyőfák ünnepi látványa, a síelők vidám zsivaja, a hazájára emlékeztető csengettyűszó örömmel töltötte el. Megijedt a saját örömétől. És a háború? Az értelmetlen öldöklés a frontokon, Európa szívében? Joga van-e akárcsak egy percre is nyugodtan élni, élvezni a kényelmet gyönyörködni a hó csillogásában?

Nem elég csupán írni. Cselekedni kell, beszélni, összefogni az embereket a háború ellen. Elsősorban a nőket. Egyelőre csak kevesekkel találkozott. Leggyakrabban Frue Nissennel, a nőmozgalom egyik vezetőjével. Vele rögtön összemelegedett. Alekszandra emlékeztette Frue Nissent, hogy közeledik március 8., a nemzetközi nőnap. Mi lenne, ha ezen a napon felvonulást és tömeggyűlést szerveznének a szocialista nők részvételével? Frue Nissen kapva kapott az ötleten.

„De engedélyezik-e? – aggodalmaskodott Kollontaj. – Nem ismétlődik-e meg az, ami Svédországban?"

Megnyugtató választ kapott. Norvégia sokkal demokratikusabb Svédországnál. Norvégia az egyetlen európai

ország, ahol nem volt jobbágyrendszer. Ez rajta hagyta nyomát az egész norvég történelmen, a norvégek jellemén.

Március 8-án először beszélt gyűlésen Krisztiániában. Csaknem minden újság beszámolt a beszédéről. Főként az orosz forradalmárnő sötét szemöldökéről, ragyogó kék szeméről, elragadóan szép hangjáról és csinos ruhájáról írtak. Csak a munkáspárti újság közölte háborúellenes beszédének tartalmát . . .

Fáradtan, de elégedetten tért vissza a Turista-szállóba, heves szívdobogása volt, ruhástul lefeküdt a díványra. Nem volt ereje levetkőzni. Nyilván most éreztetik hatásukat a svédországi izgalmak, a koppenhágai kellemetlenségek. Felöltözve aludt el a díványon. Álmában egy gondolat gyötörte: honnan ismeri ezt a zenét? És hol játsszák? Gyermekkora muzsikája . . . Zsenya ismét kislány, még nem halt meg, még nem lett híres, ő játszik a másik szobában. Sehogy sem jutott eszébe, mit játszik Zsenya . . . olyan ismerős . . . kedves . . . Végre eszébe jutott, és fel akart kiáltani: „Törpék indulója!" – de nem bírt. Kinyitotta a szemét. Az ablak előtt, az asztalon égett a zöldernyős lámpa, halvány fényt árasztott a szobában. Ébren is hallotta a zenét. Valahol a házban játszottak. Kopogtattak az ajtón: a küszöbön Froken Dundas tűnt fel. Némán arrafelé mutatott, ahonnan a muzsika hallatszott, s áhítatosan suttogta:

– Frue Grieg. Reggel érkezett. – S lábujjhegyen kiment a szobából. Grieg özvegye késő éjszakáig szünet nélkül játszott. A „Törpék indulója" után felhangzott „A népéletből", „A bölcsődal", az egész „Peer Gynt-szvit". Végül az a-moll koncert.

Reggel Alekszandra Mihajlovna rövid sétát engedélyezett magának. Szánkók hosszú sora suhant el mellette a jeges ösvényeken, le a csillogó völgybe. Ifjú síelők piros, kék, zöld kötött sapkái villogtak a fenyőfák bronzvörös törzsei közt. „Ez a fiatalság soha, soha nem élt rabságban" – gondolta irigykedve Kollontaj. S egyszeribe elkedvetlenedett: lám, ő itt pihen, gyönyörködik a fenyőkben, a hóban, a síelőkben, otthon, a hazájában pedig . . .

A Turista-szállóban posta várta Bernből és Párizsból. Megjött a „Kommunyiszt", benne az ő cikke, „Miért hallgatott Németország proletariátusa a júliusi napokban." A „Nase Szlovo"-ban a baloldali skandinávokról írt cikke. S pénz is Bernből. Nyilván Párizsból is kap majd. Ebédelhet a Népházban. Vajon elolvassa-e Lenin a skandinávokról írt cikkét? Elolvasni elolvassa, de ő honnan tudja meg a véleményét? Elhatározta, közvetlenül Leninhez fordul. A baloldali skandinávok állásfoglalását nagyon fontosnak tartotta. Aztán híre jár, hogy a baloldali szocialisták újabb konferenciát tartanak. S levelet írt Bernbe Leninnek.

Nem számított rá, hogy ilyen gyorsan választ kap. Május végén érkezett a levél, mikor még hó csillogott a hegyeken, Holmenkollen lejtőin vízesésként zúdult alá a hólé. A fjord már nem gyöngyházszerűnek, hanem zománcos kéknek látszott.

Lenin nem osztotta véleményét a baloldali skandinávokról. Nem értette, miért elégíti ki az álláspontjuk.

„. . .Dicséretes-e és helyesnek mondható-e a skandináv baloldali szociáldemokraták álláspontja, akik tagadják a nép felfegyverzését? . . . Hát megengedhető, hogy a forradalmi osztály a szociális forradalom küszöbén *ellenezze* a nép felfegyverzését? . . . Hogyan lehet elismerni az osztályharcot, ha nincsenek tisztában azzal, hogy bizonyos ponton elkerülhetetlenül polgárháborúvá kell változnia?

Úgy vélem, hogy anyagot kellene gyűjteni erről a kérdésről, és határozottan fel kellene lépni *ezellen* a Kommunyiszt-ban, azután Ön a skandinávok okulására megjelentetné svédül stb.

Szeretném erről részletesebben hallani a véleményét."

Lenin nemcsak közölte vele véleményét a baloldali skandinávok álláspontjáról, hanem kifejezett megbízást is adott neki, munkát javasolt.

Új, nemrég vásárolt füzetébe Alekszandra a következőket jegyezte fel:

„Úgy érzem, ebben az évben megerősödtek kapcsola-

taim a forradalmi szárnnyal. Mintha valamiféle Rubiconon léptem volna át. Ez csatlakozás ahhoz a forradalmi szárnyhoz, amelyet sok éven át fognak gyalázni, átkozni, üldözni. Ezen az úton talán sok újabb megpróbáltatás, fájdalom vár, még áldozatokat is kell hozni. Furcsán remegő szívvel, de örömmel olvastam Lenin levelét, tudtam, hogy ez új és talán tövises út, de azért örültem, mert komoly út. Így kell lennie."

– Így kell lennie – mondta magának, megértve, hogy fel kell készülnie az áldozathozatalra.

Több napon át megszakítás nélkül dolgozott a „Kinek kell a háború" c. brosúráján. Ha Lenin jónak ítéli, megjelenteti svédül és norvégül a skandinávok részére. Mikor befejezte, elküldte Bernbe.

Egyre-másra jöttek hozzá Stockholmból orosz elvtársak pártmegbízásokkal. Bekapcsolták a „szállítási" munkába, mert voltak összeköttetései norvégekkel, és ráadásul beszélt is már norvégül. Minden erőfeszítés nélkül sajátított el nyelveket: könnyen tanult. Lenincikkeket kapott fordításra, főleg németre fordította őket.

A legnehezebb volt Oroszországba eljuttatni az illegális irodalmat, amit leggyakrabban Svédországon keresztül kapott az összekötőktől. Egy részüket elküldte a különböző országokban levő pártcsoportoknak, ez volt a könnyebb feladat. Más részüket pedig haza, Oroszországba. Ez már nehezebben ment. Sokat segített, hogy Holmenkollenben, a turistaközpontban élt: itt hozzászoktak mindenféle emberhez. A kapcsolatok fokozatosan épültek ki, igyekezett kerülni a feltűnést. Senki se csodálkozhatott, hogy eljárt a Népházba. Hiszen mindenki tudja, hogy Frue Kollontaj szocialista, politikai emigráns, ki látogassa a Népházat, ha nem ő. Itt ismerkedett meg Andersennel, az öreg tengerésszel. Az öreg maga ment oda hozzá – előzőleg már hallotta gyűlésen beszélni –, és hálásan megszorította a kezét. Szidta Vanderveldét, vele együtt minden más sovinisztát, s „ízig-vérig internacionalistának" nevezte magát. Néhány találkozás után pedig azt mondta, hogy ha netán valami-

vel Kollontaj asszony szolgálatára lehet, hát nagyon szívesen... Kollontaj jól megnézte Andersent, s úgy gondolta, megbízhat benne. Andersen igen értékes „szállítónak" bizonyult. Azt azonban megtiltotta neki, hogy kijárjon hozzá Holmenkollenbe, de meg nem is akarta, hogy találkozásaik a Népházban feltűnjenek. Nemegyszer órák hosszat rostokolt a kikötői kávéház füstös termében, és várta az öreget. Andersen összeismerkedett még két-három hozzá hasonló öreg, józan életű tengerésszel, akik mind örömest segítették a világforradalom ügyét. Velük küldte el a pártanyagot Amerikába, Franciaországba, Hollandiába.

Holmenkollenben már elolvadt a hó. De Észak-Norvégiában, messze a sarkkörön túl, az orosz–norvég határnál többnyire a nyár derekáig megmaradt a hó. Jobban mondva a tavasz csak júniusban kezdődött. Ez adta az ötletet a síelők felhasználására. Megtudta, hogy Danielsonnak, Krisztiánia öreg órásmesterének, aki egyszer az óráját javította, meglepően nagy ismeretségi köre van. Az órásmester egyébként is hasonló nézeteket vallott, mint orosz ügyfele, akiről több ízben olvasott a baloldali újságban. Danielson lett Alekszandra második Andersenje, talán még nála is hasznosabb.

– Szokott leveleket kapni Pétervárról, Frue?

– Nagyon ritkán, Danielson úr. De mégis sűrűbben, mint ahogy Pétervárott kapnak az enyéim. Hiszen én politikai emigráns vagyok, s a leveleimet...

– Tudom, tudom, Frue, mindent értek. Csak egy tanácsot szeretnék adni. Tudja, ott északon a síelők könnyűszerrel átjutnak a határon. Magányos, elszórt tanyák. S szinte nincs is határőrség.

Kollontaj felfigyelt.

– De hol lehet ilyen síelőket találni, Danielson úr? Persze, szűkiben vagyok a pénznek, de azért megfizetném.

– Higgye el, Frue, akadnak emberek, akik boldogan segítenek.

Danielson elvitt hozzá két gyakorlott síelőt. Azok nem

kérdeztek semmit. Ó, hogyne, szívesen eljuttatják a Frue leveleit Pétervárra, Finnmarkenben könnyű átjutni a határon. Pénz? Csak útiköltségre. Egyetlen öre jutalmat se. Már megbocsásson, Frue!

Danielson síelői másnap északra utaztak. Biztosították Kollontajt, hogy kitűnően ismerik azokat a helyeket, ahol nehézség nélkül átjuthatnak a határon.

Végül egy fiatal norvég lány is belépett Alekszandra életébe. Erika Rotheimnak hívták. Olyan szeme volt, mint tavasszal a fjord vize. Első látásra megszerette Alekszandrát, második találkozásuk után pedig segítőtársa lett. Ő kutatta fel Charles Lindley öreg vasutast, ezt az angol nevű svédet, meggyőződéses baloldali szociáldemokratát. Lindley a Krisztiánia és Stockholm közötti vonalon teljesített szolgálatot, s vállalkozott rá, hogy Kollontaj leveleit Stockholmban átadja megbízható embereknek, vasutasoknak, akik Stockholmtól Haparanda svéd–finn határállomásig viszik a vonatokat.

– S ha egyszer a levelek már ott vannak, úgy tekintheti őket, Frue, mintha Pétervárott volnának. Csak adjon megbízható helsingforsi címet, a leveleket kézbesíteni fogják. Úgy gondolom, a barátai már el tudják juttatni Helsingforsból Pétervárra.

A norvég törvények semmiben se korlátozták Alekszandrát. Joga volt beszédet tartani ott, ahol akart és akkor, amikor akart. Meghívták Trondheimbe a Norvég Munkáspárt kongresszusára. Felutazott az északi városba, Norvégia ősi fővárosába. A nyári éjszakák itt még világosabbak voltak, mint Pétervárott. Egy fehér éjszakán megállt a fából épült, csaknem évezredes székesegyház előtt. Az ámulattól és elragadtatástól bénultan nézte, aztán barangolt a néptelen utcákon, élvezte a tengeri és hegyi levegő keverékét. Elbűvölte a fehér éjszaka, az ősi város, az üde levegő, a fjord üvegszerű vize fölött emelkedő szirtek látványa. Szeretett volna maradni még, de másnap este beszélni fog a kongresszuson, legalább egy keveset aludnia kell. Erőt vett magán, visszament a szállodába.

Másnap egész napon át a kongresszusi ülésen volt, hallgatta, jegyezte, amit beszéltek, gondolkodott, mit mondjon este. A szünetben visszament a szállodába, mégpedig kerülő úton, át az egész városon, hogy még egyszer gyönyörködjék a székesegyházban és a város melletti fjordban, magába szívja Trondheim csodálatos levegőjét. Mielőtt elindult volna az esti ülésre, levelet írt Pétervárra Scsepkina-Kupernyiknak:

„Minél jobban magamba szívom Norvégia szépségét, annál jobban szeretném, hogy te is lásd. Tudom, hogy megszeretnéd. Négy nap múlva visszamegyek Krisztiániába, oda várok híreket tőled. Most abbahagyom – sietnem kell az esti ülésre . . ."

A kongresszuson norvégül beszélt:

– Mi, orosz szocialisták, éppúgy nem akarjuk Oroszország kapitalista kormányának győzelmét, mint ahogy Németország kapitalista kormányának győzelmét sem akarjuk. Nem kívánjuk sem a francia kormány, sem az angol kormány győzelmét. Mi a szocializmus győzelmére törekszünk. Mi, orosz szocialisták, egy új, igazi, munkás-Internacionálé megteremtésén munkálkodunk. Reméljük, hogy az új Internacionálé az igazi forradalmi politika erejévé válik . . .

Mikor elutazott Trondheimből, élményként vitte magával a fjord mellett épült gyönyörű város és még inkább a norvég baloldaliak beszédeinek emlékét. Trondheimben elvbarátokkal találkozott. A lenini eszmék mind jobban meghódították a munkástömegeket ebben az országban.

„Ezt meg kell írnom Bernbe, Vlagyimir Iljicsnek" – gondolta Alekszandra Mihajlovna, ahogy kinézett a Krisztiánia felé robogó vonat ablakán.

Otthon meglepetés várta – de mekkora! A Turistaszállóban, szobája küszöbén, Zoja fogadta.

Csak rövid időre jött Krisztiániába. Stockholmba utazik.

Még bele sem melegedtek a beszélgetésbe, Kollontaj éppen csak rendbe szedte magát, amikor betoppant

Charles Lindley, aki akkor érkezett Stockholmból. Sürgősen, négyszemközt beszélni akart Kollontajjal. Zoja azt mondta, kicsit sétál Holmenkollenben, egy jó óra múlva újra itt lesz. Mikor visszatért, Alekszandra gondterhelt volt. Csupán annyit mondott, hogy „szörnyen, rettentően örül megérkezésének", az itteni emberek kiválóak, csodálatosak, máris vannak barátai.

– De, tudod, Zojenyka, senki sem tud téged pótolni. Egyszer arra gondoltam, hogy a barátság tulajdonképpen mély, szociális érzés. Igen, szociális. Ezen még majd gondolkodni kell. Talán írni is. Kifejteni ezt a gondolatot. Csak hát nincs rá idő.

Zoja látta, hogy Surának valóban kevés az ideje. Mindig jöttek hozzá. Egyszer svédek Stockholmból, akikkel sokáig sugdolózott anyanyelvükön, máskor az órásmester Krisztiániából, aztán meg Erika Rotheim, sőt valamiféle síelők is, akik Észak-Norvégiába készültek. Volt úgy, hogy Surának kellett sürgős találkozóra sietnie a krisztiániai kikötőbe vagy a Népházba.

Egyik alkalommal – vagy tíz nappal megérkezése után – Zoja furcsa jelenetnek volt tanúja. Amikor belépett a szobába, a Stockholmból visszatért hórihorgas, angol nevű svéd, Lindley ült ott, s új mellényt próbált fel, amelyet nemrég hozott az öreg szabó, aki fekete, kétsoros csukott kabátjában olyan volt, mint egy pap.

Kollontaj intett Zojának, hogy ne szóljon. Aztán megkérdezte Lindleyt, jól érzi-e magát az új mellényben, megteheti-e, hogy a vonaton nem veti le.

– Már megbocsásson, ha egyszer kell, elviszem, s nem vetem le a vonaton. Stockholmban pedig magam adom rá arra az emberre. Biztos lehet benne, asszonyom.

A szabóval elszámoltak. Zsebre dugta a pénzt, búcsúzáskor kijelentette, hogy ő a zsarnok cár ellenségének tekinti magát, meghajolt és elment.

– Kevés az időm, asszonyom – jegyezte meg Lindley.

– Rögtön, egy pillanat. Vegye le a mellényt. Mindjárt kész lesz.

Lindley levette a mellényt és átadta Kollontajnak.

Zoja észrevette, hogy a mellény egyik oldala nincs bevarrva. Alekszandra egy kis levélkét csúsztatott a bélés két rétege közé, megtapogatta, meggyőződött róla, hogy nem érezni, aztán bevarrta a bélést. Ellenőrizte a varrást, és a mellényt átnyújtotta a svédnek.

– Vegye fel, és tartsa magán a stockholmi találkozásig.

A hórihorgas svéd kezet szorított velük és eltávozott.

– Te, persze, tudni szeretnéd, mindez mit jelent – szólalt meg Alekszandra, amikor Lindley elment.

– Szeretném, ha . . .

– Ha lehet? Lehet, bár nem minden részletét. Az imént, a jelenlétedben, levelet küldtem elvtársainknak Pétervárra.

– Ez a svéd Pétervárra utazik?

– Nem. Ő csak Krisztiánia és Stockholm között jár. De egészen a mi emberünk. Nagyon megbízható. Stockholmban átadja a mellényt egy másik embernek. Annak, aki Pétervárra indul. Pétervárott elviszi a mellényt a levéllel együtt a megadott címre. Először dupla fenekű bőröndre gondoltunk. De a cári rendőrség nagyon gyanakvó. Szerencsére a Svédországból érkező, jól öltözött turisták nem keltenek gyanút. Stockholmi barátunk pedig éppen ilyen.

– De miért kellett a mellényt Norvégiában csináltatni, nem pedig Svédországban? Nem lett volna egyszerűbb, ha Lindley elviszi a levelet Stockholmba, s a barátja ott varrja be a mellény bélésébe?

– Ugyan már, Zojenyka! Minél távolabb történik Stockholmtól, annál kisebb a veszély, hogy valaki tudomást szerez a mellényről. Nem akartam, hogy az az ember maga jöjjön ide. Küldött egy darabka anyagot, amelyből a ruhája készült, meg a méretet, és én ebből az anyagból rendeltem mellényt a szabónál. Szemernyit sem szabad kockáztatni. Ha a dolog kiderül, az összeköttetés Oroszországgal azon nyomban megszakadt volna.

Sadurszkaja elutazott Stockholmba, s magával vitt egy csomó megbízást Alekszandrától stockholmi elvtársaknak. Kollontaj nem bánta, hogy nem mehet Stock-

holmba. Megszerette Norvégiát, érezte, hogy itt nagyobb szükség van rá, mint valamelyik más országban. Itt hasznosabb munkát végezhet.

Júliusban levél érkezett Sörenbergből, Vlagyimir Iljicstől; a baloldaliak konferenciájának előkészítéséről írt, és feladatokat adott Kollontajnak:

„Kedves Elvtársnő! A »baloldaliak« konferenciájának ügye szépen halad. Már megvolt az első Vorkonferenz,* és *küszöbön* a második, a döntő. Rendkívül fontos, hogy bevonjuk a baloldali svédeket (H ö g l u n d o t) és a norvégeket.

Kérem, írja meg: (1) szolidárisak vagyunk-e mi Önnel (illetve Ön a KB-vel), s ha nem, akkor miben nem, továbbá, hogy (2) vállalja-e a »baloldali« skandinávok bevonását ... Mi nem szállhatunk síkra a béke *j e l s z a v a* mellett, mert ezt végtelenül zavaros, pacifista, kispolgári jelszónak tartjuk, amely támogatja a kormányokat (ezek most fél kézzel a békét akarják »pártolni«, hogy kimászszanak a bajból), és fékezi a forradalmi harcot.

Szerintünk a baloldaliaknak közös *eszmei* nyilatkozatot kell kiadniuk, amelyben (1) feltétlenül elítélik a szociálsovinisztákat és az opportunistákat; (2) ismertetik forradalmi akcióprogramjukat (hogy polgárháborút mondunk-e, avagy forradalmi tömegakciókat, az már nem olyan fontos); (3) állást foglalnak a »haza védelmének« jelszava ellen stb. ... Ha ezzel a taktikával nem ért egyet, azonnal írja meg két szóban.

Ha egyetért vele, intézze el (1) a KB kiáltványának (»Szocial-Demokrat«, 33. sz.) és (2) a berni határozatoknak (»Szocial-Demokrat«, 40. sz.) svédre és norvégre való lefordítását, és lépjen érintkezésbe Höglunddal, beleegyeznek-e abba, hogy ezen az alapon (részletkérdéseken természetesen nem fogunk összeveszni) készítsünk egy *közös* nyilatkozatot (vagy határozatot). *Nagyon* sürgős az ügy.

Várom válaszát. Üdvözlettel *Lenin*"

* Előzetes konferencia.

Az egyetlen, ami a levélben meglepte, Leninnek az a kérdése volt, hogy vállalja-e. Hogy is kérdezhet ilyet! Hálás neki, hogy elmondja a véleményét, hogy elhalmozza megbízásokkal, és sürgeti. Alighogy nekilátott a fordításhoz és megbeszélésre hívta Höglundot, ismét levél jött Lenintől, ugyancsak Sörenbergből. Lenin azt írta, hogy küldenek neki pénzt, s megköszönte („nagyon köszönöm") az oroszországi híreket. Ezeket a híreket a síelők hozták Finnországból: Pétervárott továbbra is megjelenik a „Proletarszkij Golosz" – az OSZDMP pétervári bizottságának illegális szócsöve. A síelők elhozták az első számot, amely még februárban jelent meg, s közölte az OSZDMP Központi Bizottságának „A háború és az oroszországi szociáldemokrácia" című kiáltványát.

Stockholmból megérkezett Höglund és Ström. Alekszandra Mihajlovna vidám piknik ürügyén megbeszélést tartott a svéd és a norvég baloldaliakkal a csendes Holmenkollenben. Addigra lefordította norvégre és svédre Lenin kiáltványát, s a fordítást átadta a tanácskozás résztvevőinek. Javasolta, dolgozzák ki a nyilatkozat szövegét a baloldaliak küszöbönálló zimmerwaldi konferenciájára.

– Segítene nekünk megfogalmazni? – kérdezte Höglund.

Lényegében Kollontaj írta meg a nyilatkozat tervezetét, és a többiek elfogadták, mint sajátjukat. Ó, istenem, hát ki is ő? Orosz? Svéd? Norvég? Német? A világ leánya. Az ő családja az egész világ munkásosztálya. Elvesztette ugyan az otthonát, de cserébe megkapta a világot. Ám ennek a világnak van olyan része, ahová legjobban húz a szíve, amelyre gyakrabban gondol. S bár a skandinávoknak írta a nyilatkozatot, Oroszországnak van reá szüksége. A jövendő (és már nem is távoli) orosz forradalom érdekében . . .

„Kedves A. M.! – írta Lenin augusztus elején. – Nagyon örültünk a norvégek nyilatkozatának és annak, hogy Ön foglalkozik a svédekkel . . ."

Lenin minden alkalommal barátibb, melegebb hangon

írt. Alekszandra érezte, hogy becsüli őt, mind nagyobb bizalommal van iránta.

Augusztus végén Lenin közölte, hogy a rég várt konferencia szeptember ötödikén ül össze Zimmerwaldban (mégpedig nem előkészítő konferencia, hanem „maga a konferencia").

„Minden erejét meg kell feszítenie annak érdekében, hogy ide küldje Höglundot vagy a legbaloldalibb és legszilárdabb norvéget..."

Lenin gyűjtötte az erőket, hogy döntő csatát vívjon Zimmerwaldban. Hamarosan hírek jöttek a zimmerwaldi konferenciáról. „Kollontaj skandinávjai", a svéd Höglund és a „legszilárdabb norvég", Nerman, Leninhez csatlakoztak a konferencián. Alekszandra így is jegyezte fel naplójába: „az én skandinávjaim". Nemhiába dolgozott hát velük. S folytatta is ezt a munkát.

A norvég elvtársakkal hetenként legalább egyszer-kétszer részletes megbeszélést tartott a Népházban. Rendszerint késő este tért haza a helyiérdekűvel, s az állomástól vagy húsz percet gyalogolt Holmenkollenen keresztül a piros házikóig. Egy ízben Froken Dundas izgatottan várta a szálló bejáratánál.

– Táviratot kapott, asszonyom. New Yorkból. A szobája asztalán fekszik. Remélem, nincs semmi baj.

New Yorkból? De ki táviratozhat neki onnan? Kollontaj gyorsan bement a szobájába, elolvasta a táviratot. Az amerikai szocialista párt német baloldali szekciója meghívta, hogy tartson háborúellenes előadásokat Amerikában. Az utazás minden költségét az amerikai szocialista párt fedezi. Hajón utazni, amikor a lapok szinte naponta olyan híreket közölnek, hogy a németek békés személyszállító hajókat süllyesztenek el! Komoly veszélynek tegye ki magát? De nyomban megharagudott magára. Mire gondol! Arra kell gondolni, hogy ez előnyös-e a pártnak, a forradalomnak. Ki tudna erre jobban felelni, mint Lenin?! Rögtön ír neki, tanácsot kér. Amerikába hívják. Erre aztán nem számított!

Mikor Froken Dundas bekopogtatott hozzá, Alekszandra már az asztalnál ül, és levelet írt Svájcba.

– Csak nincs valami baj? Nem tudom, miért, de az amerikai távirat nagyon nyugtalanít.

– Baj? Nem, Froken Dundas. Nincs semmi baj. Amerikába hívnak csupán.

– Amerikába! – rémüldözött Froken Dundas. – Isten őrizz, hogy ilyen időben Amerikába utazzon. Az újságok olyan szörnyűségeket írnak a tengeri utazásokról. Azt mondják, a németek ártatlan embereket süllyesztenek el.

– Még nem döntöttem, megyek-e. Éppen írok a barátaimnak, tanácsot kérek tőlük.

Türelmetlenül várta Lenin válaszát. Helyesli-e az utazást? Vagy lebeszéli róla?

Az első visszhang Lenintől Stockholmon át jött. Lenin Sljapnyikovnak írt Stockholmba, és Sljapnyikov sietve tudatta Kollontajjal, hogy Lenin nagy reményeket fűz utazásához. Vlagyimir Iljics mellesleg megkérdezte, beleegyezne-e Alekszandra Mihajlovna, hogy „elősegítse brosúrák angol nyelvű kiadását Amerikában". Kollontaj hamarosan megkapta Svájcból „A szocializmus és a háború" c. német nyelvű brosúrát. A kapott példányokat vigye magával Amerikába, terjessze, adja el őket a párt javára. Úgyszintén fordítsa le angolra a brosúrát, s próbálja kiadatni Amerikában.

Elkészül-e a fordítással indulásig? Ha nem készül el, hát majd dolgozik a hajón. A kéthetes úton lesz elég ideje. Újra átolvasta a már ismert brosúrát.

„Ez a platform – jegyezte fel naplójába. – Felkészülten indulok, és türelmetlenül várom, hogy harcba szálljak a sovinisztákkal. A mi platformunk az egyetlen, amely kivezetheti a proletariátust a szociálsovinizmus zsákutcájából."

Az amerikaiak azt ígérték, hogy küldenek pénzt, de az átutalás egyre késett. Alekszandra kezdett nyugtalankodni, hogy az utazás elmarad. Vlagyimir Iljics is nyugtalan volt. Nem is titkolta, hogy nagyon érdekli az utazás.

„Kedves Alekszandra Mihajlovna! Nagyon sajnálnám, ha amerikai utazása végleg füstbe menne. Mi ehhez az utazáshoz igen sok reményt fűztünk . . ."

Végre megjött a pénz. Alekszandra készülni kezdett az utazáshoz, jegyet rendelt a hajóra, kiszámította, hogy az indulásig mintegy negyven levelet kell megírnia. Bosszantotta, hogy nem várhatja meg Lenin véleményét a „Kinek kell a háború" c. brosúrájáról, amelyet nemrég küldött el neki. Jókora időbe telik még, amíg megtudja, hogy művének szerkesztője Vlagyimir Iljics lesz.

Össze kellett szedni, elrendezni, elcsomagolni a töménytelen papirost, amely időközben irattárrá duzzadt, el kell helyeznie bőröndjében azt a nagy mennyiségű pártirodalmat, amelyre amerikai körútján szüksége lesz.

Amerika . . . Soha nem utazott még ilyen messzire. Európában minden ismerős, magától értetődő. De most az ismeretlen, tengeren túli világban kell dolgoznia.

Pénze nagyon ki volt számítva. Még jobban kell takarékoskodnia, mint Norvégiában. Csak eljusson New York-ig!

Már semmi sem tartóztatta. „A szocializmus és a háború" fordítását majd a hajón befejezi. Néhány levélre kell még válaszolnia, elsősorban Zoja Sadurszkájának. Zoja rettentően félti. „Elpusztulsz. A németek a tenger fenekére küldenek, ahogy megtették már előtted számtalan más emberrel." Utolsó levelében valósággal nekirontott makacssága miatt: „Az ördög vigyen hát. Eredj, és köss ki a tenger fenekén."

Alekszandra azt válaszolta Zojának, hogy a norvég hajók iparkodnak távol tartani magukat a németektől. A kellemetlen csupán az, hogy kikötnek az angol Shetland-szigeteken. Csak nehogy ellenőrzés legyen! Oroszország „szövetségesei" még leszállítják a hajóról!

Szomorú volt a búcsú a kedves, piros háztól Holmenkollenben. De még visszatér ide, mindenképpen visszatér. Ott hagyta Froken Dundasnál minden kéziratát, könyvét.

– Nyugodt lehet, mindenre úgy vigyázok, mint a sze-

mem fényére – mondta a jóságos Froken Dundas, s a könnyeit törölgette.

Végre elindult Krisztiániából Bergenbe. A tengerparti város esővel és hideg szállodai szobával várta. Bosszantotta, hogy várnia kell a hajóra, pénzt kell pocsékolnia szállodára. Az esőhálón át a város unalmasnak látszott. Nem volt kedve körülnézni, ült a szállodában, és folytatta a brosúra fordítását.

Az elutazása előtti napon egyszerre hoztak a szállóba táviratot Misától, Pétervárról, és ibolyát Froken Dundastól. A kedves Dundas táviratilag rendelt neki ibolyát. Ugyanezen a napon közölték az újságok, hogy Moszkvában sztrájkolnak a villamosvasúti alkalmazottak, a „Dinamo" és más üzemek munkásai. Mi lesz, ha máris kezdődik?

Másnap, egyik kezében az ibolyacsokorral, másikban a nagy bőrönddel, felment a „Bergensfjord" óceánjáró fedélzetére.

AMERIKA

Négyen voltak a másodosztályú kabinban. Kétheti út az óceánon három idegen nővel. Két hallgatag finn, az anya és lánya. A harmadik egy istenfélő öregasszony Narvikból; egész nap meg nem vált olcsó, vászonkötésű imakönyvétől, ült az ágyán, suttogva imádkozott. Suttogása eleinte idegesítette Alekszandrát. Aztán megszokta, ügyet se vetett az öregasszonyra, olyannyira, hogy amikor a finnek kimentek a fedélzetre, az öregasszony pedig imádkozott, Alekszandra az ágyán fekve fordította a brosúrát. Bele kellett törődni, hogy a hajón nincs egy kis külön zuga. Mikor a finn nők visszajöttek a kabinba, kéziratát bőröndjébe zárta, és felment a fedélzetre. Az első napokban az óceán csendes volt, s Alekszandra sétált a fedélzeten, élvezte a tengeri levegőt, gyönyörködött a malachitzöld vízsivatagban. Az utasok közt több orosz is akadt. Kik ezek? Üzletemberek, gyárosok vagy a kormány ügynökei?

Kerülte az első osztály utasait: fennhéjázó, önhitt urak. Csak azon jár az eszük, mivel üssék agyon az időt: álarcosbálokat, műkedvelő hangversenyeket rendeztek. Alekszandra sietett befejezni a brosúra fordítását: úgy hírlett, rövidesen megkezdődik a „tánc". Márpedig ha

a hajó táncolni kezd, félre kell tenni a munkát. Most már a finnek jelenlétében is dolgozott.

Három nappal New York előtt megindult a „zötykölődés". Alekszandra felszaladt a fedélzetre, a levegőn jobban érezte magát. Két kézzel a hajókorlátba kapaszkodva állt. Tarajos zöld hullámok táncoltak a szeme előtt. Az égbolt pillanatonként hátrabillent és valahová a hajófar alá csúszott. Alekszandra alig bírt megállni a lábán, mégse mert lemenni a kabinba, mert ott még rosszabb. De éjszakára nem maradhat a fedélzeten. Akár tetszett, akár nem, le kellett menni a kabinba, lefeküdt az ágyra, és reggelig szédült, émelygett, irigyelte a finneket, mert ők nem szenvednek a hajó himbálódzásától.

Egy meleg októberi reggelen kitámolygott a fedélzetre, és megkönnyebbülten felsóhajtott: Amerika partjaihoz közeledtek, az óceán lassan megnyugodott. Még kavargott, barázdás volt, apró tarajok csíkozták, de az ég már mozdulatlanul feszült fölötte, a felhők lassan szétoszlottak. Az őszi párában feltűnt a Szabadság-szobor, diadalmasan feltartott kezében a fáklyával. Mögötte Manhattan felhőkarcolói kéklettek a homályban . . .

A hajó lassan odasiklott a kikötőhelyhez. A fogadók mindjárt felismerték Kollontajt, megragadták a bőröndjét, beszéltek valamit. Alekszandra Mihajlovna nehezen értette meg őket. A szárazföldön még jobban szédült, mint a hajón. Csak már a szállóban lenne. Csak egy órára, egyetlen órára lefekhetne, pihenhetne, hogy megszabaduljon ettől az elviselhetetlen érzéstől. A szálloda New York központjában volt, fantasztikus épületóriások vették körül.

Kísérői közölték, hogy két óra múlva érte jönnek. Addig pihenjen. Alekszandra hirtelen nem értette, miért is beszélnek ezek mind németül. Hiszen ez New York, Amerika. Ja, igen . . . Az amerikai szocialista párt német szekciója hívta meg.

Kicsit lepihent, csak a cipőjét vetette le. S rögtön újra kezdődött a himbálódzás. Szent isten! Még a szállodában, az ágyon is folytatódik! Felugrott, lezuhanyozta magát. Jobban lett. Hozzáfogott a bőrönd kicsomagolásához.

Örült, amikor elvtársai a „Deutsche Sprachgruppé"-ból* eljöttek hozzá, leültek és megbeszélték vele amerikai előadásainak témáit. Egyikük volt az utazás gyakorlati szervezője. Dreifussnak hívták, és ügynök, bizományos benyomását keltette, de úgy mutatkozott be, mint német szociáldemokrata, aki az Egyesült Államokba emigrált, s most a chicagói német szociáldemokrata lap, az „Arbeiter Zeitung" szerkesztője. Hosszan és meggyőzően beszélt arról, hogy a párt számít a Genossin Kollontaj előadásaiból származó bevételre, s természetesen a propagandahatásra is. Kollontaj végül is nem értette, mi érdekli jobban Dreifusst, a bevétel vagy a propagandahatás. A szerkesztő üzleti hangnemben közölte az előadások díjazásának feltételeit. A párt fizeti az utazási és a szállodai költségeket, ezen felül Kollontaj napi három dollárt kap. Ez persze nem sok, de elegendő ahhoz, hogy gondtalanul megéljen. Előadásainak teljes bevételét az amerikai szocialista párt német szekciója kapja. S még egy jelentéktelen feltétel. Alekszandra Mihajlovnának nincs joga mások felkérésére előadást tartani a körút rendezőinek engedélye nélkül. Alekszandra most már sajnálta, hogy mindjárt az elején nem állapodott meg a feltételekben. Úgy kellett volna megállapodni, hogy az előadások bevétele legalább részben az OSZDMP pártkasszájába kerüljön. De most már késő más feltételeket kialkudni. Dreifuss már az első találkozáskor nem tetszett neki. Ludwig Lohre, egy másik újság, a „Volkszeitung" felelős szerkesztője, rokonszenvesebbnek látszott. Nem Dreifussnak, hanem neki jutott eszébe, hogy amerikai utazása alatt Kollontajnak állandó címre lesz szüksége, hogy megkapja az Európából érkező küldeményeket. S felajánlotta a saját címét. Alekszandra arra gondolt, még aznap értesítenie kell mindenkit, hogy Lohre címére írjanak. Elsőként Vlagyimir Iljicset.

A baloldali „Deutsche Gruppe" internacionalista álláspontot foglalt el. Kollontaj felsorolta előadásai témáit, s ők mindjárt jóváhagyták. „A világháború és a szocialista in-

* Német nyelvcsoport.

ternacionálé jövője", „Kinek kell a háború", a „A háború és a munkásmozgalom jövője", „Az európai helyzetről."

Dreifuss bókolt: „Ó, milyen széles skála!" Azt felelte neki, hogy régóta készül ezekre az előadásokra. Tulajdonképpen egész életében készült rájuk.

A németek felálltak, azt tanácsolták, pihenjen egy kicsit az esti előadás előtt. Hogyan? Már ma beszéljen?

– Miért ne? – csodálkozott Dreifuss. – Hiszen mától kezdve kapja a pénzt. A párt pénzét, Genossin Kollontaj.

Első New York-i előadása sikert aratott. Minden jegy elkelt, megtapsolták. Dreifuss a kezét dörzsölte: „Kitűnő, kitűnő." De Alekszandra elégedetlen volt magával. Kiütközött rajta a fizikai fáradtság. Őszintén szólva, adhattak volna legalább egy napi pihenőt a hosszú és kimerítő hajózás után. Éjjel az ágy ringott vele, szeme előtt kékeszöld víz hullámzott, habtaréjok táncoltak . . . Reggel fejfájással ébredt.

Napokon át beszédeket tartott New Yorkban, cédulák, szóbeli kérdések özönét kapta, tapsolták, Dreifuss és Lohre dicsérték. S mégis elégedetlen volt önmagával. Az utolsó este végre megtört a jég: magára talált. Beszélt, izzott és érezte, hogy a hallgatóit is lángra gyújtja. Nem bizonygatott, hanem magával ragadta hallgatóit. Feltárta előttük a forradalomhoz vezető utat, megjósolta a szocializmus közeli győzelmét.

Nektek, munkásoknak, nincs szükségetek a háborúra. Azoknak van rá szükségük, akik kizsákmányolnak benneteket, s ki akarják zsákmányolni gyermekeiteket. Látjátok, hogy a háború maholnap átcsap az óceánon, hozzátok is elér, Amerikába! Rövidesen Amerikát is belesodorják a háborúba. Civilizációnk minden vívmányát a háború lángjai közé dobják! Csak az egész világ munkásosztálya képes egységes fellépéssel megállítani a háborút. Csak a proletariátus képes véget vetni ennek az őrületnek. A munkásosztálynak nincs és nem is lehet más hazája, mint a szocializmus hazája. Kötelességünk, hogy ezt a háborút a munkásosztály győzelmes háborújává változtassuk, háborúvá azok ellen, akik kirobbantották, akik a dolgozó

milliók vérén és szerencsétlenségén meggazdagodnak! Békét, szabadságot és boldog életet akarunk az embereknek. Egyetlen szó van csak, amelyben minden benne foglaltatik, amit akarunk. Ez a szó a „szocializmus"!

Azzal az érzéssel távozott az utolsó New York-i gyűlésről, hogy önmaga egy részét adta oda az embereknek.

Rövid New York-i tartózkodása alatt igen sok emberrel ismerkedett meg. De talán egyikük sem tett rá olyan mély benyomást, mint Eugene Debs. Ez a hatvanéves férfi, az amerikai szocialista párt balszárnyának vezetője, meggyőződéses internacionalista volt. Vele mindjárt megtalálta a közös nyelvet. Debs határozottan háborúellenes, antimilitarista volt, és nagyon népszerű az amerikai munkások között. Mikor beszélt, szemében a lélek tüze égett, egész lénye megfiatalodott. Debst úgy jellemezték Alekszandra előtt, mint rendkívül bátor és gerinces embert.

„Kár, hogy az amerikai munkásvezetők közt kevés Debs akad" – gondolta Kollontaj. Kevés? Tulajdonképpen nem találta párját Amerikában. Talán csak Haywoodot, ezt a lázadó, fantaszta, romantikus embert, akit még Koppenhágából ismert. 1910-ben együtt beszéltek a gyűléseken. S most nagy örömmel találkoztak mint régi jó barátok.

Kollontaj másnap Chicagóba utazott. A vonat széles folyók partján, füstös városok, mezők, farmok mellett száguldott, amelyek egyáltalán nem hasonlítottak az orosz tanyákra, falvakra. Minden idegen, ismeretlen volt . . .

Chicagóban nem jutott ideje körülnézni a városban. Milwaukee-ban egyetlen napon két gyűlésen, két nyelven szónokolt. Leveleit utazás közben írta. Csak a vonaton tudta rendezni a gondolatait.

Mikor Milwaukee-ból elutazott, a vonaton írta Leninnek és Krupszkajának Bernbe: mindent elkövet, hogy rávegye „az amerikai pártot a zimmerwaldi határozathoz való csatlakozásra . . ."

„Itt, Milwaukee-ban orosz munkásokkal, bolsevikokkal találkoztam!" Szerette volna még hozzáfűzni, hogy a milwaukee-i orosz kolóniában megint a szokásos kicsinyes

széthúzás légkörét érezte. De meggondolta magát, nem írta meg.

Három hét telt el őrült rohanásban. Tapsban nem mindig volt része, de fáradtságban mindig. Chicagóban heves vitát folytatott Bergerrel és a lengyelekkel – „szélsőséges soviniszták kal", ahogy Krupszkajának írta. Berger – amerikai szocialista, újságíró, osztrák emigráns – az amerikai szocialista párt jobbszárnyának vezére lett, és szemben állt Zimmerwalddal...

Huszonegy nap alatt huszonhárom előadás Amerikában! S ráadásul az utazás egyik városból a másikba. Honnan is vette az erőt hozzá!

„Így kell lennie! – mondogatta magának. – Így kell lennie!"

Igen, Dreifuss eltökélte, annyit présel ki belőle, amennyit csak lehet. Már nem is tudott bosszankodás nélkül rágondolni. Végtére is kegyetlenség így kizsákmányolni őt. Oroszok soha sem lennének képesek ilyesmire. Nemhogy szabadnapot nem kapott, hanem még pihenést sem biztosítottak számára a gyűlések előtt. Egyetlen szabad estét sem kapott! Jólesett volna kifújnia magát, kicsit olvasni, gondolkozni vagy csak pihenni. Nem és nem.

De mihelyt hozzáfogott a levélíráshoz, gondolatai valahogy eloszlatták fáradtságát, elégedetlenségét Dreifussal, szomorúságát. A chicagói lengyel soviniszták kal történt összecsapás után ezt írta Pétervárra, Scsepkina-Kupernyiknak (egyszer majd csak eljut hozzá!):

„Tudod, úgy érzem, hogy most a reformáció, a vallásháborúk korában élünk, a középkor és az újkor határán. Fordulat, változás történik az emberi történelemben. Valami új születik a világban, kifejlődik és megerősödik. A történész azt mondja majd: az emberek a nagy háború alatt úgy éltek, hogy nem tudták, világtörténelmi változás küszöbén állnak, új történelmi korba lépnek. Sokkal inkább meg vagyok róla győződve, mint valaha, hogy annak a történelmi iskolának, amelynek követője vagyok, szilárd tudományos alapja van. Milyen sokat ad ez az iskola

ahhoz, hogy áttekintsük az eseményeket és vigaszt leljünk a jövendő távlataiban!"

Levélírás után pihent. Minden rosszról megfeledkezett. De a jövendő semmiféle távlata nem fojthatja el sóvárgását a fia után . . .

Hátradől a félig üres kocsi ülésén, és kinéz az ablakon. Odakünn Illinois ősziesen letarolt mezői. Messze mögötte Chicago füstös, dübörgő, embertelen épületóriásai. Mögötte a kicsinosított, rendezett, unalmas Saint Louis. Nem érezte otthonosan magát Amerikában.

A nap homályosan áttetszik a szürke párán. A szél porfelhőket kavar a mezőkön, behatol a kocsi résein. A kis állomásokat száraz falevelek borítják. A kiszáradt föld esőért eped. Itt-ott egy-egy tanya suhan el: karbantartott gazdasági épületek, kis tó vagy kút. Szürke emeletes ház áll magányosan a mezőn.

Mont-Oliv bányászváros elkeserítette Alekszandra Mihajlovnát. A városka csaknem egész lakossága német. Hallgatói nem is titkolták, hogy Németország győzelmét kívánják, „. . . sok német kérkedés. Fáraszt kispolgári gondolkozásmódjuk, önteltségük és a forradalmiság hiánya."

Mont-Oliv nem Chicago. Alekszandra nemcsak megnézte, tanulmányozta is. Bejárta keresztül-kasul. Kisváros, harmincezer lakossal. Egytől egyig bányászok. Széles utca földszintes faházakkal. Két kőépület – az iskola és a klub. Kollontajt a City-hotelnek nevezett ócska kis szállóban helyezték el. Egyemeletes faházikó, néhány szobával. Fagy, mosdótál, törött kancsó, asztal, szék – ennyi az egész berendezés, az is kétes tisztaságú. Viszont volt villanyvilágítás.

Ismét úton. Salt Lake City, a Sós-tó városa felé rohan a vonat. A kanyonok óriási szakadékai, a Sziklás-hegység szeszélyes alakzatai gyermekkora földrajzóráit idézték fel emlékezetében. Mindig szerette a földrajzot. Nyitott erkélyű „panoráma-kocsiban" utazott. Leült és írt. Írás közben elgyönyörködött a tájban.

A napokban levelet kapott Krupszkajától. Lohre utána-

küldte New Yorkból, s Alekszandra a vonaton, San Francisco és Portland között írta meg rá a választ. Elpanaszolta, hogy még nem kapta meg az ígért irodalmat – Vlagyimir Iljics brosúráit a háborúról német és orosz nyelven, meg a „Kommunyiszt" számait. Utazásai közben megszervezhette volna az eladást. Bevallotta, hogy vágyik Oroszország után, hogy igyekszik vissza, legalább Norvégiába.

„Abbahagyom, nagyon ráz a vonat. Hogy szolgál az egészsége, drága Nagyezsda Konsztantyinovna? Gyakran gondolok Önre. Szívélyesen üdvözlöm mindkettőjüket."

November végén, késő este ért San Franciscóba. Két német munkás várta. Az egyik elvette a nagy bőröndöt, a másik felkapta a kisebbet, s elindultak a villamosmegállóhoz. A villamos ablakán át Alekszandra fényben úszó, népes utcákat látott. A szállodában, ahová mentek, nem volt üres szoba. Újra villamosra szálltak. Egy sötét utcában gyanús szállodát találtak, nyilván lebuj. A szoba olyan mocskos volt, hogy Kollontaj nem akart ott maradni. A németek vállat vontak. „Nem mindegy, hol alszik az ember?" Elvitték valahova, ötven centért kibéreltek egy kis szobát. Kényelmetlen lett volna megint visszautasítani. Kísérői a reggeli viszontlátásig elbúcsúztak. Alekszandra undorodva nézett körül: piszkos ágy, a padlón mocskos szőnyeg. A szoba hideg volt, nyirkos. Nem tudta rászánni magát a lefekvésre. Leült a támlátlan faszékre, sálat terített a vállára, csak ült gémberedetten, és gondolkozott.

Felállt, hogy megmozgassa tagjait, és legalább egy kicsit felemelkedjen. Nem, lehetetlen tovább maradni ezen a szálláson. Egészen meggémberedik itt. Reggel hatkor, még sötét volt, nem bírta tovább, elindult szobát keresni. Bőröndökkel a kezében rótta San Francisco sötét utcáit. Megállította a járókelőket, villamoskalauzoktól kérdezősködött. Leplezetlen gyanakvással néztek rá. Furcsa egy nő! Két bőrönddel a kezében kószál a városban, szállást keres. Végre talált egy szállodát. Kivett egy szobát, de addigra már reggel lett. Hirtelen eszébe jutott: azt ígérték, hogy a szállásra mennek érte. Elszaladt a német pártlap szerkesztőségébe. A címet még Dreifusstól kapta

New Yorkban. Hál' istennek, a tegnapi elvtársak ott voltak a szerkesztőségben. Már találtak neki új szobát. Az egyik német azt mondta a szállásról, ahonnan Alekszandra elmenekült: „Én egyszer három hétig laktam ott. Nagyon rendes hely, csak, tudja, drága." Drága? 50 cent neki drága? S ezt az undorító helyet nevezi rendesnek? Alekszandra restellni kezdte, hogy ilyen elkényeztetett...

Négy előadást tartott a városban. Kettőt németül, kettőt angolul. Az angol nyelvű előadásért megdicsérte magát – remekül sikerült! Megértették, méltányolták. Az internacionalizmus lenini eszméi meghódították a hallgatóságot. A németekkel nehezebb dolga volt. Tapsoltak, helyeseltek, hálálkodtak, de látta rajtuk, hogy ők azért „jó németek" akarnak maradni. A jó német pedig Németország győzelmét kívánja. Hát talán nem az oroszok robbantották ki a háborút?

Váratlanul oroszul is kellett beszélnie. Felkereste egy öreg értelmiségi, akit politikai okok miatt kényszermunkára ítéltek, de megszökött Szibériából. Most azzal kereste a kenyerét, hogy összeszedte a szállodákban a szemetet, kiseperte az éttermeket. Nagyon kérte, hogy beszéljen az oroszok előtt. Alekszandra úgy ment el, mintha ünnepre menne, és nem is csalódott. Ezekkel az emberekkel nemcsak azonos nyelvet beszélt, hanem egyformán is gondolkodtak. Könnyen szót értett velük.

Később újra eljött a guberáló „apó". Alekszandra arról beszélgetett az okos, művelt, életvidám emberrel, milyen érdekes lesz majd az élet, amikor az emberiség végül az emberi lélek kiművelésével foglalkozik majd.

– Ó, igen – helyeselt az öreg. – Hiszen éppen ezért harcolunk.

– Ugye, igaz? – vette át a szót Alekszandra. – Tehát maga megérti ezt? Megérti?

– Hát hogyne! Ha a jövő emberei megtudják, hogy mi a környező világ barbársága ellen harcoltunk, azt hiszem, tisztelettel adóznak nekünk. Ki tudja, talán egyért-másért irigyelnek is majd minket. Bizony, könnyen lehetséges.

„Nagyapó" nem maradhatott tovább nála. Ez az ember,

aki hitt abban, hogy a jövő nemzedékek irigyelni fogják őt, valamelyik étterembe sietett, hogy összeszedje a szemetet.

Tovább, egyre tovább, fel Amerika északi részébe. Seattle-be utazik, az aranyláz városába, amely már Alaszka küszöbén fekszik. A vastag hóval borított Seattle csak úgy szikrázott a bágyadt téli napsütésben. A fenyőfák a város határában roskadoztak a hó alatt.

Seattle-ben sok orosz gyűlt össze, figyelmes, hálás hallgatók, jó internacionalisták. Egy politikai emigráns, a szibériai Nyikolajev, levelet küldött utána, mikor elutazott. Azt írta, hogy „büszke rá", mert „orosz nő": „lám, milyen szónokaink vannak! S a miénk – orosz asszony."

December 10-én összeszámolta: hatvankét nap Amerikában – ötvenhárom előadás. Ezen a napon levelet kapott a fiától; gyöngéden, kedvesen írt, de Oroszországról, a pétervári életről semmi hírt nem közölt. Valószínűleg a háborús cenzúra miatt. Zojától egy sor sem jött. Alekszandra mind jobban vágyódott vissza legalább Európába, Norvégiába, ha már Oroszországba nem mehet. Egyre jobban nyugtalanította, hogy nem kapott hírt. Mi újság otthon, Európában? Európa az otthona. Amerika idegen ország. Mi van otthon? Mi van Leninnel? Mi van a párttal?

Visszament Chicagóba, s már az első napon orosz gyűlésen beszélt. Aztán újra New York. Ó, ezúttal tizenkét napos pihenő New Yorkban! Úgy látszik, még a könyörtelen Dreifuss is megértette, hogy pihenőt kell adni neki, annál is inkább, mert „Kollontaj elvtársnő" beváltotta a hozzá fűzött reményeket: Dreifuss elégedetten számolta össze a bevételt, amellyel Kollontaj a pártkasszát gyarapította.

Az első napokban még zaklatták az interjút kérők. Az amerikai újságírók villásreggelit rendeztek a tiszteletére. Számtalan kérdésre kellett válaszolnia. A német elvtársak kirándulásokat szerveztek. Végül néhány napig békében hagyták. Ludwig Lohre egész rakás levelet hozott, köztük Lenintől is egyet, amelyet Bernből küldött. Terjedelmes, baráti hangú, nagy örömet szerző levél volt.

Lenin csak november 8-án kapta meg a Milwaukee-ból

október 18-án küldött sorait. Panaszkodott, hogy „szörnyű lassan mennek a levelek". Megírta, hogy szándékában van kiadni németül és franciául, (és ha bírjuk anyagilag – olaszul is) egy kis brosúrát „a *Zimmerwaldi Baloldal* nevében". Reméli, hogy Kollontaj megjelenteti Amerikában angolul. „... Általában igen fontos számunkra, hogy különböző nyelveken hallassuk szavunkat." S zárójelben hozzáfűzte: „Ön ebben a tekintetben *sokat* tehetne."

Ő még nem tudta elintézni, hogy kiadják Lenin brosúráját, „A szocializmus és a háború"-t. Akárhogy igyekezett, mindenütt nehézségekbe ütközött. Nem volt pénz. Nem lehetett kiadót találni. S a legnagyobb baj, hogy sem a német baloldal, sem az amerikai szocialisták balszárnya nem értette, miért fontos kiadni ezt a brosúrát.

„Igyekezzék *mindenütt* találkozni (ha csak 5 percre is) a helybeli *bolsevikokkal* – tanácsolta Lenin –, próbálja meg „felrázni" őket s *megteremteni köztük és köztünk az összeköttetést.*" Kollontaj éppen ezt tette ebben az időben. Lenin másik tanácsa eloszlatta kételyeit: „... ha Amerikában vannak olyanok, akik *még* a Zimmerwaldi Kiáltványtól *is* félnek, fütyüljön rájuk, és csak azokkal foglalkozzék, akik *baloldalibbak a Zimmerwaldi Kiáltványnál.*"

1916. január végén Lohre átadta neki Misa levelét. Alekszandra elolvasta és megrémült: Misa szeretne átjönni hozzá és Amerikában letelepedni. Kéri, szerezzen neki munkát az autóiparban, csak ne a lőszergyártásban.

Alekszandrát kétfelé húzta a szíve: egyrészt szeretett volna visszamenni Norvégiába, a csendes Holmenkollenbe, amelyet megkedvelt, másrészt boldogan élt volna a fiával Amerikában. Az utóbbi vágya erősebbnek bizonyult. Ha Misa eljön, vele marad. Együtt fognak élni. Nagy-nagy boldogság lesz mindennap maga mellett látni a fiát! Képzeletében már képeket rajzolt jövendő, közös életükről, amikor táviratot kapott Pétervárról. „Je reste Petrograd. Micha."*

* „Péterváron maradok. Misa."

Tehát meggondolta magát. De talán nincs is olyan messze az az idő, amikor Misát Pétervárott ölelheti magához. Mert az események fejlődnek. Vlagyimir Iljics hiszi, hogy nincs sok hátra.

Bostonban megkapta Oroszországból küldött könyvét, a „Társadalom és anyaság"-ot. Olyan vastag volt, mint egy kézikönyv. Nem jutott hozzá, hogy az egészet átolvassa. Bostonban váratlanul összetalálkozott Henriette Dermannal. Eszükbe jutott Berlin a háború első napjaiban, az izgalmak, az elutazás körüli hercehurcák, Eduard Fuchs. A berlini élet most olyan végtelenül távolinak tűnt, mintha évtizedek múltak volna el azóta. Bizony, mennyi esemény, találkozás, munka! Kaleidoszkópszerű helyváltoztatások. Gondolatban Alekszandra már otthon volt, Európában.

S közvetlenül elutazás előtt elvégezte a végső számvetést: négy és fél hónapot töltött Amerikában, százhuszonhárom előadást tartott négy nyelven – angolul, németül, franciául, oroszul. Volt úgy, hogy egy este három nyelven beszélt. Az utolsó napig dolgozott. Az utolsó óráig. Közvetlen elutazása előtt részt vett New Yorkban a bolsevik csoport gyűlésén. A gyűlésről hazatérve cikket írt a nőnapra az amerikai szocialista párt orosz szekciója számára. A cikket külön röplapként adják ki „Munkásfeleségek, egyesüljetek!" jelszó alatt. Két órával hajóra szállása előtt befejezte. Ismerős hajóval ment, ez hozta annak idején New Yorkba.

Miközben csomagolt, arra gondolt, hogy amerikai tartózkodása nem marad nyomtalan. Isten veled, Amerika!

Mögötte maradt New York. Előtte az óceán.

Sajnálkozás nélkül hagyta el Amerikát. De mi vár rá? Akármi történik is, közelebb lesz azokhoz, akik kedvesek számára.

A tenger csalókán csendes volt, békésen tükrözte az esti égboltot, az első csillagokat. Úszó világítótornyok villogtak. Fényesen kivilágított hajók haladtak el. Kitárult az óceán.

A NAGY ÜNNEP ELŐESTÉJE

Froken Dundas sírva fakadt örömében, amikor meglátta a bőröndjeivel visszatérő lakóját. Átölelték, összecsókolták egymást, s Kollontaj megtudta, hogy ugyanaz a szoba várja, kéziratai épségben vannak. Úgy érezte magát, mint aki hazatért. Alighogy felocsúdott a hosszú utazás után, levelet írt Vlagyimir Iljicsnek.

„Amerikai látogatásommal általában elégedett vagyok; mintha némileg sikerült volna a fejekből eloszlatni a sovinizmus ködét." Azt írta, hogy véleménye szerint Amerikának nagy jövője van. „Az óriási Amerika felé fordítja szemét az ébredő, nyugtalan, gyors ütemben fejlődő Ázsia... Amerika után tisztábban látjuk az emberiség történelmi sorsát, pillantunk előre, évszázadok távolába, a jövőbe. Hát minden jót, minden jót! Nagyon örülök, hogy ismét közelebb vagyok Önhöz."

Állandóan érkeztek a hírek, hogy Oroszországban zavargások vannak, a katonák elégedetlenkednek a fronton, az orosz munkások lázonganak. Végre hírt kapott a „Kinek kell a háború" c. brosúrájáról is. Krupszkaja azt írta, hogy a brosúrát Vlagyimir Iljics megszerkesztette, és már több nyelven kiadták. Az orosz kiadás elvégzi a maga dolgát Oroszországban. Megérkezett a brosúra is; Alekszandra Mihajlovna összevetette az eredeti kéziratot a

Lenin által javított szöveggel. Sorról sorra összehasonlította, s mind nagyobb hálát érzett Lenin iránt.

Alekszandra Mihajlovna nagy lendülettel folytatta régi munkáját. Újra kérték Svájcból, hogy továbbítsa Oroszországba ezt vagy azt a kéziratot, újságot, brosúrát. Újabb küldemény Oroszországból Svájcba: hírek a pétervári munkások vagy a fronton harcoló katonák hangulatáról.

A nyár munkában, izgalmak közepette telt el. S éppúgy sajgott a szíve a fia után, mint azelőtt. Misának ő most az egyetlen közeli hozzátartozója. Vlagyimir Kollontaj meghalt. Marija Ipatyevna, Kollontaj özvegye, őszintén szerette Misát, a fiú is mindig jó szívvel beszélt róla, de a szíve az anyjához húzott.

Misa legutóbbi levele Petrográdról zavarba ejtette Alekszandra Mihajlovnát. Többször elolvasta a levelet, kereste a sorok közé rejtett értelmet. A fiú nem írhatta meg nyíltan, hogy nem akarja puskával a kézben védeni a cár és a földbirtokosok Oroszországát. Pedig az a veszély fenyegette, hogy behívják katonának. Mint végzős egyetemista, eddig még mentességet élvezett. De úgy hírlett, rövidesen minden mentességet megszüntetnek. Már hívják be az utolsó évfolyam hallgatóit. Utánuk a frissen végzett mérnökök következnek.

Misa azt írta, hogy szeretne gyakorlatot szerezni Amerika híres gyáraiban. Mi erről anyja véleménye?

Régebben a gépkocsiipar vonzotta. „De, tudod, mama, az autók is a háborút szolgálják . . .” Érdeklődött, nem tudna-e anyja valamelyik amerikai textilgyár kiválasztásában segíteni.

„Te ismered már Amerikát, mama. Adj tanácsot, válassz ki egy várost.”

Alekszandra megértette, hogy nem szabad késlekedni. Misának a lehető leghamarabb el kell jönnie Oroszországból. Nem szabad megengedni, hogy a fiát harcolni kényszerítsék a monarchiáért.

Ki hitte volna, hogy még egyszer át kell hajóznia az óceánon, hogy együtt legyen a fiával! De hát végtére

Amerikában is lehet dolgozni a forradalomért. Nála jobban senki sem tudja megszilárdítani a kapcsolatokat a zimmerwaldi baloldaliak és az amerikai baloldali szocialisták között. Megint végigjárhatja a munkásközpontokat, tarthat előadásokat és felolvasásokat. Sikerült bizonyos népszerűségre szert tennie Amerikában, ismerik őt, s ez, persze, hasznára válik.

Nem sokat töprengett. Kezdte eladogatni nélkülözhető holmiját, apránként összeszedegette a tiszteletdíjait, megállapodott a lapokkal, hogy tudósításokat küld az Egyesült Államokból, itt-ott kisebb előleget kapott, s augusztusban hajóra szállt. Pénzéből csak arra futotta, hogy az „olcsó" osztály egyik szűk kabinjában béreljen ágyat. Misát, aki még nem hagyta el Oroszországot, Paterson városban fogja bevárni.

Megérkezésekor egészen más Amerikát látott viszont. Meglepte, hogy néhány hónap alatt mennyire megváltozott az egész légkör. Az első időben még sikerült összeköttetésbe lépnie az orosz baloldaliakkal New Yorkban és a baloldali zimmerwaldiak bostoni ligájával. De ennél többet nem tehetett. Arra nem is gondolhatott, hogy nagyobb utazást tegyen, senki sem engedélyezne propaganda-előadásokat. Igen, Amerikában emlékeztek Kollontajra, de népszerűsége most inkább ártott neki.

Megpróbált találkozni ismerőseivel, de visszariadt tőlük. Az embereket elkábította az Amerikát elárasztó sovinizmus. Eszébe jutott Eugene Debs, aki legutóbbi útján meghódította egészséges, szilárd nézeteivel, az igazi internacionalistát jellemző szenvedélyességével.

„Ő majd ad jó tanácsot."

De Eugene Debs börtönben ült.

Megérkezett Misa. Egy időre elfeledkezett minden nyomasztó gondjáról, fia megérkezése mindent háttérbe szorított. Milyen furcsa. – Misa felnőtt ember, mérnök!

Letelepedtek Patersonban, a város szélén laktak, egy kis faházban, amelynek tornácára vén juharfa vetett árnyékot. Az egész utcán egyforma házak sorakoztak, s Misa eleinte alig talált haza. Anyja a tornácon várta.

Alekszandrának nem tetszett az egyhangú város. Nem tetszett, hogy minden házban – legalábbis azokban, ahol megfordultak – egyforma a berendezés. Alekszandra Mihajlovna vágyakozva gondolt a norvég piacokon kapható rengeteg és olcsó virágra. Néhány garasért mennyi rózsát, violát stb. tudott venni. Itt csak üzletben árultak virágot, és drágán. Az amerikai nőket hidegen hagyta a virág.

– Tudod, mi tetszik Amerikában? – kérdezte a fiától. – A közkönyvtárak és az iskolaépületek.

Tanulmányozni kezdte az ország oktatásügyét. Megismerkedett néhány tanárnővel, és bemutatta nekik a fiát: nem árt, ha Misának vannak ismerősei Patersonban.

A fiatal tanárnőket barátságosnak, kedvesnek találta. Szeretnek szórakozni, táncolni, sportolni, hintaszékben ülve csevegni. De Misa szerint egytől egyig unalmasak voltak.

– Tudod, mama, valahogy provinciálisak, érdektelenek.

„Valami csakugyan hiányzik belőlük" – gondolta Kollontaj.

S egyszer csak rájött: „a lélek lázadása". Mennyivel mások az európai lányok, az oroszok, a svédek, a norvégek! Ezek itt túlságosan nyugodtak, túlságosan közömbösek a világ iránt, amelyben élnek . . .

Alekszandra Mihajlovna időnként New Yorkba utazott, benézett a szerkesztőségekbe, dolgozott az amerikai szocialista sajtónak, néha beszédet tartott munkásgyűléseken New Yorkban vagy Bostonban. De bárhol járt is, a szíve hazahúzta, Patersonba; ott él és dolgozik az ő Misája. Reggelenként Misa dolgozni ment. Együtt ebédeltek, együtt töltötték az estéket. Szerette nézni, ahogy a fiú borotválkozik, ahogy eszik. Szeretett sétálni vele.

A fiú beszélt neki a munkájáról, az amerikai technika csodáiról, az üzemi rendről.

– Tudod, mama, sok mindent felhasználhatunk majd otthon, Oroszországban.

– Igen, majd azután. Érted, ugye? Azután.

Azután. Misa sem kételkedett benne, hogy Oroszországban hamarosan minden megváltozik. Hiszen nemrég jött onnan, mindent látott, hallott, megfigyelt. De az amerikai lapok hasábjain felbukkanó oroszországi hírek is táplálták reményeiket. A katonák nem akartak harcolni. A munkások lázongtak. Parasztfelkelések törtek ki. Ingadozott az orosz zsarnok trónja.

Alekszandra nem bírta ki tovább Amerikában. Fuldoklott ilyen távol a hazától, ahol maholnap olyan események történhetnek, amelyekre egész életében várt. Döntött. Európába utazik. Annak nincs értelme, hogy Misa otthagyja a munkáját a patersoni gyárban. Európában nem tudna elhelyezkedni.

Ismét elválnak hát. De ezúttal Alekszandra biztos volt benne, hogy nem hosszú időre. 1917 februárjában visszatért Norvégiába, Hollmenkollenbe, a kedves Froken Dundashoz.

Alekszandra Mihajlovna „üdvözölni" akarta Holmenkollent. Vágyódott utána. Úgy érezte, hogy nemsokára ismét és immár végleg búcsút mond ezeknek az erdős domboknak, a fjord áttetsző zöld vizének. Cikkeket kellett írnia norvég újságokba. De mielőtt asztalhoz ült, sétált egy jó nagyot, hogy kifáradjon. A fizikai fáradtság segíti összeszedni a gondolatait.

Egy márciusi napon, Krisztiániából hazatérőben, nem sikerült újságot vennie. A helyiérdekű vonaton szomszédja kinyitotta az „Aftenposten"-t. Kollontaj belesandított. Nagybetűs cím ötlött a szemébe. „Forradalom Oroszországban."

– Az istenért, orosz vagyok . . . érti, ugye . . .

Szomszédja megértette, miért olyan izgatott. Mosolyogva átnyújtotta az újságot.

– Gratulálok, asszonyom.

Remegett kezében az újság. A sorok összefutottak. Felkelés Petrográdon! A katonák csatlakoznak a munkásokhoz.

Három vagy négy napig Alekszandra Mihajlovna szinte bódulatban élt, türelmetlenül várta az újabb híreket. Em-

berek jöttek, gratuláltak, hiányos, kusza, gyakran ellentmondó értesüléseket hoztak. Az újságközleményekben a tények hézagait nemegyszer a tudósítók érzelmei töltötték ki. Egy dolog mégis kétségtelen volt: Oroszországban, otthon, a szeretett Petrográdban forradalom van. Megkezdődött. S ő megérte.

Hamarosan levél jött Svájcból, Vlagyimir Iljicstől.

„Kedves A. M.! Most érkeztek másodízben kormánytáviratok a III. 1-i (14-i) pétervári forradalomról...

Hát aztán! Az »első (a háború szülte forradalmak közül az első) forradalomnak« ez az »első szakasza« nem az utolsó szakasz és nem is csak orosz szakasz lesz. Mi természetesen továbbra is ellene leszünk a haza védelmének, a Singarjov + Kerenszkij és társai vezette imperialista mészárlásnak.

Jelszavaink továbbra is ugyanazok."

Újabb néhány nap telt el izgatott várakozásban. A lapok tele voltak Oroszországból érkezett hírekkel. Alekszandra Mihajlovna összevásárolt minden újságot; az erre fordított összeg szinte a legnagyobb kiadási tétele lett. Olvasott, összehasonlította a híreket, megpróbált képet festeni magának a hazájában lejátszódó eseményekről.

Petrográdban megalakult a munkás- és katonaküldöttek szovjetje. A hadseregben ezredbizottságok létesültek. Letartóztatták a cári kormányt. De a legújabb hír: politikai amnesztiát hirdettek! Tehát vissza lehet térni Oroszországba? Utazzon? Rögtön? Először meg kell kérdezni Vlagyimir Iljicset. Nem nélkülözheti a tanácsait. Nem is a tanácsait, az utasításait. Táviratozott. A válasz még nem jött meg, amikor felkérték, hogy tartson előadást Krisztiániában, a Népházban.

A norvég munkások hallani akarják, hogy az ismert orosz forradalmárnő hogyan magyarázza az oroszországi eseményeket.

A Népház előadóterme zsúfolásig megtelt. Valamennyi fővárosi újság elküldte tudósítóit.

Alekszandra Mihajlovna megdöbbentette hallgatóit

merész jóslatával, amellyel megismételte Lenin gondolatait:

– Forradalmunk csak első szakasza a világháború szülte forradalmaknak.

Azt mondta, hogy az orosz forradalom nem fog megállni ott, ahol a francia forradalom megállt. Mi tovább megyünk, uraim, tovább a nagy cél, a teljes szabadság, a világ minden dolgozójának teljes boldogsága felé. Az orosz forradalmárok végső célja a szocializmus. Az orosz katonák még szemben állnak az idegen hadseregek katonáival, de nincs köztük ellenségük. Közös és fő ellenségünk a hátunk mögött van. Fegyvereink csövét ellene kell fordítanunk. Ez az ellenség a kapitalizmus! A munkásosztály jogfosztottsága! Le kell győznünk ezt az ellenséget, hogy a szocializmus diadalmaskodjék a földön!

Hangja mind erősebben zengett. Maga is érezte, hogy ég a szeme, az arca. Először beszélt megvalósult forradalomról. Ezt a forradalmat az ő elnyomott, a rabság bilincsébe vert Oroszországában hajtották végre. Először beszélt a szabad Oroszországról.

Az újságok utóbb azt írták, hogy beszédét annyira áthatotta a lelkesedés, egész lénye úgy izzott, hogy még azok is hittek neki, akik nem értették meg.

Otthon már várta Vlagyimir Iljics válasza.

„Kedves A. M.! Az imént kaptuk meg táviratát, amelyet úgy fogalmazott meg, hogy szinte iróniának hangzik (már megbocsásson: azt képzeli, hogy mi innen, »direktívákat« adhatunk, amikor alig kapunk valami hírt, Pétervárott viszont minden valószínűség szerint ott vannak nemcsak a pártunkat ténylegesen vezető elvtársak, hanem ott vannak a Központi Bizottság hivatalosan meghatalmazott képviselői is!)."

Lenin azt írta, hogy megkezdték a tézisek kidolgozását, s kérte Kollontajt, várja meg, amíg eljuttatja hozzá. Óva intette, hogy higgyen az új kormánynak, s hozzátette, hogy most a tömegek megszervezése van soron, „*felfegyverkezve várjuk* a kellő pillanatot, *felfegyverkezve* készítsük elő a *szélesebb* bázist egy *felsőbb* szakasz számára".

Befejezésül Vlagyimir Iljics aggodalmát fejezte ki, hogy „nem egyhamar sikerül kijutnunk ebből az átkozott Svájcból". Alekszandra érezte, hogy Lenin milyen türelmetlen, mennyire vágyik Oroszországba. A levél március 17-én kelt Zürichben.

Froken Dundas ügyelt arra, hogy lakója ne feledkezzen meg az evésről; kávét, sajtott, zsemlét vitt a szobájába, felajánlotta, hogy elmegy ebédért. Látta, hogy Kollontaj milyen feszült idegállapotban van. Ha nem emlékeztetik rá, egész nap egy falatot sem eszik.

Vége hát! Megy haza, Oroszországba, Pétervárra. De sikerül-e átutaznia Svédországon? Hiszen Svédországból örökre kiutasították. Szaladgált a svéd követségre. Megengedték, hogy átutazzon. Igaz, nem Stockholmon át. Sebaj. Az a fontos, hogy eljusson a finn határig. Északra utazik, Haparandáig. Haparanda határállomás. A következő állomás – Tornio – már finn területen fekszik. Ott már orosz határőrök vannak, az ideiglenes kormány katonái.

S Kollontaj elhagyta Homenkollent. Bőröndjét nem engedte ki a kezéből. A különleges, dupla fenekű bőröndbe rejtette Lenin leveleit: „Levelek a távolból." Vitte Oroszországba. Egész éjszaka nem aludt. Valóban bekövetkezett hát az, amiért fiatalkorában elhagyta a férjét, a fiát, amiért a fél világot bejárta? Úgy érezte, egyszerre megérkezett a jövendő.

Charlottenbergben, a norvég–svéd határon, éjszaka egy svéd rendőr ment oda hozzá. Ő kíséri el Fru Kollontajt Haparanda állomásig. Elnézést, asszonyom, ez a parancs. Udvarias volt, útközben nemigen volt terhére, de Alekszandra állandóan maga előtt látta, amíg a vonat az északi Haparanda felé robogott. Itt még tél volt. Mindent hó borított. A két országot a keskeny Torne folyó választotta el. A folyót vastag jégpáncél fedte. Mert hát Tornio majdnem a sarkkörnél fekszik!

Mi lobog ott, a túlsó parton? Hiszen ez vörös zászló az orosz állomásépületen! De mielőtt Alekszandra belépne ebbe a túlparti épületbe, a svéd vámhivatalban megmo-

tozzák. Sokáig, gondosan motozzák. Még a hajtűit is kiszedetik vele. De végre befejeződik a motozás. Hál' istennek, nem fedezték fel a bőrönd dupla fenekét. Lenin levelei mindjárt átlépik a határt. Kollontaj mehet. Könnyű szánba fogott, két jól táplált, finn ló rohant vele a jégen át a túlsó oldalra. Szent ég, csengettyűs szán! Igazán itthon van, Oroszországban? Könny futja el a szemét. Mindent homályosan lát. Minden valószínűtlennek látszik, kivált ezek a katonák a vörös karszalaggal. A tiszten is vörös karszalag van. Útlevelét, iratait kérik. Megmondja, hogy ő politikai emigráns. A tiszt valami jegyzékben keresgél, s mikor rábukkan a nevére, meghajol előtte, és kezet csókol...

Alekszandra nem számított rá, hogy Petrográdban, a Finn-pályaudvaron ilyen sok ember várja: a Petrográdi Szovjet Végrehajtó Bizottságának képviselői, régi illegálisok, barátai, köztük Tányecska! Tányecska Scsepkina-Kupernyik a férjével, Polinovval! Tánya mindjárt el is vitte magához Alekszandrát. Tíz esztendővel ezelőtt, Oroszországból való szökése előtt, az utolsó éjszakát Scsepkina-Kupernyiknál töltötte. S idegenből jövet nála tölti az első éjszakát is. Másnap reggel (Alekszandra éppen kicsomagolt) Tánya bejött a szobájába.

– Tessék, olvasd.

S átnyújtotta neki a „Pravda" friss számát. Alekszandra ezt olvasta: „Tegnap külföldről megérkezett A. M. Kollontaj, a nemzetközi szociáldemokrata mozgalom ismert személyisége, írónő, aki a »Pravda« munkatársa lett." Máris munkatársuknak tekintik! Ez kötelez.

– Még ma cikket kell vinnem nekik.

Leült a kis kerek asztalkához, és hozzáfogott „A munkásnők és az Alkotmányozó Nemzetgyűlés" c. cikk megírásához. Rögtön elvitte a „Pravda" szerkesztőségébe. Útközben hol ráismert, hol nem ismert rá a régi, cári Pétervárra. Látta a lerombolt bírósági épületet a Lityejnijen, itt-ott golyók nyomát a házfalakon, látott rengeteg embert katonaköpenyben, vörös zászlókat, sorbanállást a péküz-

letek előtt. S mégis, soha azelőtt ilyen örömtől sugárzónak nem látta a várost, mint most.

A szerkesztőségben, mielőtt átadta volna cikkét, letette az asztalra Lenin „Leveleit" a bolsevikok további taktikájáról. Körülvették, kérdezgették.

Mindjárt állandó munkatárs lett. Egyik cikke a másik után jelent meg.

Beszédeket tartott munkásgyűléseken, katonagyűléseken, nyilvános vitákon a cirkuszban.

Április 3-án Belenyin-Sljapnyikovval vonatra ült, hogy Beloosztrov állomáson fogadja Vlagyimir Iljicset és Krupszkaját. Lenin hazatért az emigrációból. A párt petrográdi bizottsága megbízta Kollontajt, hogy üdvözölje Lenint a határon. Vlagyimir Iljics fogadására több tucat ember utazott el, majdnem a teljes petrográdi szervezet.

Mikor a vonat befutott, a tömeg egy pillanat alatt elözönlötte a kocsit, amelyben Lenin és a felesége érkezett. Sljapnyikov és Kollontaj csak nagy nehezen tudott a közelükbe férkőzni. Lenin kabát, sapka nélkül állt a fogadók gyűrűjében, kérdéseket tett fel, hallgatta a válaszokat. Krupszkaja e szavakkal fogadta Kollontajt: „Meggyötörték Iljicset az úton. Végig Finnországon, minden állomáson beszédek, üdvözlések. Adjon Iljicsnek legalább egy pohár teát, látja, mennyire elfáradt."

Nem volt szükség beszédekre. Alekszandra utat tört magának Leninhez, meghatottan kezet szorított vele, s ott maradt mellette, amíg a vonat meg nem állt Petrográdban, a Finn pályaudvaron.

Lenin volt az egyetlen ember, akit meglepett a fogadás a Finn pályaudvaron. Alekszandra nem tudta elfojtani mosolyát: Lenin zavartan nézte, hogy a lámpákkal megvilágított peronon díszőrség áll, egy fiatal tengerésztiszt izgatottan odalép hozzá, jelentést tesz. Vlagyimir Iljicsnek fogalma sem volt, mit kell tenni ilyenkor. Tétován sapkája ellenzőjéhez emelte a kezét.

Ebben a pillanatban a tömegben mozgás támadt. A tömeg szétnyílt, utat engedett egy idős férfinak, aki kalapját

levéve közeledett. Kollontaj ráismert: a mensevik Csheidze volt, az Állami Duma tagja.

„Hát ez mit keres itt? – gondolta Kollontaj. – Ő is fogadja Lenint?"

Csheidze megállt a csodálkozó Vlagyimir Iljics előtt. Azzal kezdte, hogy a Petrográdi Szovjet nevében üdvözletét és jókívánságait fejezi ki a szerencsés hazatérés alkalmából. Kollontaj megdöbbent: mit jelent ez? Egy mensevik a Petrográdi Szovjet Végrehajtó Bizottságának nevében üdvözli legnagyobb ellenfelét?

De Csheidze az üdvözlő szavakról már áttért a nyílt kioktatásra. Ó, így már más. A mensevikek megpróbálják befolyásolni Lenint, hogy milyen legyen a magatartása a forradalmi Oroszországban.

– Úgy véljük, forradalmi demokráciánk legfontosabb feladata most az, hogy forradalmunkat megvédjük mindenféle külső és belső merénylettől. Úgy véljük, hogy ennek érdekében nem széthúzásra, hanem a demokrácia sorainak tömörítésére van szükség. Reméljük, hogy ön velünk együtt ezeket a célokat fogja követni . . .

„Félnek Lenintől" – villant fel Kollontajban a gondolat. Szemét Vlagyimir Iljicsre emelte. Lenin közönyösen félrenézett, mintha Csheidze nem is hozzá intézné szavait. Alighogy Csheidze befejezte, Lenin egészen a katonák, a matrózok és a Petrográdi Szovjet küldöttsége mellett álló munkások felé fordult.

– Kedves elvtársak, katonák, matrózok és munkások! Boldog vagyok, hogy az önök személyében üdvözölhetem a győztes orosz forradalmat, üdvözölhetem önöket, mint a világproletariátus hadseregének élcsapatát . . . A rabló imperialista háború a polgárháború kezdete egész Európában. . .

Kollontaj egy pillantást vetett Csheidze felé; látta, hogy zavarban van, hirtelenében azt se tudja, mit tegyen, majd gyorsan felteszi kalapját, és eltűnik a reá váró csoport közepén.

„Ez Lenin válasza Csheidzének" – súgta Sljapnyikov Alekszandra fülébe.

Igen, ez lényegében válasz Csheidzének és az őt küldő mensevikeknek.

– Nincs messze az idő – mondta Lenin –, amikor Karl Liebknecht elvtársunk felhívására a népek kizsákmányolóik, a kapitalisták ellen fordítják a fegyvert... Felvirradt már a szocialista világforradalom hajnala... Előbb vagy utóbb, bármely nap bekövetkezhet az európai imperializmus bukása. Az orosz forradalom, amelyet önök hajtottak végre, lerakta ennek az alapját, és új korszakot nyitott. Éljen a szocialista világforradalom!

Az emberek éljenezve követték Lenint a Finn pályaudvar előtti térre. Kollontaj együtt ment a többiekkel. A fáklyák fényében zászlók vöröslöttek. Reflektorok fénykévéi kúsztak a házfalakon, a tömegen, kiragadva belőle egy-egy csomó arcot, a zenekar trombitáit, a feliratokat a táblákon, kartondarabokon. Alekszandra Mihajlovna látta, ahogy egy csomó kéz felkapja Lenint, s ő, kigombolódott felöltőben, hirtelen a tömeg fölé emelkedik, egy páncélautón találja magát. Vlagyimir Iljics felemelte a kezét, s a teret megtöltő tömeg egyszerre elnémult. Alekszandra hallgatta Lenin rövid beszédét, és azt kérdezte magától: csakugyan igaz ez? Igaz, hogy itt vagyok Petrográdon, megvalósult a forradalom, és Lenin Oroszországban van? Hogy ez nem álom, nem „a jövő lehetősége", hanem a mai nap valósága? Hogy ő, Alekszandra Kollontaj megérte ezt a napot?

Azután „bankett" következett, Kollontaj életében a legcsodálatosabb „bankett", Kseszinszkajának, a híres balerinának, II. Miklós cár egykori szeretőjének palotájában. Hatalmas, kivilágított terem, három csillogó szamovár a hosszú asztalokon... Kis üvegvázákban apró cukordarabkák, desszerttányérokon színes kandiscukor, vastagon szeletelt fekete kenyér, sőt szürkés „fehér" kenyér is. Az asztalok mellett csupa ismerős, tegnapi politikai emigránsok Bernből, Genfből, Zürichből és Stockholmból. És a petrográdi elvtársak, akik nemrégen még illegalitásban dolgoztak, a Petrográdi Szovjet

Végrehajtó Bizottságának, a petrográdi pártbizottságnak a tagjai.

Alekszandra megrészegült a híg, forró teától, a lelkes, boldog arcok látványától, attól a tudattól, hogy ugyanannál az asztalnál ott ül és látható elégedettséggel issza a meleg teát az átfázott és fáradtan boldog Lenin. Nem kell többé levelet küldeni Bernbe, Zürichbe, Sörenbergbe, s utána sokáig várnia a válaszra. Lenin itt ül. Itthon van, Petrográdban, az övéi között, mosolyogva, türelmetlenül, mindenre figyelőn.

Érdemes volt hát élni, kóborolni, reménykedni, várni, hogy megérje ezt az órát.

A KOHÓBAN

Lenin a Tauriai palota, a volt Állami Duma hatalmas termének emelvényéről beszélt. A Petrográdi Szovjet szociáldemokrata frakcióinak együttes ülése folyt. A bolsevik frakció sok tagja előző nap már hallotta Vlagyimir Iljicset beszélni a Finn pályaudvar előtt. Hallották a Kseszinszkaja-palota erkélyéről mondott beszédét is. Ma a bolsevik frakció vezetőségében, az együttes ülés előtt, Lenin részletesen ismertette velük forradalmi téziseit. Kollontaj még régebbről ismerte a téziseket Vlagyimir Iljics leveléből. Lenin most részletesebben ismertette téziseit, mint a csoportban, ahol fél szóból is értették őt. A Tauriai palota termében nemcsak harcostársai hallgatták, hanem ellenfelei is. S ellenfele több volt, ingerült közbeszólásaikkal minduntalan félbeszakították. De Lenin nem csupán ennek a teremnek beszélt. Egész Oroszországhoz szólt. Holnap pedig az egész világ tudomást szerez a tézisekről.

Alekszandra ott ült Krupszkaja és Inessza Armand mellett, s miközben Lenint hallgatta, érezte a terem ellenséges hangulatát.

Lenin nem állt mozdulatlanul. Hol közelebb ment az emelvény széléhez, hol meg két lépést hátrált. Nem beszédet mondott, hanem mondhatni, minden hallgatójával külön-külön elbeszélgetett. Mikor befejezte, ott maradt

az elnökségben, és felkészült mások meghallgatására. A mensevikek Lenin tézisei ellen szólaltak fel. A bolsevik frakcióban is akadtak néhányan, akik nem értettek egyet Iljiccsel. Alekszandra bosszankodott, miért is nem javasolta már a vezetőségben, hogy szavazással fejezzék ki egyetértésüket Lenin álláspontjával. Kötelességének érezte, hogy most felszólaljon, támogassa Vlagyimir Iljicset, főleg pedig szembeszálljon a tézisek ellenzőivel. Szót kért, és felment az emelvényre.

Többször a szavába vágtak. Gúnyos közbeszólásokat hallott a teremből, csípős megjegyzéseket az elnökségből. Nem kellett készülnie a beszédre. Mindazt, amiről szólt, már rég átgondolta.

Az emelvényről látta az első sorokban ülő Nagyezsda Konsztantyinovna Krupszkaját és Inessza Armandot. Mindketten bátorítóan mosolyogtak rá. Lenint nem látta. De mikor befejezte és megfordult, Lenin mosolygó arcával találkozott. Lenin láthatóan elégedett volt vele.

A felbőszült Cereteli kiabált valamit, a mensevik Meskovszkij lármázott, a katonaköpenyes emberek pedig sokáig tapsoltak...

Másnap Scsepkina-Kupernyik egész csomó burzsoá, mensevik, eszer újságot rakott az asztalára...

– Mi mindent írnak rólad!

Mostanában nem volt nap, hogy ezek az újságok ne közöltek volna valamilyen rosszindulatú cikket Kollontajról. Gúnyos karikatúrák jelentek meg róla. Koholt históriákat írtak magánéletéről. Élvezettel csámcsogtak az elnevezésen, amelyet külföldi lapok tudósítói ragasztottak rá – „a forradalom valkűrje".

Májusban ezek az újságok felbőszülten arról írtak, hogy „a forradalom valkűrje" az orosz flotta bolsevizálásán munkálkodik, Kronstadtban beszédeket tart a hajókon, bolsevik jelszavakkal tömi a matrózok fejét. Valóban mondott már beszédeket a Balti Flotta hajóin. Mikor először ment fel egy sorhajóra, száz meg száz bizalmatlan, gúnyos szempár pillantását érezte magán. A matrózok nem valami barátságosan néztek az első nőre, aki hajójuk fedélzetére

lépett. Nő a hajón szerencsétlenséget jelent. Melyik tengerész ne tudná ezt!

Alekszandra megpillantott egy ponyvával leterített ládát. Tudta, hogy a matrózszemek kereszttüzében most egyetlen lendülettel kell felugrania a ládára. Ha nem sikerül, ha megbotlik, rögtön kirobban a matrózokból a nevetés. Egy picit felemelte a ruháját, nehogy rálépjen, és könnyedén felugrott a ládára. Beszéd közben látta, hogy szavai lassanként letörlik a tengerészek arcáról a gúnyos mosolyt.

– Vajon mit írnak neked hazulról, elvtárs? Bizonyára azt írják, hogy éheznek. Nincs mit enni, ugye? A gyerekekre sincs mit ráadni? Vagy arról írnak, hogy bátyád, talán az apád láb nélkül jött haza a frontról? Vagy még haza sem tért, kórházban fekszik, onnan küldte a levelet? S mit ír a menyasszonyod vagy a húgod? Hogy mehet ki az utcára, mást nem tehet, mert nincs mit a lábára húzni, nincs mit magára venni, éhezik! Nem bírjuk nézni, hogy kínlódnak az öreg szülők, hogy halnak éhen a kisgyerekek! S mit mondanak nektek az eszerek, a mensevikek, mire akar rábeszélni a Kerenszkij-kormány!? Arra, hogy harcoljatok tovább, fiúk, ontsátok véreteket Oroszországért, vagyis a kapitalistákért és lakájaikért! Hol vannak az ellenségeitek, matrózok? Forduljatok hátra. Az ellenség ott van mögöttetek. Az az ellenségetek, aki értelmetlen harcba kerget benneteket ugyanolyan kisemmizettek ellen, mint amilyenek ti vagytok! Ellenségetek az, aki a hátországban lapul, és megint béklyóba akarja verni a munkásokat, a parasztokat, a hozzátok hasonlókat, arra akarja őket kényszeríteni, hogy ismét éjt nappá téve dolgozzanak a kapitalistákra! Nem, matróz elvtársak! Elég volt! A hatalom legyen azoké, akik dolgoznak. A tiétek legyen, senki másé! Le a burzsoá kormánnyal! Éljen a munkások és a parasztok hatalma! Éljen a szovjethatalom!

Az ördögbe is, ez az asszony mintha kileste volna a matrózok legtitkosabb gondolatait. Mikor elhagyta a hajót, a matrózok úgy búcsúztatták, mint a közülük valót. „Jöjjön el megint, testvérke . . . elvtársnő!"

Alekszandra Mihajlovna egyik hajóról a másikra ment, visszatért Petrográdba, majd újra elindult Kronstadtba, a tengerészekhez, hogy elmagyarázza nekik a lenini programot.

A petrográdi házak falán, a villamoskocsikban, az üzletek kirakatában mindenütt plakátokat látott, amelyek háborús „szabadság-kölcsön" jegyzésére szólítottak fel. Az Ideiglenes Kormány a háború folytatására készült. Kollontaj Helsingforsba utazott, hogy a „szabadság-kölcsön" ellen agitáljon. A helsingforsi kikötőben ott álltak a Balti Flotta hajói. A helsingforsi szovjet (ahol a mensevikek vitték a főszerepet) megpróbálta befolyása alá vonni az egész Balti Flottát.

A helsingforsi szovjet matróz-szekciójának követelésére még április végén megalakult a Balti Flotta Központi Bizottsága, a flotta matrózainak választott szerve. Vezetője Pavel Dibenko bolsevik matróz lett. Alekszandra a Központi Bizottság támogatásának reményében utazott oda. Az ülést a színházban tartották. A teremből minduntalan ellenséges kiáltások szakították félbe Kollontajt. „Le vele!" – kiabálták a hátsó sorokból. A baloldalt ülő matrózok szemlátomást kisebbségben voltak. Akárhogy bizonygatta is Alekszandra, hogy a kölcsön csak elhúzza a háborút, akárhogy biztatta is őket, szavazzanak a kölcsön ellen, a többség (igaz, jelentéktelen többség) megszavazta a hadikölcsönt. Az ülés után odament hozzá Dibenko, fiatal, daliás, jóképű, szurokfekete szakállú fiatalember. Matrózsapkája alig fedte el sűrű, göndör haját. Alekszandra kíváncsian nézegette, már hallott róla: fiatal kora ellenére „öreg forradalmár", bolsevik a flottában. Annál inkább meglepte, hogy a daliás matróz fekete szeme valahogy félénken tekint rá. Dibenko meghívta a hajókra. Nem tartana-e beszédet másnap a matrózoknak? Azok hamarabb megértenék, mint ezek itt. Egyébként ő maga is szeretne elbeszélgetni Kollontaj elvtársnővel.

– Szívesen elmegyek a hajókra – felelte Alekszandra –, s természetesen szívesen elbeszélgetek a Balti Flotta Központi Bizottságának elnökével. De minek halogatnánk a

dolgot, Dibenko elvtárs! Gyerünk, kísérjen el, útközben majd elbeszélgetünk.

Mulattatta a dalia félénksége. Először a kikötő felé mentek, azután elkanyarodtak a város felé. Alekszandra megkérte Dibenkót, beszéljen magáról. „De hát mi érdekes van abban?" – kérdezte a fiatalember. „Hogyne lenne érdekes, csak beszéljen."

Parasztcsaládban született. A pópa lánya tanította, azután népiskolába, majd városi iskolába került. A pénzügyőrségnél szolgált, két évig rakodómunkás volt a rigai kikötőben. Elektrotechnikus-tanfolyamra iratkozott be – nagyon szeretett tanulni –, dolgozott a rigai hűtőházban. Részt vett egy sztrájkban, ezért elbocsátották. Huszonkét éves korában letartóztatták, mert kibújt a hadkötelezettség alól. „Tudja, nem volt kedvem szolgálni a cárt." De szolgálni kellett. Az „I. Pál cár" sorhajóra került. Még 1912-ben kapcsolatba került illegalitásban dolgozókkal, belépett a bolsevik pártba, politikai munkát végzett a flottában ... „1917 áprilisában pedig megválasztottak a Balti Flotta KB elnökévé, úgyhogy semmi különöset nem tudok magamról mondani."

Valóban úgy érezte, semmi olyasmi nem történt az életében, ami Alekszandra Mihajlovnát érdekelhetné.

– Sokat beszélnek magáról, Kollontaj elvtársnő. Sajnálom, hogy Kronstadtban nem hallottam. Maga után érkeztem oda. Azóta a matrózok egyre nyaggatnak, hogy beszéljek nekik Kollontajról! Nagyon a szívükbe férkőzött. Pedig először meghallgatni sem akarták. Egy nőt!

Mikor Kollontaj néhány nap múlva Helsingforsból visszaindult Petrográdba, a pályaudvaron Dibenkót pillantotta meg.

– Pavel Jefimovics? Mit csinál itt? Szintén utazik?

– Dehogy. Kijöttem elbúcsúzni magától.

Petrográdban kellemes meglepetés várta – megérkezett Misa. Ott hagyott mindent, hazajött. A Szerpuhovszkaján megmaradt apja lakása, Marija Ipatyevna lakott benne. Misa a pályaudvarról a Szerpuhovszkajára ment. Marija Ipatyevna megörült neki, már régen úgy tekintette mint

saját fiát. Félszegen azt tanácsolta neki, beszélje rá az anyját, hogy költözzék oda; a lakás elég tágas, kényelmesebben ellakhat benne, és közelebb is lesz a fiához. Ő maga csak örül, ha könnyíthet Alekszandra Mihajlovna mindennapos gondjain. S Misa, mikor anyja visszatért Helsingforsból, mindjárt elvitte magához. Alekszandra meglepően rokonszenvesnek találta Marija Ipatyevnát. Misa örömmel látta, hogy összemelegednek.

De most nem úgy volt, mint Patersonban, mikor Alekszandra minden szabad idejét a fiával tölthette. Most egyáltalán nem volt szabad ideje. Keveset lehetett otthon, akkor is mindig késő éjszakáig dolgozott: cikkeket írt a „Pravdá"-ba, beszédekre készült. Alekszandra Kollontajt küldötté választották a Petrográdi Szovjetbe, és tagja lett a Szovjet Végrehajtó Bizottságnak! Ő volt az első nő a Végrehajtó Bizottságban. Beszédet tartott a munkásnők előtt, nagyobb aktivitásra buzdította őket:

– Figyeljetek, elvtársnők! A nők már kivívták ugyanazokat a jogokat, amelyek országunkban a férfiakat megilletik. De hogyan élünk mi, nők a jogainkkal? Gyakoroljuk-e őket? Még a Petrográdi Szovjetnek is szinte kizárólag férfiak a tagjai!

1917 júniusában összeült a Szovjetek I. Kongresszusa. A kongresszuson Kollontaj beszámolót tartott a nemzetiségi kérdésről. A bolsevik párt nevében határozati javaslatot terjesztett be: az Oroszországban élő valamennyi nemzetiségnek joga van az önrendelkezéshez, beleértve a különválást és önálló állam alakítását is!

A mensevik-eszer többség megbuktatta a javaslatot. A kongresszus szónoki emelvényéről Kollontaj közvetlenül maga előtt, az első sorban, Plehanovot látta. Keresztbe vetett lábbal ült, s nem ránézett, hanem keresztülnézett rajta, egész lényével mutatva, mennyire közömbös számára ez az izgatott szónoknő, aki hajdan, if júkorában, remegve lépte át genfi házának küszöbét.

„Megöregedett" – gondolta Kollontaj. Nemegyszer találkozott már vele a Tauriai palota folyosóin. Plehanov

úgy tett, mintha nem vette volna észre. Köszönés nélkül mentek el egymás mellett...

Eközben a németek támadásba lendültek. A háború folytatódott. Ömlött a vér. Az Ideiglenes Kormányba belépett néhány eszer és mensevik. A kormány új összetétele mit sem változtatott a helyzeten.

Éppen ebben az időben sztrájkba léptek a legelmaradottabb fővárosi munkások, a magánmosodák munkásnői. A bérük emelését, a munkanap maximálását, a mosodák városi kezelésbe vételét követelték. Gyűléseket tartottak Petrográd különböző kerületeiben. Alekszandra Mihajlovna elhalasztotta aznapra tervezett kronstadti utazását, s a Petrográdi Szovjetbe sietett. Meg kell beszélnie Vlagyimir Iljiccsel a mosónők ügyét. A Végrehajtó Bizottság ülése javában folyt, mikor megérkezett. Szórakozottan hallgatta a szónokokat, várta az alkalmas pillanatot, hogy beszélhessen Leninnel. De még ülés után sem volt könnyű odajutni Leninhez: ott állt a küldöttek gyűrűjében, és az Ideiglenes Kormány külpolitikájának elítélését követelte.

Alekszandrának végre sikerült a közelébe férkőznie.

– Vlagyimir Iljics. Egy percre. A sztrájkról szeretnék önnel beszélni.

– Miféle sztrájkról? – kérdezte Lenin, és mindjárt kilépett a körből, csupa figyelem lett.

Meghallgatta, amit Kollontaj a mosónőkről mondott neki, és azt felelte, hogy ezzel foglalkozni kell:

– Mindenekelőtt szűrje ki az igazi munkásnőket, a proletárokat, és támaszkodjék rájuk. A többiek majd követik őket. Az nem számít, hogy elmaradottak. Éppen az alsó rétegeknél kell kezdenünk. Ezek mind nehezen élnek, meg fogják hát érteni, mit akarnak a bolsevikok.

S Kollontaj elindult, hogy irányítsa a mosónők sztrájkját. A mosodákban ugyanazt látta, amit hajdan a Krenholm-manufaktúrában: dagadt lábú nőket, kiéhezett arcokat. Ezekben a napokban ő maga is csak alig evett, állandóan érezte az éhség fémes ízét. S mégis valami bűntudatot érzett a mosónőkkel szemben. Hozzájuk képest ő gazdag, szerencsés. Minél erősebb volt benne a bűntudat,

annál több időt töltött a mosónők között, annál bensőségesebben beszélgetett velük, annál szenvedélyesebben beszélt gyűléseiken. „A mi tűzvonalunkban" címmel cikket írt a „Pravdá"-ba a sztrájk jelentőségéről. Ha a proletariátus legelmaradottabb és legkevésbé öntudatos rétege harcra kel, írta, akkor ez azt jelenti, hogy Oroszországban napról napra növekszik a munkások közös ügyéért harcolók szervezett hadserege. Egyre közeledik a nap, mikor a munkásosztály legyőzi a tulajdonosok, a kapitalisták világát. Hétezer mosónő sztrájkja „nagy és örvendetes jel".

– Nem tudom – mondta Scsepkina-Kupernyik –, miért tulajdonítasz ekkora jelentőséget a mosónők sztrájkjának. Elesett, tanulatlan nők, még csak újságot sem olvasnak!

– Éppen azért, Tányecska! Ha már ők is fellázadnak, ez azt jelenti, hogy az egész nép mellettünk van, az egész nép!

Nagy-nagy örömet érzett, mikor a mosónők befogadták, tegezni kezdték, sőt egyikük meg is hívta magához.

Alighogy a sztrájk befejeződött, Lenin megkérte Alekszandra Mihajlovnát, hogy menjen ismét Helsingforsba. A finn baloldali szociáldemokraták hozzanak határozatot a zimmerwaldi baloldalhoz való csatlakozásról. Ez jó példa lesz a skandinávok számára. Kollontaj ismeri a finneket, tud hatni rájuk. Készítse el a határozati javaslatot, és elutazása előtt mutassa meg neki. Mikor utazzék? Holnap!

Másnap – elutazása napján – a „Pravda" szerkesztőségébe sietett. Biztosra vette, hogy Vlagyimir Iljicset ott találja. A Nyevszkij és a Konyusennaja sarkán gyűlés állta útját. Vagy százötven ember verődött össze: helyőrségi katonák, szatyros asszonyok, keménykalapos férfiak, sapkás csarnoki kereskedők. Középen egy cvikkeres szónok tajtékozva kiabálta, hogy Lenin Vilmos császár ügynöke, eladta Oroszországot.

– Testvérek! – kiáltotta egy sapkás alak. – Üssétek a bolsevikokat! Mentsétek meg Oroszországot!

Egy másik azt ordította, hogy a közelben, a Mojkán van

a bolsevik „Pravda" szerkesztősége. Gyerünk, testvérek, romboljuk szét! Kaptak az ötleten.

A tömeg, újabb pogromlovagokkal szaporodva, megindult a Mojka felé.

Alekszandra futásnak eredt, megelőzte a tömeget. Előbb kell odaérnie! Lenin a szerkesztőségben van. Ha ez a garázda csőcselék ráakad ... Rágondolni is szörnyű. Úgy rohant a Nyevszkijen, mintha kergetnék ...

A Mojka. A sarkon ott az ismerős ház. Felrohant a lépcsőn. Addig nyomta a csengőt, amíg Marija Iljinyicsna, Vlagyimir Iljics húga, ki nem nyitotta az ajtót. Berontott a sötét kis helyiségbe, ahol egész nap égetni kellett a villanyt, Lenin szerkesztőségi szobájába. Vlagyimir Iljics az asztalnál ült, s az ernyős lámpánál levonatokat javított. Bosszúsan nézett fel:

– Kérem, hogy ne zavarjanak. Mi történt?

Az izgalomtól pihegő Alekszandra azt kiáltotta, hogy csőcselék közeledik, szét akarja rombolni a szerkesztőséget. Vlagyimir Iljics rögtön rejtőzzön el.

Kollontaj izgatottsága nem ragadt át Leninre. A levonatok fölé hajolva nyugodtan megkérdezte, messze van-e a tömeg a Policejszkij-hídtól.

– Áthaladt a Konyusennáján. Vlagyimir Iljics, gyorsan ...

– Jó, jó, van még bőven idő, hogy befejezzem a vezércikk korrigálását.

Kollontaj könyörgőn nézett Marija Iljinyicsnára, s az ablak felé mutatott. Marija Iljinyicsna követelte, hogy Vlagyimir Iljics azonnal menjen el: „Ez oktalanság, Vologya."

Lenin olyan arcot vágott, mint akit bosszant, hogy zavarják a munkában.

– Manyasa, kérdezd meg addig Kollontajt, miféle tömeg ez, szervezett vagy csak úgy összeverődött. – S megint a korrektúra fölé hajolt.

– Csak időt akar nyerni, hogy kijavítsa a cikket! – kiáltott fel kétségbeesetten Marija Iljinyicsna. – Gyerünk, Vologya!

– Vlagyimir Iljics! Hát nem hallja? Már fordulnak be a Mojkára!

Lenin sietve felírt valamit a korrektúrára, ceruzával kihúzott egy bekezdést, felállt, és türelmetlenül így szólt:

– Nem hagyják az embert dolgozni. Inkább telefonálnának, hogy küldjenek őrséget.

– Már telefonáltunk. Az őrség elindult. De nem szabad késlekedni, Vologya.

Kollontaj megemlítette a határozati javaslatot, amelyet Helsingforsba kell vinnie. Egy óra múlva indul a vonat. Vlagyimir Iljicsnek még át kell nézni a javaslatot.

– Hát erről van szó? Mondhatta volna mindjárt. Menjünk Anyutához, ott majd megnézem. De megbocsásson, hol vannak a pogromlovagjai?

Marija Iljinyicsna belekarolt a bátyjába, csaknem erőszakkal kivezette a hátsó bejáraton. Az udvarról egy mellékutcába jutottak. Szinte ugyanabban a pillanatban néhány teherautó gördült oda, a bolsevik őrséget hozta. A fegyveres katonák és matrózok láttán a pogromlovagok szétfutottak.

Egy óra múlva Alekszandra már a zsúfolt helsingforsi vonaton ült. Szeretett volna kicsit ledőlni, de nem volt hová. Az utasok szorosan egymás mellett ültek. Levegőt is alig kapott a tömött fülkében. A folyosón mahorkát szívtak, a füst beszivárgott a fülkébe. Alekszandra sóhajtott és lehunyta a szemét.

. . . Néhány nappal azután, hogy Helsingforsból visszatért, újabb váratlan megbízást kapott: „Alekszandra Mihajlovna, Stockholmba kell utaznia. Stockholmban összeül a zimmerwaldiak konferenciája. A mi küldöttségünknek ön és Vorovszkij lesz a tagja."

Lenin úgy beszélt, mint eldöntött dologról.

De beengedik-e őt Svédországba? Hiszen királyi rendelettel „örökre" kitiltották az országból.

– A svéd szociáldemokraták már intézik az ügyét.

Újabb öt nap múlva válasz érkezett Stockholmból. Svéd barátaik engedélyt szereztek Kollontajnak tíznapos

stockholmi tartózkodásra. Egyébként érvényben marad a királyi rendelkezés.

Alekszandra elutazása előtt elment a „Pravda" szerkesztőségébe, hogy Vlagyimir Iljicstől megkapja az utasításokat. Lenin fáradtnak és valahogy bosszúsnak látszott.

– Mi történt, Vlagyimir Iljics? Miért olyan lehangolt?

– Hát, tudja kérem, az imént itt járt a Balti Flotta Központi Bizottságának küldöttsége. A matrózok nagyon türelmetlenek. Már ki is tervelték, hogyan kezdjenek nyílt harcot a „honvédőkkel". Nagy nehezen megmagyaráztam nekik, hogy még nem jött el a harc ideje. Azt javaslom önnek, Alekszandra Mihajlovna, utazzék Helsingforson át, töltsön ott egy napot, és látogasson el a hajókra. Magyarázza meg, hogy még nem érkezett el az idő. Korai még. Tudni kell várni.

Este Alekszandra Mihajlovna elutazott Helsingforsba, hogy onnan menjen tovább a svéd fővárosba.

Stockholmban csalódás érte, sok küldöttség nem érkezett meg. Konferencia helyett tájékoztató értekezlet kezdődött, három napon át a háborúról és a békéről vitatkoztak. Kollontaj hevesen védte Lenin álláspontját, és elérte, hogy a bolgárok az orosz küldöttséggel együtt aláírják a baloldali csoport felhívását, amely a bolsevikok háborúellenes jelszavait tartalmazta. Ez, ahogy Alekszandra nevezte, amolyan „menet közben" kivívott győzelem volt, a bolgár forradalmi szociáldemokrata párt mind ez ideig ingadozott.

Svédországi tartózkodási engedélye még két napra szólt. Július ötödikén reggel telefoncsöngésre ébredt. Vorovszkij beszélt:

– Olvasta, mi történt Petrográdban? Nem? Szerezzen gyorsan újságokat. Az Ideiglenes Kormány elhatározta, hogy leszámol a bolsevikokkal. Megkezdődtek a letartóztatások.

Megállapodtak, hogy fél óra múlva találkoznak a szomszédos kávéházban, ahol reggelizni szoktak.

Vorovszkij beszámolt a legújabb hírekről: néhány bol-

sevik vezetőt letartóztattak. Leninnek sikerült elkerülnie a letartóztatást. Tartózkodási helye ismeretlen. Minden jel szerint keresik.

Az esti lapok azt írták, hogy Kollontaj különleges bolsevik-megbízással jött Svédországba, a bolsevikok a német vezérkar ügynökei, és az Ideiglenes Kormány végleg szétzúzta a bolsevik kémhálózatot Oroszországban.

– Visszamegyek Oroszországba – mondta határozottan Alekszandra Mihajlovna. – Amúgy sem maradhatok itt.

A „Pohtiken" c. reggeli lap – a baloldali svéd szocialisták szócsöve – drámai címmel jelent meg: „Kerenszkij börtönébe". A lap azt írta, hogy ha Alekszandra Kollontaj visszatér Oroszországba, börtön vár rá.

A stockholmi pályaudvaron a svédek és oroszok úgy búcsúztak Kollontajtól, mint aki vesztébe rohan. Vorovszkij Stockholmban maradt. De Kollontaj kitartott amellett, hogy neki Oroszországban a helye.

AZ 58-AS ZÁRKA

Igazán csak négy hónap telt el azóta, hogy a csengetytyűs finn szán a Torne folyó jegén áthozta az orosz partra? Akkor a svéd vonat csak Haparanda határállomásig ment. Most új rend van – a vonat egészen Tornióig megy. Rövid időre megáll Haparandában, a svéd vámhivatalnokok hűvös udvariassággal dolgoznak. A le nem nyugvó nap megvilágítja a szegényes sarkvidéki természetet, a falu tiszta, tarka faházait. Tíz perc múlva Kollontaj már Tornióban volt. Ezen a háború előtt elhagyatott kis állomáson vezetett most a hadban álló Oroszország egyetlen vasútvonala Európába. A túlsó parton Haparanda – tiszta, takaros falucska, ezen a parton barakkszerű építmények, sár.

Az útlevelet még kiszállás előtt elvették. Hogy mikor lesz vonat Helsingforsba, nem tudni. Kollontaj bement az állomásépületbe. Az első osztályú váróterem füstös, zsúfolt, zajos volt. Nagy nehezen talált helyet egy kis asztalnál, teát rendelt. Egyszerre csak bejött egy fiatal tiszt – ugyanaz, aki négy hónappal ezelőtt, hazatérésekor kezet csókolt neki. Tekintetük találkozott. A tiszt nyilván felismerte, de nem köszönt, mogorván végignézte, és elment.

Esteledett. A nap egyre lejjebb ereszkedett, de nem

nyugodott le. Közeledett a napsütéses sarkvidéki éjszaka. Az utasok zúgolódni kezdtek: miért ez a késés, hol a vonat? Mindenkit felszólítottak, hogy töltsön ki kérdőívet.

Végre betoltak egy szerelvényt. A hordár felkapta a bőröndöt, és vitte ki a kocsihoz. Egy bajuszos főhadnagy elállta Alekszandra útját.

– Maga Kollontaj polgártársnő? Kérem, jöjjön velem a parancsnokságra.

Útközben a tiszt közölte, hogy Beloszelszkij-Belozerszkij herceg várja Kollontaj polgártársnőt. Hogyan? Visszaállították a hercegi címet? Gyorsan ment!

A herceg magas, karcsú és mogorva volt. Tengerésztiszti egyenruhát viselt. Minden bevezetés nélkül közölte, hogy letartóztatja Kollontaj polgártársnőt.

– Ha szabad tudnom, kinek az utasítására?

– Az Ideiglenes Kormány utasítására. Itt van Kerenszkij aláírása, ha óhajtja megtekinteni.

Igen, Kollontaj óhajtotta, és meggyőződött róla, hogy a letartóztatási parancsot maga Kerenszkij írta alá.

– Meg van elégedve? – mosolygott hűvösen Beloszelszkij-Belozerszkij herceg, s mintegy elébe vágva az esetleges kérdéseknek, gúnyosan kedves hangon megmagyarázta, hogy Burcev és Alekszinszkij nemrég megjelent cikkei után semmi kétség nem férhet hozzá, hogy a bolsevikok Németországnak kémkednek. Várta, mit felel rá Kollontaj. De ő hallgatott. Kár vitatkozni.

Katonai kísérettel beültették a vonat végéhez csatolt kisebb vasúti kocsiba.

A kocsi másodosztályú, de nem távolsági, nincs hová lefeküdni. Az út pedig hosszú. Alighanem eltart két vagy három napig. No, nem baj, majd alszik ülve. Kísérői, két fiatal tiszt, letelepedtek vele szemben.

A vonat döcögve haladt át Finnországon. Ha így megy, három nap alatt sem érnek oda. Az ablakon keresztül az ismert, szép, rendezett országot látni, színes faházaival. A kis állomásokon hallgatag finn parasztok pipáztak.

A kocsiban nem volt víz. Kollontajt szomjúság, majd

éhség gyötörte. Szólt a tiszteknek, hogy reggel óta nem evett. A tisztek zavarba jöttek. Kiderült, hogy a nagy sietségben senki sem gondolt élelemre. Felajánlották, hogy menjen velük az étkezőkocsiba, és ebédeljen ott. Mindhárman felálltak, és nagy nehezen átvergődtek az étkezőkocsiig. Külön asztalhoz ülnek, de mielőtt a pincér odaért volna, a kocsi főnöke hirtelen ott termett, és kijelentette, hogy kémet és bolsevikot az ő kocsijában nem szolgálnak ki, kéri a tiszt polgártársakat, vezessék el a foglyot. A közönség látható kárörömmel figyeli a készülő botrányt.

– Én hazafi vagyok – magyarázta viselkedését a vendéglős, szavait egyidejűleg az asztaloknál ülőkhöz és Kollontaj kísérőihez intézve.

Alekszandra némán felállt, és a kijárat felé indult. A tisztek követték. Szerencsére, mielőtt visszaértek a kocsijukba, a vonat megállt egy állomáson. Az egyik tiszt úgyszólván még a mozgó vonatról leugrott, és beszaladt a büfébe. Néhány perc múlva egy csomó állott szendviccsel és egy üveg vízzel tért vissza.

– Ezt sikerült szereznem.

Beloosztrovban a vámosok elvitték Alekszandra bőröndjét, mondván:

– Az „ilyenek" poggyászát le kell foglalnunk.

Sebaj, úgyse találnak benne semmit. Csak egy pár szürke cipőt hozott Svédországból. Stockholmban vette egy olcsó üzletben. Két hónappal később megtudta, hogy ez az egy pár a burzsoá lapok jóvoltából „német pénzen" vásárolt tizenegy pár cipővé szaporodott.

A negyedik napon, pirkadat előtt, a vonat megállt a petrográdi Finn pályaudvar peronján. A téren teherautó várt rájuk.

Kollontajt csak akkor vezették ki, amikor a peron már kiürült. A tisztek felsegítették a teherautóra. Az autó a viborgi kerület felé indult, átzötyögött egy néptelen hídon a Néva fölött, és megállt a rakparton. Itt volt a kémelhárítás. Alekszandra szeretett volna mielőbb a börtönben lenni. Ott legalább egy kicsit ledőlhet.

Egy láthatóan kialvatlan, kékes-sápadt arcú ezredes hallgatta ki.

– Kémnő? Német pénzzel akarja elpusztítani Oroszországot? Nem sikerül, Madame. Nem engedjük!

Aztán hirtelen nekiszegezte a kérdést:

– Régóta ismeri Szemasko zászlóst a géppuskás ezredből?

Szemasko nevét Kollontaj most hallotta először. Válaszképpen csak a fejét ingatta. Szeme leragadt az álmosságtól. Fájt a háta, a lába, a tarkója. Bárcsak lefekhetne!

Az ezredes kemény hangon figyelmeztette, hogy a hadsereg bomlasztásával, az ellenséggel való összejátszással és felkelés előkészítésével vádolják.

A tisztek, akik a vonaton hozták, már nem voltak ott. Két katona és egy komor képű főhadnagy vezette el az ezredestől. Ezúttal nem teherautóra ültették, hanem személyautóba. Néhány perc múlva kitárult előtte a viborgi női börtön vaslemezes kapuja.

58-as zárka.

Kollontaj úgyszólván körül se tudott nézni. Csak annyi ereje maradt, hogy elvánszorogjon a padlóhoz rögzített kemény ágyig, lerúgja lábáról a cipőt, lehúzza kosztümkabátját, kigombolja a ruha nyakát, és az ágyra zuhant. Kimerülten aludt el a vonaton töltött álmatlan éjszakák után. Álma rövid és nyugtalan volt; az ágy keresztvasai belevágtak a húsába. Reggel hat órakor arra ébredt, hogy fordul a kulcs a zárban. A felügyelőnő vékonyka szalmazsákot, forró vizet és egy darab fekete kenyeret hozott.

– Tea nincs. Engedélyt kapott, hogy a saját pénzén vegyen.

– Hogyan? A saját pénzemen? De hiszen a motozáskor elvették.

– Nem számít. Pénze a megőrzőben van. Kívánja, hogy vegyek teát?

– Persze. Nagyon kérem. Lehetne egyúttal újságokat is?

– Újság tilos.

A felügyelőnő kiment, és alig egy óra múlva hozott

egy csomag teát. Addigra a forró víz kihűlt. Estére maradt hát a teafőzés, most egy kis meleg vizet iszik.

Az ajtó ismét bezárult, s ő egyedül maradt.

A cella kicsi, igazi „egyes". Egy napsugár reggelenként beesett az ablakon, elnyúlt a padlón, délelőtt felkúszott a falon, azután másnapig nyoma veszett. A zárka tehát keleti vagy délkeleti fekvésű. Délután szürkület lepte be, a vasrostéllyal védett villanyégő a mennyezeten csak hat óra tájt gyúlt ki, s kilenckor kialudt.

Napközben beállított a roppant kövér, dús pofaszakállas börtönparancsnok. Úgy mutatkozott be Kollontajnak, mint „az új hatalom által kinevezett parancsnok". Szemlátomást büszke volt erre a megtiszteltetésre.

Ostoba és fecsegő volt, több ízben hangsúlyozta, hogy mennyire humánus, mennyire törődik a foglyokkal. Szavaiból az derült ki, hogy valósággal az édesapjuk.

– Mondja, parancsnok polgártárs, a politikai rész most tele van maguknál?

A parancsnok hasa csak úgy rengett a kacagástól.

– A közbűnténves osztály csakugyan zsúfolt. Csak prostituáltból is rengeteg van. De a politikai osztályon maga az egyetlen. Hogy úgy mondjam, az első vendég. A német pénzen kémkedő bolsevikok most szinte mind a Kresztiben* ülnek. Mindet odaviszik. Magát hozzánk küldték, mert a helyzete különleges. Úgy mondják, maga meg Lenin a fő uszítók. Lenint még nem találták meg, isten tudja, hol bujkál, de magát idehozták, magánzárkába. A bánásmóddal teljesen elégedett lesz. Odakünn ilyen ennivalókhoz manapság nem jut hozzá. Nagyon igyekszem rendesen ellátni a foglyokat, természetesen a politikaiakat. Kár, hogy maga az egyetlen politikai nálunk. Van szerencsém üdvözölni. Időnként majd meglátogatom, érdeklődöm, elégedett-e mindennel.

A parancsnok elment. Később behozták az ebédet: valami zagyvalékot és egy tálka köleskását.

* Kreszti. – keresztek. Két, kereszt alakú épületből álló börtön. – *A ford.*

A napok egyhangúan követték egymást a börtönben.

Alekszandra könyveket, jegyzetfüzetet és megint újságot kért. Az újságot a parancsnok nem engedélyezte. A felügyelőnővel beküldött két könyvet; egy Hamsun-kötetet és Goncsarov „Pallada-fregatt"-ját.

Aztán kellemes meglepetés, az első csomag: párna, cukor, fehér kenyér. Kitől? A felügyelőnő nem felelt: nem mondhatja meg. A börtönparancsnok csak széttárta a karját:

– Nem mindegy, kitől? Magukfélétől.

De mikor Alekszandra szemügyre vette a párnát, kitalálta, ki küldte. Megismerte Zoja párnahuzatát. Valamikor együtt vették Berlinben.

A felügyelőnő mohó, éhes szemmel nézte a cukrot és a fehér cipókat. Sokáig ott ácsorgott a cellában.

– Felügyelő polgártársnő, megengedi, hogy megajándékozzam egy kis cukorral meg egy cipóval?

A felügyelőnő elfogadta, zsebre dugta a cukrot és a cipót.

– Ne higgye, hogy magamnak. A macskáimnak. Öt cicám van, s mind olyan aranyosak. Nincs senkim, csak ők. De, tudja, most nincs mivel etetni őket.

Ettől kezdve, valahányszor bejött a zárkába, a macskáiról meg a huncutságaikról beszélt.

A börtönparancsnok egyre nagyobb ámulatba ejtette a foglyot társalgásával. Egyszer váratlanul azt kérdezte, mit gondol: ha a bolsevikoknak sikerülne megszerezni a hatalmat, számíthat-e arra, hogy meghagyják börtönparancsnoki állásában?

Egy másik alkalommal, nyíltan a szemébe nézve, azt mondta, hogy bizony minden lehetséges, még az is, hogy a bolsevikok, ne adja isten, hatalomra jutnak Oroszországban! Jómaga azt reméli, javára írják, hogy jól bánt Kollontaj polgártársnővel. Reménykedhet ebben?

Szavai meghökkentették Alekszandrát. Ha a börtönparancsnok, akit a Kerenszkij-kormány nevezett ki, számol azzal, hogy a bolsevikok még hatalomra kerülhetnek, akkor a népben minden bizonnyal elevenen él egy

ilyen lehetőség gondolata. A bolsevikok letartóztatása tehát még nem jelenti szétzúzásukat! Alekszandra türelmetlenül várta a parancsnok következő látogatását. El kell hitetni vele, hogy a saját érdekében engedélyezze neki az újságolvasást.

De a parancsnok helyett a felügyelőnő jelent meg.

– Jöjjön velem a vizsgálóbíróhoz.

Kétheti börtön után az első kihallgatás.

A vizsgálóbíró sovány, cingár kis ember. Mintha azt sem tudná, hogyan kezdje a kihallgatást.

– Mondja, őrizetes, ismeri Szemasko zászlóst?

Megint Szemasko! Sejtelme sincs róla, ki ez a Szemasko. De Szemaskón kívül, mint kiderült, szerepel ez ügyben a Zoja Sadurszkajával folytatott levelezése, de elsősorban az a távirat, amelyet a Petrográdra hazakészülődő Leninnek küldött. A vizsgálatnak mindamellett komoly vádanyaga nincs. A kihallgatás furcsa módon folyik: a vizsgálóbíró egyik kérdésről a másikra ugrik, inkább saját magát zavarja össze, mint őt.

A végén azzal vádolta, hogy a „Pravdá"-ban megjelent „Az orosz imperialisták foglyai" c. cikke.

– Maga Oroszországról úgy ír, mint ellenséges országról.

– Téved, vizsgálóbíró polgártárs. Én az orosz munkásosztály ellenségéről, az orosz imperializmusról írok.

A vizsgálóbíró csak a vállát vonogatja. Ezekkel a bolsevikokkal nincs értelme vitatkozni. Ő minden lehetőt megtesz, hogy „a forradalom valkűrje" ne árthasson többet Oroszországnak.

– Vezesse az őrizetest a cellába.

A kihallgatás után sétát engedélyeztek.

– Naponta harminc percig kedvére sétálhat.

A kút formájú börtönudvaron „kedvére" járt körbekörbe a felügyelőnő társaságában.

Néhány nap múlva újabb kihallgatás. Ezúttal a különösen fontos ügyekre specializált vizsgálóbíró, „maga" Alekszandrov vezette a kihallgatást.

A kihallgatás jó két óra hosszat tartott, de alig külön-

bözött az előzőtől. Talán csak abban, hogy Alekszandrov összehúzott szemmel, okos, átható pillantással nézett rá.

Közölte, hogy a „legsúlyosabb államellenes bűncselekményekkel" vádolják.

– Államellenes bűncselekményt nem én követtem el. Azt maguk követik el, vizsgálóbíró polgártárs.

– Vezesse el az őrizetest.

Mikor a cellában felidézte a kihallgatás részleteit, hirtelen eszébe jutott, hogy notesza, amelyben elvtársai címét őrizte, otthon maradt. A vizsgálóbíró nem tett róla említést. De ez még nem azt jelenti, hogy nem tartottak házkutatást, és nem vitték el a noteszt. Ha igen, akkor akaratlanul is bajba kevert egy csomó embert. Tartottak házkutatást vagy nem? Hogy mentse meg a könyvet? Reggelig le sem hunyta a szemét.

Reggel hatkor a felügyelőnő forró vizet és kenyeret hozott. Kollontaj elszánta magát:

– Kérhetek magától valamit? Mondja meg Sadurszkajának, aki csomagot szokott hozni, menjen el a lakásomra, és vegyen ki az asztal jobb oldali fiókjából minden apróságot. Főleg egy receptre van szükségem, a kék noteszben megtalálja. Vigyen el mindent, a noteszt, a gombostűket, a púdert, a receptre pedig váltsa ki a brómot. Nagyon kérem magát.

– Miért ne? Megtehetem.

Megtartja-e ígéretét a felügyelőnő? Megérti-e Zoja, hogy nem a receptről van szó?

Újabb két nap telt el szüntelen izgalomban. Válasz nélküli kérdések halmozódtak egymásra, nyomasztották Alekszandrát. Szokatlan időben újra kattant a zár. Mi ez? A felügyelőnő hatalmas virágcsokorral állított be. Azt mondta, sokkal többet hoztak, de a börtönparancsnok nem engedte mind behozni.

Kitől van a virág? „A barátaitól. Ami Sadurszkaja polgártársnőt illeti, mindent megmondtam neki. Sadurszkaja megígérte, hogy kiváltja az orvosságot."

Uramisten, vajon kitalálja-e Zoja, hogy az elvtársak

címjegyzékét kell magához vennie? Tartottak-e házkutatást?

Alekszandra az izgalmaktól szívrohamot kapott. Csak feküdt a kemény ágyon, most először nem érezte, hogy a keresztvasak a húsába vágnak.

Bejött a börtönparancsnok, és közölte: Zarudnij igazságügyminiszter hajlik arra, hogy a foglyot óvadék ellenében szabadlábra helyezzék. Kollontaj barátai intézik az ügyet. Kerenszkij azonban határozottan ellenzi. Orvos küldését azonban megengedték.

Alighogy a parancsnok kiment, két felügyelőnő akkora csomagot cipelt be, hogy egy ember el se bírta volna. Maguk is csodálkoztak, hol tudnak manapság az emberek olyan ritkaságokat szerezni, mint zsemle, vaj, kolbász, méz, tojás, konzervek.

Ezúttal nem titkolták el, ki küldte a csomagot. A mellékelt cédulán ez állt: „A Balti Flotta tengerészei üdvözlik Kollontaj elvtársnőt".

Szebb szavakat kigondolni se lehetne. A Balti Flotta Központi Bizottsága tehát létezik. Az öröm bátorságot öntött Alekszandrába, segítette talpra állni.

A börtönparancsnok személyesen közölte vele, hogy engedélyezték Zója Sadurszkaja látogatását. Igaz, hogy csak tizenöt percre.

A találkozásra ugyanott került sor, ahol az első kihallgatásra – a börtönparancsnok irodájában. A parancsnok is jelen volt. Alekszandra Mihajlovna mellett ült. Zojának az asztal túloldalán mutatott helyet.

Zoja elmondta, hogy Leonyid Kraszin és Makszim Gorkij mindent elkövet azért, hogy Alekszandrát óvadék ellenében szabadon bocsássák. Sokan vannak letartóztatva.

– Ámbár őt nem tudják megtalálni.

Kollontaj megértette, hogy az „ő" Lenint jelenti. Az utolsó percben a recept felől kérdezősködött.

– Megtaláltam a céduláid közt – nyugtatta meg Zoja. – A noteszt meg a többit is magamhoz vettem. A receptre kiváltottam az orvosságot, holnap eljuttatom.

Nagy kő esett le Alekszandra szívéről. Tehát nem volt házkutatás. A címek nem jutottak a Kerenszkij-spiclik kezébe.

Másnap orvosi vizsgálat a főfelügyelőnő, egy rideg, szófukar, rosszindulatú nő jelenlétében. Az orvos a szívtáguláson, a magas vérnyomáson kívül a láb és az arc duzzanatát állapította meg.

Hátha szabadlábra helyezik?

De múltak a napok, a helyzet nem változott. Alekszandrát megdöbbentette a börtönparancsnok egy odavetett mondata:

– A kormánynak kisebb gondja is nagyobb, mint hogy magukkal törődjön.

Furcsa. Aztán egyszerre megszűnt a csomagbeadás. Nem engedélyezték a látogatásokat.

A parancsnok egy ízben komor, szigorú arccal lépett a zárkába.

– Rossz híreket hoztam. Azt a kérelmét, hogy óvadék ellenében helyezzék szabadlábra, nem teljesítették.

Sietve kiment, mint aki attól fél, hogy a fogoly kérdezgetni kezdi.

Még két nap gyötrelmes lelkiállapotban, még egy álmatlan éjszaka a sötét börtöncellában. Lehet, hogy még sokáig – talán évekig – börtönben kell ülnie? Fordult a kulcs a zárban. Alekszandra összerezzent. Ha éjszaka jönnek, akkor ez azt jelenti, hogy átviszik a Péter-Pál erődbe.

A börtönparancsnok állt a küszöbön. Arcán széles mosoly:

– Zarudnij miniszter utasítására ötezer rubel óvadék ellenében szabadlábra helyezzük.

– Ötezer rubel! – sóhajtotta Kollontaj.

– A pénzt már letették. Makszim Gorkij és Leonyid Kraszin mérnök gyűjtötte össze. Siessen, kérem, lent már várják.

Örömtől sugározva egy pillanat alatt összeszedelőzködött. A börtön kapuja előtt Zoja és Misa várakozott bérkocsiban.

– Gyorsan, gyorsan! Gyerünk! – sürgette még Misa is a kocsist, későbbre halasztva az üdvözlést.

Csak gyorsan el ettől a sötét börtönépülettől, ettől a vaslemezes kaputól.

Micsoda boldogság! Újra szabadon. Ismét harc és munka!

Első éjjel nem tudott elaludni a túláradó örömtől. Reggel a Szmolnijba készült, de Zoja kereken megtiltotta, hogy elmenjen hazulról. Misa helyeselt neki:

– Nem mehetsz, mama. Legalább egy napot pihenj. Szedd össze magad.

Éjjel csöngetésre ébredt. Parancsot hoztak házi őrizetbe vételéről. Mint kiderült, óvadék ellenében való szabadlábra helyezését Kerenszkij távollétében rendelték el. Másnap jelentették neki Kollontaj szabadon bocsátását. A hírek szerint Kerenszkij dühbe gurult. Alekszandra Mihajlovna házi őrizetének elrendelését hárman írták alá... Kerenszkij, Szavinkov és Avkszentyev.

A lakás ajtaja elé fegyveres katonát állítottak. Látogatót tilos volt fogadnia. Az orvos csak külön engedéllyel léphetett be. De Alekszandra olvashatott újságot és kapcsolatot tarthatott elvtársaival.

Megtudta, hogy amíg a börtönben volt, összeült a párt féllegális VI. kongresszusa. A kongresszuson Kollontajt, távollétében, a Központi Bizottság tagjává választották.

Mostantól kezdve tagja hát a párt legfelsőbb vezetőségének. De a házi őrizet miatt nem vehet részt a munkában. Négy fal között kell ülnie, miközben Petrográd utcáin a történelem formálódik!

De hiszen mennyi elvtársa van még rács mögött!

Végül a Petrográdi Szovjet valamennyi letartóztatott szabadon bocsátását követelte. Megszüntették a házi őrizetet is. De az óvadék és a rendőri felügyelet megmaradt.

OKTÓBER TIZEDIKE

Az Ideiglenes Kormány államapparátusa egyre inkább szétzilálódott, a félelem és a bizalmatlanság megingatta a fegyelmet. Meglátszott ez a rendőri felügyeleten is. A Kerenszkijhez átállt spiclikből hiányzott a régi buzgalom. A rendőri felügyelet előírásait Kollontaj könnyen kijátszhatta.

Szeptember végén Alekszandra Mihajlovna Helsingforsba utazott, hogy felszólaljon a Balti Flotta II. kongresszusán.

Ezúttal sikerült kialudnia magát a vonaton. Reggel leszállt Rihimjaki állomáson, hogy járjon egyet a peronon. Egyszerre csak látja, hogy a kocsi előtt álló matrózcsoportból Pavel Dibenko hatalmas alakja válik ki. Már messziről reá mosolyog és közeledik feléje. Amióta kiszabadultak a börtönből, még nem találkoztak. Pavel nemrég szabadult.

– Csak nem Helsingforsba, Alekszandra Mihajlovna?

– De, Helsingforsba. A maguk kongresszusára.

– Nagyszerű!

Pavel elmondta, hogy a hangulat a helsingforsi szovjetben most korántsem olyan, mint májusban volt, amikor Alekszandra ott járt. Nagyon jó volna, ha Kollontaj elvtársnő legalább nagy vonalakban felvázolná az embereknek

a leendő szovjethatalom felépítését. Egyúttal megmondhatná, kik jöhetnek számításba mint a kormány tagjai.

Alekszandra ezen nagyot nevetett.

– Már jelöltekkel is szolgáljak? De nagyon siet. – És már egészen halkan és komolyan odasúgta: – Várjon, először még meg kell szerezni a hatalmat.

Akart még valamit mondani, de a mozdony füttye megszakította a beszélgetést. Biccentett Dibenkónak, és a kocsijához sietett. Pavel utánakiáltott valamit, de a zajban nem értette.

Biztos volt benne, hogy Helsingforsban, a peronon ismét találkoznak. De Pavelt mintha a föld nyelte volna el. Alekszandra azon kapta magát, hogy gondolatai Pavel Dibenko körül forognak.

Este a kongresszuson, a Helsingforsi Szovjet épületében, úgy beszélt a szovjethatalomról, mint amelynek létrejötte elkerülhetetlen.

– Vagy kezükbe veszik a hatalmat az orosz munkások és parasztok, katonák és matrózok, vagy a kapitalizmus ismét felüti fejét országunkban, és akkor jaj az orosz népnek! Vagy elkezdjük mi a szocialista társadalom építését Oroszországban, kihirdetjük a proletárdiktatúrát, vagy az orosz proletariátus a felbőszült ellenség áldozatául esik! Van-e harmadik megoldás az orosz proletárok számára? Van-e valamilyen más út a számukra, mint amelyre a bolsevik párt hívja őket? Vagy talán a menseviceknek van igazuk, akik megegyezést javasolnak a kapitalistákkal? A tőkések másra se várnak, mint hogy az oroszországi proletariátus lemondjon a hatalom megszerzésének gondolatáról, lecsendesüljön, beleegyezzen, hogy országában úgynevezett burzsoá demokráciát létesítsenek, akkor aztán ennek a burzsoá demokráciának a segítségével az orosz munkásosztályt, az orosz szegényparasztságot, az orosz katonát és matrózt megfosztják minden jogtól, a munkást leigázzák, a föld nélküli orosz parasztot elnyomott jobbággyá változtatják. De vajon most nem tőletek függ, milyen irányba fordul a világtörténelem? Vajon szembeszállhat-e az ellenség forradalmi

erőitekkel, ha mind egy szálig rohamra indultok a saját szabadságotokért? Elvtársak! Most az egész világ proletariátusa reménységgel és bizakodással tekint rátok. Példát mutattok a világ népeinek. Történelmi utat nyittok a szocializmus felé, a szabadság és az igazságosság birodalma felé!

Újra ott szállt, mint egykor, „a jövő horizontján túl". Csakhogy ez a jövő most már közeli és elkerülhetetlen; érezni a leheletét még abban is, ahogy a beszédét fogadják, amilyen közbekiáltások repkednek feléje a teremből. Dibenkónak igaza van: más itt a hangulat, mint májusban volt. Itt felesleges felkelésre buzdítani a matrózokat. Ők készen állnak. Gondolkodásukban már megvalósult a forradalom.

Alekszandra csodálkozott, hogy Pavel Dibenkót nem látja az elnökségben. Kereste a teremben ülők között, de sehol sem találta. Lehetetlen, hogy a Balti Flotta Központi Bizottságának elnöke ne jöjjön el a kongresszusra! Aztán egyszerre csak megérezte, hogy ott van. Nem fordította hátra a fejét, de lépéseket hallott, s a léptekből, a székek tologatásából megértette, hogy ő az. S már nem csodálkozott, hogy egyszeribe milyen felszabadultnak, boldognak érzi magát. Azt akarta, hogy Pavel is hallja. Szeretett volna a lehető legjobban beszélni, és ismét feltámadt benne a régi, jól ismert érzés – összeforrt a hallgatósággal. Beszédét azzal fejezte be, hogy Petrográd várja a baltiakat.

– Várjuk a jelet! – dörgött válaszul Dibenko hangja. A hallgatóság zúgó tapssal erősítette meg, hogy a baltiaknak csak jelre van szükségük, és megindulnak Petrográdra.

– Megkapjátok a jelet! – kiáltotta Kollontaj, és leült.

A kongresszus végén a hallgatóságból valaki határozati javaslatot terjesztett be, válaszul azoknak, akik a matrózokat dezertálással, a harci kedv hiányával vádolták.

„Tenéked, a forradalom árulójának, Bonaparte-Kerenszkijnek átkunkat küldjük most, amikor elvtársaink golyóktól és lövedékektől pusztulnak el, a tenger hullámaiba

vesznek, és mindenkit felhívunk a forradalom védelmére. S amikor mink, mind egy szálig a szabadságért, a földért és a függetlenségért áldozzuk életünket, elpusztulunk a külső ellenséggel vívott becsületes harcban és a belső ellenség ellen a barikádokon, átkunkat küldjük néked, Kerenszkij és a cimboráidnak felhívásaitok miatt, amelyekkel az ország és a forradalom nehéz órájában megbontani próbáljátok a flotta erőit."

– Mi a véleménye a határozati javaslatról? – kérdezte Dibenko suttogva Alekszandra Mihajlovnától, mielőtt szavazásra bocsátotta volna. S a választ meg sem várva, hozzátette: – Lehet, hogy nem nagyon gördülékeny, de matróz módra szívből fakad, és szerintem helyes.

– Nem fontos, hogy nem nagyon gördülékeny – felelte Kollontaj. – Viszont őszinte. Ez a flotta hangja. Én megszavazom.

S elsőnek kezdett el tapsolni, mikor a határozatot elfogadták.

Az ülés még sötétedés előtt véget ért. Alekszandra Dibenkóval együtt hagyta el a színház épületét. Pavel megismételte, hogy a matrózok csak jelre várnak, s Vlagyimir Iljics felől kérdezősködött.

Gyalog mentek, megint a kikötő felé.

– Jó lenne, ha beszélne ma a sorhajón, Alekszandra Mihajlovna. Nagyon fontos lenne a matrózoknak. Csakhogy bizonyára fáradt?

– Én, fáradt? – nevetett Alekszandra. – Vezessen el a sorhajójára.

A hajó a révben horgonyzott. Motorcsónakkal közelítették meg. Mikor a mólóról a motoros fedélzetére kellett leereszkedni, Alekszandra szörnyen nehezen boldogult hosszú ruhájával. Dibenko ugrott le elsőnek, felnyúlt, felkapta Alekszandrát, és könnyedén a motorcsónakra emelte. A víz hullámzott, a csónak táncolt. Alekszandra örült, mikor feje fölött megpillantotta a hajó magas oldalát. Felmentek a hajóra.

Pavel bemutatta Alekszandrát a matrózoknak. Azok

már ismerték a nevét. Nemegyszer beszélt már tengerészek előtt.

Már alkonyodott, a sirályok utolsó köreiket írták le a rév fölött. Viharos hullámok csapkodták a hajó oldalát. Alekszandra Dibenko segítségével felmászott a figyelőtoronyba s onnan beszélt. Látta a matrózok feléje fordított arcát, fejük fölött a szürke, egyhangú tengert és eget. Itt megismétlődött ugyanaz, ami a gyűlésen. „Petrográd várja a baltiakat". – „Csak adjatok jelet!" – „Megkapjátok a jelet, elvtársak!"

Kezet szorítottak vele, hívták, jöjjön el megint, megköszönték látogatását. Sokáig nem engedték volna el a hajóról, de Dibenko azt mondta, hogy Kollontaj elvtársnőnek pihennie kell. A hajólépcsőn lementek a csónakhoz. A csónak jó ideig nem tudott a mólóhoz állni, annyira dobálták a hullámok. A motorcsónak oldala és a móló között csak úgy forrt a víz. Dibenko hirtelen felkapta Alekszandrát, és óvatosan letette a móló vizes deszkáira.

Aztán sokáig sétáltak a szinte néptelen városban. Mint akik már sokat elmondtak egymásnak, most úgy érezték, hallgatniuk kell.

Később, mikor Alekszandra visszagondolt erre a csillagtalan, helsingforsi éjszakára, szótlan sétájukra, üldögélésükre valamelyik park padján, ez a nyirkos, sötét, őszi balti éj napfényes éjszakának tűnt fel előtte. Gondolatban mindkettőjük számára örökre meg is maradt „napfényes éjszakának".

Eltelt néhány nap, s Alekszandra Helsingforsból hazatért Petrográdra. Dibenko kikísérte a pályaudvarra, s Kollontaj, mielőtt felszállt volna a vonatra, az emberek szeme láttára megcsókolta Pavelt.

– A közeli viszontlátásra, Pavel.

– A nagyon közeli viszontlátásra, Sura.

A vonat elindult. Alekszandra Mihajlovna behúzódott a fülke sarkába, lehunyta a szemét, és átadta magát gondolatainak. A gondolatok úgy örvénylettek benne,

hogy beleszédült. Meg kell nyugodnia, rendbe kell szednie gondolatait.

Ezen a „napfényes éjszakán" azt mondta Pavelnek: „De hát én sokkal idősebb vagyok, Pavel..." Dibenko csak annyit felelt: „Én ezt nem érzem. Te – te vagy. S én szeretlek."

Alekszandra nem beszélt többet a koráról. De most, a vonaton, igyekezett tisztázni magában a dolgot. Azt kérdezte magától, szereti-e Pavelt. Nem kislány már, tudnia kell. S így válaszolt: „Igen, szeretem. Szeretem benne a hősiesség és gyöngédség csodálatos összhangját. Szeretem, mert szeret engem. Szeretem egyszerűen azért, mert szeretem."

Aztán hirtelen a fia jutott eszébe. Vajon mit szól hozzá Misa, ha megtudja. Ha! Mintha lehetséges volna, hogy ne tudja meg. Nem fogja eltitkolni előle. Hát Zoja? Zoja meg fogja érteni, nem ítéli el. Tulajdonképpen miért is ítélné el? Elítélhető-e két ember azért, mert éppen azokban a napokban találkoztak és szerették meg egymást, amikor eszményeik diadalmaskodnak az országban?

De Alekszandra és Dibenko ellenségei jóval hamarabb tudomást szereztek kapcsolatukról, mint Misa, Zoja vagy Kollontaj bármelyik elvtársa. Nem sok idő telt el, és a bolsevikellenes sajtóban rosszindulatú cikkek láttak napvilágot a „forradalom valkűrjének kalandjairól". Eleinte név nélkül, később nyíltan írtak „Madame Kollontajról és Dibenko matrózról". Két-három újságban karikatúrák jelentek meg. Pavel először meg sem értette, miért mondja neki Alekszandra, hogy vagy házasságot kötnek, vagy útjaik elválnak. Pavel szerint a házasságkötés ostobaság és előítélet. Alekszandra a fejét ingatta.

– Nem szabad, hogy miattunk erkölcstelenséggel vádolják a bolsevikokat. Mi túlságosan reflektorfényben vagyunk, Pavel.

S házasságot kötöttek – polgári házasságot.

– Megtörténhet – mondta Kollontaj –, hogy ellenségeink szerzik meg a hatalmat. Akkor mindkettőnkre

halál vár. Mint férj és feleség azonban követelhetjük, hogy együtt menjünk a vérpadra.

– No nem. Hamarabb mennek vérpadra a forradalom ellenségei – felelte Dibenko.

... Október kilencedikén este olyan sűrű köd ereszkedett Petrográdra, hogy két lépésre se lehetett látni. Ezen az estén a hatalmas város különböző részeiből tizenkét ember igyekezett a Miloszergyija utca egyik nagy, ötemeletes háza felé. S bár a ködben nehezen lehetett haladni, mind a tizenkét ember hálás volt a ködnek. Kollontaj alighanem a többieknél is jobban örült neki. Még mindig rendőri felügyelet alatt áll, továbbra is figyelik, a köd tehát nagyon is jókor jött: elrejti a spiclik elől. Ma jobban fél attól, hogy nyomra vezeti őket, mint valaha.

Koromsötét van. Ha egy spicli most itt leselkedik valahol, semmiképp sem veszi őt észre. Néha egy-egy járókelő homályos alakja tűnt fel a tejszerű gomolygásban, aztán rögtön szétfoszlott. A köd még Alekszandra lépteinek zaját is elnyelte. De mintha már itt is volna a Miloszergyija utca. Homályosan megvilágított erkélyajtó a harmadik emeleten. Valahol itt kell lennie a kapunak. Bement a sötét, néptelen udvarra, és szinte tapogatózva átvágott rajta. Néhány lépcsőfok a lépcsőházban, s már ott is van az ajtó előtt. Halkan becsengetett. Szuhanova, a háziasszony nyitott ajtót a „vendégnek".

A gondosan elfüggönyözött szobában a kerek asztal körül ott ült mindenki: Lomov, Bubnov, Dzerzsinszkij, Sztálin, Szokolnyikov ... Dzerzsinszkij a szakállát markolva feszülten figyelt a befüggönyözött ablaknál. Urickij és Zinovjev halkan sugdolózott.

Szverdlov a cvikkerét igazgatva többször figyelmeztette őket: „Halkabban, halkabban, elvtársak, nem halljuk meg a lépéseket." Trockij az asztalnál ülve a noteszában lapozgatott, Kamenyev, a mellette álló üres szék támlájára könyökölve, magányosan ült a fal mellett. Lenint várták. Alekszandra Mihajlovna az előszobában levetette kabátját és kalapját, és ott maradt állva az asztal-

nál, úgy fülelt. Dzerzsinszkij hirtelen felkapta a fejét, az ablakra mutatott: lépéseket hallott. Egy perc múlva megszólalt a csengő.

Megjött Lenin. Nem lehetett ráismerni Vlagyimir Iljicsre. Az őszes paróka teljesen elváltoztatta. Még a fejformája sem Lenine volt, arckifejezése is más lett – egy szakáll és bajusz nélküli ismeretlen ember állt előttük.

Lenin elégedett volt a hatással. Ha már elvtársai sem ismernek rá, egy spicli még kevésbé ismeri fel.

Egy perc veszteni való idő sem volt. A KB ülése Szverdlov beszámolójával kezdődött. Szverdlov közölte, hogy az északi és nyugati front katonái a bolsevikokkal éreznek együtt. A minszki helyőrség szintén a bolsevikok mellett áll. Igaz, Minszkben valami készül. A főhadiszállás és a front törzse közt állandó tárgyalások folynak. Fokozódik a bolsevikellenes agitáció. Kozák osztagokat vonnak össze Minszk körül. Úgy látszik, a forradalmi csapatok lefegyverzésére készülnek.

Szverdlov után Lenin szólalt fel. Azt mondta, hogy a napirenden a fegyveres felkelés szerepel. Közeledik a fegyveres felkelés ideje. Lenin hangsúlyozta a felkelés technikai előkészítésének fontosságát, s hozzátette, hogy amit eddig végeztek, nem elegendő. Ha mi azt követeljük, hogy minden hatalmat a szovjetek vegyenek át, készen kell állnunk. A tömegek tetteket várnak. Belefáradtak a vég nélküli határozatokba és szavakba. Ami az agrármozgalmat illeti, az szintén a forradalom irányába fejlődik. Egyszóval a politikai helyzet az országban megérett arra, hogy a szovjetek átvegyék a hatalmat.

Lenin pátosz nélkül, hétköznapi egyszerűséggel, gyakorlatiasan beszélt. Elő kell készíteni a tömegeket a felkelésre.

A tizenkettőből ketten nem értettek egyet vele. Kamenyev és Zinovjev ellenezte a felkelést. Ez a két ember nem hitt abban, hogy a tömegek követik majd a bolsevikokat. Kamenyev ijedtnek látszott: úgy gondolta, hogy a felkelés vereséggel végződik. Félt, ha rágondolt,

mi lesz velük. Féltette magát. Zinovjev mind az öt ujját égnek álló hajába mélyesztette, s kétségbeesetten turkált benne.

A többiek valamennyien támogatták Vlagyimir Iljicset.

– Szavazzunk, elvtársak. Ki van tehát a felkelés mellett?

Lenin nyugodtan összeszámolta a felemelt kezeket. Tízen mellette. S ki van ellene, elvtársak?

Két kéz emelkedett fel, Kamenyevé és Zinovjevé. Sebaj, az ő ellenszavazatuk semmin se változtat. A határozatot elfogadták . . .

Hirtelen egy gondolat hasított Alekszandrába: miért ilyen hétköznapi ez a rosszul megvilágított szoba? Miért ilyen egyszerűen ülik körül ezt az ebédlőasztalt az elvtársak, a KB tagjai? Miért olyan hétköznapi ez a ködös este, mikor pedig éppen most, ebben a pillanatban zajlott le ebben a szobában az emberi történelem egyik legfontosabb eseménye?

Eszével felfogta, hogy ez a hétköznapiság szükséges és természetes. De érzelmei a határozat fontosságához illő ünnepélyességet kívántak.

Éjszakai csendben ért vége a KB ülése.

Éppoly hétköznapian oszlottak szét az ülés után, mentek ki erre, ki arra. Egyenként mentek át a sötét udvaron s tűntek el az oltalmazó ködben.

Mikor Leninre került a sor, Dzerzsinszkij levetette fekete esőköpenyét, és Vlagyimir Iljics vállára terítette.

Lenin egy mozdulattal megpróbált szabadulni a köpenytől.

– A világért se, Feliksz Edmundovics. A világért se.

Dzerzsinszkij megkötötte magát:

– Semmi kifogás! Legyen szíves felvenni a köpenyt, Vlagyimir Iljics, különben nem engedem el.

Lenin fejcsóválva engedelmeskedett, begombolta a köpenyt, és kilépett az udvarra.

– Ma nem megy messze. Egy munkásnál tölti az éjszakát. A mi emberünknél – nyugtatta meg elvtársait Feliksz Dzerzsinszkij.

A TEREMTÉS ELSŐ NAPJA

Alekszandra Mihajlovna a Szovjetek II. kongresszusának elnökségében ült. Maga előtt látta a Szmolnij hatalmas dísztermét, a fehérmárvány oszlopok sorát és a kristálycsillárok fényével megvilágított sokarcú tömeget: a katonaköpenyes, matrózköpenyes, zakós, parasztinges küldötteket.

A teremből szénfekete szempár nézett rá, annak az embernek a szeme, akinek a jelenlétét akkor is érezte, ha őt magát nem látta. Pavel szerető, elragadtatott pillantását érezte magán. Dibenko nem tudta elrejteni érzéseit.

„Ezt nem szabad – gondolta Alekszandra. – Legalább ne nézne rám."

De a következő pillanatban már nem gondolt Pavelre. Dübörgő taps, ováció fogadta a szónoki emelvényre lépő Lenint. Arckifejezése mintha ezt mondta volna: „Elég, elvtársak, térjünk a tárgyra, most nincs időnk ünnepelni. Hadd beszéljek végre." De sokáig nem engedték szóhoz jutni, főleg a frontokról érkezett katonaküldöttek.

Mikor a zaj elcsendesedett, Lenin első mondata így hangzott:

– Most hozzáfogunk a szocialista rend építéséhez.

E szavakra ismét felzúgott a taps, az üdvrivalgás.

Lenin mindkét kezével a szónoki emelvény szélét fogva állt, s tekintetével beszélte rá a küldötteket, hogy térjenek a tárgyra.

Ez a tárgy a következő volt: „Felhívás valamennyi hadviselő ország népéhez és kormányához." Lenin nagyon nyugodtan olvasta a felhívást, nem gesztikulált, csak akkor hajolt az előtte levő papírlapok fölé, amikor valamilyen mondatnak nyomatékot akart adni.

Elhangzottak azok a szavak, amelyek villámgyorsan visszhangra találtak a teremben ülők szívében: „Mindenekelőtt be akarjuk fejezni a háborút . . ."

Az elnök azt javasolta, hogy aki egyetért a felhívással, emelje fel megbízólevelét. A küldöttek soraiban mozgás támadt. A mensevikek és a jobboldali eszerek felugrottak helyükről, és elhagyták a termet.

– Ki van mellette?

Mindenki mellette szavazott, kivéve azokat, akik kivonultak. A kis kartonlapocskákat tartó kezek még le sem ereszkedtek, amikor a hátsó sorokban felhangzott az Internacionálé. Alekszandra egy öreg katonát pillantott meg, aki kigombolt köpenyben állt, énekelt és borostás orcáin a könnyek folytak. Kollontaj úgy érezte, hogy még egy pillanat, és ő is sírva fakad.

De még ezután következett egy másik pillanat, amely a boldogság és a büszkeség érzésével töltötte el.

A Népbiztosok Tanácsának megalakításáról szóló első határozatban szerepelt Dibenko neve is. Antonov-Ovszejenkóval és Krilenkóval együtt a hadügyi és haditengerészetügyi népbiztosság élére került. Mostantól kezdve tehát a forradalmi kormány tagja.

Néhány nap múlva Alekszandra Mihajlovnát kinevezték népjóléti népbiztossá. A kinevezés után, főleg eleinte, Pavel és Alekszandra alig találkozott. És nem is volt hol találkozni. Alekszandra még nem tudta elszánni magát, hogy odahívja magához a férjét. Ő, Zoja meg Misa hármasban laktak egy negyedik emeleti nyomorúságos kis lakásban. Marija Ipatyevna változatlanul gondoskodott

Alekszandráról és Misáról, de Alekszandrának kényelmetlen volt, hogy továbbra is igénybe vegye szívességét. Misa nem akart elválni az anyjától. Akkor Zoja mindnyájuk helyett úgy döntött, hogy lakjanak együtt, s vitának nincs helye. A lakás, amelyet Alekszandrának adtak, éppen három személynek volt elegendő, három kicsi szobából állt. Alekszandra reggelenként bement a népbiztosságára, utána a Szmolnijba, és csak éjszaka tért haza. Zoja úgy ügyeskedett, hogy dolgozni is járt, és az egyszerű háztartást is vezette. A színházügyi igazgatóságon dolgozott, újjászervezte a volt cári színházakat, és csak későn – az előadások után – ért haza. Mihail Kollontaj egyike volt azoknak a mérnököknek, akik elfogadták az új szovjet hatalmat; a régi petrográdi mérnökök többsége megtagadta a munkát, szabotált. Mihail nemegyszer hallotta az anyja személyére tett dühös megjegyzéseiket. Szándékosan hangosan és rosszindulatúan beszéltek anyjáról, hogy ő meghallja. Kétszer vagy háromszor eléggé egyértelmű tréfákat eresztettek meg Kollontaj és Dibenko immár köztudomásúvá lett házastársi kapcsolatáról. A polgári házasságot akkor még bűnös viszonynak tartották. Mihail ökölbe szorította a kezét és hallgatott. Szívesen arcul csapta volna őket, de tudta, hogy ezzel csak anyjának árt. Botrány keletkezik, és gyorsan híre megy, hogy a bolsevik népbiztos fia tettlegességre vetemedett.

Sebaj, a végén mi győzünk. Más dolog foglalkoztatta Mihailt: hogyan hasznosíthatná mindazt, amit Amerikában tanult? De az amerikai tapasztalatok felhasználásáig még hosszú az út. Állnak a gépek. Az éhező munkásoknak nincs erejük dolgozni.

Pavelnek még több dolga volt, mint Alekszandrának, gyakran el kellett hagynia Petrográdot. Csak futólag találkoztak, de az a tudat, hogy Pavel van, hogy szereti őt, erőt öntött Alekszandrába, segített elviselni az éhséget, fáradtságot, elválást.

A szovjethatalom első napjaiban a KB ülései és a Népbiztosok Tanácsának ülései a Szmolnijban zajlottak, sőt

a nemrég létrehozott népbiztosságok is itt dolgoztak. Innen küldték az ország minden részébe a táviratokat, rendelkezéseket, a válaszokat a teméntelen kérdésre. Kezdetben a Népbiztosok Tanácsának egész apparátusa négy emberből állt. Lenin maga válaszolt a telefonhívásokra, adott ki engedélyeket, igazolványokat... A KB egy szűk kis szobában húzódott meg; az ablakpárkányon, a padlón, a székeken újsághalmok tornyosultak. A szoba közepén egyetlen asztalnál ülésezett a KB, és végezte mindennapos munkáját a titkárság.

Vlagyimir Iljics azt tanácsolta Kollontajnak, hogy haladéktalanul induljon és vegye birtokba a népjóléti minisztériumot. Alekszandra Mihajlovna egyedül, kísérők nélkül ment el a Gorohovajára. Az előkelő külsejű, aranysujtásos, ősz szakállú portás könyörtelenül útját állta; véget ért a fogadási idő. A népbiztos érvelése nem hatott rá, a portás azt sem tudta, mi az a „népbiztos", nem engedte be Kollontajt a saját minisztériumába. „Jöjjön holnap, polgártársnő." Másnap hajnalban csöngettek Alekszandra lakásán. Az ajtóban szakállas, bocskoros, rongyos bundájú paraszt állt. „Itt vagyon-e a nép biztosa, Kollontaj? Te-e? – nézett végig gyanakvóan Alekszandrán. – Itt egy írás a főnöködtől. No, olvasd."

Kollontaj kivette a kezéből Lenin céduláját: „Fizessen ki a Népjóléti terhére annyit, amennyi egy lóért jár." Miféle lóért? A paraszt elmagyarázta, hogy közvetlenül február előtt, a cár alatt hadi célokra elrekvirálták a lovát. Megígérték, hogy fizetnek, de nem fizettek. A paraszt elindult Petrográdra, itt meg éppen forradalom volt! Kilincselt az Ideiglenes Kormány hivatalaiban, mindenünnen kitették a szűrét. Hallott valami bolsevikokról, azt mondták, azok a nép mellett vannak. Felment egész Leninig. S most itt van, ni a cédula. Lenin utasítja Kollontaj népbiztost, fizessen a parasztnak a lóért. Könnyű azt mondani, hogy fizessen, mikor a portás be sem engedte a minisztériumba. „Rendben van, légy egy kis türelemmel, jó ember. Megfizetjük. Mihely megszerezzük a minisztérium pénzét, neked is fizetünk."

De hogyan vegye birtokba a minisztériumot? Újra elment a Gorohovajára. A portás görbe szemmel nézett rá, de beengedte. De mi ez? Megy fel a lépcsőn, fentről pedig özönlenek le az alkalmazottak. Gépírónők, hivatalfőnökök, könyvelők, írnokok, sőt még valamiféle ápolónők is. Jönnek lefelé, menekülnek a minisztériumból. Nem akarnak dolgozni a bolsevikoknak.

Mindössze néhány ember maradt. Üresek a szobák, az irodák, a földön iratok hevernek szanaszét. A páncélszekrények zárva. Hol vannak a kulcsok? Nincsenek!

Kollontaj zavartan leült a hatalmas asztal mellé, amelynek fiókjait kiürítették. Egy pillanatra maga elé képzelte mindazokat, akik azonnali segítségre, minisztériuma támogatására várnak: menhelyi gyerekeket, hadirokkantakat, szegényházi öregasszonyokat, tüdőbetegeket, elmebetegeket, nyugdíjasokat . . .

Felpattant. Megbeszélésre hívta össze azt a néhány embert, aki ott maradt vele. Nélkülük egyáltalán nem boldogul.

Néhány nap múlva előkerültek a kulcsok, kinyitották a páncélszekrényeket. A népbiztosságnak most már volt némi pénze. Elsőnek az a paraszt kapta meg a pénzét, aki Lenintől hozta a cédulát. Átvette, megolvasta a pénzt, csak azután adta át Alekszandra Mihajlovnának Lenin írását.

Amikor a paraszt elment, a Hadirokkant Szövetség küldöttei jöttek. Miért nem kapják meg a segélyeket? Azután a szegényházból jöttek nagy izgatottan. Az öregasszonyok megfagynak, nincs mivel fűteni. A lelencházban nincs tej a csecsemőknek. Az árvaházban szétszéledtek a dajkák: nincs mivel táplálni a gyermekeket . . .

Ő maga is majd megfagyott a hatalmas, fűtetlen miniszteri szobában. Az emberek egymásnak adták a kilincset, néha csapatostul jöttek. Alekszandra Mihajlovna alig tudott szabadulni a népbiztosságról.

Egész nap nem evett semmit. Reggel egy csésze sárgarépatea, cukor nélkül, néhány falat kenyér. Szédült. De még beszélnie kell a gyűlésen, s beszélt is.

Mikor azonban lelépett a szónoki emelvényként szolgáló ládáról, megtántorodott az éhségtől. Egy vörösgárdista kapta el.

– Beteg, Kollontaj elvtársnő? – kérdezte a katona, majd hirtelen kitalálta. – Az éhségtől, ugye? Vegyek magának kenyeret? Rögtön elszaladok. Van jegyem.

Alekszandra megköszönte, de nem fogadta el a segítséget. A gyűlésről a Szmolnijba ment. Onnan haza. A korlátba kapaszkodva alig bírt felmenni a lépcsőn. Zoja már begyújtotta a szamovárt, szerzett valahol kandiscukrot. Az asztalon fekete kenyér feküdt, akár a nedves agyag, három darabka, nem is darabka, hanem gombóc. S persze Zoja nem egyenlően osztotta el. Alekszandrának adta a nagyobb gombóc kenyeret. Misa még nem volt otthon.

– Ma szűkösen vagyunk a kenyérrel, Sura. De van teánk kandiscukorral.

Váratlanul megszólalt a csengő. Vajon ki lehet? Misának van kulcsa, ő nem csenget. Zoja kiszaladt, s egy perc múlva jókora darab fekete kenyérrel tért vissza.

– Ezt nem értem. Egy vörösgárdista volt itt, a kezembe nyomta: Kollontaj elvtársnőé.

– Alighanem ugyanaz a vörösgárdista, aki ma a gyűlésen . . . De honnan tudta a címemet?

– Kérdeztem tőle, azt mondta, a sofőrtől tudja. Hiszen autóval mentél oda.

Zoja rábeszélte, hogy hívja magához Dibenkót. Nem lehet rossz véleménye a fiáról. Misa nem nyárspolgár, szereti az anyját. Mindent meg fog érteni.

Alekszandra szorongva várta Misa és Pavel találkozását, de az olyan egyszerűen történt, mint régi ismerősöknél. Láthatóan mindjárt megtetszettek egymásnak. Misa abban a rendíthetetlen hitben nőtt fel, hogy anyjának csak igaza lehet, nem szerethet méltatlan embereket. Minden jó, amit anyja tesz. Alekszandra nézte őket, s valahol a tudata mélyén aggasztó gondolat motoszkált. Pavel voltaképpen alig valamivel idősebb a fiánál, inkább lehetne Misa barátja, mint apja.

Pavel most állandóan hozott valamit, hol harminc deka kenyeret, hol halat. Kollontaj bosszankodott, hogy a saját fejadagjából vonja el. Pavel nevetett:

– A matróz nem hal éhen. A matróz fejadagja kettőnek is elég. Csak az a kellemetlen, hogy nincs cukor.

Alekszandra népbiztossági dolgozószobájába egyszer külföldi csomagot cipeltek be. Svéd elvtársak néhány gömbölyű eidami sajtot küldtek ajándékba régi ismerőseiknek, Leninnek és Kollontajnak. A stockholmi újságokból szereztek tudomást a pétervári éhínségről. Alekszandra Mihajlovna ritkán használt autót, de ezúttal autón ment a Szmolnijba, vitte a ládát a sajttal. Örült, hogy megvendégelheti Vlagyimir Iljicset. De miként beszélje rá, hogy az öt sajtból hármat magának tartson meg? A negyedik az övé lesz meg Zojáé és Misáé. Az ötödik pedig, az ötödik . . . Sehogy sem tudta kiokoskodni, kinek adja az ötödik sajtot. Dzerzsinszkijnek vagy Szverdlovnak? Akárhogy dönt, az a fontos, hogy Vlagyimir Iljicsnek egy kicsit több jusson. Éppen olyan hiányosan táplálkozik, mint a többiek, de a legtöbbet dolgozik.

A Népbiztosok Tanácsa még mindig a Szmolnij második emeletén, egy sarokszobában ülésezett. Ezt Lenin elvtárs dolgozószobájának nevezték. Vlagyimir Iljics asztala a falnál állt. Az asztal fölött alacsonyan függő villanykörte égett. A kormány ülésein a népbiztosok ezt az asztalt ülték körül. De nem jutott mindenkinek hely az asztalnál, így aztán a szoba közepén, Lenin háta mögött is ültek. Az ablaknál, külön kis asztalnál dolgozott N. P. Gorbunov, a Népbiztosok Tanácsának titkára. Ha Lenin valakinek megadta a szót, vagy utasításokat adott Gorbunovnak, mindig meg kellett fordulnia. És sosem volt rá idő – meg hát nem is jutott eszébe senkinek –, hogy az asztalokat megfelelőbben helyezzék el. Alekszandra Mihajlovna fél órával az ülés előtt érkezett. Lenin egyedül volt a szobában.

A sofőr bevitte a sajtos ládát. Kollontaj kiemelte az egyik gömböt:

– Vlagyimir Iljics, svéd elvtársak küldték. Az öné három gömb. Jut még másoknak is.

– Sajt? Nocsak ... Nagyon szép sajt. No, akkor ossza el mindenkinek, Alekszandra Mihajlovna. De ügyeljen, Gorbunovról se feledkezzék meg.

Kollontaj kést szerzett, a szomszéd szobában terített az asztalra újságot, s elkezdte egyenlő szeletekre vágni a sajtot. Ez lesz a Népbiztosok Tanácsának vacsorája. Lenin szobájában már gyülekeztek is az elvtársak. Lenin nem tűrte a késést. Alekszandra ott hagyta a sajtot, újsággal letakarta, és bement az ülésre. Annyi kérdést beszéltek meg az ülésen, annyi halaszthatatlan ügyet vitattak meg, hogy ő bizony egészen megfeledkezett a sajtról. Csak az ülés vége felé, késő éjszaka jutott az eszébe. A Népbiztosok Tanácsának ülése véget ért. Nyikorogtak a székek, mindenki felállt, megmozgatta elzsibbadt tagjait.

– Elvtársak, elvtársak! Egy pillanat türelmet kérek! Ne széledjenek szét. Fáradjon mindenki a szomszéd szobába! Tessék egy kis harapnivaló – hívta őket szívélyes háziasszonyként.

Csakhogy a sajtnak nyoma veszett. A kés és az újság ott volt, de a sajtnak se híre, se hamva. Az ülés alatt kétszer váltották az ajtó előtt álló őröket. A felszeletelt sajtról az őrök nyilván azt hitték, hogy az ő fejadagjuk ...

Vlagyimir Iljics az asztalánál ülve figyelmesen javítgatta a Gorbunov által vezetett jegyzőkönyvet. Mikor meglátta Kollontaj bosszús arcát, megkérdezte:

– Mi történt? Valami kellemetlenség?

Kollontaj azt felelte, hogy eltűnt a sajt. Az őrök megették. Lenin jóízűen felnevetett.

– Nem mindegy, ki fogyasztotta el a holland sajtot? Az a fontos, hogy a mieink. A svéd elvtársak a mi embereinken akartak segíteni. Tehát minden rendben van. Köszönje meg a svédeknek, Alekszandra Mihajlovna!

Megköszönni megköszöni, abban nem lesz hiba, de azt mégsem írhatja meg, hogy Lenin meg se kóstolta a sajtot. Pedig igazán nem ártana, ha egy kicsit erőre kapna.

Nagyezsda Konsztantyinovna is mondogatja már, hogy Vlagyimir Iljicsnek legalább néhány napra abba kellene hagynia a munkát. Rosszul alszik, nyilván kimerült. A Karéliai-földszoroson levő Halila-szanatórium főorvorsa Kollontajnál járt a népbiztosságon, tőle tudta meg, hogy a szanatóriumnak van egy kis különálló házacskája, világos, meleg, kényelmes. Ott kellene pihennie Vlagyimir Iljicsnek! Megemlítette a dolgot Nagyezsda Konsztantyinovnának. Közös erővel próbálták Lenint rábeszélni, mondván, hogy a szanatórium környékén sűrű erdő van, kitűnően lehet vadászni.

– Erdő? – kezdett érdeklődni Lenin. – Igen. A vadászat persze jó dolog, de hát rengeteg a munkánk. Új államot szervezni két hónap alatt még a bolsevikok sem tudnak.

S kereken elutasította a javaslatot.

Nagyezsda Konsztantyinovna azonban nem tágított. Vlagyimir Iljics végül beadta a derekát.

– Ha Kollontaj népbiztosságához csakugyan tartozik egy erdei lak, ahol dolgozni lehet, akkor hajlandó vagyok.

December 24-én reggel Vlagyimir Iljics, Nagyezsda Konsztantyinovna és Marija Iljinyicsna az indulásra kész vonaton ült a Finn pályaudvaron. Lenin az ablaknál foglalt helyet, mellette a húga, szemben vele Nagyezsda Konsztantyinovna. Úgy vélekedtek, hogy közös kocsiban biztonságosabb az utazás. Annál is inkább, mert ugyanabban a fülkében kísérőként velük tartott két vöröskatona és egy megbízható finn elvtárs. Mire Kollontaj kiért a pályaudvarra, mindhárman már a helyükön ültek. Leninen kopott átmeneti kabát és filckalap volt – a decemberi fagyokhoz semmiképp se megfelelő öltözék. S a búcsúztatásukra jött Kollontaj nyomában váratlanul egy ember állított be három szőrmebundával és egy füles szőrmesapkával.

– Hát ez meg micsoda? – csodálkozott Lenin.

– Önöknek. Vegyék fel a bundát, elvtársak. Önnek pedig, Vlagyimir Iljics, itt van ez a sapka is. Az állomástól a szanatóriumig szánon kell menni a mezőn. Kemény

hideg van. Ne aggódjék, a bundák a Népjóléti Népbiztosság raktárából valók.

– Azt látom – nevetett Vlagyimir Iljics, felemelve az egyik bunda szélét. – Itt a leltári szám. Rendben van, elfogadjuk és majd visszaadjuk.

Alekszandra remélte, hogy a bundák ott maradnak Leninnél, hiszen azért vannak a raktárban, hogy odaadhassák a rászorulóknak. De Lenin visszatérése után néhány nappal egy cédulát hoztak Kollontajnak: „Köszönettel visszaküldöm a népbiztosság bundáit"...

Lenin Szilveszter éjszaka is a Szmolnij hideg szobájában ült, vállára vetett átmeneti kabátban, mikor Alekszandra bement hozzá, hogy megbeszéljék az anya- és csecsemővédelmi osztály szervezéséről nemrég aláírt rendeletet.

Az új osztályt megbízták, hogy hozzon létre anya- és csecsemővédelmi otthont. Kollontaj elgondolása szerint az otthonnak mintául kell szolgálnia minden hasonló intézmény munkája számára. De hol nyissák meg az otthont? Legjobb volna a lelencház régi épületében. A II. Katalin idején emelt házat teljesen fel kell újítani. Alekszandra Mihajlovna nagyon lelkesedett az otthonért.

– Tudod – mondta Pavelnek –, a szovjethatalom lényege fejeződik ki abban, amit mi az anya- és csecsemővédelmi otthonnal elkezdünk.

A régi lelencházat francia mintára hozták létre. Az anya odavitte a csecsemőt, a kisablakon átadta a dajkának, s mindörökre elvált tőle. A csecsemőnek számot akasztottak a nyakába, s mikor felnőtt, ezzel a számmal bocsátották ki az életbe.

Alekszandra Mihajlovna alig várta már, hogy megszüntesse a lelencek számozásának rendszerét. Otthonok kellettek az anyáknak, nevelőotthonok, de nem régi típusúak. Megszervezésükhöz azonban idő kellett. Idő azonban nem volt. A népbiztosságot naponta csapatostul ostromolták az éhező nők, karjukon hozva a csecsemőket. „Segítsetek, nincs mivel táplálni őket!" Egyszer berontott a szobájába egy matróz, pisztollyal az övében.

A frontra megy harcolni, a kedvese Petrográdban marad. Gyermeket vár. „Kollontaj elvtársnő, maga a mi népbiztosunk, legyen gondja rá meg a gyermekemre, amíg én a fehérek ellen harcolok."

Csak egy megoldás volt: a lelencházat mielőbb átalakítani anya- és csecsemőotthonná. A régi személyzet mindent ellopkodott. Mihelyt sikerült valami élelmiszert szerezni, lába kelt, mielőtt még a gyerekek megkapták volna.

Alekszandra maga is csodának érezte, amit egy hónap alatt elértek. Igaz, a lelencház nem lett olyan igazi otthon, amilyet ő szeretett volna, az átalakítás mégis sikerült. Új rendet vezettek be. Megszüntették azt a barbár szabályt, hogy a házasságon kívül született gyermekek nem lehetnek együtt a törvényesekkel. Az átalakítás idejére a dajkákat és a gyerekeket a hatalmas épület egyik szárnyában helyezték el. Ezt a szárnyat egyelőre nem alakították át. Egy januári éjszakán, mikor a kegyetlen hideg még a Szmolnij szobáit is kihűtötte, Alekszandra Mihajlovna közölte Vlagyimir Iljiccsel, hogy neki másnap nagy napja van: az anya- és csecsemőotthon beköltözik az átalakított épületbe. Alekszandra ragyogott az örömtől. Vlagyimir Iljics, noha nagyon fáradt volt, részletesen kikérdezte az otthonról. Az imént, késő éjjel ért véget a Népbiztosok Tanácsának ülése. Mindenki feszült idegállapotban volt. Lenin gondterheltnek látszott. A német hadsereg délnyugatról tovább nyomult Ukrajna felé. A front még nem szilárdult meg. A Vörös Hadsereget még mindig nem szervezték meg. Anglia és Franciaország nyíltan támogatta a fehérgárdistákat. Éhínség fojtogatta az országot.

Alekszandra Mihajlovna elbúcsúzott Vlagyimir Iljicstől, aki még ott maradt Gorbunovval, hogy átolvassa a jegyzőkönyvet. Petrográd sötét utcáin lövések hallatszottak, egy géppuska felelt rá. Bizony messze még a győzelem, a béke . . .

Elgyengülve, a hidegtől meggémberedve, az éhségtől szédelegve kapaszkodott fel a negyedik emeletre. Otthon,

mint mindig, Zoja gondoskodott róla: az asztalon már zúgott a szamovár, néhány szem cukor csillogott a tálkán, mellette pedig – ó, csodák csodája! – fehér cipó. Fia lesegítette róla a bundát, lehúzta a kesztyűjét, dörzsölgette meggémberedett ujjait.

– Gyorsan az asztalhoz, mama, a tea majd felmelegít. Zoja Leonyidovna valódi kenyeret szerzett.

Zoja már töltötte is a teát Alekszandra kedvenc kék csészéjébe, felvágni készült a cipót...

– Ülj le, Sura, igyál. Nem lehet rád ismerni. Megint gyalog jöttél? Gyalog! Hallod, Misa! Anyádnak elment az esze...

Telefoncsengés szakította félbe szavait. „Tűz? Ki beszél? Doktor Korolev? Sura, tűz van! Ég az otthon..." Az ő otthona! Az anya- és csecsemőotthon, amelyről másfél órával ezelőtt oly büszkén számolt be a Szmolnijban Vlagyimir Iljicsnek.

Kapkodva felöltözött, a teához hozzá sem nyúlt, rohant a Mojkára. A néptelen utcákon karszalagos vörösgárdista őrjáratok cirkáltak. Óriási vörös fény borította be a fél eget Petrográd fölött. A tűz az épületnek csak az újonnan berendezett részét pusztította el. Nyilvánvalóan gyújtogatás történt. Húsz vagy harminc dajka a régi lelencházból, csecsemőkkel a karjukon, körülfogta Alekszandrát. Jajveszékeltek, szidták és átkozták őt. A gyűlölet eltorzította arcukat. „Itt van, ni, a népbiztos Kollontaj! Vérszopó bolsevik! Elevenen akart elégetni bennünket! Elemészteni keresztény lelkeket!" Antikrisztusnak nevezték! Felemlítették, hogy elvitte az ikonokat! Azt ordították, hogy ez a bolsevik nő nyilvánosházat akart itt nyitni. Lehetetlen, sőt veszélyes volt vitába szállni a feldühödött asszonyokkal. Valaki megpróbálta elvezetni Alekszandra Mihajlovnát. Az egyik öregasszony hirtelen nekiugrott, torkon ragadta, fojtogatni kezdte: „Antikrisztus! Bolsevik! Krisztus-áruló!" Odasietők matrózok szabadították ki Alekszandrát a felbőszült öregasszony karmai közül, akinek a dühroham olyan erőt adott,

hogy még a matrózok is csak nagy erőfeszítéssel tudták letépni görcsös ujjait a fuldokló Kollontaj torkáról.

Alekszandrával vizet itattak, autóba ültették, hazavitték. Folyt a könny a szeméből és ráfagyott az arcára. Mikor a vörösgárdista bevezette Alekszandrát a negyedik emeleti lakásba, s Zoja meglátta nyakán a kék foltokat, felsikoltott. Misa segített levetkőztetni. Alekszandra elszundított. Gyermekkoráról álmodott... Nagyapja birtokáról... Surinyka Domontovics, az ábrándozó kisgyermek képzeletében szörnyű tűzvész jelenik meg, s ő egymaga cipeli ki az égő házból a gyerekeket, menti meg őket a haláltól. Hajnalban torokfájásra ébredt. Utána már nem tudott elaludni...

Elhalasztották az anya- és csecsemőotthon megnyitását. De szükség volt otthonra – és nagyon sürgősen! – a hadirokkantaknak. Nagy keservesen találtak csak helyiséget. Kollontajnak jelentették, hogy az Alekszandr-Nyevszkij kolostorban sok helyiség üresen áll. Ötszáz-hatszáz rokkantat lehetne ott elhelyezni. Vannak élelmiszerraktárak, van fürdő, konyha. De mikor a népbiztosságról bizottság szállt ki a kolostorba, a kapu előtt háborgó tömeg várta. Az emberek szidták az „antikrisztus Kollontajt". Nehezen sikerült elérni, hogy a kolostor ötszáz rokkantat befogadjon. A tömeg nem oszlott szét, zajongott, átkozta a bolsevikokat.

Vasárnap Zoja azzal jött haza a péküzletből, hogy Petrográd valamennyi templomában kiátkozták Alekszandra Kollontajt.

Misa felháborodottan felugrott, annyira bántotta a dolog.

– Hogy merik ezt! Tudatlan népség!

– Csillapodj, Misa – szólt Alekszandra Mihajlovna. – Ha tudatlanok, mit várjunk tőlük? Végül is jó társaságban leszek. Lev Tolsztojt is kiátkozták.

Egy óra múlva Misa a tükör előtt állt, és a nyakkendőjét kötötte. Anyja nem kérdezte, hová megy. Úgy látszik, ezen a hideg vasárnapon, a hideg, éhező Petrográdon valahol egy leányszív vár rá...

A HELSINGFORSI ÖSSZECSAPÁS

Másnap a Szmolnijban elmondta, hogy az egyház kiátkozta és antikrisztusnak nyilvánította.

– Úgy látszik, nemcsak a kormányban vagyok az első nő, hanem én lettem az első női antikrisztus is – mondta nevetve Pavel Dibenkónak, de hirtelen torkán akadt a szó: észrevette, hogy Dibenko komor, kedvetlen.

– Mi van veled, Pavel? Valami kellemetlenség?

Kellemetlenség? Sokkal rosszabb! Dibenko megmarkolta a szakállát, s azt mondta, hogy a flottában konfliktus van kitörőben.

– Tudod, Sura, mi lényegében felszámoljuk a régi flottát. Újat akarunk szervezni, új, szocialista alapokon. Új emberekkel kiegészítve. Nálunk a flottában sok a véletlenül odavetődött ember. Aztán még az eszerek, a mensevikek is agitálnak. Egyszóval, erős kezű vezetésre van szükség. A Népbiztosok Tanácsa elhatározta, hogy komisszárokat nevez ki a flottához. Táviratot küldtem a Balti Flottának, hogy hajtsák végre a komisszárok utasításait. Erre ott nagy zenebona támadt. Azt mondják, Dibenko felült a magas lóra, kinevezésekkel foglalkozik, nem törődik a tömeggel. Gyűlések, nagy viták. Megsértődtek, mert hogy nem beszéltem meg a dolgot a Balti

Flotta Központi Bizottságának tagjaival! Bántja az önérzetüket.

– Már megbocsáss, de úgy neveztétek ki a komisszárokat, hogy előzőleg nem is értesítettétek őket?

– Úgy, ahogy mondod. Csakhogy, mikor értesítettük volna, mikor beszéltük volna meg? Azok ott minden csip-csup ügyet rögtön vitára bocsátanak, tíz napig is elvitatkoznak. Hiszen ismered őket – legyintett lemondóan Dibenko.

– Szerintem ez hiba volt, Pavel. Ti, tengerészek, nagyon önérzetesek vagytok. Kár fölöslegesen ingerelni őket. Legalább a Balti Flotta Központi Bizottságát kellett volna előre értesíteni.

– És halogatni a kérdés megoldását?

Alekszandra nem tudta befejezni a beszélgetést Dibenkóval, kérették a párt Központi Bizottságába. Ott azt javasolták, azonnal utazzon el Helsingforsba.

– A Balti Flottánál ismerik önt, adnak a véleményére. Föltétlenül menjen el.

Nem egyedül utazott Helsingforsba. A Flotta Központi Bizottságának ülésére elküldték A. L. Sejmant is, az OSZDMP helsingforsi bizottságának tagját. Sejman egész úton nem beszélt, komoran nézte a behavazott erdőket, s csak közvetlenül Helsingfors előtt szólalt meg:

– Megmondom magának, nagy csata vár ránk. Az utóbbi időben sok tengerészen anarchista hangulat lett urrá.

– Nem baj, megálljuk a harcot – ütötte el tréfával Kollontaj, idézve Turgenyev „Költemények prózában" c. művéből. – Megálljuk a harcot.

Bonyolult, szinte kettős érzés töltötte el. Elsősorban persze azért utazik Helsingforsba, hogy elismertesse a komisszárokat, elsimítsa a rosszkor jött konfliktust. De ez a pártmegbízatás egyszersmind azt jelentette, hogy meg kell védenie Pavelt. Dibenko tekintélye az elmúlt napokban valahogy megingott a flottában: az anarchista agitáció megtette a magáét. Mi tagadás, Pavel hibát követett el azzal, hogy nem értesítette előre a flottát a komisszárok kinevezéséről. De az is igaz, hogy nem volt idő az

ügy megvitatására. Vita pedig mindenképpen kerekedett volna. S nyilván el is húzódott volna. Eszébe jutott, milyen fáradt, elkínzott volt Pavel arca az álmatlan éjszakák után. Nincs könnyű dolga az új beosztásban.

Helsingforsban a pályaudvarról egyenest a Balti Flotta Központi Bizottságára mentek. Vagy harminc ember jött össze, a Központi Bizottság csaknem valamennyi tagja. Kék posztóval fedett, hosszú asztalnál ültek. Néhányan a fal mellett, díványokon helyezkedtek el.

Mikor Kollontaj és Sejman megérkezett, Szizov elnök megnyitotta az ülést.

Az egybegyűltek közül Alekszandra Mihajlovna már sokakat ismert. A mahorkafüstön át felismerte a szemben ülő, sovány arcú, sasorrú írnok, Alekszandr Rak arcát. Tőle balra a kerek képű, bajuszos Szkurihin matróz ült, aki mindig hajlott az anarchizmusra, a flotta gyűlésein mindig ő kiabált legtöbbet. Nem ő uszítja most a Központi Bizottságot Dibenko ellen? Úgy látszik.

Szkurihin mellett Kabanov tüzéraltisztet látta. Úgy emlékszik, komoly, megbízható ember. Az ilyenben nem lehet csalódni.

Körös-körül csupa izgatott, felzaklatott ember. Sokan alig bírják elfojtani dühüket.

„Nehéz lesz" – gondolta Kollontaj, és feszülten figyelte, mit mond Szizov. Az ülés napirendjén hat vagy hét kérdés szerepelt, az első helyen csupa másodrendű ügy: az írnokok panasza, a tartalékosok leszerelése és segélyezése, az „Andrej Pervozvannij" sorhajó legénységének kérése az elesettek családjának támogatásáról. A komiszszárok kinevezését nem tűzték napirendre! Helyette – csaknem egészen a végén – „a Balti Flotta Központi Bizottsága helyzetének tisztázása" szerepelt. De ez volt a fő kérdés.

Már a vita eleje felforgatta az értekezlet egész menetét. Felállt Rak és kijelentette, hogy az „Andrej Pervozvannij" legénységének kérése jogos. Az elesettek családján segíteni kell. De honnan vegyünk pénzt a családok segélyezésére? Nem vagyunk mi népjóléti minisztérium!

Kollontaj elvtársnő megteheti, ő a népjóléti népbiztos. Úgyhogy legyen szíves, Kollontaj elvtársnő. De mi, egyáltalán kik vagyunk mi? Először is tudnunk kell, Dibenko elvtárs elismeri-e valamilyen jogunkat vagy sem? Ez a fő kérdés, elvtársak.

Sandán elmosolyodott, és kihívóan nézett a szemben ülő Alekszandra Mihajlovnára. Kollontaj állta gúnyos pillantását, mint akinek semmi köze Dibenkóhoz. Rak nyilván zavarba akarta hozni.

A teremben mindjárt mozgolódás támadt. Nyikorogtak a székek, a mahorkafüst izgatottan kavargott az asztalnál ülők feje fölött. Mindenki egyszerre szólalt meg, egymás szavába vágtak. Felállt Dugyin, az öreg matróz, és kierésztette rekedt hangját: Először is döntsük el, létezünk-e vagy sem!

Szizov elnök azt javasolta, hogy döntsék el végleg a fő kérdést: ki parancsoljon a flottában: a Balti Flotta Központi Bizottsága vagy a Dibenko elvtárs által kinevezett komisszárok?

A gyűlés légköre egyre izzóbb lett. Kollontaj körülnézett: hát egyetlen értelmes hang sincs? Ekkor Vinogradov bátortalanul azt javasolta, hogy ismerjék el a komisszárokat, a Balti Flotta Központi Bizottságának tagjai pedig támogassák őket munkájukban.

– Szeretném tudni, miféle munkában? – kiáltotta Rak. – Akármit csinálnak, mi csak támogassuk őket?

Kollontaj megkönnyebbülten felsóhajtott, mikor Kabanov higgadt hangját meghallotta:

– Elvtársak, mindnyájan elpusztulunk, biztos, hogy elpusztulunk, ha külön útra térünk. Úgy gondolom, el kell fogadnunk a komisszárok kinevezését, és együtt kell dolgoznunk velük. A Balti Flotta Központi Bizottsága nélkül ők egyetlen lépést sem tesznek!

– Nem tesznek? – vörösödött el Rak. – Még hogy nem! Hiszen nélkülünk csináltak belőlük komisszárokat. Megkérdeztek minket, amikor kinevezték őket? Nem, elvtársak, nem kérdeztek meg minket. Vajon miért nem? Azért, mert Dibenko elvtárs akar parancsolni nekünk. De én

úgy gondolom, hogy ha Dibenkónak kiteszik a szürét, nagyon könnyen találunk megfelelő embert a helyére! Így van.

S megint kihívó pillantással meredt Kollontajra: nesze neked, tudd meg Dibenkóról a színtiszta matrózigazságot!

Szkurihin támogatta Rakot. Könnyfacsaró, színpadias hangon, öklével a mellét csapkodva kérdezte:

– Tudni szeretném, miért ömlött a nép vére. A választójogért, elvtársak. Hogy azt választhassuk, akit akarunk. S mit ad nekünk Dibenko elvtárs, noha mi választottuk meg őt? Kinevezett komisszárokat! Ezért ömlött a vérünk?

– Vagy az egyik, vagy a másik! – kiáltotta Rak. – Vagy maradunk, ahogy voltunk, függetlenek, vagy elmegyünk, és intézkedjenek egyedül a komisszárok!

Hamarosan kiderült, hogy Szkurihin és Rak a fő protestálók a komisszárok kinevezése ellen. Felszólalásukban mindketten igyekeztek megsérteni Kollontajt. Amikor Dibenko nevét kiejtették, mereven Kollontajra néztek, mintha azt várták volna, hogy mindjárt felpattan, védeni, mentegetni fogja az uracskáját. Alekszandra Mihajlovna azonban nyugodtan állta a pillantásukat, és semmivel sem árulta el, hogy milyen nyugtalan Pavel miatt. Tudta, hogy mindketten csak ürügyet keresnek arra, hogy ráolvassák: elfogult Dibenko iránt, nem tárgyilagos.

Mindketten olyan lármát csaptak, oly gyakran felugráltak és beszéltek, hogy szinte az a benyomás támadt: a Balti Flotta Központi Bizottságának legtöbb tagja velük tart. Alapos megfigyelés után Kollontaj megállapította, hogy a többség nincs se velük, se ellenük, hanem nyilvánvalóan ingadozik. A legtöbben talán nem is ellenzik a komisszárok kinevezését, de bántja őket, hogy nem beszélték meg velük. Először ezt a kérdést kell meghánynivetni, megrágni, megtárgyalni, megvitatni. Pavel bizony jól felbőszítette őket.

Kollontaj csak alkalmas pillanatra várt, hogy szót kér-

jen. De ekkor, váratlanul, a véletlen segített – de hogy segített!

Szavoszkin, a Balti Flotta KB tagja azt javasolta Kollontaj elvtársnőnek, mint a Népbiztosok Tanácsa képviselőjének, magyarázza meg, miért nevezték ki a komisszárokat.

Alekszandra már emelte volna a kezét, hogy szót kérjen, amikor hirtelen felállt a keresztül-kasul bepólyált Trefolev matróz. Erőtlen hangon kijelentette, hogy gondoljanak az elvtársak, amit akarnak, de ő nem várhat tovább. Engedjék soron kívül hozzászólni, mert feltétlenül vissza kell mennie a kórházba, ahonnan önkényesen, engedély nélkül jött el, s már zúg a feje.

– Úgyhogy, engedelmet, elvtársak, elmondom a véleményem és megyek.

Sebesülése iránti tiszteletből soron kívül megadták neki a szót.

S Trefolev elmondta a véleményét.

– Megindultunk mi, vagyis az osztagunk, a fehér gárda ellen. Ezt tudjátok. Eleinte megvolt bennünk a harcikedv. De aztán eljött a sora, hogy kivessük a fehérgárdistákat az állásaikból. No, de mi történt, elvtársak? Amikor az osztagunk támadásba lendült, a fehérgárdista csőcselék jól megerősített frontszakaszán súlyos vereséget szenvedtünk. Ennek, elvtársak, utólag súlyos következményei lettek osztagunkra. Sok elvtársunk, vagy inkább úgy mondanám, sok volt elvtársunk az osztagból szégyenszemre fosztogatni kezdett. És úgy fosztogattak, hogy nem nézték, szegényt-e vagy gazdagot. Ahogy éppen jött. És ez után a gyalázatos dolog után azok, akik fosztogattak, megszöktek az osztagból a rablott holmival, ki merre látott, sorsára hagyták csapatukat. Itt van ezeknek a gyalázatos embereknek a listája, döntsétek el ti magatok, mi legyen velük. Én befejeztem, elvtársak.

A sebesült Trefolev rövid beszéde döbbenetes hatást tett. Harminc ember dermedten hallgatott, mialatt Trefolev támolyogva az ajtó felé ment. Alighogy kitette a lábát, az ülésteremben mintha bomba robbant volna. Az

általános zsivajban eleinte semmit sem lehetett érteni. Végre az elnök nagy nehezen rendet teremtett, és átadta a szót az izgatott Kabanovnak. Utána még valaki beszélt, aztán még valaki.

A kérdés világos volt. Az elnök szavazásra bocsátotta a javaslatot: sokszorosító gépen nyomassák ki mindazoknak a szökevény fosztogatóknak a nevét, akik szégyent hoztak a matrózbecsületre, és küldjék el a listát a flotta valamennyi egységének. Adják át az ügyet a politikai osztálynak, hogy dolgozzon ki felhívást, abban közölje a forradalmi flottát megszégyenítők nevét, és fejezze ki köszönetét a sebesülteknek és mindazoknak, akik mindvégig kitartottak Trefolev elvtárs osztagában.

– Most pedig térjünk vissza a komisszárok kérdésére. A szó Kollontaj elvtársnőé.

No, végre. Egyébként nem bánta, hogy Trefolev késleltette felszólalását. Trefolev tulajdonképpen segített. Hasznára kell fordítania szavait.

Kollontaj felállt, lábával kissé hátrább tolta a széket, tekintete végigjárt az asztalnál ülők arcán, s megállapodott a hosszú arcú, hosszú orrú Rakon. Rak gunyorosan nézett rá, nem titkolta rosszindulatát. Valamit súgott Szkurihin fülébe. Kollontaj annyit meghallott, hogy „védőügyvéd".

– Az eddigi beszédekből – kezdte Alekszandra, mint aki imént félbeszakadt beszédet folytat csupán – egy dologra következtetek. Köztetek és a hátatok mögött, elvtársak, sötét erők dolgoznak. Ezeknek a sötét erőknek az a céljuk, hogy megbontsák egységeteket, megingassák tekintélyeteket, megingassák a Népbiztosok Tanácsának tekintélyét. Derék forradalmár tengerészek vagytok, most mégis úgy viselkedtek, mint a kisgyerekek. Néhányan közületek – szerencsére nem mind – készek követni ezeket a sötét erőket, ellenségeiteket. Gondoljátok csak meg, elvtársak, ti valósítottátok meg mindazt a nagy és gyönyörű dolgot, amiről emberek milliói ábrándoztak szerte a világon. Tisztelet és becsület érte. De amit létrehoztatok, csak a ti segítségtekkel maradhat meg. Ha ti a sötét erőket követitek, és nem akarjátok elismerni azt a hatalmat, ame-

lyet ti hoztatok létre, akkor egyszerre elpusztítjátok mindazt, amit magatok vívtatok ki. Ellenségeitek éppen azt akarják, hogy tulajdon kezetekkel pusztítsátok el a forradalom vívmányát! Hallottátok Trefolev elvtárs felszólalását. Hallottátok, milyen szégyent hozott rátok a fosztogatók és gyávák szánalmas, maroknyi csapata. Ugye megértitek, hogy ezek a szökevény fosztogatók csak ellenségeink malmára hajtják a vizet. Ellenségeink most azt fogják ordítozni: no, most láthatjátok, milyenek ezek a forradalmár tengerészek, csak azon jár az eszük, hogy kirabolják a békés lakosságot, csak ennyire telik a bátorságukból, de mihelyt igazi harcra kerül sor, fejvesztetten menekülnek! Látom, elkomorultok, felháborodott, méltatlankodó kiáltásokat hallok! Hát talán nem mondtam igazat? Az igazat mondtam! Találva érzitek magatokat. Jó, nyilvánosságra hozzátok a gazemberek nevét, de azt hiszitek, hogy ez a többi gazembert visszatartja? Kevés ilyen alakot hagyott ránk örökül a cári rendszer? Ellenségeink propagandája megteszi a magáét. Szétzülleszti sorainkban a legkevésbé megbízható elemeket és bujtogatja a hitványakat. Az ország helyzete olyan, hogy erős kezű vezetésre, felelősségérzetre és szilárd forradalmi hatalomra van szükség. A komisszárok kinevezése helyes intézkedés volt, elvtársak. Ez csak a sötét erőknek nincs kedvére. Valakinek viselnie kell a felelősséget a flotta helyzetéért. Ti nem akarjátok elismerni a komisszárokat. De mi a régi flottát felszámoljuk, a Balti Flotta Központi Bizottságának csak likvidáló jellege van. Ti jól tudjátok ezt. Az általatok választandó új szerv akkor alakul meg, amikor a hajók állományát újra feltöltik. A közbeeső időszakban tehát felelős, személyükben felelős elvtársakra van szükség. Az ellenség nagyon megköszöni nektek, ha nem ismeritek el a komisszárokat. Hallatszottak itt olyan hangok, hogy tovább kell fejleszteni a forradalmat! Én azonban úgy vélem, eljött az eredmények megszilárdításának ideje. Igaz, a Népbiztosok Tanácsa a nagy sietségben nem tudott kapcsolatba lépni veletek. Ebben Dibenko elvtárs a hibás. De hát megtörtént! Azt javaslom, részesítsük megrovás-

ban a Népbiztosok Tanácsát. De segítsük a Népbiztosok Tanácsát közös, nagy ügyünk építésében. Ha nem ismeritek el a komisszárokat, súrlódások kezdődnek a Népbiztosok Tanácsával, ami veszélybe sodorja forradalmunkat. Szüntessük meg a súrlódásokat, elvtársak. Erre szólítlak fel benneteket.

Leült.

Más mód nem volt Dibenko megvédésére, mint hogy elismerje a hibáját. Ezek a bátor tengerészek valóban olyanok, mint a kisgyerekek. Kutató pillantással nézett körül, megértették-e a szavait. Sikerült-e jobb belátásra bírni, meggyőzni őket? Mi lesz, ha mégis a komisszárok ellen szavaznak?

A hajthatatlan Rak csak azt vette tudomásul a javaslatból, hogy részesítsék megrovásban a Népbiztosok Tanácsát. Újra felugrott, és nagy hangon kijelentette, hogy ő a megrovás mellett van, annál is inkább, mert maga Kollontaj elvtársnő is jogosnak tartja a megrovást, noha tagja a Népbiztosok Tanácsának. Ott, a Szmolnijban, ne próbálják félrevezetni a mi matróz tömegeinket . . . mert könnyen kaphatnak egyet a fejükre!

Gúnyosan Kollontajra nézett és leült.

Sejman, aki együtt jött Kollontajjal, határozottan ellenezte a megrovást. Mindennel egyetértett, amiről Alekszandra Mihajlovna beszélt, kivéve azt a furcsa javaslatot, hogy megrovásban részesítsék a Népbiztosok Tanácsát.

– Tisztában vagytok vele, hogy ellenségeink ezt mennyire kihasználják? A Népbiztosok Tanácsának intézkedései helyesek, nincs szükség megrovásra.

Alekszandra megijedt, hogy Sejman ellenkezése csak felingerli a jelenlevőket. Miért nem érti meg, hogy jobb ebben engedni, mint a fő dologban veszteni?

„Legalább valamiben engedni kell, értse meg" – súgta Sejmannak.

Sejman megrázta a fejét.

A teremben vita folyt a határozatról. A komisszárok elismerésének kérdése többé nem merült fel. Csak Rak súgdolódzott Szkurihinnal, s alattomosan méregette Kollon-

tajt. Alekszandra izgatottan figyelte a határozat körül fellángolt vitát. Annyiszor változtattak, módosítottak, annyi új javaslatot hallgattak meg, és a teremben olyan sűrű lett a füst, hogy Kollontajnak megfájdult a feje. Sejman odadugott egy darabka ragacsos, fekete kenyeret; Alekszandrának csak akkor jutott eszébe, hogy egész nap szinte semmit sem evett. De hát hogy is jutna evéshez? Hol? Mikor? Hamarosan ismét mennie kell a pályaudvarra, utazik vissza a didergő, éhező Petrográdba. Letört egy falat kenyeret, szájába vette, s lassan elmajszolgatta.

No de úgy látszik, vége a vitának, vége az ülésnek. Szizov felolvassa a határozat szövegét:

„A Balti Flotta Központi Bizottsága, meghallgatva a Tengerészeti Kollégium táviratát a komisszárok kinevezéséről, a következő határozatot hozta: a komisszárokat elismeri mint a Tengerészeti kollégium által és az Oroszországi Köztársaság Népbiztosok Tanácsának jóváhagyásával a Balti Flottához kinevezett komisszárokat. A Központi Bizottság szükségesnek tartja minden egység értesítését jóváhagyás céljából, és a legénység elismerése után az ügyek átadását a fentemlített jelölteknek. A népbiztosoknak pedig tiltakozását fejezi ki, hogy ezentúl ne merüljön fel hasonló félreértés formális okokból."

Az utolsó pillanatban Kollontaj azt gondolta, hogy a határozatot jobban kellett volna megszövegezni. De nem lényeges. Elég annyi, hogy a Balti Flotta Központi Bizottsága elismerte a komisszárok kinevezését.

Egy óra múlva Sejmannal együtt már a zsúfolt vonaton ült.

– Hála istennek – súgta Sejman elégedetten –, hogy a „megrovás " szó nincs benne a határozatban. Mégis sikerült elérni, hogy az egyszerű „tiltakozás"-sal helyettesítsék. Helyes, nagyon helyes.

Kollontaj felelni akart valamit, de a fáradtság úgy elhatalmasodott rajta, hogy elaludt, mielőtt szólhatott volna. Mire felébredt, már valahol Beloosztrovnál jártak.

NEHÉZ MOSZKVAI ÉVEK

1918 márciusában az éhező és fázó Petrográdból a kormány átköltözött az éhező és fázó Moszkvába. Ez az esztendő tele volt félelmetes hírekkel, nagy eseményekkel, izgalmakkal. Alekszandra nemegyszer azt kérdezte magától: „Nem ez a vég? Kibírjuk a csapások özönét?"

Egyre fojtogatóbb lett a blokád. Támadtak az intervenciósok, erőre kaptak a fehérgárdisták. Szaporodtak az összeesküvések, a felkelések. Egy emberre naponta öt deka kenyér jutott. Az éhség ledöntötte lábukról az embereket.

Nyáron a párt Központi Bizottsága hajóval agitációs körútra küldte Alekszandrát a Volga vidékére. A hajó megállt a Volga menti városokban, és Alekszandra előadásokat tartott.

Jaroszlavlban ezekben a napokban felkelést robbantottak ki az eszerek. Kollontaj majdnem a felkelők kezébe került. A hajónak az utolsó pillanatban sikerült visszafordulnia Kosztroma felé. Alekszandra a biztos kínhaláltól menekült meg. Kosztromából visszatért Moszkvába. Pavelt nem találta otthon. Azt hitte, a fronton van. De már másnap megtudta, hogy Pavelt az ellenség hátországába küldték. A párt megbízásából illegális munkát végzett Ukrajnában és a Krímben. Nem maradt más hátra, mint

várni és reménykedni. Nem volt vele sem a fia, sem Zoja. Mindketten Petrográdban dolgoztak. Egyedül élt a Kreml szomszédságában, a Nacional szálló egy kisebb szobájában.

Augusztus 30-án este a Népbiztosok Tanácsának ülésén mindenki jelen volt, csak Vlagyimir Iljics nem. Mi történhetett? Sohasem szokott késni. Ő maga nemegyszer azt mondta, hogy a késésért bírságot kell kiróni az emberekre, a népbiztosokra is. De ezen az estén olyan sokáig vártak rá, hogy Kollontaj tréfából azt javasolta, bírságolják meg Lenint. Néhány perc múlva telefonon jelentették, hogy merényletet követtek el Vlagyimir Iljics ellen . . . A Michelson gyárban tartott beszéde után az autóhoz ment, hogy a Népbiztosok Tanácsának ülésére induljon, amikor az eszer Kaplan rálőtt. Él? Igen, él, de az állapota súlyos.

Feszültséggel teli éjszakák és nappalok következtek, folytonos izgalom: hogy van Lenin? Végre elmúlt a veszély. Életben marad!

Néhány nap múlva kiderült, hogy remény van gyors felépülésére. Lenint jó kedvre derítette Szimbirszk bevételének híre, meghatotta az Első Hadsereg katonáinak távirata: „Drága Vlagyimir Iljics! Szülővárosának elfoglalása válasz az Ön egyik sebére, a másodikra a válasz Szamára lesz!" Vlagyimir Iljics az alábbi köszönő választ küldte Szimbirszkbe, Kujbisevnek, az Első Hadsereg katonái számára. „Szimbirszknek – szülővárosomnak – bevétele a legjobb gyógyír sebeimre. A frisseség és erő nagyszerű érzése tölt el. Köszöntöm a vöröskatonákat a győzelem alkalmából, és valamennyi dolgozó nevében köszönetet mondok áldozatkészségükért."

Betegsége után első ízben szeptember 16-án vett részt Lenin a párt Központi Bizottságának ülésén. Megkezdte a munkát.

Kollontaj titkárnője, a fiatal Marija Gyemcsenko ismét eljárt a Kremlbe, Vlagyimir Iljicshez, vitte aláírásra népbiztosa iratait. Egy hideg őszi napon, miután aláírta az iratokat, Lenin azt mondta Marijának, hogy elmegy Kollontaj elvtársnőért a Nacionalba, és együtt indulnak

majd egy gyűlésre. Marija vegye fel a kabátját, és várjon rá az előcsarnokban, elviszi őt a szállóig. Mikor Lenin lejött, látta, hogy Marija még nem öltözött fel, egy szál gimnasztyorkában áll ott.

– Miért nem öltözött fel? Megyünk!

Marija azt mormogta, hogy ő kész. Nem merte bevallani, hogy nincs nagykabátja. Lenin szó nélkül levette nyakáról a sálat, és Marija nyaka köré csavarta.

Alekszandra Mihajlovna a szálló bejáratánál várta Vlagyimir Iljicset. Marija kiszállt az autóból, és Kollontaj előtt nem akarta visszaadni Leninnek a sálat. Estefelé Kollontaj visszatért a gyűlésről, s mikor meglátta Marijá t, a fejét csóválta: „Jaj, Marija, Marija!" Kiküldte Mariját a szobából és telefonált valahová. Azután újra behívta, átnyújtott egy lezárt levelet, és azt mondta, rögtön menjen el . . . a közellátási népbiztosságra . . . Mariját a népbiztos fogadta, elolvasta a levelet, és kísérőt adott mellé. „Menjen vele a hűtőházi raktárba." Marija biztos volt benne, hogy Kollontaj ügyében jár el. Akkor sem kételkedett ebben, amikor a hűtőházi raktárban egy mókusbundát próbáltak rá. Csak annyit mondott, hogy ha neki jó a bunda, akkor Alkeszandra Mihajlovnának nagy lesz, mert ő alacsonyabb. S nem értette, miért nevetnek rajta. Visszament a népbiztosságra, s már vetette is le a bundát, amikor Alekszandra Mihajlovna megállította:

– Várj, ne vedd le, hadd nézzem, jól áll-e rajtad? No, jó, viseld egészséggel. Most rögtön értesítsd Fotyijevát, hogy minden rendben van, kaptál bundát. Vlagyimir Iljics soha nem szidott úgy, mint ma . . . S mindez miattad. Hogy nincs bundád. És igaza van. Hogy is nem vettem észre! Bocsáss meg, kérlek. Annyi gondom van.

Marija elrohant Fotyijevához, a Kremlbe. Egyúttal visszaadta Vlagyimir Iljics sálját. Fotyijeva kérte, hogy várjon, s bement Leninhez. Egy perc múlva Lenin kijött a szobájából, derűsen végignézte Mariját, bólintott:

– Nagyszerű. Mondja meg, kérem, Kollontaj elvtársnőnek, hogy nagyon örülök. Igen! És gondoskodjon róla, hogy a maga férje is kapjon.

Már tudta, hogy Marija férje nemrég jött ki a kórházból (fronton szerzett sebesülését gyógyították), és ő is egy szál gimnasztyorkában járt.

Kollontajnak később nemegyszer eszébe jutott, hogy leteremtette Lenin, amiért nem vette észre, hogy a titkárnője egy szál gimnasztyorkában jár a hidegben.

Októberben Szverdlov azt javasolta Kollontajnak, hogy utazzék el a textilkörzetekbe: Orehovo-Zujevóba, Kinyesmába, Ivanovo-Voznyeszenszkbe. Beszéljen a textilipari munkásnőkkel. Magyarázza meg nekik, hogy amikor a szovjethatalomért harcolnak, a saját jogaikért, a saját gyermekeikért harcolnak!

Alekszandra Mihajlovna kész volt akár rögtön útra kelni. De még semmi hírt nem kapott Pavelról. Csak Dzerzsinszkij tudhat róla. S közvetlenül elutazása előtt felkereste Dzerzsinszkijt, hogy érdeklődjön Dibenkóról. Feliksz Edmundovics kissé zavartnak látszott, mint aki titkol valamit. Vagy talán csak úgy rémlett?

– Maga megérti, Alekszandra Mihajlovna. Dibenko illegalitásban dolgozik. Az ellenség hátországában. Nincs kapcsolatunk vele. De nem történhet baja. A maga Dibenkója erős, egészséges, tapasztalt. S nem utolsósorban, óvatos . . .

Dzerzsinszkij nem tudta megnyugtatni. Alekszandra valahogy úgy érezte, nem mondott el mindent. Így aztán nyugtalanul indult el a textilmunkásnők közé. Ivanovo-Voznyeszenszkben egy Anucskina nevű idős szövőnő meghívta magához. Sárgarépateát ittak, kenyér nélkül, cukor nélkül. Alekszandra Mihajlovna lelkesen beszélt a jövőről – ha szétverjük az ellenséget, helyreállítjuk az ipart, felépítjük a szocializmust . . . Anucskina bólogatott, és a végén támadt egy ötlete:

– Nem kellene összehívni a munkásnők és parasztasszonyok kongresszusát, Kollontaj elvtársnő? Azt hiszem, nekünk, nőknek, volna miről beszélnünk.

Alekszandra visszatért Moszkvába, és sietve beszámolt Leninnek Anucskina ötletéről. Vlagyimir Iljics mindjárt jónak találta, s azt tanácsolta Kollontajnak, fogjon máris

hozzá a kongresszus előkészítéséhez. Beszédet mond Krupszkaja, Armand, Szamojlova, Nyikolajeva. De mikor Alekszandra Mihajlovna vagy háromszáz embert befogadó helyiséget keresett, az elvtársak csodálkoztak: minek ilyen nagy helyiség a kongresszusuknak! Sosem gyűlik össze háromszáz nő! Még százan sem jönnek el!

Bármennyire lekötötte is a kongresszus előkészítése, bármennyi dolgot vállalt is magára, állandóan aggódott Pavelért. Újra elment Dzerzsinszkijhez.

– Feliksz Edmundovics, mondja meg az igazat. Mi van Pavellel?

– Kicseréljük őt. Hajlandók fogoly német tisztekért átadni Dibenkót.

Alekszandra hátrahőkölt:

– Kicseréljük?! Tehát ő . . .?

Igen, Szevasztopolban van, börtönben. Szukevics ügynökei elfogták. Szukevics jelenleg a Krím kormányzója és a németek lakája. Igen, Pavelt halál fenyegette. Golyó általi halálra ítélték. De most már nincs miért aggódni. Megegyeztek a cserében, és Pavel Jefimovics nemsokára Moszkvában lesz . . .

Egy nappal a munkásnők kongresszusának megnyitása előtt, késő este, amikor szobájában a másnapi beszéde szövegét javítgatta, kopogtattak az ajtón, s az ajtó még ki sem nyílt, Alekszandra már tudta, ki jött.

– Pavel!

Sokáig szólni sem tudtak. Pavel kivette a karosszéken heverő retikülből a zsebkendőt, s megtörölte Alekszandra arcát.

– Nyugodj meg már. Élek. Látod, hogy élek. Csak a bilincs nyoma látszik a kezemen. Hamar elmúlik. Mutasd magad. Semmit sem változtál.

Dibenko nem tudott, nem akart, úgy érezte, nincs joga Moszkvában maradni, neki a hadseregben a helye, a fronton, a harcban . . . És kiderült, hogy körülbelül csak addig marad Moszkvában, amíg „Sura kongresszusa" tart. Vagyis alig fogják látni egymást . . .

Négyszer annyi delegátus jött el a kongresszusra, mint

amennyire Alekszandra Mihajlovna számított. Hallgatta a nők felszólalásait, ő maga is beszélt, és elégedetten mondogatta magának, hogy „a nők talpra állnak", hogy „a rabszolgák rabszolgáiból" emberré válnak. Hallgatta Vlagyimir Iljics felszólalását, és örült, hogy ő is eljött a kongresszusra.

– Többet látlak képzeletben, mint a valóságban – mondta Alekszandra Pavelnek keserűen.

– Te állandóan velem vagy. A fronton is, Sura. A fronton is magam mellett érezlek.

Nem is gondolta, milyen hatást tesznek Alekszandrára ezek a szavak. Az asszony nem árulta el mindjárt a gondolatait. De egyre gyakrabban ott látta magát Pavel mellett a fronton. Miért is ne?

De most szó sem lehetett erről. A párt Központi Bizottsága mellett nőosztályt szerveztek. Inessza lett a vezetője. Kollontaj segített neki. Nem hagyhatja magára Inesszát a legnagyobb munkában. De a munkát se hagyta volna ott a világért sem.

– Ez is háború, tudod-e? — mondta Pavelnek. – A nők háborúja a múltjukkal.

Alekszandrának csak egy szobája volt. Ha Pavel megjött, és elérkezett futó találkozásuk ünnepi pillanata, akkor sem maradhattak mindig kettesben. Titkárnője, Marija, ilyenkor mindig talált ürügyet, hogy elmenjen. A gépírónő kérdőn nézett Kollontajra: menjen el? Előfordult, hogy egyszerre jött meg Pavel a frontról és Misa Petrográdból. Mindketten csupán egy napra. S ő mindegyikükkel szeretett volna legalább kis ideig négyszemközt maradni. De mégis hármasban töltötték az estét, nem is hármasban, hanem négyesben: Alekszandra estére ott fogta Mariját. Pavel elment, Misa ott maradt, lefeküdt aludni, s Alekszandra még éjfélig dolgozott Marijával.

– Még egy szoba kellene önnek – jegyezte meg félénken Marija.

– Igen, jó lenne.

De a második szoba, a rendes családi élet gondolata hamarosan kirepült a fejéből. Szörnyű hír sújtotta le: Ber-

linben megölték Karl Liebknechtet és Rosa Luxemburgot! Az újságokból már tudta, hogy mindkettőjüket letartóztatták, hogy német szociálsoviniszták azt követelik, állítsák bíróság elé őket. A moszkvai újságok nemrég felháborodva megírták, hogy a „Vorwärts", a német szociáldemokrácia központi lapja odáig süllyedt, hogy Rosa és Karl halálos ítéletét követeli.

Alekszandrának eszébe jutott 1914 júliusa Berlinben... A kis, ráncos arcú Kautsky a hazafias kötelességével, a „baloldali" Haase, aki büszke volt rá, hogy a császár kormányánál „persona grata" lett, a kenetes Göhre, aki azt szerette volna, ha az orosz forradalmárokból a császár szekértolói lesznek...

Ezek áhítozták Rosának és Karlnak, annak a két embernek a halálát, akik közös harcba hívták minden ország munkásait a háborús gyújtogatók ellen. Elérték a céljukat! Rosát és Karlt meggyilkolták.

Alekszandrának nem volt könnye, nem tudott sírni. Bénultan ült, szeme égett a fájdalomtól.

Eszébe jutott utolsó sétája Karllal, az éjszakai Berlinben. Karl hitet sugalló hangja: „Nem hagyjuk annyiban! Harcolni fogunk!" Akkor ő hálásan megszorította a kezét. Karl hű maradt önmagához. Élete utolsó percéig harcolt. Ellenségeinek csak egyetlen módjuk volt, hogy megszabaduljanak a gyűlölt Karl Liebknechttől, hogy megöljék. S megölték.

De a harc tovább folyik.

Alekszandra keményen eltökélte magában, hogy kimegy a frontra. Pavel akkoriban hadosztályparancsnok volt az ukrán fronton. Az intervenciós csapatok és a fehérgárdisták már egész Ukrajnát fenyegették: elfoglalták a Krímet, a dél-ukrán területeket.

1919 februárjában Podvojszkij hadügyi és haditengerészeti népbiztos, az Ukrán Forradalmi Katonai Tanács tagja, a hadügyi népbiztosságok kétszáz munkatársával Moszkvából a háború perzselte Ukrajnába utazott. Podvojszkij vonatán ment Kollontaj is, Szovjet-Ukrajna új agitációs és propaganda népbiztosa.

Gondokkal, halaszthatatlan találkozásokkal, ügyekkel teli nap volt mögötte. Nagyon elfáradt. Sebaj. Harkovig majd kialussza magát. Szerencsére egyszemélyes fülkéje van. Podvojszkij maga keresett neki helyet a kocsiban.

– Itt nyugton lesz, Harkovig kipiheni magát, Alekszandra Mihajlovna.

Kollontaj bezárkózott a fülkébe, eloltotta a villanyt és lefeküdt. Semmire se szabad gondolni. Aludnia kell. Holnap reggel Harkovban munkához lát. Mivel kezdje? Talán az agitációs vonat megszervezésével. Vasúti kocsi kellene moziberendezéssel. Ezzel a vonattal bejárná az egész háború dúlta Ukrajnát. Gyűlésekre hívná össze az embereket, beszédeket tartana. Nem szabad megülni Harkovban, a népbiztossági dolgozószobában. No jó, erről majd holnap. Most aludni kell, aludni.

Alighogy elaludt, kopogtak az ajtón.

– Alekszandra Mihajlovna, alszik?

Felpattant, magára kapta pongyoláját.

– Rögtön, egy pillanat, Nyikolaj Iljics.

– Nem, nem, ne nyissa ki. Csak a cikkről akartam szólni... Nagyon kellene, Alekszandra Mihajlovna.

– Miféle cikk? Miről?

– Tudja, a frontnak szükséges gramofonlemezekről kellene cikk. Újságot adunk ki a frontövezetben, itt készítjük a kocsiban. Mindjárt nyomdába kell adni.

– Ha egy óra múlva kész, megfelel, Nyikolaj Iljics?

– Inkább egy jó félóra múlva, nem kell hosszú...

– Mindjárt megírom.

Összehúzta a pongyolát, meggyújtotta az asztali lámpát, leült az ablak mellé, az asztalkához, s a kerekek csattogása közben írni kezdett... Frontújság. Háború van.

Negyven perc múlva bekopogott Podvojszkij fülkéjébe:

– Nyikolaj Iljics, kész a cikk.

Harkovban Pavel kijött elébe a pályaudvarra. Nem sokáig voltak együtt. Alekszandra városról városra járt, gyűléseken beszélt, kiment a frontra... Márciusban összehívták a párt VIII. kongresszusát, és Kollontaj a kongresszusra visszatért Moszkvába.

Nem sokkal a kongresszus előtt hírek jöttek az első katonai sikerekről. Felszabadult Ukrajna bal partja, a Donyec-medence, a Központi feketeföld terület, az Ufa és Orenburg kormányzóság egy része ... Lenin a kongresszuson beszámolót tartott a Központi Bizottság munkájáról, a pártprogramról, a falusi munkáról; beszédet mondott a katonai helyzetről és a katonai politikáról.

Március 22-én, a délelőtti ülésen, Kollontaj is felszólalt. Mindig fontos már az első szavakkal meghatározni a felszólalás tárgyát, feladatát, alapgondolatát: Alekszandra Mihajlovna igyekezett már a beszéd elején kifejteni a témát:

„Elvtársak, szervezőmunkánk áttekintése nem volna teljes, ha nem vizsgálnánk meg azt a kérdést is, hogyan kapcsoljuk be a kommunizmusért harcoló és szovjet köztársaságunkat építő elvtársaink közé a munkásnőket és parasztasszonyoknak azt a hatalmas seregét, amely most ... óriási szerepet játszik gazdaságunkban ..."

– Ma nagyon sokat segítettél a munkánkban – dicsérte őt később Inessza.

Alekszandra Mihajlovna könnyű szívvel utazott el Moszkvából. Nem ő az első nő a fronton. Ha mások harcolnak, ő is megtalálja a helyét.

A hadosztályparancsnok Dibenko vonatán megérkeztek Alekszandrovszkba, a Dnyeper partján levő járási központba, ahol akác virágzott a csendes utcákon. Még soha nem voltak együtt ilyen hosszú ideig, mint ezekben az időkben, amikor városról városra, egyik frontszakaszról a másikra vándoroltak. Alekszandrovszkban Dibenko törzse az Azovi Bank épületében helyezkedett el. A régóta nem működő bank egyik sarokszobájában várakozott Alekszandra Pavelre, amikor váratlanul betoppant az a két fiatal lány ezzel a naiv kérdéssel: „Szabad-e a nőnek a forradalomban szépen öltözködni?" Utánuk meg, mintha a földből nőtt volna ki a szegről-végről rokon Larisza, mostohatestvére férjének unokahúga ...

Járta Ukrajna frontjait, népgyűléseket tartott kis vasútállomásokon, nagyvárosok színházaiban, a fehérektől nem-

rég megtisztított falvak poros terein. Ebben a viharos életben ritkán adódtak olyan pillanatok, amikor Pavel és Alekszandra magára maradhatott. Ilyenkor Alekszandra megpróbálta tanítani Pavelt, adott neki könyveket.

Meghatottan látta, milyen buzgón olvassa Pavel a könyveket, milyen őszintén bevallja, hogy ezt vagy azt nem érti. S milyen élvezet volt magyarázni neki, látni, hogy az ő hatására napról napra gyarapodik a tudása, még a beszéde is átalakul.

Elég volt kétszer-háromszor kijavítani, s Pavel már maga is tudta, mire ügyeljen beszéd közben. Alekszandrát csak az feszélyezte, hogy tanulásuk egyoldalú. Pavel nagyon önérzetes, talán bántani fogja a diák szerepe. Bevallotta neki, hogy ő viszont semmit sem ért a hadtudományhoz. Mi lenne, ha Pavel stratégiára, taktikára meg hasonlókra tanítaná? Milyen katonai tudományágak is léteznek még? S tanítani kezdték egymást. Pavel most már nem érezte magát diáknak.

Áprilisban elkeseredett harcok lángoltak fel a Krímért. Nem volt idő tanulásra. Lélegzethez sem jutottak. Mögöttük maradtak a Dnyeper-parti csöndes ukrán városkák. Április 10-én Alekszandra és Pavel megpillantotta az éppen akkor felszabadított Szimferopolt. Néhány nap múlva, Szevasztopolban, Dibenko elvitte Alekszandrát egy térre. A házak falán látszottak az előző napi tüzérségi tűz nyomai, a kövezet fel volt tépve. Kilőtt löveg állt a tér közepén.

Pavel megállt.

– Sura, nézd csak. Ezen a téren akartak felakasztani. Már ide is hoztak. A tömeg már össze is verődött, hogy lássa, miként akasztanak fel egy bolsevikot.

Alekszandra két kézzel megragadta Pavel kezét.

– Mit éreztél akkor? Mire gondoltál?

– Még kérdezed? Rád gondoltam. És akkor váratlanul közölték, hogy kicserélnek német tisztekre. Az első pillanatban nem hittem el. Aztán tudod mi volt az első gondolatom? Hát igazán meglátom őt? Vagyis téged. Mi történt? Miért sírsz?

Májusban a Krímet kikiáltották Szovjet Szocialista Köztársasággá, s Dibenkót kinevezték a köztársaság haditengerészeti népbiztosává... De a Krími Szovjet Köztársaság nem sokáig létezett. Júniusban Gyenyikin elfoglalta az egész Donyec-medencét, és északról támadásra indult a Krím ellen. Az Antant-flotta támogatásával Gyenyikin csapatokat tett partra a Krími félsziget déli részén. Kijevbe kellett evakuálni. Kollontaj és Pavel a Nyikolajevszkaja utcán levő Continental szállodába költözött.

Dibenko nehezebben viselte el a harctéri balsikereket, mint ő. Panaszkodott, hogy egyre többen szöknek meg a hadseregből. Sok oka van ennek: a vöröskatonákat nyugtalanítja családjuk sorsa az éhező faluban, félnek, hogy nincs, aki learasson, meg hát nem mindenki látja még tisztán, miért is harcol.

– Egyszóval nehéz a helyzet, Sura. Hogy lehetne mindent megmagyarázni a katonáknak? Írhatnál egy röplapot. Beszélgess velük, te értesz hozzá!

Alekszandra írt egy röplapot, ezt a címet adta neki: „Ne légy szökevény!"

„Mi késztet arra, vöröskatona, hogy szökevény légy? Miért hagyod el posztodat, s lopakodsz, jobbra-balra leselkedve, mint a tolvaj, mélyen a hátország felé? Egyetlen felelet van erre: – Aggódom családomért, feleségemért, gyermekeimért, idős anyámért. Én itt vagyok a fronton, de ki tudja, nem éhezik-e a családom?

A másik azt mondja: itt az aratás, a faluban munkáskezekre van szükség. Ha én nem megyek haza, ki aratja le a földecskémet? A harmadik elgondolkodik, és azt mondja: nem látom tisztán, miért harcolunk. Kinek van abból haszna, ha én sebesülten, nyomorékon térek vissza a frontról, vagy egyáltalában nem térek vissza?..."

Eddig könnyen ment az írás, mert csak kérdéseket tett fel a szökevényeknek, idézve képzelt válaszaikat. De most már felelni kell a kérdésekre, a kétségekre. S Kollontaj felelt:

„Attól félsz, hogy nincs, aki távollétedben learasson?

Hát elfelejtetted, hogy a dolgozók új államában élünk? A járási szovjet gondoskodik arról, hogy időben learassanak a földeden, és a falubeliek odaadják családodnak a neki járó aratórészt... Ide figyelj, vöröskatona, kitől menekülsz? A haláltól? Hát nem tudod, hogyha gyengül a front, a halál a menekülők után veti magát? Hányan esnek fogságba visszavonulás közben!... Hány embert agyonlőnek! S mi vár rád, ha az ellenség rád talál, tegnapi vöröskatonára, a faludban? Azt hiszed, irgalmazni fog?"

Még egy oldalt írt, s így fejezte be:

„Ha győzelmet akarsz, ha szabad, békés, dolgos életet akarsz, állj erősen a csatárláncban, ne hagyd, hogy úrrá legyen rajtad a szégyenletes gyávaság... Örök szégyen a szökevényeknek és gyáváknak!"

Pavel elégedett volt a röplappal.

– Remek, Sura. Ha már ezen sem gondolkozik el a szökevény, akkor semmi sem segít rajta. – Sóhajtott. – Csakhogy nekünk attól még nem lesz könnyebb, hogy semmi se segít rajta. Rosszul állnak a dolgok, Sura. Egyre rosszabb hírek jönnek a frontról.

Hogy jobb kedvre derítse Pavelt, egyik este elvitte őt a Kereskedő-parkba friss levegőt szívni.

– Tudod, Pavel, nem neked, hanem a harcosaidnak van erre szükségük. A parancsnoknak legyen tiszta a feje.

Pavel a szakállába mosolygott, és engedelmesen vele ment. Sétálgattak a hatalmas park fasoraiban. Odalent a Dnyeper kékeslila színe egyre sötétebbé vált. A partról ismerős dal hallatszott. A fák mozdulatlan lombjai fölött feltűntek a csillagok.

– Milyen harmonikus a természet – szólalt meg hirtelen Alekszandra, és Pavelbe karolt. – Tudod-e, Pavel, miért harcol a krími hadsereg? Azért, hogy az emberek élete éppolyan harmonikus, éppolyan szép legyen, mint ez a park!

Éppolyan harmonikus? Éppolyan szép? Pavel sóhajtott.

Gyenyikin csapatai Kijev felé tartottak. Néhány nap múlva megkezdődött a kiürítés. Dibenko kikísérte Alekszandrát a kikötőbe. Alekszandra Kijevtől Gomelig hajó-

val ment a Dnyeperen. Ott vonatra szállt át. Két hétig tartott az út Moszkváig. Az egymáshoz közel eső megállóhelyeken, kis állomásokon beszédet mondott, harcba hívott a forradalom ellenségei ellen... Szeptemberben újra Moszkvában volt, régi szobájában. Titkárnője, Marija, a nyakába borult. Alig várta Alekszandra Mihajlovna visszatérését. Alekszandra megint egyedül van, nincs vele Pavel, nincs vele a fia... Jó lett volna legalább egy napra Petrográdba menni a fiához, de nem lehetett! Nem engedte a munka. A Központi Bizottság nőosztályán, a Vozdvizsenkán, már folytak az előkészületek a kommunista nők első nemzetközi konferenciájára. Alekszandra naphosszat együtt dolgozott Inessza Armanddal.

Egyszer csak furcsa fájdalmat érzett a derekában. Bizonyára a kimerültségtől. Mostanában hamarabb elfáradt, mint régebben. A Vozdvizsenkától a Nacionalig kényelmes léptekkel legfeljebb tizenkét perc az út, de ő úgy érezte, mintha tíz kilométert gyalogolt volna. Egyik reggel a tükörbe pillantott és hátrahőkölt: puffadt arcú, idegen nő nézett vissza rá.

Az orvos heveny vesegyulladást állapított meg. Kórházba kellett mennie. Kérte, hogy ne értesítsék Dibenkót. Pavel csak akkor szerzett tudomást a betegségéről, mikor a vesegyulladás után hastífuszt kapott.

1920 őszén Alekszandra Mihajlovna végre elhagyta a kórházat. Sovány volt, bőre áttetsző, a haja még nem nőtt ki. Ekkor újabb csapás érte. Inessza Armand meghalt kolerában.

Kollontaj egész nap Párizsra gondolt, arra a beszélgetésre Inessza manzárdszobájában, ahol pianínó állt a sarokban... „Mi ketten boldog asszonyok vagyunk"...

Alighogy megerősödött, gyalog ment a Nacionaltól a KB épületéig, a Vozdvizsenkára. A Mohovaján ment, az egyetem, a beszögezett könyvesboltok mellett, amelyekről még nem vették le a régi cégtáblákat. A Vozdvizsenkán már új beosztás várta: Inessza Armand után ő lett a Központi Bizottság nőosztályának vezetője. Nehéz szívvel lépett be a szobába, ahol nemrég még Inessza dolgozott...

Néhány nap múlva Kollontaj megértette, hogy ez egyáltalán nem új szakasz az életében. A harc a nők szabadságáért, emberi méltóságáért, jogaiért, mindig a legfontosabb volt számára. S ismét a régi, fáradhatatlan Kollontaj lett. Nem volt boldogabb ember, mint Pavel, ha Alekszandrára nézett.

A polgárháború befejezése után Pavel a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg akadémiájára járt, s bár éjfélig is a tankönyveit búj ta, mégis jóval többet voltak együtt, mint régebben. Alekszandra vezette a nőosztályt, előadásokat tartott a Szverdlovról elvezett kommunista egyetemen, cikkeket írt a Krupszkaja szerkesztésében megjelenő „Kommunyisztka" c. folyóiratba, dolgozott a Komszomol Központi Bizottságában, ahol a párt Központi Bizottságát képviselte, nem múlt el nap, hogy ne lettek volna együtt. Igaz, 1921 tavaszán Pavel félbeszakította a tanulást és részt vett a kronstadti lázadás elfojtásában. Mikor visszatért, újra nekiült a könyveknek. Alekszandra Mihajlovna nyakig merült a kommunista nők második nemzetközi konferenciájának előkészítő munkálataiba (az első konferencián betegsége miatt nem vett részt). A konferencia e nehéz esztendő utolsó ünnepe volt számára. Újra találkozott Clara Zetkinnel, Clara helyettese lett a Komintern nemzetközi nőtitkárságán.

Aztán hirtelen felborult a lelki nyugalma. Innen is, onnan is furcsa dolgokat hallott Pavelről. Azt rebesgették, hogy Pavel, aki elragadtatottan nézett a szemébe, leste minden szavát, fiatal nők után futkos . . . Iszik. Néhányszor erősen becsípve jött el hozzá.

Alekszandra Mihajlovna eleinte nem mert hinni a szóbeszédnek. A tükörbe nézett: nem, még nem öreg. De mégiscsak kerek tizenhét évvel idősebb Pavelnál! Van-e joga hűséget követelni?

Követelni? De hiszen ez ellentmondana mindannak, amit ő maga hirdetett! Egész életében olyan szerelemért harcolt, amelyet nem kötnek konvenciók, nem alacsonyít le a féltékenység. Most pedig, amikor őt ugyanez az érzés fojtogatja, nincs ereje legyűrni.

Küzdött magával, igyekezett mélyen elrejteni fájdalmát, kerülte a találkozást. Pavel telefonált, jönni akart, de ő azt felelte, nem lehet, dolga van. Csak akkor szánta rá magát a találkozásra, amikor már úgy érezte, hogy a szenvedés nem látszik rajta.

Egy szóval sem említette Pavel kalandjait. Mintha nem is hallott volna róluk. Ami azonban az alkoholt illeti... Nem, azt nem tűri. Komor képet festett neki arról, mi történik, ha nem hagyja abba az ivást. Olyan hévvel beszélt arról, hogy az ivás és a forradalom szolgálata összeférhetetlen, hogy Dibenko megesküdött, többé nem nyúl szeszes italhoz. Pavel meghatóan gyöngéd volt hozzá, frontélményeit mesélte, okosan beszélt a jövőről. Alekszandra Mihajlovnának a végén kétségei támadtak: igazak-e a mendemondák Pavel hűtlenségéről? Ez az ő régi Pavelje, odaadó, derűs, figyelmes.

Pavel láthatóan jól érezte magát vele; ő nem tud alakoskodni. Alekszandra egy időre megnyugodott.

Az ország életében bekövetkezett örvendetes események elfeledtették vele személyes bajait. A háború véget ért. Szovjet-Oroszország megkezdte békés alkotó életét.

Nemrég, a kegyetlen háború alatt a parasztság szinte ingyen látta el a várost élelemmel és nyersanyaggal. A munkásosztály és a parasztság kapcsolatát most más gazdasági alapra kellett helyezni. A politikában, a pártmunka módszereiben komoly fordulat volt várható.

Közeledett a párt X. kongresszusa.

A. Sljapnyikov, Alekszandra Mihajlovna barátja, akivel együtt dolgozott Skandináviában, még az előző, IX. kongresszuson kifejtette téziseit. Sljapnyikov azt állította, hogy a párt és a szovjetek dolga a politika, a gazdasággal a szakszervezetek foglalkozzanak. A párt IX. kongresszusa elvetette Sljapnyikov téziseit. A kongresszus értelmetlennek nevezte a szakszervezetek és a szovjet ilyetén szembeállítását, s úgy minősítette, mint elhajlást a marxizmustól a burzsoá trade-unionista előítéletek irányába.

Sljapnyikov nem nyugodott. A kongresszus megnyitása előtt egy magát „munkásellenzéknek" nevező kis csoport

élére állt. Kollontaj is rokonszenvezett ezekkel a tézisekkel, amelyek tagadták a párt és a szovjetek termelést irányító szerepét. Ezek a gondolatok tulajdonképpen nem is voltak újak számára: a szakszervezetek kérdésében Kollontaj csak megismételte régebbi hibáit.

Ellenkezést keltett benne Lenin javaslata, hogy a hadikommunizmusról át kell térni az új gazdasági politikára. A kongresszusnak kell határoznia erről a történelmi fordulatról.

Alekszandra Mihajlovna úgy látta, hogy az új irányvonal az eddigi vívmányok feladása.

A X. kongresszuson Sljapnyikovval és Medvegyevvel együtt ő vezette a „munkásellenzéket". Még a kongresszus előtt megírta, Sljapnyikov pedig sokszorosította a „Mi az a munkásellenzék" c. brosúrát. Ebben az ellenzék nevében kiadta a jelszót, hogy a népgazdaság irányítását a szakszervezetek kezébe kell adni. Az ellenzékiek nem a pártot, hanem a szakszervezeteket tekintették a munkásosztály legfejlettebb szervezeti formájának. Megvádolták a pártvezetést, hogy „elszakadt a tömegektől", „elfojtja a kritikát", „lebecsüli a proletariátus alkotó erőit". Kollontaj azzal a nyílt fenyegetéssel fejezte be brosúráját, hogy szakadás következik be, ha a párt nem változtatja meg politikáját.

A X. kongresszus feszült légkörben nyílt meg. Kronstadtban ellenforradalmi lázadás tört ki, melyet az eszerek és a fehérgárdisták szerveztek. A lázadók kezében volt a kronstadti erőd, a flotta. A petrográdi küldöttség, amely csaknem teljes létszámban a lázadás elfojtására ment, nem érkezett meg a kongresszusra. A küldöttségből csak Lenin (akit Petrográdban választottak meg küldöttnek) és Zinovjev vett részt a kongresszus ülésein, illetve az utolsó üléseken Trockij.

Kollontaj ott látta brosúráját a kongresszus legtöbb küldöttjének kezében. Már az ülések előtt többfelől vitákat hallott a „munkásellenzékről". A viták foszlányaiból csak annyit tudott megállapítani, hogy az „ellenzék" megjelenése nyugtalanítja a párttagokat.

A kongresszust Lenin nyitotta meg:

„Először gyűltünk itt össze kongresszusra olyan viszonyok közt, amikor a Szovjet Köztársaság területén nincsenek az egész világ kapitalistái és imperialistái által támogatott ellenséges csapatok."

Ugyanaznap este Lenin beszámolt a Központi Bizottság politikai tevékenységéről.

Lenin érintette az „ellenzék", a pártban folyó viták, az elhajlások kérdését. Azt mondta:

„Egy kis szindikalista vagy félanarchista elhajlás nem volna félelmetes: a párt gyorsan és határozottan felismerné és hozzálátna kijavításához. De ha ez az elhajlás azzal függ össze, hogy az országban óriási többségben van a parasztság, ha a parasztság egyre elégedetlenebb a proletárdiktatúrával, ha a parasztgazdaság válsága a végsőkig kiéleződik, ha a paraszthadsereg leszerelése százával és ezrével ontja a kátyúba jutott, foglalkozást nem találó embereket, akik megszokták, hogy a háború a mesterségük, és akik banditizmust idéznek elő – akkor nem időszerű elméleti elhajlásokról vitatkozni. És a kongresszuson nyíltan meg kell mondanunk: nem fogjuk megengedni az elhajlásokról való vitákat, ennek véget kell vetni . . ."

Kollontaj nem hitt a fülének: Lenin szavait mélységesen igazságtalannak érezte: a „munkásellenzéket", tehát őt, Alekszandra Kollontajt is szindikalista, félanarchista elhajlással vádolni! Holott ő, Sljapnyikov, Medvegyev és valamennyi „ellenzéki" biztosak abban, hogy a munkásosztály érdekeit védik!

Másnap reggel Sljapnyikov lépett a szónoki emelvényre:

„Rajta, Alekszandr – biztatta gondolatban Kollontaj –, felelj nekik, felelj nekik valamennyiünk helyett."

De mindjárt arra gondolt: kik ezek a „nekik"? Azok, akik elhiszik Leninnek, hogy a „munkásellenzék" nem más, mint „egy kis szindikalista vagy félanarchista elhajlás". De vajon az egész kongresszus így gondolja? A tapsból ítélve, valóban így. Vagy talán csak azért tapsoltak Leninnek, mert ő Lenin. Szeretik, még akkor is hűségesek hozzá, ha nem értenek vele egyet. Hiszen Kollontaj is,

Sljapnyikov is változatlanul szeretik és tisztelik Vlagyimir Iljicset, ha vitatkoznak is vele.

Sljapnyikov ezalatt már felelt is Leninnek.

– Belpolitikánk és nemzetközi politikánk alapvető kérdéseiben nincs köztünk véleménykülönbség. A beszámolónak ezt a részét, Lenin elvtárs, elfogadjuk. De számos véleménykülönbség van köztünk taktikai kérdésekben, az általános politikai irányvonal megvalósításának módszereiben . . . Ez késztet arra minket, akik nagyon közel állunk a gyárak és üzemek proletárjainak széles köreihez, hogy felhívjuk a figyelmet a tömegektől való elszakadás veszélyére . . . Az út, amelyre Lenin elvtárs lépett, nem a mindenki által óhajtott egységhez vezet . . .

Utána Oszinszkij, Szosznovszkij és mások beszéltek, végül Rjazanov ment fel a szónoki emelvényre. Beszéde jó részében Kollontaj brosúrájával foglalkozott. Megismételte Lenin szavait, hogy a „munkásellenzék" velejéig szindikalista, és Pugacsov lázadásához hasonlította.

Ezután Kollontaj kapott szót.

Korábban az volt a szándéka, hogy először Vlagyimir Iljicsnek felel. De Rjazanov úgy felkavarta, hogy elsőként neki akart visszavágni.

– Rjazanov elvtárs a „munkásellenzéket" Pugacsov lázadásához hasonlította. Önkéntelenül eszünkbe jut Pugacsov kora, és szeretnénk megkérdezni Rjazanovtól, emlékszik-e, hogy abban az időben szintén volt egy sajátságos embertípus, úgy hívták, hogy vándorkomédiás? . . .

Várt néhány másodpercig: arra számított, hogy a replika nevetést kelt a teremben. Ebből kiderül, hogy megértették a nagyon is átlátszó célzást, találónak érzik a vándorkomédiás hasonlatot. Ám a kongresszus néma maradt, egyetlen ember sem nevetett a zsúfolt teremben. Kollontaj legyűrte zavarát, és áttért Lenin beszámolójára.

– Nyíltan megmondom, hogy Vlagyimir Iljics iránt táplált személyes érzelmeink ellenére tegnapi beszámolója keveseket elégített ki . . .

Szemére vetette Leninnek, hogy beszámolójában megkerülte a kronstadti kérdést, a petrográdi és a moszkvai

zavargásokat, majd hirtelen eszébe jutott, hogy Lenin elég részletesen szólt Kronstadtról. Zavarba esett, de csak egy pillanatra, a teremben észre sem vették, s mindjárt a bürokráciára fordította a szót, szóvá tette, hogy a hivatalokban még megmaradtak a burzsoá elemek, és szónokiasan megkérdezte a kongresszustól, mit tett a Központi Bizottság, hogy megteremtse azokat a körülményeket, amelyek között lehetségessé válik a tömegek öntevékenysége. Nálunk, mondta, vannak egyfelől a kommunisták, másfelől a tömegek.

Mikor elhagyta az emelvényt, zavarban volt, elégedetlen magával, elégedetlen a hallgatósággal, tisztán látta, hogy a kongresszus nem ért egyet sem vele, sem Sljapnyikovval, sem az egész „munkásellenzékkel".

Utána Jaroszlavszkij, majd Kresztyinszkij beszélt. Kollontaj szinte nem is hallotta felszólalásukat, annyira nyomasztotta beszédének sikertelensége. Lehajtott fejjel ült, s csak akkor nézett fel, mikor Lenin kapott szót.

Lenin szinte már beszéde legelején válaszolt Kollontajnak. Alekszandra összerezzent, mikor meghallotta Lenin szavait:

– Állítom, hogy ennek a kispolgári, anarchikus ellenforradalomnak az eszméi és jelszavai, valamint a „munkásellenzék" jelszavai közt összefüggés van . . .

Lenin megsemmisítő elemzésnek vetette alá Kollontaj brosúráját. Idézett belőle:

– A „munkásellenzék"-nek nem szabad engedményeket tennie, és nem is tehet engedményeket. Ez nem szakadásra való felhívás . . ." „Nem, a munkásellenzéknek más a feladata. Még ha vereséget szenved is a kongresszuson – a pártban kell maradnia és körömszakadtáig védenie kell álláspontját, hogy megmentse a pártot és kijavítsa irányvonalát."

– „Még ha vereséget szenved is a kongresszuson" – ironizált Lenin –, lám, milyen előrelátók!

A termen nevetés hullámzott át, Kollontaj megértette, hogy a „munkásellenzék" ügye elveszett. Kinevették azt, amit a brosúrájában írt.

Alekszandra Mihajlovna száz meg száz elvtársa roszszalló pillantását érezte magán. Arca lángolt.

Beszéde után Vlagyimir Iljics a brosúrával a kezében odament hozzá. Kollontaj még sohasem látta őt ilyen dühösnek. Nekiszegezte a kérdést: tisztában van-e vele, hogy mit írt? Tudja-e, hogy brosúrája felhívás a szakadásra? És éppen most!

Kollontaj nem tudott mit felelni. Talán még soha nem érezte magát ilyen nehéz helyzetben.

Mikor kihirdették, kiket választottak be a párt Központi Bizottságába, meglepetten hallotta, hogy Sljapnyikovot is beválasztották. Sljapnyikov, az ellenzék vezére, a Központi Bizottságban? Valaki a háta mögött hangosan, határozottan így szólt:

– Nem Sljapnyikovra szavaztak, hanem a „munkásellenzék" azon állítása ellen, hogy képviselőiket visszaszorítják.

„Lehet, hogy valóban így van?" – gondolta Kollontaj. Ő nem került be a Központi Bizottságba. Utoljára vett részt pártkongresszuson mint KB-tag.

Hallgatta a kongresszus határozatát, hogy a „munkásellenzék" tevékenysége összeférhetetlen a párttagsággal.

Összeférhetetlen?

Az, amit ő tett, összeférhetetlen a párttagsággal? Összekulcsolt kézzel, behúzott nyakkal ült ott, érezve a magány növekvő rémületét.

A kongresszus határozatot hozott a szindikalista és anarchista elhajlásról. A „munkásellenzéket" feloszlatták. A határozatban teljes egészében idézték Kollontajnak azt a tézisét, hogy a népgazdaság irányításának megszervezése az iparági szakszervezetekbe tömörült termelők összoroszországi kongresszusának feladata, és teljes egészében elutasították. A „munkásellenzék" eszméinek propagandáját a kongresszus összeférhetetlennek nyilvánította az Oroszországi Kommunista Párthoz való tartozással. De egyidejűleg felszólította a feloszlatott csoport valamennyi tagját, vesse alá magát a pártfegyelemnek, kötelezték őket, hogy megmaradjanak a rájuk bízott helyen.

Úgy. Tehát maradjon a helyén, folytassa a munkát, mondjon le azoknak az eszméknek a propagálásáról, amelyekben nemrég még rendíthetetlenül hitt. Vagy pedig kizárják a pártból.

Ülés után Sljapnyikov odament hozzá, és Kollontaj ebből megértette, hogy nem akarja alávetni magát a párthatározatnak. „Megálljuk a harcot" – súgta Sljapnyikov.

Hosszú, kínos napok és éjszakák következtek. Alekszandra nyugtalanul kereste a kiutat.

Érezte, a párt bízik abban, hogy az ellenzékiek jobb belátásra térnek. Eszébe jutott fiatalkori kilépése a bolsevik pártból. Milyen hamar megbocsátott neki Lenin, mennyire örült visszatérésének.

De mi is jár a fejében? Elhagyni most a pártot? Esze ágában sincs.

Néhány hónappal a kongresszus után Alekszandra Mihajlovna szakított Sljapnyikovval, szakított a „munkásellenzékkel". Elismerte, hogy hibát követett el. A párt megbocsátott.

Egy ideig magába zárkózott, munka után sokáig egyedül maradt, visszatért régi irodalmi terveihez. Befejezte és nyomdába adta „A dolgozó méhek szerelmi élete" c. könyvét, írt a „Molodaja Gvargyia" folyóiratba egy cikket, vagy talán elbeszélést – maga sem tudta eldönteni, hová sorolja – „Utat a szárnyas Erosznak!" címmel. A könyv is, a cikk is lényegében ugyanarról szólt: a felszabadult dolgozó nőnek a szerelemhez való jogáról. Ezt a nőt már nem nyomasztják a képmutató törvények, nem alázzák meg előítéletek, nem teszik tönkre a féltékenység tulajdonosi érzései. A féltékenységet a régi idők csökevényének tartotta, amikor a nő még tárgy volt, férjének tulajdona. Hitte, hogy a szerelem szabadságáért harcolva, a női méltóságot védelmezi.

Ez a munka enyhítette benne a párttal szemben érzett bűntudatot, afeletti zavarát, hogy szakított régi barátjával, Sljapnyikovval, elterelte figyelmét arról, ami az utóbbi időben történt vele.

VALÓRA VÁLT JÓSLAT

A szálló elsőemeleti, nagy, négyszögletes szobájának ablakából látni lehetett, hogyan csillog a bérkocsik bőrfedele a szakadó esőben. A Tverszkaja kockaköves úttestén csattogó lópaták trágyával kevert fekete-sárgás vizet fröccsentettek szét a tócsákból. Olykor egy-egy esőköpenyes ember futott át az utcán. 1923-ban az esőköpeny nagy kincs volt Moszkvában. A gyalogjárók többsége (esőben inkább futóknak lehetett volna nevezni őket), felgyűrt gallérú, csuromvizes kabátban, vagy éppenséggel egy szál ingben igyekezett célja felé.

Már feltűntek a nep-korszak első jól öltözött emberei; pusztán külsejük alapján a még szokatlanul hangzó „nepman" szóval nevezték őket. De ezek nem vegyültek el az utcai járókelők tömegében: esőben inkább bérkocsiba ültek. Minden utcasarkon bérkocsik hosszú sora várta az utasokat.

Alekszandra Mihajlovna szobája ablakánál állt, és a moszkvai utca egy kis részét nézte, melyet az első őszi eső öntözött. Az imént csukódott be az ajtó Dibenko mögött. Pavel nem tér vissza többé. Egy órája jött, elégedetten, boldogan: levizsgázott a Katonai Akadémia felsőfokú kiegészítő tanfolyamán.

Alekszandra vele együtt örült. Pavel végül is elsősorban neki köszönheti, hogy rászánta magát a tanulásra.

Kollontaj félig háttal állt Pavelnek. Érezte, hogy arcára kiül lelki fájdalma. Újabban megint azt rebesgették Pavelről, hogy nők után futkos. Alekszandra most már akarva, nem akarva elhitte, s rettegett attól a naptól, amikor Pavel elsőként mondja ki, hogy eljött a válás ideje. Tudta, hogy ez a nap egyszer óhatatlanul eljön. Akármilyen fiatalos is a külseje, ötven év az ötven év . . . Igaz, Pavel éppoly figyelmes hozzá, mint azelőtt, ő mégis megérezte, hogy Pavelt nyomasztja valami: ha nála van, egyre gyakrabban néz rá tűnődő szemmel, gondolatai messze járnak. S Alekszandra döntött.

Eleinte önkéntelenül azt várta, hogy Pavel – mihelyt belép – megkérdi, mi van vele, aggódni fog. De a férfi nem kérdezett, nem vett észre semmit. Akár egy nagy gyerek: túlságosan el volt foglalva a saját sikerével.

Alekszandra hirtelen, meglepetésszerűen jelentette be: „El kell válnunk, Pavel."

A férfi nem értette. Ülve maradt a széken, kérdőn nézett rá.

– Elutazom, Pavel.

– Hová? – kérdezte a férfi fojtott, rekedt hangon.

– Képzeld, Norvégiába.

– Hosszú időre?

– Nagyon hosszú időre. Lehet, hogy több évre.

Alekszandra félt megfordulni, ránézni. Érezte, hogy Pavel valósággal megdermed. És önmagát siettetve, hadarva – mielőbb túl kell lenni rajta! – kiöntötte a szívét. Addig, amíg Pavel vizsgái folytak az Akadémián, nem akart szólni. De ma megszületett a végleges döntés. Litvinovnál járt, a helyettes külügyi népbiztosnál. Norvégiába küldik. Norvégia még mindig csak „de facto" ismeri el Szovjet-Oroszországot. Kollontaj kereskedelmi tárgyalásokat kezd a norvégekkel. De bonyolultabb, jóval bonyolultabb feladata is van. El kell érnie a „de jure" elismerést, megteremteni a diplomáciai kapcsolatot Norvégiával. Vlagyimir Iljics nagy jelentőséget tulajdonít ennek.

Alekszandra persze jól ismeri Norvégiát. De ő az első nő, aki diplomáciai megbízást teljesít. Még nem tudni, hogyan fogadják ezt a norvégek.

Alekszandra igyekezett a lehető legnyugodtabban beszélni. Tudta, hogy Pavel most helytelenül értelmezi az ő küldetésének részleteit; úgy gondolja, Alekszandra nem a legfontosabbról beszél. Látszott rajta, hogy le van sújtva. Fél, hogy el kell válniuk. Túlságosan megszokta őt, még mindig szereti, noha korántsem úgy, mint régebben. Alekszandra nem kívánt ilyen szerelmet. Megkímélte Pavelt attól, hogy előbb vagy utóbb meg kelljen magyarázni, mi megy végbe benne. Látta, hogy Pavelben ellentétes érzések harcolnak: egyrészt fél, hogy elveszti őt, másrészt akaratlanul is örül a szabadságnak. De a döntés megtörtént. Alekszandra még Pavel érkezése előtt azt mondta magának, hogy a norvégiai küldetés lesz az ürügy.

– És azután? Ha elérted a „de jure" elismerést, visszatérsz majd Moszkvába? – kérdezte Pavel félig reménykedve, félig rettegve.

Zavarban volt, érzelmei összekuszálódtak. Talán ő is szeretné tisztázni a dolgot, de lelkileg nincs felkészülve rá: Pavel az Pavel. Lelki ügyekben Alekszandra sokkal erősebb nála. Ő dönt kettőjük helyett:

– Elválunk, Pavel.

Mikor a férfi elment, Alekszandra egy percig az ablaknál állt. Aztán ledobta magát az ágyra, s nyitott, száraz szemmel feküdt.

Mindennek vége hát. Azért, ami volt, köszönet az életnek. Most megint egyedül vagy, mint aki visszatért önmagához.

A fiának is megvan a saját családja. Misa nős. Egyszer majd eljön hozzá a feleségével és a gyermekeivel. Eljön, hogy megint elmenjen. Mióta az eszét tudja, mindig csak veszteségek, elválások . . .

S mindig – ahogy Lelja Sztaszova mondta abban az elmúlt életben – „felégetett hidak" . . .

Felugrott az ágyról. Hát csak jöjjön csőstül a munka, a vesződség, a nyugtalanság. Rövid asszonyi boldogsága

véget ért. Csakhogy van más is. Az, amiről Inessza Armand beszélt Párizsban.

Nincs otthona, de övé a nagyvilág...

Krisztiániában Jakov Zaharovics Szuric volt a Szovjet Köztársaság kereskedelmi képviselője. Kollontaj érkezése előtt az újságírók Moszkva küldöttének fekete asszír szakállával foglalkoztak. Mikor Kollontaj megjelent a norvég fővárosban, az újságírók figyelme őrá terelődött. A lapok képzelet szülte históriákat tálaltak fel róla, állítólag Párizsból hozatott ruháiról, meg arról, hogy ezt a bolsevik nőt nem tűrik meg Moszkvában, mert túlságosan művelt a bolsevikoknak, és mert nagy lábon él Krisztiániában. Pedig hát Alekszandra Mihajlovna nagyon egyszerűen élt Krisztiániában, olcsó szállodában lakott.

Norvégiát mindig is kedvelte. Az emigráció legszebb éveit itt töltötte. Európa valamennyi országa közül Norvégia volt a legvendégszeretőbb. Alekszandra megkedvelte az itteni természetet, az ország népét. Oroszország után Holmenkollent szerette legjobban az egész földkerekségen. Az ismerős Turista-szálló még állt, körülötte néhány új épület emelkedett. Holmenkollen benépesült. Angol beszéd hallatszott – Angliából, Amerikából jöttek a turisták. Froken Dundas sírva fakadt, mikor Alekszandra Mihajlovna meglátogatta. Megöregedett, szája sarkában, szeme alatt ráncok keletkeztek... „Pedig fiatalabb nálam" – gondolta akaratlanul Kollontaj. Még meghatóbb volt a találkozás az öreg Danielsonnal, aki az újságokból értesült Kollontaj érkezéséről, s felkereste a szállodában.

– Ó, Frue Kollontaj, milyen boldog vagyok!

Danielson abbahagyta az órásmesterséget, mert romlott a látása, s munkát kért Kollontajtól.

De mit ajánlhatott neki? Semmiféle munkája nem volt a számára.

– Várjon, Danielson. Ha a kormányuk elismer minket és megnyitjuk a követséget Krisztiániában, találok munkát magának.

– Sokáig kell várni?

– Ez a kormányuktól függ.

De Kollontaj munkájának a sikerétől is függött. Először a halkereskedőkkel lépett kapcsolatba: nagy tétel norvég heringet kellett vásárolnia, felkelteni az itteni kereskedők érdeklődését az országával való kereskedés iránt. Kollontaj tudta, hogy a lehető legolcsóbban kell heringet vásárolnia, mert arannyal kell fizetni. De elriasztani sem szabad a kereskedőket. A keménygalléros, lassú mozgású, szűkszavú halkereskedők ott ültek vele az asztalnál, és nemegyszer elfogta gúnyos pillantásukat. Hát hogyne! Egyikük sem alkudozott még nővel a hering nagykereskedelmi áráról, méghozzá ilyen előkelő, kitűnő modorú asszonnyal, aki ráadásul folyékonyan beszéli anyanyelvüket. De mit tudhat a hering világpiaci áráról! Úgy látszott, a tárgyalások zsákutcába jutnak. Nem, Kollontaj nem adhatja meg a kért árat. Egyébként... Hátradőlt magas hátú székében, hűvösen végignézett partnerein, és azt mondta, legyen úgy, ahogy kívánják. Megadja, amit kérnek... Ha a szovjet kormány nem hagyja jóvá az árat, ő szívesen kifizeti a különbséget a saját zsebéből. De természetesen csak részletekben fizetheti, és nyilván egész életén át.

A norvégek álla leesett a csodálkozástól. Ilyesmit ők még sose hallottak. Ez a nő kínos helyzetbe hozta őket. Összenéztek, s úgy döntöttek, hogy csökkentik az árat.

Az első, kisebb csatát Kollontaj megnyerte. De még sok ütközet vár rá. Szovjet-Oroszország norvégiai barátai sem aludtak. Egymás után jelentek meg az OSZFSZK elismerését követelő cikkek. A norvég gyárosok, pénzemberek mindinkább hajlottak arra, hogy fölvegyék a kereskedelmi kapcsolatot Moszkvával.

Miközben Alekszandra a norvégekkel tárgyalt fókabőr eladásáról, újabb tétel hering vételéről vagy gabona értékesítéséről, azon kapta magát, hogy Pavelre gondol, s fájdalom hasít a szívébe.

Megérkezett a posta Moszkvából. Kollontaj kinyitotta az újságokat, átlapozta a folyóiratok legfrisebb számait,

s látta, hogy „Utat a szárnyas Erosznak!" című cikke, amely a „Molodaja Gvargyia" harmadik számában jelent meg, nagy vitát keltett a szovjet sajtóban. De nemcsak a sajtóban. Moszkvában már nyilvános vitákat rendeztek cikke témájáról. Sokan azzal vádolták, hogy a szabad szerelmet propagálja. Sőt, néhányan azt vetették szemére, hogy nemi kicsapongásokra buzdítja a fiatalságot. Védelmezői is akadtak nézeteinek, de hangjuk elveszett a vádlók kórusában.

A nyilvános vitákról szóló beszámolók és cikke kritikái felkavarták Alekszandrát. Milyen kellemetlen, hogy nem tud mindjárt válaszolni opponenseinek! Napokon át lehangolt volt. De közeledett az újabb találkozás a norvég kereskedőkkel, fel kellett készülnie. Kollontaj elfojtotta magában a sértődöttség érzését. Az, hogy nem értették meg, az ő személyes ügye. Most más ügyek várnak rá. A párt azért küldte ide, hogy ezeket intézze.

Arra gondolt, hogy a párt a sors szerepét játszotta az életében. Igen, az ő sorsa a párt. De ez olyan sors, amelyet ő választott magának, amelynek a saját akaratából engedelmeskedett!

Egy ízben eszébe jutott, hogy még útban Norvégia felé, Helsingforsban megvette Szeverjanyin verseskötetét, és azóta is készül írni neki. Elővette a könyvet, lapozgatott benne. Megrohanta a múlt... A kötekedő Igorek Lotarev... ő, Alekszandra is még egészen fiatal volt... Akkor kezdődött az élete.

„Emlékszik Surocska Domontovicsra, másodunokahúga, Zojecska barátnőjére, a mostani »félelmetes Kollontajra«?... – írta Észtországba, Igor Szeverjanyinnak. – Sok közös emlékünk van: a gyermekkor, az ifjúság... Zojecska, az Ön mamája, Natalja Sztyepanova, Zoja férje, Klavgyija Romanovna, a ház a Gorohovaján, a Podjacsevszkaján... Emlékszem Önre mint fehérgalléros kisfiúra, felnőttesen szomorú szemére. Emlékszem, milyen szeretettel beszélt mindig Zojecska az ő kis Igor öccséről...

A múltat elfújta a szél, de könnyű, remegő árnya még

emlékezetünkben él. S ha váratlanul egy másik ember lelkében találkozunk ezzel az árnnyal, úgy érezzük, bennünk is feléled...

Mi ketten, Igor, nagyon, nagyon különbözők vagyunk. Másképp látjuk a történelmet, világnézetünk eltérő. De az életérzésünkben sok a közös vonás."

Írt még egy-két oldalt, aztán aláírta: „Surocska Domontovics – A. Kollontaj".

Surocska Domontovics! De régen írta alá a lánykori nevét. Most, a szállodai szoba magányában kedve támadt, hogy újra így írja alá a nevét.

... Májusban változás történt helyzetében. Szuricot Törökországba helyezték, és Alekszandra Mihajlovna Kollontajt nevezték ki az OSZFSZK norvégiai kereskedelmi képviselőjévé. A szovjet kormány „de jure" elismerésének ügye lassan haladt előre. Ki tudja, menynyire szilárd a kormány helyzete? Sok „tekintélyes" politikus azt hajtogatta, hogy a bolsevik hatalom bármely pillanatban megbukhat Oroszországban. De a nagy norvég, Fridtjof Nansen, már nem titkolta rokonszenvét Szovjet-Oroszország iránt. A másik nagy norvég, Roald Amundsen, még tétovázott. De Kollontaj, ez a csinos, rendkívül művelt bolsevik nő megnyerte tetszését. Meghívására Kollontaj nemegyszer ellátogatott a házába, amely a krisztiániai fjord partján állt. Mindez úgy kezdődött, hogy szóba került az észak-sarki szigetvilág, a Spitzbergák, amelyhez mindkét országnak érdekei fűződtek. A Spitzbergák Alekszandra Mihajlovna számára „terra incognita" volt. Kénytelen volt nekiülni az Arktiszról szóló könyveknek, tanulmányozni a Spitzbergáknak nemcsak a történetét, hanem a geológiai viszonyait is. Kollontaj számára felfedezés volt, hogy az orosz északi tengerpart lakói alighanem elsőként látogattak el a Spitzbergákra, később pedig orosz geológusok a Spitzbergák természeti kincsei után kutattak. De mindezt még meg kellett tanulni, megismerni, rakásszám olvasni könyveket: orosz, norvég, angol, német, sőt holland

könyveket. Fel kellett készülni a vitákra. Amundsent meglepte Kollontaj tájékozottsága.

– Ön geológus vagy glaciológus?

Alekszandra elnevette magát.

– Állásom arra kötelez, hogy ezt a kérdést is ismerjem, Amundsen úr.

Múltak a hónapok, s Alekszandra Mihajlovna már több mint egy éve azon fáradozott Krisztiániában, hogy Norvégia „de jure" elismerje hazáját, és nem is sikertelenül. A norvég közvéleményben bizonyos változás volt tapasztalható. Krisztiániában már komolyan latolgatták az elismerést. S akkor váratlanul – szörnyű csapás. Meghalt Lenin!

Lenin halála lesújtotta Alekszandra Mihajlovnát. Életének hány esztendeje kapcsolódott Leninhez! Megszokta, hogyha valamit tenni akart, azt kérdezze magától: „S mit szól majd hozzá Vlagyimir Iljics?" Még akkor is, ha nem értett vele egyet, szüntelenül nyugtalanította a gondolat, mit szól majd hozzá Lenin. És mit gondolt Lenin, mikor ő megbánta és elismerte hibáját? Már régóta Lenin véleményén mérte le a saját igazát. Mindaz, ami Oroszországban történt, elválaszthatatlan volt Lenin nevétől. Nem tudta elképzelni Oroszországot Lenin nélkül. A pártot alapítója nélkül.

Fátyolos szemmel, összezárt ajakkal járt-kelt. De közben folytatni kellett a tárgyalásokat a norvégokkal. Mosolyogni kellett. Helytállni...

A helytállás egyre nehezebb lett. Mindaz, amit eddig elért, egyszeriben bizonytalanná vált. Már ott tartottak, hogy a norvég kormány elismeri a Szovjetuniót, de az ügy most megakadt. Újabb megfontolások merültek fel. A burzsoá újságok a bolsevik hatalom közeli végét jósolgatták. „A bolsevikok Lenin nélkül nem tudják tartani magukat. A szovjethatalom hamarosan összeomlik!"

A norvég kormánynak nyilvánvalóan nem volt sürgős az elismerés. És az újságokban egyszerre csak homályos hír jelent meg arról, hogy Londonban is mérlegelik a Szovjetunió elismerését. Úgy látszik, hogy a bolsevikok

közeli bukásáról terjesztett hírek kissé túlzottak. A norvég külügyminiszter mindenesetre hajlandó volt újra találkozni Kollontajjal. Alekszandra Mihajlovna elhatározta, hogy addig üti a vasat, amíg meleg. Igen, miniszter úr, London és Moszkva valóban folytat tárgyalásokat. Nagyon valószínű, hogy London rövidesen elismeri a Szovjetuniót . . .

A miniszter hajlandó volt rögtön megvitatni a kabinettel az elismerés kérdését. De a kormány csak két nap múlva ül össze. A miniszterek hétvégi pihenőre mentek.

Mikor a norvég kormány végre összeült, és elhatározta a szovjet kormány elismerését, már köztudomású lett, hogy Anglia diplomáciai kapcsolatot létesített a Szovjetunióval.

A krisztiániai újságok és utánuk az európai lapok hamarosan világgá kürtölték a hallatlan szenzációt: Kollontaj asszonyt (egy nőt, egy bolsevikot!) kinevezték Norvégiába, a Szovjetunió rendkívüli követévé! Egy nő mint diplomata! Kollontaj neve nem került le a világlapok hasábjairól. Fényképét az első oldalon közölték. Megbámulták. Gúnyolódtak rajta. Csúfot űztek belőle, sértegették. Kiagyalt históriákat írtak róla. A női diplomata közbeszéd tárgya lett. Bármily furcsa is, legnyugodtabban a norvégek fogadták kinevezését.

– Érthető is – mondta Alekszandra Mihajlovna. – Norvégia mégiscsak Ibsen országa. – S nevetett: – Nóra elhagyta otthonát, és elment diplomatának! Ez tetszik a norvégeknek.

Danielson, az egykori órásmester, sugárzó arccal jöttment. Még nem is találtak helyet a követségnek, de ő már megállapodott Kollontajjal, hogy portás lesz a követségen:

– Biztosítom, asszonyom, ez éppen nekem való. Nyugodt és nagyon kellemes munka. Hálásan köszönöm.

Kollontaj új névjegyet csináltatott magának, és elégedetten írta rá a megrendelésre a francia szöveget: „A Szovjetunió rendkívüli és meghatalmazott követe . . ."

A követség az Urinienborgvenra költözött, ebbe a csöndes, lombos fákkal beültetett és nagy kockakövekkel kirakott utcába, közel a királyi palotához. De még hátra volt a megbízólevél átnyújtása VII. Haakon királynak.

Egykor, a II. Internacionálé kongresszusa idején, a koppenhágai városházán a királyi trón lépcsőjéről beszédett mondott a szocializmus világáról. De királyi udvarban eddig még nem járt. Tudta, hogy ismét a sajtó figyelmének központjába kerül majd. Egy újságíró már érdeklődött is, milyen ruhában szándékozik Frue Kollontaj bemutatkozni a norvég királynak? Hogy milyen ruhában? Ezen még gondolkozni kell. A követek frakkban mutatkoznak be, kitűzik minden érdemrendjüket. De női követ még nem volt.

Megbeszélte szabónőjével, milyen szabása legyen a fehér zsabós fekete ruhának. Mint követ sem tagadja meg női mivoltát. Fehér tollas fekete kalapot tesz fel. S talán, talán még fekete selyemköpenyt is.

Alekszandra hamiskásan mosolygott: a női ruha titka egyszerű is meg bonyolult is: a lényeg az, hogyan viselik. A nő felvehet valami egészen egyszerűt is, de azt úgy kell viselnie, hogy környezete fényűzőnek lássa!

Amikor emigránsként itt élt, Alekszandra nemegyszer találkozott a palota parkjában sétálgató királynővel. De VII. Haakon királyt még sose látta. Tudta, hogy a norvég alkotmány szerint a királynak joga van ingyen utaznia a villamoson, bár senki emberfia nem találkozott még villamoson a királlyal. Tudta, hogy a királynak tejgazdasága van, és a királyi tejgazdaság termékeit a boltokban árusítják. Nemegyszer nézte az ünnepélyes őrségváltást a palota bejáratánál. A palota előtt állt XIV. Károly lovas szobra.

Mikor beült az érte küldött hintó bársony ülésére, eszébe jutott Bulgáriában töltött távoli gyermekkora. A kicsi, poros, vidékies Szófia. Az a sok ember, aki egymásnak adta a kilincset Domontovics úr házában. Köztük egy idősebb monoklis úr is.

Ez az úr szerette bűvészmutatványokkal elkáprázt-

tatni Surát. A kislány udvariasságból úgy tett, mint aki ámul a férfi kézügyességén, de magában tökfilkónak tartotta. Sok évvel később Tifliszben összetalálkozott a szófiai diplomatával. Az bevallotta neki: annak idején, Szófiában mindig észrevette, hogy a kis Surocska kitalálta bűvészmutatványainak titkát. Meglepte a kislány önuralma. Csak azért ismételte a mutatványokat, hogy lássa, meddig képes Sura mosolyogni, színlelni, hogy a hókuszpókusz mulattatja.

– Ön akkor bámulatos fegyelmezettséget és önuralmat tanúsított, Mademoiselle. S olyan fiatalon! Kár, hogy nők nem lehetnek diplomaták. Önből nem mindennapi diplomata válna!

A monoklis úr jóslata valóra vált. Élete ötvenharmadik esztendejében diplomata lett. És a palotába megy, hogy átnyújtsa megbízólevelét a királynak.

Talán senki sem várta a követségen oly türelmetlenül a visszatértét, mint az öreg Danielson.

– Hát mi újság, Frue Kollontaj? Volt a királynál?

Alig várta, hogy megtudja, miként fogadta a király a bolsevik nőt, aki részt vett az orosz önkényuralom megdöntésében.

– Ó, minden kitűnően ment, kedves Danielson. Őfelsége nagyon szívélyes volt. Bár az előírás szerint a megbízólevél átadásakor a követnek állnia kell a király előtt, a király gentleman, én pedig nő vagyok, s ő hellyel kínálta a „követ urat".

Isten a megmondhatója, mennyi ügy szakadt a „követ úr" nyakába. Rendezni kellett a Spitzbergák vitatott és bonyolult kérdését. Pénzügyi egyezményt aláírni. Kidolgozni a hosszú lejáratú kereskedelmi egyezmény feltételeit, megállapodni arról, hogy a norvégek fókára vadászhatnak a Szovjetunió felségvizein. További tárgyalások a halkereskedőkkel. Átvenni a postát a diplomáciaifutároktól és elkészíteni a Moszkvába küldendő diplomáciai postát. S naponta át kell olvasni minden újságot – svéd, norvég, dán és francia újságokat – és kijelölni, hogy a cikkek közül melyeket fordítsák le oroszra.

Ünnepen megajándékozni a követség munkatársait. S írni, írni Zoja Sadurszkajának, Misának, Scsepkina-Kupernyiknak, Vera Jurenyevának. S kényszeríteni magát, hogy ne gondoljon Pavelre. Eljárni hazulról, találkozni más országok diplomatáival, fogadni őket magánál.

Az egyik látogatás nagyon meghatotta. Telefonált az iráni követ, és engedélyt kért, hogy meglátogathassa. A szokásos protokolláris üdvözlések után az idős iráni váratlanul megkérdezte Alekszandra Mihajlovnát, igaz-e, hogy ő Domontovics tábornoknak, a pétervári lovassági iskola egykori parancsnokának a leánya. Bizony, ő még emlékszik Kollontaj asszonyra mint kislányra! Emlékszik az iskola lovardájára, a Domontovics-ház kertjére. Egyszer felsegítette a lóra a kis Sura Domontovicsot.

Kollontaj csodálkozott.

– Hogy lehet az, követ úr?

Kiderült, hogy fiatalkorában más perzsa főurak fiaival együtt Teheránból a pétervári lovassági iskolára küldték tanulni.

– Valamennyien nagyon szerettük az ön édesapját.

A diplomáciai látogatások közt ez volt a legkellemesebb.

Alekszandra egyre kevesebbet lehetett egyedül. A magány óráit mindig többre becsülte a többinél, szeretett volna írni. Örült, mikor Bergenbe kellett utaznia. Mindig is vonzották azok a helyek, ahol egykor már járt. Talán csak a tengerentúlra nem vágyódott. Bergenben sok dolga volt: hivatalos találkozások, beszélgetések újságírókkal, üzletemberek fogadása, gyárlátogatások. Szeretett volna elmenni a Hanza-múzeumba, de arra nem jutott ideje. Csak egyetlen szabad órája akadt; rövid kis sétát tett a Hanza-kereskedők ősi kikötőjében. A keskeny, gótikus házak homlokzatán réges-rég megszűnt cégek alapítási dátuma. A megkopott kereskedőcímerek alatt, csaknem a házak bejáratánál, különböző országok hajói horgonyoztak.

Az éjszakai vonattal visszautazott Krisztiániába. De a

vonaton nem jött álom a szemére. Finse állomáson kiszállt, sétált egyet a peronon, és szinte kővé vált, úgy elbűvölte a holdfényben csillogó hó látványa. A vonat hágón állt. Itt nyár közepén is tél volt. Farácsok védték a síneket a hófúvástól. A hágó csúcsán az állomás faépülete kéklett. A soha be nem fagyó hegyi tó acélkéken, hívogatóan csillogott.

Kollontaj ellenállhatatlan vágyat érzett, hogy legalább egy napra itt maradjon. Joga van a pihenésre.

– Van itt szálloda? – kérdezte a kalauztól.

– Van, asszonyom, de a vonat egy perc múlva indul.

– Az istenért, a holmim, gyorsan!

A vonat már elindult, mikor a kalauz leadta a bőröndjét.

Másnap reggeltől estig Finse környékén kóborolt. Most sajnálta csak igazán, hogy nem tanult meg síelni! Nézte az ezeréves, tört márványhoz hasonló gleccser falát, hallgatta a közvetlenül a vasúti töltés mellett lezúduló vízesések moraját. Ezért figyelmezteti hát a Bergen–Krisztiánia-vonal kalauza az utasokat: „Tessék az ablakot becsukni!"

Déltájt evett néhány falatot a néptelen állomás büféjében, csak este tért haza a szállodába, hogy egy kicsit lepihenjen. Megkérte a szobalányt, hogy egy órával az éjszakai vonat érkezése előtt keltse fel. De nem aludt. Szeme előtt még mindig ragyogott a hegyi tó, csillogott a nap a havon, fülében a vízesések zúgtak.

S egyszerre mintha távolról látná magát, elárvult aszszonyt a félreeső hegyi szállodában. Miért az a sorsa, hogy mindig elváljon azoktól, akiket szeret? Sose ismerte a családban élő nő boldogságát. De sajnálja-e, hogy így telt az élete? Másképp élne, ha mindent elölről kezdhetne? Nem, persze hogy nem. Mennyire szeretné megírni annak a nőnek a boldogságát, akiről Párizsban valaha Inessza beszélt. Holnap visszatér Krisztiániába, és mindenáron azon lesz, hogy időt találjon az irodalmi munkához. Sok mindent kell még megvalósítania terveiből. A nyomtalanul maradt élet szinte nem is élet.

Másnap Krisztiániában már várta a Moszkvából jött diplomáciai posta és egy csomó könyv. Elolvasta a postát, elkészítette a választ, beszámolt bergeni útjáról is, s csak harmadnap tudta kézbe venni az új könyveket. Szemébe tűnt a „Russzkij Szovremennyik" c. vastag folyóirat sárga borítója. Érdeklődve futotta át a folyóiratban megjelent cikkek tartalomjegyzékét, s hirtelen felfedezte a saját nevét. V. Sklovszkij – A. Kollontaj „A dolgozó méhek szerelmi élete" c. könyvéről. V. Sklovszkij? Sokszor találkozott már ezzel a névvel. Elég ismert kritikus. Vajon mit ír az ő könyvéről? Kikereste a cikket. Már az első sorok arcába kergették a vért.

„Úgy vélem, Kollontaj elvtársnő nevelőintézetben tanult. Valószínűleg olvasta Csarszkaját..."

Sklovszkij gúnyos hangnemben ír róla. „Kollontaj persze tudja, hogy ha a proletariátusról ír, akkor nyilván valahogy másképp kell írni, mint a hercegnőkről: virágos stílusban..."

Még soha ehhez hasonlót nem olvasott magáról.

„A. Kollontaj stílusa gyöngyvirágos, vagy helyesebben, gyöngyvirág plusz »ah, üdvözöllek«. Pedig hát fontos és félelmetes dolgokról ír. Az anyag, amelyet a »Három nemzedék szerelme« c. elbeszélésben feldolgoz, érdekes, az ábrázolt életforma elképesztő... De sem az értelem, sem a merészség nem alkot még elbeszélést: afféle kommunista Verbickaja és Csarszkaja kerekedik belőle: a cukrozott gyümölccsel és gyöngyvirággal díszített súlyos kérdésekből valami komikus születik..."

A cikk még két oldal se volt. Végigolvasta, a folyóiratot a térdére tette és elgondolkozott. Ha kritikusának igaza van, akkor ő nem író. Publicista, szociológus, propagandista, nőmozgalmi vezető, forradalmár, népbiztos, diplomata, követ... de nem író! Ám akkor miért fordították le nemrég németre „A dolgozó méhek szerelmi életé"-t? Mert hát voltak kedvező, jóindulatú kritikák is róla. Miért fordítják le és adják ki más nyelveken? Azért-e, mert íróilag jó, vagy mert a szerző – a világ nagy ámulatára – nő létére diplomata, nemesi

származású, tábornok lánya, akiből bolsevik lett? Az érdeklődés a könyvnek szól vagy a szerző szenzációs nevének?

Finsében újra kedve támadt elbeszéléseket írni. Most megfeledkezett erről. Igaza van, vagy nincs igaza ennek a V. Sklovszkijnak? Kezdte úgy érezni, hogy van valami igazság a szavaiban.

Néhány nap múlva levelet kapott Moszkvából, a Granat Enciklopédia szerkesztőségétől. A szerkesztőség felkérte Alekszandra Mihajlovnát, hogy írja meg az életrajzát. A szerkesztőség a párt és a forradalmi mozgalom számos személyiségéhez fordult már ezzel a kéréssel. Felsorolták azoknak a nevét, akik már elküldték életrajzukat. Alekszandra Mihajlovna köztük találta Pavel Dibenko nevét. Pavel tehát már megírta? Nos hát akkor ő is megírja. Röviden, csak élete főbb szakaszait. Gyermekkor, férjhezmenetel, a válás, Zürich . . . Kongresszusok. Emigráció. Lenin. Amerika. Az Októberi Forradalom. Népbiztos. Diplomata. Nyomtatásban megjelent munkáit is fel kellett sorolnia. Kollontaj megemlítette gazdasági és munkásmozgalmi témájú fontosabb elméleti műveit. Hátra volt még szépírói munkássága. Alekszandra Mihajlovna ajka közé szorította a ceruza végét. Kicsit gondolkozott, majd gyorsan, mintegy mellékesen ezt írta: „Ezenkívül sok cikk és elbeszélések szexuális kérdésekről . . .”

Még csak el sem határolta az elbeszéléseket és a regényeket a cikkektől . . .

MEXIKÓ

Havannában három óra hosszat állt a hajó; a Mexikóba tartó utasok kimentek a partra. Kollontaj egyedül maradt a felső fedélzeten, és bosszankodott, hogy a kubai hatóságok csak őt nem engedték kiszállni a hajóról. Nézte a hatalmas, csábító várost, a hófehér felhőkarcolókat a trópusi napsütésben, a magas pálmákkal beültetett szép partot, a sötét bőrű rakodómunkásokat, amint nehéz ládákat cipelnek fel a hajó gyomrából.

Persze egyszerűbb lett volna az Egyesült Államokon keresztül utazni Mexikóba, de az USA nem adott átutazó vízumot. Az amerikaiak még azt sem engedték meg, hogy a híres Kollontaj az ország területére tegye a lábát, noha ez a híres kommunista nő úgy utazott Mexikóba, mint a Szovjetunió kormányának teljhatalmú képviselője. Miután három évig dolgozott Norvégiában, ő maga kérte áthelyezését egy másik országba, ahol még rendezni kell a kapcsolatokat. Úgy látta, hogy Norvégiában mindent elért, amit elérhetett. Örült az ajánlatnak, hogy menjen Mexikóba, mert még mindig élt benne az érdeklődés az új helyek iránt. Már Krisztiániában, miközben útra készülődött, Mexikóról szóló történelmi, földrajzi, gazdasági könyvekkel vette körül magát, olvasta íróit, tanulmányozta művészetét. Ötvenen felül sem késő

a tanulás. Sohasem késő. Egész életében egyik helyről a másikra utazott, átkelt határokon, tengereken, óceánokon; hirtelenében meg sem tudná mondani, milyen országokban járt, milyen városokban lakott. De még mindig izgalmasnak találta a készülődést, az utazás előízét, a megismerkedést egy ismeretlen néppel, kultúrájával, művészetével. Remélte, hogy útközben legalább futólag megnézheti Kuba fővárosát, Havannát. De nem sikerült, megtiltották. A hajó átszelte a Karib-tengert. Kollontaj Veracrúz mexikói kikötővárosban szállt partra. Innen vonattal már csak egy ugrás a főváros. A vasútvonal a tengerparttól hegynek fel vitt, odalent hagyva a pálma- és banánligeteket, az óriás kaktuszokkal benőtt mezőket, amelyek közt lóháton ülő, hatalmas sombrerót viselő parasztok tarka ruhái villogtak. Mexikóváros körül agavé-mezők bukkantak fel, és egy magas fennsíkon – kétezernégyszáz méterrel a tengerszint felett! – egyszerre csak elébe tárult a paloták és villák fényes városa, amelyet az indiánok vályogviskóinak és kalyibáinak sötét tömege vett körül. Alekszandra Mihajlovnát már az első este ámulatba ejtette a mexikói naplemente szépsége, amikor a lenyugvó nap ferde sugarai megvilágítják a főváros körüli kialudt tűzhányók lemetszett csúcsait. Az első éjszaka viszont kellemetlenül meglepte a hirtelen hőmérsékletváltozás: a nappal trópusi forrósága éjszakára csaknem nulla fokra hűlt le. Nem tudta volna megmondani, mikor lélegzik nehezebben, nappal vagy éjszaka. Igen, a levegő túlságosan ritka, bizonyára meg kell szokni. Félve gondolt rá, hogy nehezen szokja meg. Fel kellett készülnie, hogy megbízólevelét átadja Calles mexikói elnöknek. Meglepődött, mikor megtudta, hogy a megbízólevél átadása Mexikóban nyilvánosan történik, jelen van a kormány valamennyi tagja, számos közéleti személyiség, hírlapíró, parlamenti képviselő.

Calles elnök, javakorabeli, hízásnak indult férfi, nagyon szívélyes volt. Alighogy Kollontaj befejezte a francia nyelvű beszédet, az elnök röviden válaszolt, s nyomban széket tolt oda Alekszandra Mihajlovnának

az elnöki karosszék mellé. Éppen csak leültek, a tolmács elfoglalta helyét a hátuk mögött, a fotóriporterek pedig máris fényképezni kezdték őket. Kollontajt már a megbízólevél átadása előtt is fényképezték a palota küszöbén, majd amikor belépett a nagy, kivilágított díszterembe, ahol drága gobelinek borították a falakat. Kicsi fekete selyemkalapot viselt, amelyet az elnöki fogadáson mindvégig a fején hagyott, prémmel szegett fekete selyemruhát, fehér glaszékesztyűt és fekete lakkcipőt. A másnap reggeli lapok egyhangúan kiemelték az első női diplomata öltözékének szigorú előkelőségét. Azt is megállapították, hogy hibátlan francia kiejtéssel mondta el beszédét. Az egyik újság pedig leplezetlen csodálkozással említette meg a bolsevik Kollontaj választékos, nagyvilági modorát.

Megkezdődtek a fárasztó fogadások, látogatások, ismerkedések, a tárgyalások üzetemberekkel, tudósokkal, írókkal, művészekkel, a mexikói színházi világgal, újságírókkal.

Kollontajnak volt már tapasztalata, a háromévi diplomáciai munka Norvégiában hasznára vált. Itt is az üzletemberekkel kezdte. Végtére is, az üzletemberek minden országban többé-kevésbé egyformák: a lényeg az, hogy felébressze érdeklődésüket a hazájával való kereskedelem iránt. Az ő számukra a legfontosabb az előnyös üzletkötés. Mikor a mexikói iparmágnásokkal találkozott, tájékoztatta őket, mit tudnának beszerezni Szovjet-Oroszországban, hosszú jegyzéket mutatott azokról a mexikói árukról, amelyeket a Szovjetunió vásárolhatna tőlük, amennyiben kormányuk hajlandó pénzügyileg támogatni a szovjet–mexikói kereskedelmet. A lapokban cikkek jelentek meg arról, mit ígér Mexikónak az Oroszországgal való esetleges kereskedés.

Az értelmiséggel már nehezebb volt megtalálni a közös nyelvet.

A mexikói művészek közül Kollontaj senkit sem ismert oly jól és régen, mint Diego Riverát. Még párizsi kiállításairól ismerte. Amikor Mexikóban megnyílt a híres

festő legújabb kiállítása, Alekszandra Mihajlovna a titkárnője kíséretében elment. A kiállítás rendezői biztosak voltak benne, hogy a szovjet nagykövetnek fogalma sincs, ki az a Diego Rivera, és előzékenyen magyarázni kezdték művészetét. Kollontaj mosolyogva leintette a tárlatvezetőt.

– Hogyan! Madame ismeri Riverát?

– Igen, ismerem. – És elmondott egy-két dolgot, amiről a kiállítás rendezői közül sem mindenki tudott.

A kiállítás után Kollontajnak az lett a híre, hogy a mexikói képzőművészet jó ismerője és értője.

Sikerült közös nyelvet találnia az írókkal is, noha ez nem ment olyan könnyen. Mexikó irodalmát Alekszandra Mihajlovna csak futólag ismerte meg, elutazása előtt, és csak fordításokból. Ráadásul sok írót még nem fordítottak le idegen nyelvekre. Kollontaj őszintén bevallotta nekik, hogy spanyolul tanul, mert szeretné eredetiben olvasni a mexikói írókat. Baráti tanácsukat kérte, kivel kezdje. Mutatott egy névsort író vendégeinek; ő állította össze. A vendégek el voltak ragadtatva. Még egyetlen külföldi nagykövet se tanúsított ilyen nagy érdeklődést a mexikói irodalom iránt. Figyelmességet a figyelmességért! – s az elbűvölt írók faggatni kezdték Kollontaj asszonyt a szovjet irodalmi élet felől. Kollontaj megígérte, hogy a közeljövőben orosz könyvkiállítást rendeznek Mexikóban, és a látogatókkal ismertetni fogják a szovjet irodalom helyzetét.

A kiállítás sok érdeklődőt vonzott. Az újságok beszámolókat közöltek a mexikóiak számára csaknem ismeretlen orosz nép szellemi életéről. Megnyílt az út a mexikóiak szívéhez.

Igen, norvégiai tapasztalatai hasznára váltak. De Norvégiában könnyebben lélegzett. Mexikó ritka levegőjében Kollontaj éjszakánként levegő után kapkodott. Néha – s nemcsak tudásvágyból, hanem hogy más levegőt szívhasson – kirándult valahová a város környékére, de olykor messzebb is, az ország belsejébe, hogy megnézze a mexikói piramisokat vagy a titokzatos maya törzs romba

dőlt templomait. De a piramisok is ugyanabban a ritka levegőben épültek. Titkárnője azt ajánlotta, utazzon el arra a mexikói fürdőhelyre, amelyről oly sokat írnak az újságok. A fürdőhely csaknem a tövében fekszik annak a homokos fennsíknak, amelyre Mexikóváros épült, s ott persze sűrűbb a levegő.

Alekszandra Mihajlovna a titkárnője kíséretében elindult erre a fürdőhelyre, hogy néhány napot ott töltsön, s pihentesse a szívét. Az üdülőhelyen valóban jobban érezte magát, mintha visszatért volna a szívének megszokott európai éghajlat alá. Itt úgy érezte magát, mint a kaukázusi fürdőhelyeken, vagy még inkább, mint a francia Riviérán.

– Ez a mexikói Antibes – mondta Kollontaj.

Titkárnőjével beköltözött egy szállodába, és az első két napon még csak sétálni se mentek. Alekszandra még soha olyan gyönyörűséggel nem lélegezte be a „normális" levegőt. A földszinti étteremben reggeliztek és ebédeltek. Másnap ebéd közben az éttermet hangos kiáltozás, nevetés, sarkantyúpengés verte fel; szokatlanul tarka egyenruhás mexikói tisztek mulattak. A legnagyobb hangja a rangidősnek, egy tábornoknak volt, aki pisztolyt viselt a derékszíján. A társaság a terem közepén a legnagyobb asztalt foglalta el. Alekszandra Mihajlovna kíváncsian figyelte, mit művelnek a tábornok gyorsan becsípett társai. A tábornok, aki maga is bizonytalanul ült már a széken, megkérdezte a pincért, ki az a két hölgy annál a külön asztalnál, az ablak mellett. A pincér tisztelettel közölte a tábornokkal, az idősebb hölgy a szovjet követ, a másik, a fiatalabb pedig a titkárnője. A tábornok felpattant, odament Kollontajhoz, bemutatkozott, és engedélyt kért, hogy helyet foglalhasson a követ asszony asztalánál.

A tábornok rendkívül ostoba kérdéseket tett fel, olyasmiket, hogy nem veszélyes-e magányosan sétálni a moszkvai utcákon, hiszen a járókelő fehér medvével találkozhat, sokat beszélt Mexikóról, elragadtatását fejezte ki afölött, hogy a világ első női diplomatája megérkezett

Mexikóba, bókokat mondott és azzal fejezte be, hogy másnap reggel szívesen megmutatja a követ asszonynak a környék nevezetességeit. Alekszandra Mihajlovna elfogadta ajánlatát. A tábornok közölte, hogy délelőtt tíz órára érte jön a szállóba. Délelőtt tízre mindkét nő készen állt a kirándulásra, és a szálló halljában várta a szívélyes tábornokot. Vártak vagy két óra hosszat, de a tábornok nem jött. Pontosan tizenkét órakor roppant zavartan befutott a tábornok segédtisztje, és közölte, hogy a kirándulás a tábornok úrtól független okok miatt elmarad: néhány órával ezelőtt a riválisa letartóztatta a tábornokot. A segédtiszt tétovázva azt tanácsolta a követ asszonynak, hogy haladéktalanul hagyja el a fürdőhelyet. Tudja, Madame, bármely percben kitörhet a csata a két tábornok hívei közt. Mindkét fél rendszerint vaktában szokott lövöldözni.

Kollontajnak nem sikerült megtudnia, miben nem tudtak megegyezni a rivális tábornokok, mi indította el az ellenségeskedést. Még feljutottak a Mexikóvárosba tartó utolsó autóbuszra. Alighogy kiértek az országútra, amely kaktuszmezőkön vezetett át, amikor az óriás kaktuszok mögött lövöldözés kezdődött. A letartóztatott tábornok segédtisztjének igaza volt: vaktában lövöldöztek, és az autóbusz utasai csak a véletlennek köszönhették, hogy ép bőrrel megmenekültek. Hajnaltájt megérkeztek Mexikóba. Alekszandra Mihajlovna fáradtan nevetett:

– Mégiscsak kaland. Legalább megismertem Mexikót.

De az ismerkedés folytatásához nem volt többé ereje. A szíve nem bírta. A rohamok gyakoribbá váltak. Írt Moszkvába.

1927 júniusában hajóra szállt, hogy visszatérjen előbbi állomáshelyére, a neki olyan kedves Norvégiába. Kollontaj kellemes emlékeket vitt magával Mexikóból. Még egy évet sem töltött ott, de megkedvelték. Utódjára hagyta a kiépített baráti kapcsolatokat, a mexikói írók, művészek, muzsikusok, tudósok, politikusok érdeklődését hazája iránt. S magával vitte Mexikó állam legmagasabb rend-

jelét: a mexikói kormány ezzel fejezte ki köszönetét Kollontaj asszonynak.

Távolléte alatt a norvég főváros visszakapta ősi, nemzeti nevét. Krisztiániát átkeresztelték Oslóra.

– Hazajött hát – fogadta örvendezve Danielson portás.

„Otthonom és mégse otthonom" – gondolta Alekszandra Mihajlovna. Van neki egyáltalán otthona? S felment a lépcsőn a dolgozószobába, amelyet megint a sajátjának érzett. Hál' istennek, nem rendezték át. Még friss tulipánok is vannak az asztalon, kristályvázában. Erről bizonyára Danielson gondoskodott.

Mintha el sem utazott volna. Minden a régi: fogadások, látogatások, interjúk; halmokban a különböző nyelvű újságok; tárgyalások miniszterekkel, diplomatákkal; halkereskedők, hering, fókabőr, Spitzbergák. Néha gyalogséták a palotától, XIV. Károly szobrától a pályaudvarig, IV. Keresztély szobráig, el Ibsen és Björnson szobra mellett. Elhaladva Ibsen mellett, aki hosszú, kétsoros lelkész-kabátban állt a talapzaton a színháznál, eszébe jutott, hogy a szobrot még a „Peer Gynt" szerzőjének életében állították fel, és valahányszor Ibsen a szoborhoz ért, levette cilinderét, üdvözölte a talapzaton álló alakját.

Danielson szemlátomást öregedett. Alekszandra Mihajlovna észrevette, hogy egyre inkább nehezére esik nyitogatni a látogatók előtt a követség nehéz kapuját. Azelőtt néha órákig álldogált a kapuban, mint a fiatal őrök a királyi palota oszlopai alatt, de most már egyre gyakrabban le-leül, légszomj kínozza.

Másokon hamarabb észrevesszük az öregedést, mint magunkon!

„Nyilván mások is azt gondolják, ha rám néznek, lám, hogy megöregedett. De én csak nem tudok leszokni arról, hogy fiatalnak érezzem magam."

Az ember annyira megszokja a fiatalságot, hogy nehezére esik megválni tőle. Alekszandra Mihajlovna maga is csodálkozott, amikor a követség munkatársai ötvenhatodik születésnapján köszöntötték. Ez nem lehet... Aztán

rápillantott az asztali naptárra, amely 1928. március 19-ét mutatott. A számok elől nincs menekvés. Ötvenhat. Még nem érzi öregnek magát. A szíve néha kissé fáj, a lába olykor megdagad, de még mindig képes két órát gyalogolni, s nem fárad el.

Csakhogy egyre kevesebb ideje maradt sétára. Valamikor úgy képzelte, hogyha rendezik a kapcsolatokat, megoldják a nyitott kérdéseket, elcsendesednek a viták, a követ élete csöndesen és békésen folydogál majd. Micsoda gondolat! A kapcsolatok már régen rendeződtek a két ország között, a legkényesebb kérdéseket megoldották, de a munka semmivel sem lett kevesebb.

Ebben az évben olyan események történtek, amelyek világszerte nagy figyelmet és izgalmat keltettek, Alekszandra Kollontaj számára pedig különösen fontosak voltak, bár majdnem az Északi-sarkon játszódtak le.

1928. május 23-án az „Italia" léghajó tizenhat emberrel, Umberto Nobilénak, a léghajó tervezőjének parancsnoksága alatt az Északi-sark felé tartott.

Május 25-én a léghajó utasai rádión jelentették, hogy elérték az Északi-sarkot, ledobták Olaszország lobogóját és a római pápa keresztjét, indulnak vissza a Spitzbergákra. De a Spitzbergákon hiába várták a léghajó visszatértét. A Nobile-expedíció rádiója hirtelen elnémult. Múltak a napok. A sarkvidéken eltűnt expedíció sorsa továbbra is izgalmas titok maradt. Reggelenként az újságok első oldaláról ez a kérdés meredt Kollontajra: „Hol van Nobile? Hol van az »Italia« léghajó?"

Norvég hajók futottak ki a tengerre. Hajókat és repülőgépeket küldött Anglia, Franciaország, Amerika, Svédország, Finnország . . .

Aztán még egy hír: Arhangelszkből Nobile keresésére indul a „Maligin" nevű szovjet hajó. Repülőgépet is visz magával. Pilótája az orosz Babuskin. A repülőgép régi német típus. A „Maligin" jégtörő hajó. Milyen nagyszerű lenne, ha a szovjet hajó találná meg az „Italia" szerencsétlenül járt léghajósait!

Alekszandra Mihajlovna tudta, hogy ez a kívánság

aligha teljesül. Ezalatt Norvégiában, Oslóban – az újságszerkesztőségekben, a követségeken, a borbélyoknál, a kávéházakban, a piacokon, a királyi udvarban, a kikötői csapszékekben – másról sem beszéltek, mint a Nobile-expedíció kereséséről.

Június közepén egész Norvégiát felkavarta a hír, hogy a norvég nemzeti hős, Roald Amundsen, aki két francia társával a „Latham" repülőgépen Nobile felkutatására a sarkvidékre indult, eltűnt. A „Latham" semmiféle életjelt nem adott magáról. Amundsent szerencsétlenség érte.

Ezekben a napokban Norvégia partjainál feltűnt egy másik szovjet hajó is, a „Kraszin" jégtörő, a fedélzetén Csuhnovszkij pilóta repülőgépével, hogy részt vegyen az expedíció felkutatásában. Alekszandra Mihajlovna rosszkedvűen olvasta a „Kraszin"-mentőexpedícióval kapcsolatos véleményeket. Még hogy ezeknek a műveletlen, félvad szovjet embereknek sikerülne az, ami a nyugat-európai országok tizenhat jól felszerelt expedíciójának eddig nem sikerült!

„A bolsevikok a biztos halálba küldték embereiket" – írta néhány szovjetellenes újság.

„Az oroszoknak nincs technikájuk, nincs tapasztalatuk, semmijük nincs, csak bolsevik önteltségük. A sarkvidék nem tűri meg a bolsevikokat."

A „Kraszin" nemcsak Nobile, hanem Amundsen keresésére is indult a Sarkvidékre.

Egy hét múlva a „Kraszin" elérte az örök jég honát. Újabb egy-két nap múlva maga mögött hagyta a többi expedíciót, mind mélyebben nyomult be a sarkvidékre. Az újságok hangot változtattak. Most már csak a „Kraszin"-ban reménykedtek. A követségen minduntalan csöngött a telefon, érdeklődtek, nincsenek-e új hírek a „Kraszin"-ról.

Július közepén befutottak a régen várt hírek. Messze a sarkvidéken a szovjet jégtörő megtalálta és felszedte a „Nobile"-expedíció életben maradt tagjait. Amundsent nem sikerült megtalálni. A repülőgép a nagy norvéggel

minden bizonnyal a tengerbe zuhant, nem jutott el a Spitzbergákig. A „Kraszin" felszedte a sarkvidék jegéről az „Italia" félholt léghajósait, és a Spitzbergákon levő olasz támaszpontra vitte. Két embert egy kis úszó jégtáblán találtak meg.

A követség telefonjai reggeltől estig szünet nélkül csörögtek. A követség munkatársai egymásnak gratuláltak. A nők sírtak örömükben. Kollontaj ragyogó szemében könny csillogott. Számára ez többet jelentett, mint csupán egy szovjet hajó sikerét. Eszébe jutott, amit régen, még Amerikában írt naplójába a szocializmusban diadalmaskodó emberi szellemről. Arról, hogy amikor kielégítettük a legfontosabb anyagi igényeket, az emberi szellem tökéletesítésével foglalkozunk majd. De lám, még messze vagyunk az anyagi igények kielégítésétől, mégis a „Kraszin" legénysége hiányos technikával is bátrabbnak, leleményesebbnek, kitartóbbnak, ügyesebbnek bizonyultak a sarkvidéki tengerhajózásban, mint a nyugati országok remekül felszerelt mentőexpedíciói.

A „Kraszin"-expedíció tagjait Alekszandra Mihajlovna a szocialista ember prototípusának tartotta. Magát a „Kraszin"-t pedig a kommunista viszonyok kicsi, úszó szigetének. Kétségtelen, hogy a „Kraszin"-on már létrejött a kapcsolatoknak az az áttetsző tisztasága, amelyről Marx írt, s amelyről vándorlása napjaiban Alekszandra Kollontaj is ábrándozott.

Augusztusban találkozik a „Kraszin" legénységével, amikor a hajó befut Stavanger norvég városba, és beáll javításra a stavangeri szárazdokkba, hogy begyógyítsák a jég között szerzett sérüléseit. Egész Norvégia készült az ünnepélyes fogadtatásra.

Végre eljött ez a nap. Kollontaj már a „Kraszin" érkezése előtti este ott volt az ősi Stavangerben, a szardínia és a rózsák városában. A kikötő közelében szállt meg, s a „Kraszin" fogadására Európa minden részéből összesereglett újságírók rögtön ostrom alá vették.

Délelőtt tíz órakor a „Kraszin" lehorgonyzott. Fél óra múlva motorcsónak siklott a hajó jobb oldalához.

Kollontaj díszlépcsőn ment fel a fedélzetre. Csillogó szemmel nézett a fedélzeten álló mintegy száz emberre. Alekszandra Mihajlovna azt mondta, hogy büszke rájuk. A „Kraszin" legénysége nagy dolgot hajtott végre. A haza üdvözletét küldi és köszöni az örök jég honában véghezvitt hőstettet.

Ebben a pillanatban érkezett a „Kraszin" oldalához a kormányzó motorcsónakja. Az expedíció vezetője, Rudolf Lazarevics Szamojlovics és a hajó kapitánya, Karl Pavlovics Eggi fogadta az újabb vendégeket. Smedsrud kormányzó és Middelton polgármester – mindkettő zsakettban és cilinderben – felment a díszlépcsőn a „Kraszin"-ra. Az expedíció minden résztvevőjét meghívták a Bergsted-parkban rendezendő bankettra. Mikor a vendégek eltávoztak, Kollontaj aggódva érdeklődött, van-e a legénységnek megfelelő ruhája, amiben elmenjen a bankettra. Sajnos, a legtöbb embernek csak munkaruhája volt. Az egész legénységet kieresztették a partra azzal a paranccsal, hogy fekete ruhában, fehér ingben, sötét nyakkendővel térjenek vissza.

A stavangeri ruhaüzletek tulajdonosai soha olyan fürgén nem szolgálták ki vevőiket, mint ezen a szombati napon.

Vasárnap este egymás után érkeztek a taxik a park kapujához. Ünnepi fekete öltönyben gentlemanek szálltak ki belőlük: matrózok, fűtők, gépkezelők, navigációs tisztek.

A fjord partján levő sziklás park zsúfolva volt emberekkel. A norvégek eljöttek üdvözölni a szovjet hajósokat. A mohos sziklák között kátrányos hordók álltak gúlában. A stavangeriek a hős szovjet hajó tiszteletére ünnepi tüzeket készültek gyújtani. Az étteremben rendezett bankett után a parkban lángoszlopok csaptak fel a már sötét égre, az ősi város fölé. A gúlákba rakott kátrányos hordók ropogtak a lángtengerben.

A kormányzó azt javasolta Kollontajnak, hogy menjenek ki a verandára. Utánuk a többiek is felálltak.

A veranda előtt zsivajgó embertömeg állt fáklyákkal

és zászlócskákkal. Smedsrud néhány szót szólt az emberekhez, és a mellette álló Alekszandra Mihajlovnára mutatott. Kollontaj meghajolt, utána Szamojlovics is. A tömeg mintegy vezényszóra azt követelte, hogy mutassák be az expedíció minden résztvevőjét. Smedsrud megfordult, hívta a hajósokat, jöjjenek közelebb a korláthoz.

Kollontaj Szamojlovics professzorral, az expedíció vezetőjével együtt tért vissza Oslóba, a követségre.

Az egyetem, a tudományos intézetek és társaságok egymással versengve hívták meg Szamojlovicsot.

A „Kraszin" diadala egybeesett a történészek Oslóban rendezett nemzetközi kongresszusával. A kongresszuson részt vett egy csoport emigráns orosz történész is. A szovjet történészeket a bolsevik Mihail Nyikolajevics Pokrovszkij, a híres orosz tudós képviselte. Neki egyedül kellett visszaverni a kongresszuson néhány küldött már semmiképpen sem tudományos, hanem politikai támadását.

– Nagyon nehéz dolga van Mihail Nyikolajevicsnek – sóhajtotta Aleszandra Mihajlovna. – Olyan szelíd ember, s egészen kihozták a sodrából ezen a kongresszuson.

Nem tudta, hogyan ossza meg idejét az őt ostromló külföldi laptudósítók, Pokrovszkij és a követség nagy fogadására való előkészületek között, amelyen Szamojlovics számol be a mentőexpedícióról.

A fogadás jól sikerült. Kollontaj nagyon elégedett volt.

Délelőtt M. N. Pokrovszkijnak sikerült a kongresszuson visszaverni a legújabb szovjetellenes kirohanást, és ebben a legnagyobb érdem Alekszandra Mihajlovnáé volt. Ő tanácsolta Pokrovszkijnak, miről beszéljen: emlékeztetni kell a kongresszusi küldötteket, hogy a „Kraszin" expedíciónál semmi sem bizonyíthatja jobban, mennyire gondját viseli a szovjethatalom a tudománynak. Önök azt állítják, hogy a tudományt nálunk háttérbe szorítják, hogy a tudományt alárendelik a politikának. De hadd emlékeztessem önöket, hogy a „Kraszin"-expedíciót

az „Itália" léghajósainak, a szovjet társadalom politikai ellenfeleinek megmentésére küldték!

A támadást visszaverték. A „Kraszin" segített Pokrovszkijnak.

Kollontaj fáradt volt a stavangeri utazástól, a fogadásoktól, a találkozásoktól, a szakadatlan interjúktól, de sugárzott róla a boldogság. Akkor volt a legvidámabb, mikor a hivatalos fogadás véget ért, és a vendégek eltávoztak. A szalonban nem maradt más, mint Szamojlovics, Fegyin, az író, Pokrovszkij, aki csaknem elaludt már karosszékében, és három újságíró, aki részt vett a mentőexpedícióban. Valaki patefont hozott be, és a nagyhatalom követe kedves, nyájas és vendégszerető háziasszonnyá alakult át.

Felhúzták a patefont, s Kollontaj az egyik újságíróval táncra perdült.

Pokrovszkij csak ámult, milyen könnyedén keringőzik Kollontaj. Akár egy húszéves lány. Pedig hát ismeri őt vagy . . . mióta is? Nem jutott eszébe, a világért sem jutott eszébe, hány évtizede ismeri. Összeráncolt homlokkal számolgatta, hány éves is lehet Kollontaj. Ötven? Nem, több. Talán ötvenöt. Elragadtatva nézte ezt a csinos asszonyt, aki a Strauss-keringő dallamára olyan légiesen suhant a parketten.

„ÉS MÉGIS MOZOG A FÖLD"

Sose hitte volna, hogy hatvanadik életévét Stockholmban, a fehér kövek és a palackzöld vizek városában éri meg. Éppen tizennyolc éve, hogy királyi rendelettel „örökre" kitiltották Svédországból.

Amikor két évvel ezelőtt, második norvégiai követsége után, visszatért Moszkvába, és kinevezték svédországi követnek, leginkább az lepte meg, hogy Svédország beleegyezett. Mi a csuda ez? Ha az egykori királyi rendeletet hatálytalanították volna, neki tudnia kellene. Talán csak megfeledkeztek a kiutasításról, vagy fel sem tételezik, hogy az évekkel ezelőtt kiutasított emigráns nő és a mostani „Madame Kollontaj" egy és ugyanaz a személy? Igaz, neki most már mindegy. Az idő múlásával egyre gyakrabban vágyik vissza az ismert helyekre, és örül, hogy újra Stockholmban lehet.

Tudta, hogy Stockholmban sokkal bonyolultabb munka vár reá, mint a kedves és csöndes Oslóban. A Szovjetunió és a nyugati országok között feszültebb lett a viszony. A svéd sajtó nap nap után dühös hangon ír a „szovjet dömpingről, a nyugati világ mai gazdasági válságának fő okáról", a „vörös imperializmusról", a Szovjetunióban alkalmazott „kényszermunkáról".

Alekszandra Mihajlovnának sok régi ismerőse volt a

svéd szociáldemokraták között. Hiszen valaha Brantingnak, a szociáldemokraták vezetőjének a meghívására utazott Svédországba, hogy beszédeket mondjon. Igaz, a svéd szociáldemokraták most is a Szovjetunióhoz fűződő viszony javítása mellett voltak, de a szociáldemokrata sajtó teljes egészében antikommunista. Kezdetben mégis a szociáldemokratákra kell támaszkodni, velük kell szövetkeznie a kapcsolatok megjavításáért vívott harcban.

Kollontaj erre a harcra készülve utazott Stockholmba. Igen, eleinte nem lesz könnyű dolga. De most már nem újonc a diplomáciában. A várható nehézségek felajzották.

Tudta, hogy Svédország sokkal kevésbé demokratikus, mint az általa jól ismert Norvégia. Svédországban még élt a régi nemesség, amely őrizte a hagyományokat és a szertartásokat. Kollontaj ezt már az első napoktól saját bőrén érezte: a svéd külügyminisztérium protokollosztályáról telefonált a titkár, és sűrű bocsánatkérések közepette, aggodalmasan érdeklődött, milyen ruhában megy az új szovjet követ őfelségéhez, a királyhoz, hogy átadja megbízólevelét. Norvégiában ilyesmit nem kérdeztek tőle. Stockholmban, úgy látszik, aggódnak, hogy netán megsérti a svéd udvar hagyományait. Pontosan megszabták ugyanis, hogy egy követ milyen öltözékben jelenjen meg a király előtt. De eddig minden követ, beleértve Kollontaj elődjét is, férfi volt. A protokollosztályon semmit sem tudtak arra vonatkozólag, milyen öltözéket viseljen egy nő, amikor bemutatkozik őfelségének, a királynak.

Alekszandra Mihajlovna kitérően azt válaszolta a hivatalnoknak, hogy nincs szándékában megsérteni a svéd szokásokat. Könnyű mondani, hogy nincs szándékában. De e szokások előírják, hogy a követ frakkban, cilinderrel a kezében, lakkcipőben, fehér glaszékesztyűjét ujjával a cilinder széléhez szorítva jelenjen meg a király előtt. Fehér glaszékesztyűt és lakkcipőt ő is felvehet. De mit viseljen frakk helyett? És mi legyen a cilinderrel? Nem tarthatja kezében a tollas kalapját! Meg aztán az előírás szerint a követ fedetlen fővel áll a király előtt. De csak

nem engedi a király, hogy egy nő úgy álljon előtte, mint a férfi követek? Volt hát miért izgulnia a királyi udvar szertartásmesterének, a protokollosztálynak. Még egyetlen megbízólevél bemutatása sem adott nekik ennyi gondot. A kalap kérdése önmagától megoldódott. Eszükbe jutott, hogy a bemutatkozás nappal történik, nappal pedig a hölgyek még a királyi fogadáson is viselhetnek kalapot. De milyen ruhában lesz Madame Kollontaj? Nem szegi meg ez a bolsevik hölgy V. Gusztáv őfelsége udvari szokásait?

A protokollosztály vezetője, az előírásnak megfelelően, maga ment el a Szovjetunió követéért aranyozott hintóban, amelyet négy pár pompás paripa húzott. De az ősi szokások tapasztalt őrzője életében először kivételt engedett meg magának: egy csokor rózsát vitt a „követ úrnak", olyan tüneményeset, amilyet még a híres stockholmi virágpiacon sem lehet kapni. A rózsák őfelsége üvegházából származtak. Nem lehet kitérni azelől, hogy a szovjet követet helyesebb lenne követ asszonynak szólítani. Kollontaj fejbólintással köszönte meg a rózsákat, és könnyedén a svéd diplomata karjára támaszkodva, lakktopánkás lábát a hintó faragott hágcsójára tette. Mielőtt helyet foglalt a selyempárnás ülésen, és helyet mutatott maga mellett a svédnek, észrevette, hogy az végignézi toalettjét. Érezte, hogy a svéd elégedett: az orosz csipkével szegett fekete bársonyruha teljesen egyenértékű volt a hagyományos frakkal. A fekete strucctollal díszített fekete kalap pótolta a hagyományos cilindert. A svéd leült melléje, és még azután is tisztelettudóan kezében tartotta a háromszögletű kalapot, amikor a lakáj felhajtotta a faragott hágcsót, és nesztelenül becsukta a hintó ajtaját. Alekszandra Mihajlovna javasolta útitársának, hogy tegye fel a kalapját, ami láthatóan meglepte a svédet: ez a bolsevik nő úgy viselkedik, mint egy nagyvilági hölgy!

Kollontaj kísértésbe esett, hogy megkérdezze az etikett merev őrét, érvényben van-e még az a királyi rendelet, amely mindörökre kitiltotta a Svédországban nem

kívánatos Kollontaj nevű külföldit. Alig bírta visszafojtani mosolyát arra a gondolatra, hogy a svéd bizonyára gutaütést kapna, ha ezzel a kérdéssel fordulna hozzá.

Hála istennek, a megbízólevél átadásának szertartása a svéd udvarban korántsem volt oly parádés, mint a mexikói elnök palotájában. De amikor bement a fogadóterembe, a szőnyeg szigorúan meghatározott vonalánál meg kellett állnia: a bemutatkozó követ és a király közötti távolságot az etikett egyszer s mindenkorra megszabta. A király pontosan egy perccel Kollontaj után lépett be, és meg kell hagyni, sietve fejet hajtott abban a pillanatban, amikor Kollontaj meghajolt előtte. Tulajdonképpen egyidőben hajoltak meg egymás előtt. A király nem engedhette meg, hogy egy hölgy előre köszönjön. Mialatt Alekszandra a francia nyelvű beszédet olvasta, a király érdeklődve nézegette az előtte álló, már egyáltalán nem fiatal és mégis szép asszonyt, hibátlan öltözékét, kifogástalan modorát. A király idősebb volt nála – magas, szikár, egyenes tartású öregúr. Arannyal kivarrt tiszti díszruhát viselt. Őt is foglalkoztatta, hogyan viselkedjék ezzel a nem mindennapi követtel, csak nem engedheti meg, hogy a hölgy továbbra is álljon. A szokás szerint ugyanis a király és a követ állva beszélget. Vállalta a kockázatot, hogy a szertartásmester megbotránkozik, s miután a nyilatkozatra megadta a betanult választ, megkérdezte a követ asszonyt, hogyan fogadta VII. Haakon norvég király?

– Norvégia királya hellyel kínált – felelte Kollontaj – és leült mellém.

V. Gusztáv a karosszékre mutatott a követ asszonynak, és ugyanabban a pillanatban a szertartásmester egy másik karosszéket tolt oda a királynak. – Milyen nyelven beszélne legszívesebben, Madame Kollontaj? – érdeklődött a király, miközben leült melléje. A szovjet követ aligha tudhat olyan nyelven, amelyen ő, V. Gusztáv ne beszélne! Nem számítva, persze, az oroszt.

Kollontaj azt felelte, hogy szívesen beszél azon a nyelven, amely őfelségének megfelel.

– Hogyan? Még svédül is? – ámuldozott a király.

– Svédül rosszabbul beszélek, mint norvégül, felség. De remélem, hamarosan svédül is tudok majd.

A király azt javasolta, folytassák franciául a beszélgetést. Tetszett neki ez a követ. Már réges-rég elfelejtette, hogy tizennyolc évvel ezelőtt aláírt egy rendeletet, amely egy bizonyos Kollontaj asszonyt „örökre" kitiltott Svédországból. De már másnap reggel a külügyminiszter izgatottan jelentette a királynak, hogy az újságok kiásták ezt a feledésbe merült rendeletet. A botrány elkerülése végett sürgősen hatálytalanítani kell ezt a rendeletet. A király rögtön alá is írta. De mi legyen ezzel az új rendelettel? Nem jelenhet meg az újságokban, mert kitör a botrány. A visszavonásról szóló rendeletet a kormánylap utolsó oldalán apró betűs hírben közölték.

Másnap Kollontaj új titkárnője, a fiatal svéd Emmi Lorenson bevitte Alekszandra Mihajlovnának ezt az újságot egy csomó más újsággal együtt. Valamennyi lap beszámolt a megbízólevél átadásának szertartásáról, részletesen leírták az új követ toalettjét.

Ezekre az első stockholmi napjaira emlékezett Kollontaj hatvanadik születése napján. Hihetetlen! Már két éve van Svédországban. Két éve, pedig úgy érzi, mintha mindez tegnap történt volna. Mintha most tette volna első sétáját a régóta ismert helyeken. Rangrejtve sétálgatott a Birger-Jarlsgatán, és nem ismert rá: ez most Stockholm egyik legelegánsabb utcája. Megkereste a régi „Karlsson" penziót. Ugyanaz a bejárat, ugyanaz a kis zománctábla az ajtón. Egy pillanatra megállt a bejáratnál. Felelevenedett előtte, ahogy két rendőr kíséretében kijött innen, beszállt a ház előtt várakozó kék rendőrkocsiba és ment egyenesen a börtönbe. Valóban két éve már ennek a sétának? Milyen lassan múlnak az évek a gyermekkorban, és hogy rohannak az öregkorban!

Na mindegy. Nem eresztjük búnak a fejünket. Ő nem fél az öregségtől. Kézitáskájából zsebtükröt vett elő, belenézett. Senki se mondaná, hogy hatvanéves. Múlt héten, amikor a svéd királyi operában bemutatták az

„Igor herceg" című operát, az igazgató bement Kollontaj páholyába, és megkérdezte, tetszett-e az orosz opera stockholmi előadása? Kollontaj dicsérte az előadást, de megjegyezte, hogy a művésznők a hagyományos, ősi orosz meghajlás helyett mai módon hajolnak meg.

– De hát milyen az a maguk ősi orosz meghajlása, Kollontaj asszony?

Alekszandra nem sokat gondolkozott, az igazgatóval a színfalak mögé ment, és megmutatta a svéd művésznőknek, hogyan hajoltak meg a régi időkben az orosz nők. Többször egymás után meghajolt derékból, egy hanggal sem árulva el deréksajgását. A művésznők (mennyivel fiatalabbak nála!) megpróbálták utána csinálni, de nem ment mindjárt. Nem könnyű dolog olyan kecsesen meghajolni derékból, mint ahogy a szovjet nagykövet asszony. A stockholmi újságok másnap közölték olvasóikkal, hogy Kollontaj asszony nagylelkűen megmutatta a királyi opera művésznőinek, miként kell meghajolni az „Igor herceg" operában! Egyszersmind dicsérőleg emlékeztek meg Frue Kollontaj svéd beszédéről. Igen, e két év alatt nagy haladást ért el a svéd nyelv elsajátításában. V. Gusztáv király nem feledkezett meg Kollontaj ígéretéről, hogy rövid idő alatt megtanul svédül. Később, az egyik udvari fogadáson barátságosan megkérdezte:

– Madame Kollontaj, hogy halad a svéd nyelv tanulásában? – természetesen franciául téve fel a kérdést.

Alekszandra sietve válaszolt svédül:

– Köszönöm, felség, mèget bedre.

Ezúttal baj lett abból, hogy nagyon jól tudott norvégül, a svéd rokon nyelvén. „Mèget bedre"-t mondott norvégül.

A király mosolyogva helyreigazította:

– Svédül úgy mondjuk, hogy „myeket bättre".

Alekszandra utóbb azt írta Leningrádba, Zoja Sadurszkajának, hogy „maga a király tanított svéd nyelvre". Persze most már nem mondja „myeket bättre" helyett, hogy „mèget bedre". Gyors haladását a svéd nyelvben

nem a svéd királynak köszönhette, hanem elsősorban önmagának és a kedves Emmi Lorensonnak, pótolhatatlan titkárnőjének, aki barátnője is lett.

Emmi Lorenson – orosz módon Emmi Henrikovna – Kollontaj számára szinte talált kincs volt Stockholmban. Olyan titkárnőre volt szüksége, aki jól ismeri a svéd nyelvet, a svéd életet, szokásokat, irodalmat, történelmet, művészetet, azaz okos, művelt segítőtárs, akire rábízhatja a levelezést, és akivel gyakorolhatja a svéd nyelvet. De hol talál ilyen embert? Ajánlottak egy Lorenson nevű nőt; azelőtt a szovjet kereskedelmi képviseleten dolgozott. Eljött bemutatkozni egy rokonszenves, fiatal svéd nő, aki tudott egy kicsit oroszul. De milyen nyelveket tud még, Frue Lorenson?

Anyanyelvén, a svéden és a még elég fogyatékosan ismert oroszon kívül Lorenson folyékonyan beszélt németül, franciául és angolul.

Már az első beszélgetés elég volt ahhoz, hogy Kollontaj megállapítsa: okos, művelt, kitűnő modorú emberrel van dolga. Emmi nagyon megtetszett neki. Mindjárt meg is állapodtak, s Emmi Lorenson személyi titkára lett Alekszandra Mihajlovnának.

Kollontaj nemsokára elképzelni sem tudta, miként boldogulna e nélkül az odaadó asszony nélkül. Emmi segítségére volt még olyan ügyekben is, amelyek nem voltak közvetlen kapcsolatban a titkárnői teendőkkel. Előtte nem kellett titkolnia, hogy reprezentációra nem túl sok pénzt kap. A férfi diplomatáknak sokkal könnyebb a dolguk: a fogadásokon mindig ugyanazt a ruhát, a hagyományos frakkot viselik, nem kell váltogatniuk az öltözéket. De egy nő nem mutatkozhat mindig ugyanabban a ruhában.

Operai díszelőadásra kapott meghívót. Nem kétséges, hogy ezen az estén a stockholmi előkelőségek és természetesen a diplomáciai testület hölgytagjai felvonultatják drágaköveiket és prémjeiket. Ami a drágaköveket illeti, a hegyi kristály bizsu teljesen megfelel a briliáns helyett. Az újságok is írtak a királyi udvarban tett első látogatása után Kollontaj asszony brillánsairól.

De mi legyen a prémmel? Ruhatárában nincs se csincsilla, se coboly, pedig hát szőrme nélkül nem jelenhet meg. Emmi előhúzott a szekrényből egy régi szőrmebéléses bundát.

– Hogy hívják ezt a szőrmét, Alekszandra Mihajlovna?

– Fogalmam sincs róla. Valami régi és olcsó holmi. De mit eszelt ki, Emmi? Nem jó ez már semmire.

De Emmi kifejtette a szőrmebélést, és elvitte valahová. Úgy három nap múlva kész pelerint hozott. Rábeszélte Alekszandra Mihajlovnát, hogy próbálja fel.

– Igen, de hát rémes ez a szőrme.

Emmi ezzel még nem zárta le az ügyet, a pelerinnel leszaladt a fürdőszobába, hogy felfrissítse a szőrmét. Gőzben felfrissítette, és a szőrme valóban egészen elfogadható lett.

Most már Kollontajon volt a sor. Ó, ő aztán tudja úgy viselni ezt az olcsó holmit, hogy senkinek sem jut eszébe kételkedni a szőrme nagy értékében!

A színház csakugyan csillogott a toalettektől. Kolontaj szőrmepelerinben ült a diplomatapáholyban, minduntalan viszonozva a földszinten ülő ismerősök meghajlásait. A király megjelent páholyában, pillantása körbejárt a földszinten és a páholyokban. Mikor meglátta Kollontajt, mosolyogva fogadta méltóságteljes üdvözlését. A királyi páholyban ülő, csillogó fejdíszt viselő udvarhölgyek Kollontaj felé fordultak. A földszintről látcsövek és lornyettek irányultak reá.

Másnap reggel Emmi ragyogó arccal vitte be Alekszandra Mihajlovna dolgozószobájába a reggeli lapokat. Alekszandra már az első cikkben ezt olvasta: „A követasszony elegáns volt, mint mindig. Vállán a szokásos csincsilla." Ettől fogva a régi szőrmebélésből készült lerint „csincsillának" hívták.

Végül már fárasztani kezdték ezek az állandó reprezentációs gondok, nagy és kis fogadások, vizitek, az országával és személy szerint vele, a női diplomatával szemben táplált előítéletek állandó leküzdése. A múló évek is éreztették hatásukat, akárhogyan harcolt is elle-

nük. De még mindig nagyon szeretett sétálni. Az a csöndes utca, ahol a követség állt, erdő szélén húzódott. Ha Alekszandra Mihajlovna sétálni ment az erdőbe, a kézitáskáját telerakta mogyoróval a mókusoknak. A mókusok félelem nélkül ugrándoztak a Villagata fáin, még a lakóházak ablakpárkányára is letelepültek, ahol etetők voltak a részükre. Alekszandra Mihajlovna úgy összebarátkozott egy mókussal, hogy az bemászott hozzá a szobába, s talált is mindig mogyorót a dobozban.

A szovjet követség erkélye hamarosan rendkívül népszerű lett Stockholm madárvilágában. Kollontaj madáreleséget rakott ki az erkélyre, ő maga vágta föl apró darabkákra a szalonnát a zöld mellű cinegék számára, s a svéd főváros minden részéből jártak madarak az erkélyre.

A mókusokkal és madarakkal egyszerűbb volt összebarátkozni, mint a hatalmon levő konzervatívokkal. De aztán a sors, úgyszólván hatvanadik születésnapjára, régóta várt ajándékot hozott. Svédországban a szociáldemokraták jutottak hatalomra. A svéd szociáldemokraták kommunistaellenesek voltak ugyan, de ez nem gátolta meg őket abban, hogy pártolják a Szovjetunióhoz való közeledést. Annál is inkább, mert a Szovjetunió ipari berendezéseket rendelt, s ezzel csökkent a svédországi munkanélküliség.

A helyzet megváltozott. Sétára, a madarak és mókusok etetésére, de még levélírásra is sokkal kevesebb ideje maradt, mint azelőtt. Kollontaj azonban szerette, ha mindkét keze tele volt munkával.

A sok elfoglaltság, a megterhelés, a feltámadó remény, az üzleti megbeszélések, a számtalan találkozás, amelyeket immár nem a diplomatikusan óvatos semmitmondás jellemzett – mindez frissítőleg hatott rá. Fürgébb, kitartóbb és vidámabb lett. Csak éppen kevesebbet lehetett a szovjet kolónia klubjában, pedig nemrégen még darabokat írt a műkedvelő színjátszóknak, maga próbált velük, maga választotta ki az ünnepi ajándékokat a követség munkatársai és gyerekei részére.

De ezt nem bánta. Ezzel szemben remény volt arra,

hogy százmillió korona hitelt tud szerezni a hazájának, ami nagyon előmozdítja a Szovjetunió ip[illegible]rosítását! A tárgyalások eredményesen befejeződtek, a hitelmegállapodást aláírták. Alekszandra Mihajlovna türelmetlenül várta a szerződés ratifikálását. A szerződés az ő gyermeke, első nagy diplomáciai sikere Stockholmban. S amikor már úgy látszott, hogy minden rendben, csak a parlamentnek kell megszavaznia a szerződést, a sajtóban váratlanul vihar kerekedett. A konzervatívokban remény támadt, hogy megdönthetik a szociáldemokrata kormányt. A burzsoá sajtó arról üvöltözött, hogy a kormány „kalandba bocsátkozott". Most már nem lehetett tudni, ratifikálják-e a szerződést. Nem sikerül-e a konzervatívoknak a szerződés vitájában megbuktatni a szociáldemokratákat? Ez csak bonyolultabbá tenné a továbbiakban Svédország és a Szovjetunió viszonyát. Ki mondhatná meg, milyen kilátások vannak arra, hogy a parlament ratifikálja a szerződést? Ki? S hirtelen Prytz jutott az eszébe, a göteborgi golyóscsapágygyár vezérigazgatója. Prytz maga is érdekelt a szerződés jóváhagyásában, több éve üzleti kapcsolatban áll a Szovjetunióval. Halljuk hát, mint mond Prytz. Alekszandra Mihajlovna kérésére Göteborgba utazott a szovjet kereskedelmi megbízott és vele tolmácsként Emmi. Nem nagyon biztató hírekkel jöttek meg. Prytz lehetségesnek tartja a ratifikálást, de nem biztos benne.

Alekszandra Mihajlovna magánál tartotta a Prytzcal folytatott beszélgetés szövegét, amelyet Emmi jegyzett fel gyorsírással. Tudta már betéve. Mérlegelt minden szót. A ratifikálás csakugyan bizonytalan. Hátrakulcsolt kézzel járkált tágas dolgozószobájában. Szinte nincs is idő a töprengésre. Kockáztatni nem szabad. A ratifikálás megtagadása a svédek részéről csapást jelent a Szovjetunió tekintélyére, a követség tekintélyére. Az ellenség ezt megjátssza majd. Azonkívül a ratifikálás megtagadása azzal a következménnyel jár, hogy megbuktatják a svéd kormányt. A Szovjetuniónak érdeke, hogy a szociáldemokraták maradjanak hatalmon.

Sietve jelentette Moszkvának a helyzetet, s mikor megfelelő utasításokat kapott, behívta Emmit, lediktálta a svéd külügyminisztériumnak szóló jegyzék szövegét. A jegyzékben arról volt szó, hogy a Szovjetunió kormánya kénytelen lemondani a szerződés ratifikálásáról, mert a feltételeket elfogadhatatlannak tartja. Kollontaj aláírta, szomorúan elmosolyodott, s így szólt:

– Csaknem egy évi munkánk fekszik ebben a szerződésben. Tudja, Emmi, mintha a saját gyermekemet ölném meg.

A Szovjetunió tekintélyét megvédték. A szociáldemokrata kormány hatalmon maradt Svédországban, a további munka lehetősége nyitva állt.

– Nos hát, Emmi, dolgozzunk tovább – sóhajtott Alekszandra Mihajlovna. – Még majd kiharcoljuk a magunkét.

Szomorú volt. Oly közel volt már a siker! Oly nagy szüksége lett volna országának erre a százmillió korona hitelre!

Emmi aggódva nézett Kollontaj bánatos arcára. Nagyon ragaszkodott ehhez az orosz asszonyhoz. Kollontaj bánata az ő bánata volt.

Múltak a napok, a hetek, a hónapok, az évek. Alekszandra Mihajlovna folytatta munkáját, amit ő „csipkeverésnek" nevezett. Ez azt jelentette, hogy harcolni kellett a Szovjetunió minden új barátjáért, szaporítani kellett a barátok számát, meggyőzni a kételkedőket, lefegyverezni az ellenségeket, érdeklődést kelteni a gyárosokban, kereskedőkben, erősíteni a kapcsolatokat, és ha lehet, a barátságot a svéd írókkal, tudósokkal, művészekkel . . .

Sokat segített neki Wilhelm Palmaer professzor. Palmaer részt vett a leningrádi nemzetközi vegyészkongresszuson, s úgy tért haza, mint a Szovjetunióval való barátság híve, síkra szállt a Svédország és a Szovjetunió közötti tudományos csere mellett. Az ő segítségével alakította meg Kollontaj a svéd–szovjet baráti társaságot, melynek Palmaer lett az elnöke. Alekszandra Mihajlovna

könyvtárt létesített, előadásokat tartott a társaságban. A társaság meghívására szovjet írók látogattak Svédországba – Mihail Solohov, Ilja Ehrenburg, Vera Inber. David Ojsztrah hangversenyeken lépett fel.

Kollontaj immár ötödik éve volt Stockholmban. Ezalatt a svédek minden rétegére kiterjedő érdeklődést tudott ébreszteni a Szovjetunió, a szovjet kulturális élet, tudomány, irodalom, művészet iránt.

Haza készülődött, de csak rövid időre. Olyan kérdések merültek fel, amelyeket otthon, az illetékesekkel kell megbeszélni. De természetesen találkozik hozzátartozóival is. Nőtt már az unokája, akit nagyapjának, Misa apjának tiszteletére Vlagyimirnak neveztek.

A lélek régi sebei behegedtek. Az öregkor a nyugalom, a kiengesztelődés, az élettel való megbékélés ideje. Az öregség voltaképpen szabadság. Megszabadultunk az érzések zűrzavarától, a lélek már nem oly könnyen sebezhető. De van még dolog, kötelesség az életben. Amíg az élet tart, kötelesség is van. Alekszandra elhessegette magától a nyugtalanító gondolatokat, emlékeket. Neki van még dolga, arra kell gondolnia. Fakereskedelmi egyezményt kell előkészíteni Svédországgal és Finnországgal. A finn és svéd fakereskedőket aggasztja a Szovjetunió növekvő szerepe a világpiacon. A szerződésben szabályozni kell a kölcsönös kapcsolatokat. De ő nem ért a fakereskedelemhez. Összeszedett hát egy csomó szakkönyvet, megrendelte Európa legnagyobb erdőgazdálkodási folyóiratait.

A szovjet faanyag minősége semmiben sem maradt el a finn vagy a svéd mögött. Ám a finnek és a svédek a világválság éveiben emelték a fa árát, a Szovjetunió azonban még a válság előtt megállapított árat tartotta. Emiatt ordítoznak szovjet dömpingről, a szovjet fakitermelők rabszolgamunkájáról. Kollontaj tudta, hogy amíg a fakereskedelem problémáját meg nem oldják, amíg a finn és a svéd faexportőrök nem nyugodnak meg, nem tud gátat vetni a Szovjetunió elleni rágalomözönnek. Nyélbe kell ütni a faegyezményt a svédekkel és a finnek-

kel. Eckmann, a svéd faexportőrök egyesülésének titkára, aki a tárgyalásokat vezette a szovjet követségen, azt ajánlotta, állapodjanak meg a szerződés fő szempontjaiban.

Kollontaj hazautazott, hogy tanácskozzék a faegyezmény ügyében.

Nem sokáig volt távol. Arra sem futotta idejéből, hogy mindazokkal találkozzék, akik után már nagyon vágyott. Misával azonban megbeszélte, hogy eljön hozzá Stockholmba a feleségével és a fiával.

Vissza kellett térnie Stockholmba a szerződés aláírására. Svédországban észrevehetően változott a helyzet. A fakérdés háttérbe szorult. A faexportőrök megnyugodtak. A svéd sajtó szovjetellenes támadásai megritkultak. A világ figyelmét a fasiszta Németországban lezajló események kötötték le. Svédország már nem titkolta, hogy érdekelt a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok megjavításában, sőt a két ország közeledésében.

Az erdőgazdálkodási és fakereskedelmi szakkönyvek és folyóiratok végre lekerültek Kollontaj asztaláról. A helyüket elfoglaló könyvek címlapján olyan nevek álltak, mint Ulrich von Hutten, Erasmus Rotterdamus, Giordano Bruno, Tommaso Campanella, Morus Tamás, Luther Márton ... Kollontaj mohón olvasta a reformáció nagyjainak életrajzát. Egyre gyakrabban gondolt arra, mennyire hasonlít a reformáció kora a mai korhoz. A hasonlóságot abban látta, hogy az új, forradalmi eszmék legyőzik az idejétmúlt középkori eszméket. A nagy gondolkodókat, az emberiség tanítóit üldözték, sőt máglyára vetették. Éppúgy, mint ma, kínok közt született az új emberiség, az új igazság, alakultak ki az új viszonyok ...

Most a szocializmus támadja a halódó kapitalista világot. A kapitalizmus dühödten védekezik, ugyanúgy, ahogy a középkor védekezett a reneszánsz ellen. De a tereken, ahol Husz Jánost és Giordano Brunót elégették, most a szobruk áll. Az idők megváltoztak.

Sose merülnek feledésbe Galilei szavai:

„És mégis mozog a föld!"

A történelem elmélyült tanulmányozásával Alekszandra

Mihajlovna tisztábban és mélyebben megértette az eseményeket.

Emmi szerzett valamelyik antikváriumban egy amerikai könyvet az emberiség történetéről. Kollontaj a könyv kedvéért egy időre félretette a reformáció nagy alakjainak élettörténetét. A könyv lebilincselte. Segítségével könnyebben fel tudta idézni képzeletében azt a hosszú utat, amelyet az emberiség a nílusi nagy civilizáció kora óta megtett. Különösen az lepte meg, hogy az emberek szinte mindig súlyosabbnak tartották a maguk korát, mint az előző korokat. Kevés nemzedéknek sikerült úgy élnie, hogy ne lett volna tanúja valamilyen megrázkódtatásnak és harcnak. Az emberiség történelme szakadatlan harc. Persze, mindig voltak emberek, nem is kevesen, akik kívül álltak a harcon.

Kollontaj hálás volt a sorsnak az életért. Neki megvan a maga helye az események általános áramlásában. Teljesítette a kötelességét az életben. Van mit elmondania a koráról, kortársairól és önmagáról.

S Emmi segítségével hozzálátott, hogy rendbe szedje évtizedek alatt felhalmozódott rengeteg iratát. El kellett küldeni Moszkvába, a Marx–Engels Intézetbe. Ki tudja, mi minden történhet. Persze, ő még nem olyan öreg (hatvanöt év svéd fogalmak szerint még nem öregkor!), hogy sietnie kelljen a mérleg elkészítésével. De nem is olyan fiatal, hogy a végtelenségig halogassa, amit az utódokra kell hagynia.

MEGKORONÁZOTT ÖREGSÉG

„Rohantak az évek, mint fehér habcsomók . . .” Sehogy se jutott eszébe, honnan van ez a sor. Melyik költő írta? Megesik, hogy bizonyos szavak belénk rögződnek, s aztán egyszerre csak maguktól megszólalnak. „Rohantak az évek . . .”

A stockholmi Villagata általunk már ismert épületében, dolgozószobája íróasztalánál, fekete selyemruhás, hetvenkét esztendős asszony ül.

Alekszandra Mihajlovna Kollontaj nagyköveti rangra emelkedett, és a stockholmi német fasiszta követség nagy bosszúságára nemrégen a svéd főváros diplomáciai testületének doyenje lett.

A szoba sarkában álló órára nézett, és megállapította, hogy az aznapra meghívott Wallenberg úr megérkezéséig legalább még húsz perc van. Wallenberg úr, mint az közismert, négy percnél többet nem szokott késni. Tehát még van ideje befejezni a levelet: Misának, a feleségének és a kisfiának ír Leningrádba. A levél ezekkel a szavakkal kezdődik: „Drága gyermekeim”. Sok évvel ezelőtt volt egy fia; öregségére három gyereke lett: a fia, az unokája, a menye. S mind drágák, s mind az ő gyerekei. De ezen a levélen kívül még hét vagy nyolc levelet kell írnia Moszkvába és Leningrádba. Estére pedig megérkeznek

a diplomáciai futárok. Attól a pillanattól fogva pedig semmi más nem létezik számára, csak a diplomáciai posta. A háború szörnyű napjaiban rendkívül megnehezült hazájával a postai összeköttetés. A balti köztársaságokat, Lengyelországot még mindig megszállva tartották a náci hordák. Finnország a hitleri Németország szövetségeseként harcol a Szovjetunió ellen. A diplomáciai futárok útja bonyolult, nehéz és életveszélyes.

Kollontaj remegve emlékszik vissza a háború első napjaira, első hónapjaira, amikor szomorú hírek jöttek a frontokról, s a diadalmas hitlerista jelentéseket hallva, rettegett a haza, a forradalom, a nép sorsáért. De mindez elmúlt már. A hitlerista hordák szétzúzása Moszkvánál, a sztálingrádi csata megváltoztatta a helyzetet. Európában már nem kételkednek a Hitler fölötti végső győzelemben. A szovjet nagykövetség tájékoztató kiadványa mind nagyobb figyelmet kelt a svédek körében. A Szovjetunió honvédelmi alapja javára naponta érkezik pénz és egyéb adomány a Szovjetunió növekvő számú svédországi barátaitól. A nagy fogadásokon a doyen asszony hervadó arcán a mosoly már nem csupán „protokoll" mosoly, amely a valódi gondolatok és érzékek palástolására hivatott. Ez a mosoly arról tanúskodik, hogy a Szovjetunió nagykövetének oka van az őszinte derűre.

Még időben befejezte és leragasztotta a fiának szóló levelet. Négy perc hiányzik Marcu Wallenberg érkezéséig. Mit közölhet majd Moszkvával, ha lezajlott a beszélgetés ezzel a svéd pénzmágnással, az ország leggazdagabb emberével? Felhasználhatja-e a milliomost a Szovjetunió érdekében? Nem alaptalanok ezek az óhajok? Bár egy nő hetvenkét éves korában már öreg, diplomatának ez a legnagyobb tapasztaltság kora.

Hogy is történt mindez? Mi ösztönözte arra a merész gondolatra, hogy Wallenberget felhasználja? Egyszer, amikor átnézegette az újságokat, megfigyelte, hogy a svéd pénzemberek nyilvánvalóan aggódnak finnországi tőkebefektetéseik sorsáért. A finnek legutóbbi balsikerei a fronton, az oroszok határozott előnyomulása csak

növelte aggodalmaikat. Mi lesz a finn iparba, a finn bankokba fektetett tőkéikkel, ha a Szovjet Hadsereg, ne adj isten, bevonul Helsinkibe?

Alekszandra Mihajlovna elgondolkozott: nem lehetne ezt megjátszani? Nem vethetné fel a svédek előtt: vegyék rá Finnországot, hogy mondja fel a szövetségét a hitleri Németországgal, mert az csak romlásba dönti? Nem segíthetnének-e a svédek rábeszélni Finnországot, hogy lépjen ki a háborúból?

– Emmi, kit tartanak Svédország leggazdagabb emberének?

– Feltétlenül Wallenberg urat, Alekszandra Mihajlovna. Nálunk úgy hívják: „a mi Rockefellerünk".

Nem volt nehéz megállapítani, hogy Wallenberg óriási összegeket helyezett el finn bankokban. Lényegében a legnagyobb finn bankok társtulajdonosa. Wallenberg politikai szimpátiáit illetően nem volt kétsége. De ez most nem lényeges. A fontos az, hogy fel lehet használni az ellenfelet a saját érdekünkben.

Marcus Wallenberget az angol követség fogadásán mutatták be neki, és ő megkérte a pénzembert, látogassa meg néhány nap múlva (ezalatt megkaphatja kormánya utasításait).

A milliomos Wallenberg, nyilván az amerikai Rockefellert utánozva, még a nagykövetségi fogadásokon is elnyűtt zakóban jelent meg. Svédország leggazdagabb embere megengedhette magának azt a fényűzést, hogy ágrólszakadt szegénynek öltözve jelenjen meg.

Wallenberg két és fél perc késéssel érkezett meg a követségre. Erős testalkatú, idős ember volt, arca parasztos, szeme szürke és fénytelen. Mikor belépett, Kollontaj Emmire nézett, és alig észrevehető jelt adott neki. Emmi némán, csak a tekintetével azt felelte, hogy mindent ért, és nesztelenül az ajtó felé indult. Akárki jön most, azt a választ kapja, hogy a nagykövet asszony, a diplomáciai testület doyenje, nincs idehaza.

Wallenberg, miután érdeklődött Madame Kollontaj egészsége felől, helyet foglalt az asztal előtt álló karos-

székben, és végig sem hallgatva Kollontaj válaszát, megjegyezte:

– Úgy hiszem, nincs ok a panaszra, Madame Kollontaj. Az eseményekből ítélve, országa ügyei jól alakulnak.

– Remélem, akárcsak az ön ügyei, Wallenberg úr.

– Akárcsak az enyéim? – kérdezte Wallenberg nagyot nevetve. – Hát hogy is mondjam önnek! Az biztos, hogy pokolian sok erőt és időt rabolnak el tőlem. Az én munkanapom hosszabb, mint a maguk munkásaié. Én tizenöt órát dolgozom naponta. Elhiheti. De mit is beszélek. Megvan az húsz óra is. Ki az igazi dolgozó, ha nem én!

– A különbség csupán annyi, Wallenberg úr, hogy egyetlen dolgozónak sincs olyan fejedelmi jövedelme, mint önnek. Nem igaz?

– Mit nevez ön fejedelmi jövedelemnek, Madame? Ha a svéd király jövedelmére gondol, biztosíthatom, hogy az nem a legfényesebb.

– Bizonyára tréfál, Wallenberg úr. Remélem, őfelsége, a svéd király . . .

– Őfelsége, a svéd király, a mi V. Gusztávunk, ha nem tudná, a legszegényebb király! – vágott közbe Wallenberg. – Nekem elhiheti. Ki tudná, ha én nem.

– Lehetséges? – csodálkozott őszintén Kollontaj. – De talán ne folytassuk ezt a kényes témát.

– Nincs ebben semmi titok, Madame. Mindenki tudja, hogy a mi királyunk a civillista szerint sokkal kevesebbet kap, mint például Dánia királya. Az angol királyok még gazdagabbak. De ha már a királyi jövedelemről esik szó, önnek elárulhatom: a holland királynő a leggazdagabb. Ő a legjobban fizetett királynő. Én egyébként egyik uralkodót sem irigylem. A pénz csak akkor szerez örömet, ha az ember maga keresi meg. Tudom, hogy ön ezt nem érti meg, Madame. De higgye el, nálam többet senki sem dolgozik Svédországban.

– Nem kételkedem, Wallenberg úr, hogy tömérdek gondja van. Különösen háborús időkben.

– Hát igen, ez a háború rendkívül bonyolulttá teszi

a dolgokat. Egyébként, Madame, amennyire tudom, hadseregük megint előbbre tört a finn fronton.

– Mi kész örömest megszüntetjük a bombázást és a támadást. Ez csupán Finnország békeakaratától függ. Ez az ország kalandorok áldozata. Saját érdeke, hogy a lehető leghamarabb kilépjen a háborúból és szakítson Németországgal. S amint ön jól tudja, ez éppúgy érdeke azoknak a svéd pénzembereknek és gyárosoknak, akik tőkéjüket vagy tőkéjük egy részét finn bankokba és iparvállalatokba fektették.

Wallenberg fészkelődni kezdett, és kérdő pillantást vetett Kollontajra.

– Madame úgy gondolja, hogy a finnországi svéd tőkebefektetések veszélyben vannak?

– Mint minden külföldi tőkebefektetés, Wallenberg úr, egy olyan országban, amely harcol és vereségeket szenved a fronton.

– Hm... Hogyne, Madame... Nekem ott túlságosan nagy befektetéseim vannak ahhoz, hogy ez közönyösen hagyjon.

– Nagyon sajnálom, Wallenberg úr, de úgy gondolom, hogy finnországi tőkéinek megmentése inkább az ön gondja, mint az enyém – mosolygott Kollontaj.

– Madame! Hajlandó volna találkozni a finn kormány megbízottjával, ha rávenném egy stockholmi látogatásra?

Alekszandra Mihajlovna azt felelte, hogy körülbelül öt nap múlva választ ad. A megadott időpontban, miután beszélt Moszkvával, beleegyező választ adott Wallenbergnek. Megkérdezte, hogy Wallenberg úr egy bizonyos személyre gondol-e.

– Őszintén szólva, leginkább Paasikivire számítok. Én személyes jó viszonyban vagyok vele. Összebarátkoztunk abban az időben, amikor Paasikivi követ volt nálunk.

– Én szintén ismerem őt. Nagyon okos és józan szemléletű ember. Nála ön, természetesen, teljes megértésre

fog találni. Úgy hiszem, nem nagyon ért egyet Ryti és Tanner politikájával.

– Holnap odarepülök – mondta Wallenberg. – Holnap Helsinkiben ebédelek.

– Jó étvágyat és szerencsés utat kívánok önnek, Wallenberg úr.

Wallenberg még egyszer megismételte, hogy a sajtónak egy szót sem szabad tudni erről a beszélgetésről. Kollontaj nála is jobban tudta, hogy a legcsekélyebb elővigyázatlanság mindent tönkretehet. A németeknek semmit sem szabad gyanítaniuk Wallenberg missziójáról.

Kollontaj sietve jelentést tett Moszkvának a tárgyalásról és arról, hogy Wallenberg Helsinkibe repül.

Úgy adódott, hogy Wallenberg helsinki tartózkodása alatt a szovjet gépek intenzíven bombázták a finn fővárost. Wallenberg a bombázók zúgását, a szovjet bombák fütyülését és robbanását hallgatva tárgyalt a finn politikusokkal.

Visszatérése után alig egy órával már Kollontajnál volt. Alighogy átlépte a nagykövet szobájának küszöbét, rögtön nekiszegezte a kérdést:

– Madame, szabadjon megkérdeznem: ön rendezte azt a pokoli tűzijátékot Helsinkiben ottani megbeszéléseim alatt?

Alekszandra Mihajlovna széttárta a karját:

– Wallenberg úr, nagyon sajnáljuk, de a háború még folyik Finnország ellen.

– És a finnek még nagyobb sajnálatára, bátorkodom biztosítani, Madame Kollontaj. Remélem, hamarosan vége lesz.

Wallenberg nemsokára értesítette Kollontajt, hogy Paasikivi Stockholmban tartózkodik azzal a megbízással, hogy megtudakolja a fegyverszünet feltételeit. Hajlandó-e Kollontaj asszony találkozni Paasikivi úrral?

Alekszandra Mihajlovna nagy izgatottan újabb táviratot szövegezett Moszkvának. Megkérte a rejtjelzőt, hogy a lehető leggyorsabban küldje el.

Két nap múlva Wallenberg már választ is kapott.

A szovjet kormány megbízásából Kollontaj közölte, hogy a Szovjetunió kormánya nem nagyon bízik a jelenlegi finn kormányban, de a béke érdekében hajlandó tárgyalni vele.

Wallenberg elégedett volt. Tolmácsolta Paasikivi nyomatékos kérését, hogy a küszöbön álló találkozás híre ne szivárogjon ki.

– Ön megérti ezt, Madame. Amíg Finnország formálisan Németország szövetségese, kényes a helyzete.

De mivel Paasikivi Stockholmba érkezése nem maradhatott titokban, Wallenberg gondoskodott róla, hogy a másnapi újságok közöljék: ő hívta meg barátját, Paasikivit. Annál is inkább, mert Paasikivi néhány könyvet kíván beszerezni Stockholmban könyvtára számára. Nem kevésbé fontos, hogy Wallenberg látogatásai a szovjet nagykövetnél titokban maradjanak. Wallenberg taxin érkezett, nem a saját autóján, amelyet egész Stockholm ismert. A taxi biztonságképpen nem az utcán, hanem a követség udvarán várja, nehogy bárki meglássa, amikor kilép a szovjet követség kapuján. Minden rendben ment.

Wallenbergnek már kész akcióterve volt. Saltsjöbadenben, Stockholm környékén, a tengeröböl fölött, sziklák közt áll a híres Grand Hotel, a fényűző szálló, Wallenberg számtalan vállalatának egyike. A szálló tulajdonosa magára vállalta Paasikivi és Madame Kollontaj találkozásának megszervezését. A szálló teljesen elszigetelt első emeleti folyosóján lesz Kollontaj szobája, tőle balra Emminek, a titkárnőnek a szobája, a jobb oldali pedig Wallenbergé. Kollontaj asszony este hét óra tájt beköltözhet a szállóba. Este tíz vagy tizenegy körül Paasikivi úr a legnagyobb titokban meglátogatja a nagykövet asszonyt.

– Én majd értesítem Paasikivi megérkezéséről, noha nem fogom nevén nevezni a telefonban. Egyébként nálunk fölösleges ez a rendkívüli óvatosság. Svédországban nem hallgatják le a telefonbeszélgetéseket.

– Mégis jobb, ha nem említünk neveket, Wallenberg úr.

A svéd Rockefeller elköszönt, és Kollontaj személyesen kísérte ki.

Kollontajnak nehezésre esett felmenni a lépcsőn. Betegsége óta mind kevésbé engedelmeskedik a lába. Ó, milyen napok voltak azok... Dehogy napok – hetek, hónapok, két év a szanatóriumi csendben, amely nem nyugtatta meg, inkább felkavarta. Fehérköpenyes orvosok, nővérek az ágyánál, több hónapi előírt nyugalom, amely nem volt nyugalom... Reggeltől estig magára maradt azzal a tudattal, hogy most már kihullott a sorból, nyomorék lett. Meg most is, amikor már a gyógyulás útján van, bal keze tehetetlenül lóg le. Nem, jobb erre nem emlékezni. Ez a lépcsőmászás váratlanul felidézte benne az emlékeket. Gyorsan asztalhoz kell ülni, elhalasztani a magánleveleket – még jó, hogy a fiának sikerült írnia! –, hozzáfogni a Moszkvába küldendő jelentéshez. Jobbjával felsegítette élettelen bal kezét az asztalra, ajka közé szorította a töltőtoll végét – halványpiros rúzs kenődött a fémkupakra –, és szomorúan tekintett bal kezére... Nem, nem az öregség terítette le. Nem az öregség döntötte akkor ágyba. Nem az öregség fosztotta meg bal kezét az élettől. Minden azzal a hírrel kezdődött, amely váratlanul sújtott le rá. S újra eszébe jutott Pavel szörnyű sorsa...

Nem, most nincs idő a veszteségekre gondolni. Az öregség a veszteségek ideje. Hány ember nincs már életben, akikkel összefonódott az élete. Lenin. Liebknecht. Clara Zetkin. Rosa Luxemburg. Inessza Armand. És Zojecska sincs már az élők között. Pavel Dibenko sem.

Megrázta a fejét, elűzte a kéretlen gondolatokat. Csak elterelik a figyelmét. Tehát a jelentés Moszkvába a Wallenberggel folytatott megbeszélések eredményéről, a küszöbönálló találkozásról Paasikivivel. De mi lesz, ha a németek megneszelnek valamit, és közbelépnek?

Ó, mennyi kétely! Mennyi feszült várakozás!

S hirtelen – ez már valóban hirtelen – Wallenberg telefonja:

– Madame Kollontaj? – Wallenberg meg sem nevezi magát. – A Grand Hotelből beszélek. Igen, Madame.

Szobái készen állnak. Minden rendben. Holnap este várják a Grand Hotelben. Remélem, jól fog pihenni nálunk. Hogyan? Igen, természetesen, titkárnője számára is van szoba. Az öné mellett. Viszontlátásra.

– Emmi, holnap este kiköltözünk Saltsjöbadenba. Kérem, értesítse a munkatársakat, hogy orvosi tanácsra pihennem kell.

Stockholm festői elővárosában, a szárazföldbe benyúló keskeny tengeröböl sziklás partján könnyebb volt a lélegzés. Szinte úgy érezte, még elhalt bal kezébe is élet költözött. A nagy alkovban széles ágy, az erkélyajtón sűrű, nehéz függöny, a padlón lépteket elnyelő puha szőnyeg. Wallenberg telefonon érdeklődött, elégedett-e Madame Kollontaj a szobájával, és engedélyt kért, hogy átmehessen. Ott aztán elmondta, hogy Paasikivi már itt van, a Grand Hotelben. Paasikivinek rendkívül fontos, hogy Madame Kollontajjal való találkozás ne jusson a németek tudomására. Wallenberg késő este elvezeti Paasikivi urat Kollontaj szobájáig. Gondoskodik róla, hogy ebben az időben egyetlen ember se tartózkodjék az első emeleti folyosón. Paasikivi urat ugye nem szükséges bemutatni Madame Kollontajnak?

– Ismerjük egymást. Még abból az időből, amikor Paasikivi úr finn követ volt Stockholmban.

Annál jobb. Ha Madame-nak nincs kifogása ellene, Paasikivi úr tíz és tizenegy között itt lesz.

– Mondjuk tíz húszkor.

Wallenberg távozása után megkérte Emmit, vigyen ki egy karosszéket az erkélyre. Bundában, a lábát plédbe burkolva (mégiscsak március van!) üldögélt ott, és élvezettel szívta az üde tengeri levegőt, nézte a kéklő éjszakai égre rajzolódó sziklákat.

Milyen csendes itt minden. Kevés ilyen békés zug maradt Európában. Ha sikerül előkészítenie a békét a szomszéd Finnországgal, ha Finnország kilép a háborúból, milyen boldog lesz! Milyen örömmel, büszkeséggel adja ezt az ajándékot a sokat szenvedett hazának!

– Emmi, hány óra van?

– Tíz perc múlva tíz, Alekszandra Mihajlovna.

Még harminc perc. Fél óra múlva kezdődik a tárgyalás Paasikivivel. Nem szabad nagyon hivatalosnak, hűvösnek lennie, nehogy elriassza. De, persze, kezet sem szoríthat vele. Akármennyire rokonszenves maga Paasikivi, most egy ellenséges ország képviselője. Az első percek valószínűleg rendkívül nehezek, feszültek lesznek. Az ő dolga, hogy a kezdeti feszültséget feloldja:

– Emmi, hány óra van?

– Tíz óra múlt három perccel.

– Bemegyek a szobába. Kérem, csukja be az erkélyajtót, húzza be a függönyt, s menjen a szobájába.

Emmi elmegy, Kollontaj magára marad. Jó lenne, ha Paasikivi nem venné észre, mennyire megváltozott ezekben az években.

Árnyékban kell ülnie, tárgyalás közben nem kell felállnia a karosszékből. Paasikivi karosszéke úgy áll, hogy a lámpafény ne vakítsa a férfit, de Kollontaj mégis lássa az arcát.

Tíz óra húsz perckor kopogtattak az ajtón. Paasikivi belépett és meghajolt. Sovány, ősz hajú férfi volt, hosszú, kétsoros kabátja túlságosan bő, mintha még abban az időben készült volna, amikor Paasikivi jóval teltebb volt.

– Rég nem találkoztunk, Paasikivi úr. Foglaljon helyet. Akár oda is. Így kényelmesen elbeszélgethetünk.

– Köszönöm. Valóban régóta nem volt szerencsém. Remélem, jól érzi magát, Madame.

– Köszönöm. Amennyire ilyen idős korban lehetséges. És ön, Paasikivi úr?

Paasikivi sóhajtva leült.

– Aki szereti a hazáját, Madame, az nem érezheti jól magát, amikor a nép szenved.

– Ó, Paasikivi úr, az oroszoknál senki sem érti meg jobban az ön szavait. Más országnak aligha jutott ki annyi megpróbáltatás, amennyit az enyémnek kellett elviselnie. S nem tudom, melyik más nép tudott volna ennyi szenvedést túlélni. De a legnehezebb időszakon már túlvagyunk.

– Boldog lennék, ha ugyanezt elmondhatnám az én országomról, Madame – sóhajtott megint Paasikivi. – De egyelőre nem mondhatom. Talán közelebb hozhatom azt az időt, amikor a finn nép is túl lesz a legnehezebben. – Felállt.

– Madame, kormányom megbízott, hogy megtudjam, a szovjet kormány milyen feltételekhez köti a hadműveletek beszüntetését és Finnországnak a háborúból való kilépését.

Úgy. Az első lépés megtörtént. Kollontaj azt felelte, megtudakolja kormányától a fegyverszünet előzetes feltételeit, és reméli, hogy a közeli napokban választ adhat Paasikivi úrnak.

A találkozó befejeződött. Paasikivi köszönetet mondott és elbúcsúzott.

A Szovjetunió kormánya nem késlekedett a válasszal. A csendes és előkelő Grand Hotelnek ugyanabban a szobájában Paasikivi állva hallgatta meg a feltételeket, amelyeket Kollontaj felolvasott neki.

Mindenekelőtt a Németországgal való kapcsolat megszakítása, a Finnországban állomásozó német csapatok internálása... Ha Finnországnak nincs elég ereje, a Szovjetunió kész segítséget nyújtani...

Kollontaj Paasikivi arcára pillantott. Szigorú, megnyúlt arc, érzelmeknek semmi nyoma rajta. Paasikivi semmivel se árulta el véleményét a feltételekről. De tovább, tovább. Kollontaj türelmetlenséget látott Paasikivi szemében: mit tovább? Mit kell még tennie Finnországnak, hogy a Szovjetunió beleegyezzék a béketárgyalásokba?

Olvasás közben Kollontaj időnként fürkésző pillantást vetett az öreg finnre. A szovjet és a szövetséges hadifoglyok haladéktalan átadása és a koncentrációs táborokban levő polgári személyek szabadon bocsátása... A finn hadsereg részleges vagy teljes leszerelésének kérdése a Moszkvában folytatandó tárgyalásokra marad.

Mikor befejezte a felolvasást, átadta Paasikivinek a

feltételek szövegét. Paasikivi azt mondta, hogy haladéktalanul továbbítja a finn kormánynak.

Kész. A második találkozó befejeződött.

Néhány nap múlva svéd lapokban olyan hír jelent meg, hogy a Szovjetunió állítólag feltétel nélküli kapitulációt követel Finnországtól. De ezt megelőzőleg Paasikivi már átadta Kollontajnak kormánya kitérő válaszát. Finnország hallgatott a német csapatok internálásáról, de más kérdésekről is. Moszkvában a finn választ nem kielégítőnek nevezték.

Legutóbbi találkozásukkor Kollontajnak az volt a benyomása, hogy Paasikivi zavarban van. Lehet, hogy ő sem helyeselte a finn kormány válaszát. De a helyzet kötelez. Át kell adnia.

Nem Helsinkiből szivárgott ki a feltétel nélküli kapitulációról szóló álhír?

Március végén, a finnek nem kielégítő válasza ellenére, a szovjet kormány lehetségesnek tartotta, hogy Kollontaj révén a finn kormány tudomására hozza: a Szovjetunió nem ellenzi, hogy a finn kormány elküldje megbízottait Moszkvába a szovjet feltételek értelmezésének megbeszélésére.

Ez már egy lépés volt előre. Paasikivi és Enckell elutazott Moszkvába.

Kollontaj megkönnyebbülten felsóhajtott. Most csak a híreket kellett várnia Moszkvából.

A finnek és az oroszok véleménycseréje azzal végződött, hogy a finn küldöttség konkrét békefeltételeket vitt magával Moszkvából.

Még a svéd sajtó egy része is elismerte a szovjet feltételek nagylelkűségét, különös tekintettel azokra a veszteségekre, amelyeket északi szomszédja hibájából a Szovjetunió elszenvedett.

A béketárgyalások mégis elhúzódtak. A finn kormány nem sietett elfogadni a szovjet feltételeket.

Az újabb szovjet támadás eldöntötte a kérdést. A finn védelmi vonalat több helyen áttörték. Kelet-Karéliában visszaszorították a finn csapatokat. Mindenki számára

nyilvánvaló lett, hogy Németország veresége elkerülhetetlen. A finn parlament már mérlegelte a Németországgal való szakítás kérdését.

1944. augusztus 25-én reggel a finn követségről telefonáltak a szovjet követségre: Gripenberg finn követ kéri a Szovjetunió nagykövetét, fogadja őt, hogy átnyújtsa a finn kormány nyilatkozatát.

Gripenberg finn követ, tanácsosa kíséretében, a nap folyamán megérkezett. Kollontaj az asztalnál ülve hallgatta a finnek nyilatkozatát. Gripenberg izgalomtól fűtött hangon olvasta fel a nyilatkozatot. Finnország kormánya azzal a kéréssel fordul a Szovjetunió kormányához, hogy fogadja Moszkvában a finn delegációt a Szovjetunió által szabott fegyverszüneti feltételek megtárgyalása végett.

Alekszandra Mihajlovna, visszafojtva izgatottságát, azt felelte, hogy a nyilatkozat szövegét haladéktalanul eljuttatja kormányához. Mikor a finnek eltávoztak, karosszékébe roskadt, és tenyerébe temette az arcát.

Hát csakugyan vége? Hát valóban elérték a célt, amelyre ő olyan megfeszített erővel, fáradságos és hosszadalmas „csipkeveréssel" törekedett?

Úgy érezte, elérte a célt, amely nemrégen olyan nehezen elérhetőnek látszott. Vége a háborúnak Finnországgal, s ez nem csupán a békét jelenti, sok ezer emberélet megmentését és szeretett Leningrádjának biztonságát, hanem azt is, hogy a felszabadult erőkkel csapást mérhetnek hazája fő ellenségére, a hitleri Németországra. Ez közelebb hozza népe győzelmének és egész Európa megmenekülésének óráját. Magában úgy gondolta, az „ő" Európája! Hát talán az ő élete nem fonódott össze Európa életével? Hát nem Európa volt az otthona, amikor nem térhetett haza? Csordultig telt boldogsággal, ha arra gondolt, hogy ő is hozzájárult a béke ügyéhez, a hazája és Európa megmentéséhez!

Szeptember elején a lapok nagybetűs címekkel közölték az örvendetes hírt: Finnország elfogadta a Szovjetunió feltételeit. Finnország szakít a hitleri Németország-

gal. A hadműveletek a szovjet–finn fronton megszűntek. Németország kénytelen kivonni csapatait Finnországból.

Alekszandra Mihajlovna hirtelen összeroppant. Mintha szervezete érezte volna, hogy nincs már szükség emberfölötti erőfeszítésre, a célt elérték.

A bal keze után megbénult a lába. S ráadásul tüdőgyulladást kapott. Nem tudott többé mozogni. A gyógyulás lassan haladt. A hazájáról érkező hírek valamelyest visszaadták erejét: a harcok már német földön folytak, már felcsillant a győzelem, a béke, az igaz ügy győzelmének fénye. 1945 márciusa.

– Emmi, Moszkvába utazom. Aligha térek vissza Stockholmba.

Szomorú volt, hogy el kell válnia a kedves Emmitől, akit annyira megszeretett. Ijesztő volt rágondolni, hogy nélkülöznie kell őt.

De Emminek eszébe se jutott, hogy elváljon Kollontajtól. Szemében könnyek csillogtak.

– Ha... ha elmehetnék önnel, Alekszandra Mihajlovna! Ha elvinne magával!

Kollontaj használható jobb kezével átölelte és magához vonta az asszonyt, aki annyira összeforrt vele.

S megkezdődtek az előkészületek az utazáshoz – Moszkvába, Moszkvába, Moszkvába!

Kollontaj hátralevő hét hosszú esztendejét a Kaluzsszkaja utcán éli le. Hét éven át ég az élet olthatatlan lángja az erőtlen testben. Alekszandra Mihajlovna megöregedett, de arca még mindig vonzó; magán viseli az egykori szépség és az elszenvedett betegségek nyomait. Az utolsó hét esztendőben ellátogat hozzá kevés életben maradt harcostársa és barátja. E hét esztendő alatt pontosan írja leveleit kevés életben maradt barátnőjének: Tanyecska Scsepkina-Kupernyiknak, aki ugyancsak Moszkvában él, a Tveri sugárúton. Tanyecskának sincs már ereje, hogy elmenjen Surocskához a Kaluzsszkajára, és Surocskának sincs ereje, hogy meglátogassa a megroskadt Tanyecskát a Tveri sugárúton. Így aztán leveleket küldenek Moszkva

egyik részéből a másikba, nem sejtve, hogy Tanyecska csak három hónappal éli túl beteg barátnőjét. Gyakrabban ír, mint régen, Vera Jurenyevának, az egykor híres színésznőnek, aki édestestvére Alekszandra legmeghittebb barátnőjének és elvtársának, az elhunyt Zoja Sadurszkajának.

Az idős asszonynak élete vége felé még van annyi ereje, hogy közbenjárjon igaztalanul megbántott emberek ügyében, segítsen a sorsüldözötteken, elfeledetteken, tehetetleneken. Egyre inkább szükségletévé válik, hogy jót tegyen az embereknek, ahol csak lehet. Még az is megfordul a fejében, hogy öregkorban nincs nagyobb boldogság, mint adni. Addig, amíg ereje végképp el nem hagyja, boldogan és becsülettel elvégzi a rábízott feladatot mint külügyminisztériumi tanácsos, megosztja tapasztalatait, tanítja a sokkal kevésbé gyakorlott fiatal diplomatákat, akik úgy néznek fel rá, az idős asszonyra, mint a XX. század első felének testet öltött történelmére.

Néhányszor még megjelenik a nagy diplomáciai fogadásokon Moszkvában, öreges eleganciájú fekete ruhájában, csipkeszegélyes kézelőben, szovjet és külföldi kitüntetésekkel a mellén, hajlott kora és beteg lába ellenére még mindig bot nélkül.

Ezekben az években nagy örömére állandóan látja a fiát és az unokáját. Ebben a még mindig élettől lüktető hét esztendőben délelőttönként emlékezéseit diktálja, a hűséges Emmi segítségével az iratait rendezi.

Két évvel halála előtt még azt írja régi, polgárháborús barátjának, Szemjon Mirnijnek, aki a norvégiai és a svédországi szovjet követségen dolgozott vele, hogy feljegyzéseit a jövő nemzedékeknek szánja.

„Valamennyien hibázunk, amikor nem hagyjuk rá a történelemre a párttagok levelezését, pedig ezek friss képet adnak az eseményekről. Én egyet-mást megőriztem a levelekből. Száz év múlva lelkesen olvassák majd ezeket, és új módon értelmezik fáradozásainkat, győzelmeinket és eredményeinket . . ."

Száz év múlva . . . Mint fiatalon, öregkorában is szere-

ti ezeket a képzeletbeli utazásokat a jövőbe, megpróbálja elképzelni, milyen lesz az élet száz év múlva. Amikor a nagyszerű és boldog emberek közt áttetszően tiszta lesz a kapcsolat. Mert ha nem lesznek nagyszerűek és boldogok az emberek, akkor miért is égett ő egész életében!

Nem sokkal a vég előtt ismét belemerül az emberiség történelméről szóló könyvekbe, talán azért, hogy az idők, dolgok, események és nemzedékek áradatában megkeresse a saját megismételhetetlen életének helyét és idejét, hogy még egyszer visszaemlékezzék a vele történtekre, s mosolyogjon magában az idős asszony mosolyával, akit nem tört meg, hanem megkoronázott az öregség, és hogy utoljára azt mondja:

„Ez volt hát az életed!"

TARTALOM

5 *Első fejezet*/Két látogatás
16 *Második fejezet*/Az élet kezdete
31 *Harmadik fejezet*/„Felégetni a hidakat"
50 *Negyedik fejezet*/Európa kövei
66 *Ötödik fejezet*/Látogatás Plehanovnál
71 *Hatodik fejezet*/A tétlenség nem élet
80 *Hetedik fejezet*/A gyűlölet viharai
95 *Nyolcadik fejezet*/A menekülés
109 *Kilencedik fejezet*/Pfalz tartomány
120 *Tizedik fejezet*/A jó öreg Anglia
127 *Tizenegyedik fejezet*/Reménységek kora
143 *Tizenkettedik fejezet*/Fiam
150 *Tizenharmadik fejezet*/Forog a kerék
167 *Tizennegyedik fejezet*/Az érzések zavara
191 *Tizenötödik fejezet*/A barátságos és a barátságtalan Skandinávia
202 *Tizenhatodik fejezet*/A csendes Holmenkollen
218 *Tizenhetedik fejezet*/Amerika
230 *Tizennyolcadik fejezet*/A nagy ünnep előestéje

243 *Tizenkilencedik fejezet*/A kohóban
255 *Huszadik fejezet*/Az 58-as zárka
266 *Huszonegyedik fejezet*/Október tizedike
275 *Huszonkettedik fejezet*/A teremtés első napja
288 *Huszonharmadik fejezet*/A helsingforsi összecsapás
298 *Huszonnegyedik fejezet*/Nehéz moszkvai évek
319 *Huszonötödik fejezet*/Valóra vált jóslat
334 *Huszonhatodik fejezet*/Mexikó
347 *Huszonhetedik fejezet*/„És mégis mozog a föld”
361 *Huszonnyolcadik és utolsó fejezet*/Megkoronázott öregség

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Hangay Sándor
A borító és a kötésterv Nagy Béla munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő Erdélyi Judit
A szedést 1971. jan. 6-án kezdték meg
Megjelent 1971. augusztusban, 19 000 példányban
Terjedelme 19 (A/5) ív
PL—83—K—7174

71.0438 Athenaeum Nyomda, Budapest — Íves magasnyomás
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató

1930-ban ugyancsak főtt a feje a svéd külügyminisztérium protokollfőnökének. Esedékessé vált, hogy átnyújtsa a királynak megbízólevelét Alekszandra Mihajlovna Kollontaj, a Szovjetunió új svédországi rendkívüli követe. Erre azonban még nem volt példa Svédországban, hogy nő a követ.
Az esemény másik pikantériája az volt, hogy Kollontaj asszonyt évekkel korábban, amikor Svédországban élt emigrációban, királyi rendelettel örökre kitiltották az országból. Sebtében újabb rendeletet kellett aláíratni a királlyal, amely érvényteleníti a korábbi döntést.
A világlapok még mindig szenzációként tálalták a követ asszony kinevezését, holott Kollontaj előzőleg már Norvégiában, majd Mexikóban képviselte hazáját.
Alekszandra Kollontaj élete a szó szoros értelmében regényes. Előkelő családból származott, de már fiatalon bekapcsolódott a forradalmi mozgalomba. Hosszú évekig élt emigrációban. A forradalom után tagja lett az első szovjet kormánynak. Hosszú, mozgalmas, zaklatott életének ez a néhány címszava is sokat sejtet, ám akkor értjük meg igazi emberi nagyságát, ha részleteiben is megismerjük magánéletét és közéleti szereplését.
Emilij Mindlin, aki személyesen is ismerte Kollontaj asszonyt, hiteles portrét fest a forradalmi mozgalom nagy alakjáról, az első női diplomatáról.